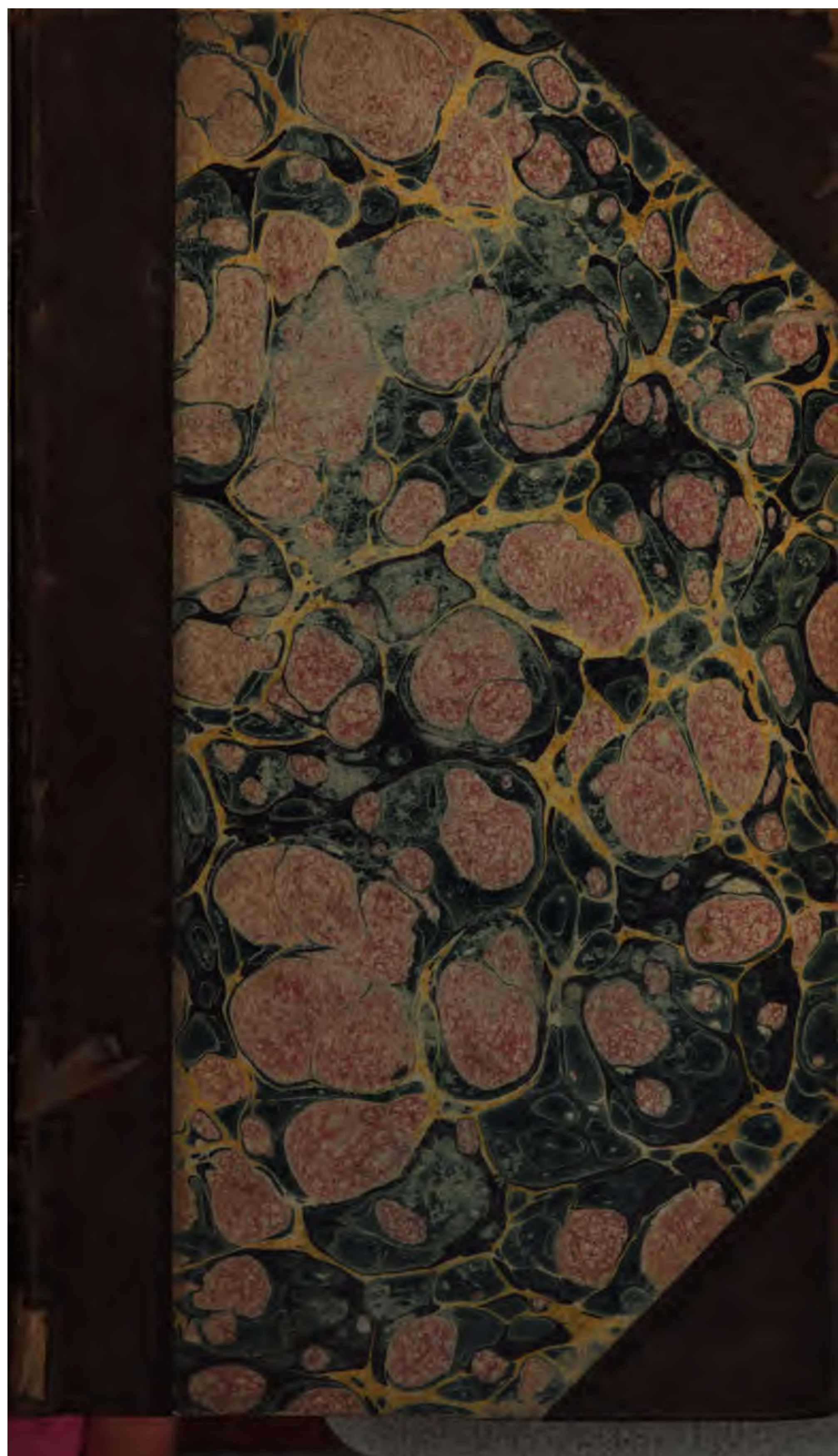

LETTER- EN OUDHEIDKUNDIGE
VERHANDELINGEN
VAN DE HOLLANDSCHE
MAATSCHAPPIJ
DER
WETENSCHAPPEN
TE HAARLEM.

EERSTE DEEL.

TE HAARLEM,
BIJ A. LOOSJES, Pz.
MDCCCXV.

BIBLIOTHECA·BODLEIANA·

INHOUD.

CORRIGENDA.

Pag. 169. lin. 1. *forensibus* lege *in forensibus.*

202. lin. 32. *renovationem:* haud scio an melius sit: *instaurationem.*

203. lin. 8. *curem:* lege: *curem illa.*

211. lin. 11. *at:* lege: *ac.*

212. lin. 33. *rerumeritissimus:* lege: *rerum peritissimus.*

216. lin. 5. *forman:* lege: *formam.* Sic et *pag.* 220. lin. 19.

220. lin. *patantes:* lege: *putantes.*

221. lin. *interpo ita:* lege: *interposita.*

232. lin. *semper et ubique:* lege: *mirabilibus saepe factis.*

VERHANDELING

TER BEANTWOORDING DER

VRAGE:

„ *Is het nuttig, dat in het algemeen de geschriften der*
„ *oude* Grieken *en* Romeinen, *en in het bijzonder*
„ *hunne Dichtwerken, in onze moedertaal overge-*
„ *zet worden? Zoo ja, welke zijn de nuttighe-*
„ *den, daaruit voortvloeijende, en op welk*
„ *eene wijze moeten die Vertalingen ver-*
„ *vaardigd zijn, zullen zij het mees-*
„ *te nut te weeg brengen?"* —

DOOR

N. G. VAN KAMPEN,

te Leyden.

Aan wien, door de algemeene jaarlijksche Vergadering van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, op den 21 Meij 1814, de gouden eerprijs is toegewezen.

VERHANDELING

OVER

HET NUT EN DE WIJZE DER VERTALINGEN VAN DE

SCHRIFTEN

DER

GRIEKEN EN ROMEINEN.

De verdieusten der oude *Griekſche* en *Romeinſche* Schrijvers, ter verheffing van onzen geest, ter vorming van onzen ſmaak, ter veredeling van ons hart, en ter uitbreiding van onze kundigheden in vele wetenswaardige zaken, waarvan wij hun althans de beginſelen te danken hebben, zijn zoo algemeen bekend, dat het noodelooze moeite zou wezen, die breedſprakig op te ſommen. Te meer overtollig zou dit wezen bij eene vergadering van Geleerden, zoo als de *Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen*, die doorkneed, ook in de geletterde oudheid, deze voordeeien bij ondervinding kent; en zoo ooit onze poging met een' gelukkigen uitſlag bekroond wordt, zoo dit geſchrift in het openbaar mag verſchijnen, kunnen wij gerustelijk bij het beſchaafde, ſchoon ongeſtudeerde Publiek eene genoegzame overtuiging van de uitſtekende waarde der oude Dichters en Proza-ſchrijvers onderſtellen.

Beproeven wij dus, zonder verdere inleiding, onmiddelijk de bedoeling der vrage te vatten, door de achtbare Maatſchappij voorgeſteld, en beſteden wij onze krachten aan derzelver beantwoording. Ook bij het mislukken dier onderneming zal de ſtof zelve, zoo belangrijk en aangenaam tevens, ons door menig genoegelijk en leerzaam uur beloonen. —

Zijn Vertalingen der Ouden nuttig? Zie daar het eerſte lid der vrage. Immers, ſchoon de algemeen erkende waardij dier Schrijveren het nut hunner *beoefening* onderſtelle, bewijst zij daarom het voordeel van *Vertalingen* nog even zoo weinig, als het nut der Geſchiedenis of Aardrijkskunde, die zwermen van Handboekjes tot derzelver gemakkelijke aanleering verdedigt, welke ſlechts breekebeenen, of op zijn best half geleerden vormen: terwijl wezenlijke en grondige wetenſchap niet uit de bloote kennis der *Reſultaten*, maar uit een helder inzien in de drijfvêren, de beginſelen, en trapsgewijzen voortgang der gebeurteniſſen moet geboren worden. Dus kunnen Vertalingen ons misſchien niets dan de ſlotſom mededeelen, van hetgeen de Ouden gezegd hebben; de *wijze*, waarop zij het zeiden, het geheim hunner natuurlijke, ongedwongene uitdrukking, blijft, zonder de kennis hunner talen, misſchien voor ons verloren, — en daardoor misſen wij misſchien meer, dan wij winnen. —

Misſchien, zeggen wij; want deze aanmerking moet ſlechts dienen, om het denkbeeld te weren, als of de hooge verdienſten der *Grieken* en *Romeinen* uit *zich zelve*, en *zonder meer*, de nuttigheid der vertaling van hunne ſchriften voldong.

Met

Met dat alles kunnen wij die voortreffelijkheid tot grondslag leggen, om daarop verder voort te bouwen, en te onderzoeken: — 1.) Of het niet nuttig zou wezen, ook aan ongeleerde standen den toegang tot de schatten der Oudheid te openen? 2.) Of zulks, al eens toestemmend beantwoord zijnde, aan de oude Schrijvers niets doe verliezen? — 3.) Of het voor ware geleerdheid ook schadelijk zij, en oppervlakkigheid en betweterij bevordere? — 4.) Of het de zeden ook kunne benadeelen? ——

I. Gelijk de menschelijke maatschappij zich ten aanzien van meerdere of mindere beschaving en verlichting in *geletterden* en *ongeletterden* verdeelt, zoo kan men de eerstgenoemden weder smaldeelen in *geleerden* en *ongeleerde geletterden*. De eersten hebben doorgaans, volgens de gebruikelijke wijze, hunne letteroefeningen op de Hooge-Scholen volbragt, en daarvan dat gebruik gemaakt, dat hun de kennis der oude talen gemeenzaam is, en zij de *Grieksche* en *Latijnsche* Schrijvers in het oorspronkelijke verstaan kunnen. De tweede klasse bestaat uit lieden, die hun hoofdwerk minder van de studiën gemaakt, en de letteren doorgaans slechts uit zucht tot beschaving en veredeling van hunnen geest, in hunne tusschenuren beoefend hebben. Zeer talrijk is deze klasse van menschen, talrijker dan de vorige. Tot haar behooren vooral in een land als het onze, waar algemeene verlichting tot genoegzaam in alle standen, daglooners slechts uitgezonderd, is doorgedrongen, niet slechts de talrijke klasse der kooplieden in het groot en zelfs in het klein, maar ook een aanzienlijk gedeelte van die beminnelijker

 helft

helft des menschdoms, welke het even zoo wreed zou zijn, van alle beschaafde kundigheden uit te sluiten, als onvoorzigtig en min voegzaam, haar in het Heiligdom der eigenlijk dus gezegde *geleerdheid* in te leiden. Het onderscheidend kenmerk nu van den geleerden boven den ongeleerden geletterden is, onzes erächtens, de kennis aan en beoefening van de beide *Klassieke* talen der oudheid. Moeijelijk toch zou het zijn, andere *algemeen geldige* merkteekenen op te geven. Wis- en Natuurkunde immers, met hetgeen daartoe behoort, worden bij den eigenlijk ongeleerden ook zeer sterk bedreven; echter is men niet gewoon, een' doorkundigen, ook in de *Theorie* bedrevenen landmeter, of een' ongestudeerden, wien eigene liefhebberij tot schoone physische proefnemingen heeft in staat gesteld, een' *Geleerden* te noemen. Doch zoodra iemand der *Griekfche*, of zelfs der *Latijnsche* tale genoegzaam magtig is, om de oude Schrijvers behoorlijk te verstaan, wordt die eernaam hem toegekend.

De vraag is nu: of het een volstrekt vereischte zij, de aldus omschrevene Geleerden alleen in het bezit te laten van alle die voordeelen, welke, volgens de algemeene toestemming, door de kennis der Ouden verkregen worden? Is het, gelijk als in de *Mysteriën van Eleusis*, aan elken ongewijden in die beide talen, hoe groot zijn aanleg, hoe uitmuntend zijne geestvermogens ook zijn, volstrekt verboden, om in dat heiligdom van schoonheid, van eenvoudige verhevenheid, door te dringen, om, aan de voeten der Ouden gezeten, zijnen geest te verheffen, zijn hart te veredelen, zijnen smaak te vormen, zijn verstand te verrijken,

ken, en zijne taal te beschaven? Immers, zoo alle Vertalingen uit het *Grieksch* en *Latijn* nutteloos, en dus overtollig gekeurd worden, is er geen middenweg. Men moet die beide spraken *leeren*, of van het lezen der oude Geschiedschrijvers, Redenaars, Dichters en Wijsgeeren, volstrektelijk *afzien*.

Misschien zal men zeggen: dat er in het geschiedkundige nog een ander hulpmiddel zij: door namelijk, op het voetspoor van ROLLIN, GILLIES, MIDDLETON en STUART, de Ouden niet te vertalen, maar de daadzaken uit hunne geschriften te nemen, die in onzen stijl voor te stellen, volgens onze wijze van denken te beschouwen, althans naar onzen smaak in te kleeden. Dan, om nu niet te zeggen, dat die *geur* der oudheid, die *color nativus*, welke hunne beste werken doet uitmunten, in goede vertalingen althans nog meer behouden blijft, dan in *moderne* Geschiedverhalen, waarin wij altijd onwillekeurig nog meer van het onze mengen, — dat er geene reden is, den toegang tot de bron te ontzeggen, zoo wij toch uit eene daaruit afgeleide beek mogen drinken, zoo bestaat er zulk een middel althans niet voor de Redenaars, Wijsgeeren of Dichters. Een hedendaagsch genie, door kennis aan de Ouden voorgelicht, moge *zijne* taal met keur van denkbeelden, vergelijkingen en wendingen, van hun ontleend, verrijken: zouden wij nogtans uit dergelijke nabootsingen wel immer b. v. eenen HOMERUS leeren kennen? Of zou, om een beroemd voorbeeld van dien aard te kiezen, de Verrasfing van *Amsterdam* in VONDEL'S *Gijsbrecht*, hoe blijkbaar naar die van *Troje* bij

VIRGILIUS gevormd; ons wel immer een behoorlijk denkbeeld geven van het tweede boek der *Æneïs?* En hier nogtans zijn niet flechts beelden of gedachten, maar het geheele beloop nagebootst. — Even min kunnen de Redenaars en Wijsgeeren der oudheid op deze wijze aan ons bekend worden, zoo min als door de beste *Historia Litteraria*, die ons, ja, het dor geraamte van eenen PLATO mag leveren, maar niet de wegflepende kracht der voordragt, welke meest alle zijne gefchriften bezielt. Of *Vertalingen* die kunnen mededeelen, is eene andere vraag, die ons naderhand te onderzoeken ftaat: hier wilden wij flechts bewijzen, dat de Ouden, buiten dezelve, voor zulke Ongeleerden, die met hunne fpraken onbekend zijn, verholene fchatten blijven.

En hoe groot is niet het aantal der zulke? Dit viel ons boven reeds in het oog. Het omvat alle befchaafde Vrouwen, meest alle geletterden, die niet ftellig het Latijnfche School- en Akademisch onderwijs genoten hebben; Dichters van den eerften rang in ons Vaderland, beminnaars en beoefenaars der natuurlijke en zedelijke wijsbegeerte, en eene menigte liefhebbers der Gefchiedenis, en van hunne moedertaal. Voeg het niet geringe aantal der zulken hierbij, die, fchoon van regtswege tot de Geleerden behoorende, door hunne hoofd-bezigheid, (b. v. de Geneeskunde of de Regten) te weinig tijd overhielden, om de fchoonfte, de oorfpronkelijkfte, de rijkfte der beide taen, de taal van HOMERUS, SOPHOKLES, HERODOTUS, PLATO en DEMOSTHENES genoegzaam te verftaan. Deze zal men toch niet tot de meestal armhartige *Latijnfche* vertalingen verwijzen? —

Zoo

Zoo dus het voordeel, uit de Ouden te trekken, onbetwistbaar is; zoo daarentegen op verre na de talrijkste stand der Maatschappij, en zelfs een aanzienlijk aantal der Geletterden, buiten staat is, om die onmiddelijk in hunne eigene spraken te verstaan, zoo schijnt het onbetwistbaar, dat *Overzettingen* het eenige middel zijn, om in dit gebrek te voorzien, en dat men niet te vragen hebbe, *of*, maar *hoe* de Vertalingen zijn moeten, om het bedoelde nut te doen? — Dit is ook door de meeste beschaafde *Europische* Natien, en wel het meest naar mate hunner meerdere beschaving, zoo ingezien. Wat al voortreffelijke Vertalingen hebben de *Italianen* van de Klassieke Schrijvers, aan welke de HOMERUS van CESAROTTI de kroon heeft opgezet! — Heeft zich niet de *Fransche* Natie reeds vroeg op vertalingen van de geschriften der Oudheid toegelegd, en is daarin telkens gevorderd, naar gelang der volmaking van haren smaak en haar kunstvermogen? Op de smakelooze vertolkingen van DU RYER volgt VAUGELAS, wiens overzetting van CURTIUS een nieuw tijdvak ook voor het *Fransche* Prosa opent. BOILEAU vertaalt LONGINUS, om den smaak zijner landgenooten te vormen; en hoe beroemd zijn in lateren tijd de vertalingen van HERODOTUS en XENOPHON door LARCHER, die van VIRGILIUS door DELILLE, die van OVIDIUS door ST. ANGE niet geworden! Hebben althans de *Georgica*, door DELILLE vertaald, niet een' wezenlijken rijkdom aan de *Fransche* dichterlijke taal bijgezet? Ook de *Engelschen* hebben, zich, reeds sedert HENDRIK VIII en ELISABETH, op het

vertalen der Ouden toegelegd. Het is zeer merkwaardig, dat deze oude overzettingen, hoe gebrekkig ook, ten deele den grooten SHAKESPEAR gevormd hebben. Onbedreven in de oude talen; maar door de natuur tot Dichter bestemd, en met een Genie bedeeld, voor alle indrukken van het groote en schoone vatbaar; leest hij toevallig een *Engelsche* overzetting der Levens van PLUTARCHUS. Men denke, hoe deze galerij van verhevene karakters en grootsche gevoelens zijne vurige ziel moesten treffen! Hij doordringt zich met dien Schrijver, door hem met *Rome's* zeden, en ontwerpt den *Coriolanus*, en den *Julius Cæsar*, twee meesterstukken van Poëzij, doch waarin men stap voor stap PLUTARCHUS herkent. Dus is een groot Dichter aan deze, thans vergetene vertaling, eene menigte trekken uit de Oudheid verschuldigd. Wat zou het geweest zijn, zoo eene kundiger hand b. v. een HOMERUS, SOPHOKLES of EURIPIDES in zijne moedertaal had overgebragt? —

In de schoone Eeuw der *Engelsche* Letterkunde hielden hunne fraaije Vernuften zich om strijd met vertalingen uit hunne groote Modellen bezig. Men kent DRYDEN's *Virgilius*, POPE's *Homerus*, en ROVE's *Lucanus*, om nu van de Prozaschrijvers niet eens te gewagen. Ook de *Duitschers* dagteekenen het morgenrood hunner betere Letterkunde van den ontluikenden smaak voor vertalingen. En hoe veel hebben zij in dat vak niet reeds gedaan? Niet één Schrijver der Oudheid is door hun onvertaald gelaten; sommige hunner voortreffelijkste Dichters, een SCHILLER, GÖTHE, VOSS, STOLBERG en WIE-

LAND verrijkten hunne vaderlandsche Letterkunde met overzettingen of navolgingen van EURIPIDES, HOMERUS, VIRGILIUS, PLATO, XENOPHON en CICERO.

Maar de *Spanjaarden*, *Portugeezen* en *Noordsche* Volken? Het is waar, hunne Letterkunde is arm in vertalingen der Ouden, maar ook bijna even arm in goede oorspronkelijke werken. ——

En is dit ook nu met ons *Nederlanders* het geval? Bezitten wij ook weinige vertalingen der Ouden, dien naam waardig, of moeten wij ons zelfs uit beginsel daarvan spenen? Zekerlijk is onze Letterkunde daarin langen tijd arm gebleven, maar het is opmerkelijk, dat, terwijl onze gouden Eeuw nog lust en smaak in vertalingen uit de Ouden betoonde; (men denke aan VONDEL's berijmde en Proza-vertalingen der Latijnsche Dichters en anderen, en aan HOOFT's *Tacitus*) de achttiende Eeuw daarentegen, zoo ziel- en krachteloos in alles wat dichtvuur en gloed van gevoel en verbeelding betreft, ook aan Vertalingen uit de Ouden geheel en al arm is. Waarlijk! de schuld hiervan lag niet aan de beoefening der Ouden, welke in dat tijdperk door eene schare verdienstelijke mannen, een' BURMAN, HEMSTERHUIS, VALCKENAAR, WESSELING, RUHNKENIUS, SAXE, enz. enz. allergelukkigst werd aangekweekt, maar in het verval der *Nationale* taal- en vooral dichtbeoefening; daar groote Geleerden het zich tot schande rekenden, zuiver en sierlijk *Hollandsch* te schrijven. (Zie YPEY, *Geschiedenis der Nederl. Tale*, 1812, *Bl.* 509.) Gelijktijdig met dit gebrek, werd dus ook de armoede aan Vertalingen verholpen. Naauwelijks

lijks had onze Poëzij hare regten hernomen, of bevoegde mannen verbreidden door Vertalingen en navolging de kennis van groote Modellen, ook bij ongeleerden; wat zeg ik! de grootste hersteller onzer vervallene Poëzij draagt er roem op, de bronnen van het echte *Grieksche* schoon voor zijne landgenooten heröpend te hebben, en was niet zijn *Koning* OEDIPUS een der eerste *Nederlandsche* gewrochten, waarin men de kracht onzer taal weder herkende, eene overzetting? Ook naderhand heeft hij, in den *dood van* OEDIPUS, in zijne dichterlijke overzettingen uit HOMERUS, THEOKRITUS, KALLIMACHUS, MANILIUS en BOËTHIUS dit spoor met uitstekenden roem gevolgd. Behalve hem vond de *Ionische* Puikdichter nog eenen navolger in den Hoogleeraar SIEGENBEEK, en eenen Proza-vertaler in den Heer TURR. In berijmde navolgingen van VIRGILIUS wedijverden de Heer VAN WINTER en Mevrouw VAN STREEK; eerstgemelde gaf bovendien een' dergelijken arbeid over HORATIUS in het licht. Uit OVIDIUS werden door den Heer MESSCHAART VAN VOLLENHOVEN stukken overgebragt. Onder de Proza-schrijvers vond PLUTARCHUS waardige vertolkers in de Hoogleeraren WASSCHENBERGH en BOSSCHA; XENOPHON'S *Memorabilia*, *Cyropedie*, en *Anabasis*, PLATO'S *Krito* en *Apologie van* SOKRATES, SALLUSTIUS (*Catilinaria*,) en verscheidene stukken van CICERO werden overgebragt door den kundigen TEN BRINK, die ook, met de Heeren BOSSCHA en VAN LENNEP in de *Bibliotheek van oude Letterkunde* uit HERODOTUS, THUCYDIDES, CICERO en LUCIANUS

NUS schoone Vertalingen leverde. Zeer onlangs vond LONGINUS eenen kundigen Vertaler in den Heer SIEGENBEEK. Men beoordeele nu of deze menigte overzettingen voor- of nadeelig geweest zijn voor den goeden smaak, voor onze taal, of voor de oude Letterkunde zelve! —

De ondervinding vereenigt zich dus met de redenering, om ons te doen zien, dat Vertalingen uit de Ouden, welke nuttig zijn *moeten*, doordien zij het eenige middel opleveren, om aan ongeleerde letterminnaars ten minsten iets van de schoonheid en voortreffelijkheid der Ouden te doen kennen, tevens nuttig *geweest zijn*, naardien zij op de Letterkunde der hedendaagsche volken, bepaaldelijk ook op de onze, eenen alszins voordeeligen invloed hebben gehad.

Eer wij echter dezen bewijzen laten gelden, moeten wij eenige gewigtige tegenbedenkingen oplossen.

I. Men zegt: „ *Vertalingen misvormen de oude* „ *Schrijvers*. Zij zijn niet in staat, het schoone, „ het nadrukkelijke, het eigenaardige, zoo naauw „ aan plaatselijke betrekkingen, aan daarvan af- „ hangende enkele wendingen, aan *harmonische* „ uitdrukking verbonden, weder te geven. Voor- „ al is dit geval met de Dichters. Hoe zou men „ HOMERUS kunnen vertalen? Wie zal dien „ tooverstijl opvatten en in eene Westersche taal „ wedergeven? Strijdt daar tegen niet die *naïve*, „ edele eenvoudigheid van uitdrukking, hun zoo „ eigen, en die volgens onze overbeschaafde ze- „ den gemeen en plat wordt, zoo men haar in de „ vertaling behoudt, terwijl men den Schrijver ver- „ minkt, door die uitdrukking weg te laten of te „ vervangen?" —

Veel

Veel is hierin, hetwelk niemand ontkennen zal, doch niets hetgeen bewijst, dat Vertalingen (mits in goede handen gevallen) den oorspronkelijken Schrijver *misvormen*. Dit is toch geheel iets anders, dan denzelven te *verzwakken*, hetwelk men alléén uit het aangevoerde bewijzen kan. Dan, wie beweert ook, dat eene vertaling gelijke kracht of gelijke waarde heeft met het oorspronkelijke? Het is tot haar oogmerk genoeg, zoo zij *een gedeelte* der schoonheden van haar Origineel in zich opneemt; het is, in zekeren zin, de volmaaktheid, welke zij nastreeft, zonder die immer te kunnen bereiken. Die overzetting is de beste, welke dier volkomenheid het naaste komt; niet zij, welke haar, hetgeen onmogelijk is, inhaalt. Ook heeft een hedendaagsch Vertaler onder de *Duitschers* (van wien wij naderhand meer moeten zeggen) ten opzigte van HOMERUS althans bewezen, dat het niet ondoenlijk was, de gulle gemeenzaamheid van den stijl diens Dichters te behouden, zonder laag of plat te worden. Zouden nu wij, Stamgenooten en Broeders der *Duitschers*, wat de taal aangaat, zouden wij niet in staat zijn, tot hetgeen zij zoo gelukkig verrigtten?—

In alle gevalle moet eene zelfs minder volmaakte vertaling toch altijd zekere schoonheden en voortreffelijkheden van den vertaalden Schrijver behouden. Hoe zou dit anders kunnen? Behalve de bekoorlijkheden van stijl en taal hebben immers de Ouden (hetgeen juist hunne hoofd-verdienste uitmaakt) nog zoo vele wetenswaardige *zaken*, dat het zelfs den middelmatigsten vertaler bezwaarlijk gelukken kan, *geheel niets* belangrijks aan onbedrevenen in de Oude Talen mede te dee-

len.

ſen. Uit velen ſlechts een paar voorbeelden: de gebrekkige overzetting of navolging van HOMERUS in het *Fransch* door ROCHEFORT, en die van VIRGILIUS door VONDEL in het *Nederduitsch*. Uit de eerſte, die misſchien verder, dan immer eenige Vertaling, van den geest haars Origineels is afgeweken, die de kracht, natuur en eenvoudigheid van HOMÉRUS door zwakheid, gemaaktheid en *moderne* kunst verdrongen heeft, kan men toch een overzigt van het ſchoone *Plan* des *Ioniſchen* Dichters, van deszelfs trapsgewijs klimmend belang, en kennis van vele ſchoone beelden, van treffende karakterſchilderingen verkrijgen, die zelfs bij ROCHEFORT wel terug blijven *moesten*. Onze VONDEL, zoo uitmuntend als oorſpronkelijk Dichter, was zwak als Vertaler. Maar zelfs zijne *Æneïs*, waarin de zin van VIRGILIUS zoo dikwerf gemist is, en deszelfs majeſteit zoo menigmaal door platte uitdrukkingen (die allerminst in den geest van MARO vallen) ontluisterd wordt, zelfs deze heeft toch de treffende, zakelijke voorſtellingen van *Troje's* brand, van DIDO's liefde, der reize van AENEAS naar het ſchimmenrijk, der vriendſchap van NISUS en EURYALUS, der ouderliefde van LAUSUS. Het ſpreekt van zelve, dat hier uitzonderingen zijn, en dat een Vertaler, gelijk b. v. VALENTIJN in zijnen OVIDIUS wel het *non plus ultra* der onvolmaaktheid bereiken kan, door een' deftig' Schrijver belagchelijk te maken.

Eene andere, hiermede naauw in verband ſtaande tegenbedenking, is in de onlangs uitgekomene *Opuscula* van den geleerden *Haarlemſchen* Rector WAARDENBURG te berde gebragt.

„In

„ In de oude talen," zegt hij, „ worden vele „ woorden en ſpreekwijzen gevonden, aan dezel„ ven zoo eigen, dat men die te vergeefs in an„ dere ſpraken zou zoeken overtebrengen. Naar „ mate toch eenig volk eene groote verſcheiden„ heid van zaken behandeld heeft, naar mate het „ in ſtaats- en krijgshandel beroemd, in uitvin„ dingen, kunſten en wetenſchappen gebloeid „ heeft, en door vernuft, wellevendheid, gevoel „ voor het ſchoone en edele uitmuntte, naar die „ mate is ook de taal van zulk een volk zeer „ rijk en volkomen, en vloeit over in een aan„ tal woorden en ſpreekwijzen, in andere talen „ niet of toch gebrekkig voorhanden. Nu was „ dit alles immers het geval met de *Grieken*, „ vooral de *Atheners* en de *Romeinen?* Deskun„ digen zullen mij ook toeſtemmen, dat in de „ talen dier beide volken vele denkbeelden ge„ vonden worden, die men elders te vergeefs „ zou zoeken, en alleen door het aanleeren der „ taal kan leeren kennen." Dan de bekwame man heeft blijkens den zamenhang niets anders willen bewijzen, dan de dwaasheid der *uitſluitende* begunſtiging van Vertalingen, met *verwaarloozing* van de ſtudie der grondtalen. Immers, zoo dit niet ware, zou hij te veel bewijzen. De *Britſche* Natie heeft in al het door hem aangehaalde den *Romein* genoegzaam geëvenaard, en zoo haar vernuft voor dat der *Grieken* onderdoet, hare ſcherpzinnigheid in wijsbegeerte, natuurkunde en uitvindingen heeft dezelve overtroffen. Niemand zal echter de onmogelijkheid van vertalingen uit het *Engelsch* willen beweeren. „ Maar het is eene levende taal," zal men zeggen.

gen. Eene doode taal is dus meer of min onverstaanbaar? Doch dan is zij het immers even zeer voor den geleerden onderzoeker, als voor den kundigen Vertaler? Of bevordert misschien de afstand van tijden en plaatsen, en het daardoor veroorzaakte verschil in zeden de moeijelijkheid van het wedergeven zoo velerlei uitheemsche woorden en spreekwijzen? Dan, wilde men *daarom* de Vertalingen afkeuren, zoo moest men ook de overzettingen van het Oude Testament laken, daar gewis *Palestina*, de eeuw van MOZES, en de *Hebreeuwsche* denkwijze oneindig meer van de onze verschillen, dan de eeuw van PERIKLES, die van AUGUSTUS, of zelfs die van HOMERUS en ROMULUS.

II. Eene gewigtige tegenwerping, die vooral in ons land, zoo rijk aan taalkenners, menigmalen door Geleerden van den eersten rang geöpperd wordt, is deze: „Vertalingen in de Moederspraak zijn aangename doch schadelijke gereg„ten, die den smaak slechts prikkelen, om dien „naderhand voor vaste, voedzame spijzen te „verstompen. Worden zij in een land alge„meen, zoo verdwijnt van lieverleede de ware „zucht voor de oudheid en de ouden; en men „loopt gevaar, door halfgeleerden, betweters, „en onrijpe stelselmakers weder tot de grenzen „der barbaarschheid terug gebragt te worden, „daar men, ten gevolge dier heillooze zucht, „de oude talen verwaarloost, om slechts de „*zaken*, en ook deze, door gebrek aan kennis „der bronnen, niet dan ten halve te leeren ver„staan."

Deze bedenking heeft veel schijn, en nog meer

gezag van *solide* mannen voor zich. Maar zou dezelve niet een weinig eenzijdig wezen? —— Zou niet de gewoonte, van bestendig met de Ouden, en alléén met de Ouden, om te gaan, juist vele uitstekende Geleerden in dat vak, de behoeften van den tegenwoordigen tijd, van *hunne* landgenooten, doen voorbijzien? Wanneer toch, volgens de zeer juiste aanmerking van den Hooggel. WIJTTENBACH (*), het gemeenebest der Letteren noch *Nederlanders*, noch *Duitschers*, noch eenig onderscheid van Natie, maar slechts *wereldburgers* kent, zoo is deze algemeenheid even zoo wel op *tijd*, als op *plaats* toepasselijk; en een wereldburgerlijk Geleerde zal in den Dichter der *Ilias*, of den Schrijver van den *Phedon*, niet zoo zeer den ouden *Griek* als den *mensch* bewonderen en beminnen, en hem, als zoodanig, gaarn ook bij zijne medemenschen bekend, bewonderd en bemind zien, al is het, dat uiterlijke omstandigheden vele zijner tijdgenooten verhinderen, juist in het Heiligdom der *Grieksche* spraak door te dringen. Immers, om bij de leenspreuk te blijven: De Republiek der Letteren is geene *Oligarchie*, waar eer en voordeel slechts voor weinige bevoorregten toegankelijk zijn: ieder, die talenten, vlijt en oordeel paart, heeft daarin aanspraak op gelijke Regten, iets, hetwelk bij de meeste *Europische* Volken ook zoo duidelijk wordt ingezien, dat zij niet alleen de Ouden in hunne talen overbrengen, maar ook veelal over

(*) Aangehaald bij den Hooggel. WILLMET, in deszelfs Redevoering: *de Retinenda Antiqua Batavorum in Literis Orientalibus Gloria*, p. 29.

over onderwerpen, daartoe betrekkelijk, ten algemeenen behoeve in die talen fchrijven.

Dan, dit fchijnt juist een bewijs tegen de Overzettingen. Het ééne misbruik, zal men zeggen, fleept het andere na zich. Eerst *vertaalt* men de Ouden, *fchrijft* daarna Oudheidkundige werken in de Moedertaal, en *misvormt* eindelijk de Oudheid op de jammerlijkfte wijze. In de fraaije Reis van ANACHARSIS, vergeleken met de ellendige Reis van ANTÉNOR, en met de zoo mogelijk nog ellendiger *Fêtes et Courtifanes de la Gréce*, is deze fnelle, doch zeer natuurlijke afdaling terftond te befpeuren. Men gevoelt, dat het gemakkelijk is, over *Griekenland* en *Rome* in de moedertaal te fchrijven; men behelpt zich, zonder de bronnen te kennen, met Vertalingen, en overlaadt dus de wereld met de afzigtigfte, of wel fchadelijkfte misgeboorten.

Dit is gedeeltelijk volkomen waar: doch bewijst niets tegen de Overzettingen, zoodra het aan den anderen kant onbetwistbaar is, dat na de herleving der Letteren, in de tijden, toen alles *Latijn* fchreef, niet minder, en misfchien meer, nietsbeteekenende voortbrengfelen, de Oudheid betreffende, de drukpers verlaten hebben. Het eenig onderfcheid is dit: Men is thans *te oppervlakkig*, men was toen *te grondig*. De vroegere Schrijvers in de *Latijnfche* taal bekommerden zich, op het fpoor veler woordenziftende *Critici*, alleen om de *letter*, en verfpilden met meer naauwgezette vlijt hunne zorgen, b. v. om het geringfte deel der kleeding van een' Held, of van een offermaal of wagenwiel bij HOMERUS, dan om eene plaats van PLATO, EPIKTETUS of M. AURELIUS,

die voor de zedelijkheid des menschdoms van belang was, op te helderen. Onze *moderne* Schrijvers willen alléén den *geest* zien, zonder te bedenken, dat de behoorlijke kennis der *letter* daartoe het éénige hulpmiddel is, en zij verminken vaak een' Schrijver, door hem niet te verstaan. Zouden niet beide uitersten even nadeelig zijn? Dwaas is het, ja, over *Griekschen* smaak en stijl te schrijven, zonder *Grieksch* te verstaan, en eene goede *Kritische* uitgave, ook van eenen der minste *Classici*, weegt vele dier onbekookte *Compilatien* op; maar elk, wiens hoofd en hart op de regte plaats staan, zal toch liever bij éénen mensch uit de ongeleerde klasse gevoel voor het schoone, verhevene en goede, hebben opgewekt, dan twintig *Varianten*, zelfs in HOMERUS of SOPHOKLES, ontdekt hebben.

Daarenboven: hebben wij niet een voorbeeld uit de *Klassieke* Oudheid zelve, hetwelk voor de nuttigheid der Vertalingen ten sterkste pleit? De *Romeinen* hadden, ten tijde van CICERO, juist dat zelfde gevoelen omtrent de *Grieken*, hetwelk thans sommigen omtrent de Ouden in het algemeen bezielt. Geleerde *Hellenisten* verachtten de *Latijnsche* Vertalingen uit het *Grieksch*. Men moet het uitvoerige Pleidooi van den *Romeinschen* Redenaar ten behoeve der (vrije) Vertalingen lezen, om zich te overtuigen, dat hij, in onze tijden geleefd hebbende, aan de Verachters der Overzettingen kleinen dank zou geweten hebben. Voeren wij slechts het slot aan: „ Wie zal toch „ geene belangrijke zaken, in kiesche bewoordin„ gen op eene deftige en sierlijke wijze uitge„ drukt, willen lezen? of hij moest geheel voor

„ een'

„ een' Griek willen doorgaan, gelijk ALBUÇIUS, „ door SCAEVOLA als Prætor van *Athène* begroet." En iets verder: „ Ik kan mij over „ de oorzaak dezer ongepaste verachting van „ het vaderlandfche niet verwonderen, fchoon „ het hier geheel de plaats niet zij, de oorzaak „ daarvan uit een te zetten. Dan ik gevoel, en „ heb menigmalen beweerd, dat de *Latijnfche* „ taal niet alleen geenszins arm is, gelijk men in „ het algemeen denkt, maar zelfs nog rijker is, „ dan de *Griekfche.*" (*) —

De ondervinding levert nog meer bewijzen voor het nut der Vertalingen uit de Ouden. Worden de *Originelen* in *Duitschland* verwaarloost federt de menigvuldige voortreffelijke vertalingen, die in de laatfte 30 of 40 jaren zijn uitgekomen? Heeft een HEYNE, hebben anderen niet juist omtrent dien zelfden tijd meer zaakrijke *Commentarien* geleverd, in ftede der eeuwige Woordenkritiek? Het zij intusfchen verre van ons, om, bezield met eene belagchelijke zucht voor het uitheemfche, onze eigene groote mannen in het *Kritifche* vak te willen miskennen, of voorbijzien. Neen! wat grondige geleerdheid en ware verdienften aangaat, kan *Nederland* federt de herle-

(*) Res vero bonas verbis electis graviter ornatéque dictatas, quis non legat? nifi qui fe plané *Graecum* dici velit, ut a *Scaevolâ* est praetor falutatus *Athenis Albucius*...... Ego autem mirari non queo, unde hoc fit tam infolens domesticarum rerum fastidium, non est omnino hic docendi locus: fed ita fentio, et faepé disferui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, fed locupletiorem etiam esfe, quam *Graecam*. *Cic. de Fin. L. I.*

leving der letteren altijd, en kan het nog, monsteren tegen alle naburige, zelfs tegen *Duitschland;* hetwelk toch de Ouden ook met vrucht beoefend. Dan, men wachte zich wel, deze algemeene en wezenlijke kunde aan de afkeer van sommigen onzer Geleerden voor Vertalingen toe te schrijven. Gelijke oorzaken zouden gelijke uitwerkingen hebben moeten doen, en *Duitschland*, in de 17de Eeuw zoo afkeerig van Overzettingen in de landstaal, zou dan tevens zoo arm aan goede Uitgevers dier Ouden niet geweest zijn. Neen! het is de verstandige gewoonte, op onze Akademiën gevolgd, van over zaken, de Oudheid betreffende, in de taal van *Rome* te handelen, die de *studie* dezer taal, en tevens die van het *Grieksch*, meer als onmisbaar doet beschouwen, en dus meer liefhebberij voor oude *Philologie* aankweekt, waardoor deze, en de geheele oude *litteratuur* in *Nederland* nog zoo hoog staat.

„Maar," zullen anderen ons te gemoet voeren: „Het is toch onbetwistbaar, dat er veel onzedelijks, veel zedebedervends in de Schriften der „*Grieken* en *Romeinen*, bovenal in hunne Dichters, voorkomt. Zelfs HOMERUS doet zijnen „Goden immers vaak eene taal voeren en daden „bedrijven, die geen' mensch van eenige schaamte, laat staan een' God, voegen. JUNO prikkelt haren Echtgenoot, den *Vader van Goden* „*en menschen*, tot wellust, om hem in slaap te „wiegen, en daarna veilig zijne oogmerken te „dwarsboomen (*). Goden en Godinnen, zelfs de „Godin der wijsheid, werpen elkander met steenen (†). Een sterveling kwetst, ongestraft, „eene

(*) Il. XIV. (†) Il. XXI.

„ eene Godin in de hand, en jaagt een' anderen
„ God al ſchreeuwend naar den Hemel (*). De
„ Helden beſpotten met laaghartige beſchimpingen
„ de lijken hunner verſlagene vijanden (†). A-
„ CHILLES, de Held van het ſtuk, is onver-
„ zoenbaar en wreed. HOMERUS gelooft de
„ onſterfelijkheid der ziele, ja, maar op eene
„ wijze, die haar onvruchtbaar maakt voor het
„ leven, doordien zijn voortreffelijkſte Held lie-
„ ver een *daglooner* op Aarde, dan *Gebieder*
„ zelfs in het Rijk der Dooden wenscht te zijn (§).
„ Deze bedenkingen zijn niet eens nieuw. De
„ groote PLATO, zelf een *Griek*, zelf een be-
„ wonderaar van HOMERUS, wilde hem om
„ deze en meer andere uitdrukkingen in zijn
„ denkbeeldig Gemeenebest niet toelaten. En
„ wat zou het zijn, indien wij tot latere Dich-
„ ters afdaalden, tot eenen ANAKREON, pre-
„ diker der verfijnde, eenen ARISTOPHANES,
„ tolk der grofſte wellust; zoo wij vooral de
„ *Latijnſche* Dichters nagaan, waarin, den eeni-
„ gen VIRGILIUS uitgenomen, doorgaans de
„ ſtootendſte, niet dubbelzinnigheid, maar open-
„ lijke taal der ontucht voorkomt, die zelfs haar
„ berisper, JUVENALIS, op de onbeſchaamd-
„ ſte wijze doet hooren. Neen! met zulke over-
„ zettingen verſchoone men ons reeds genoeg be-
„ dorven Publiek, verſchoone het zelfs met het
„ tegengif, hetwelk men misſchien uit PLATO
„ zou willen ontleenen, daar deze Wijsgeer, om
„ welke reden dan ook, telkens de zoo niet regt-
„ ſtreeks

(*) Il. V. (†) Il. XIII. (§) Od. XI.

„ ſtreeks ſchandelijke, dan toch gevaarlijke *man-*
„ *nenliefde* in zijne tafereelen invlecht. *Vertalen*
„ der Ouden dient derhalve tot niets; men ſtuit
„ overal op onzedelijkheid of ſchadelijke Gods-
„ dienstbegrippen, men zoeke veel eer hetgeen
„ zij wetenswaardigs behelzen, in een ander ge-
„ waad aan hedendaagſche Lezers aan te bieden."

Wij hebben deze bedenking, zoo veel mogelijk, in volle kracht voorgeſteld, omdat zij ons wezenlijk de gewigtigſte van allen toeſchijnt. In een *aesthetisch* vraagſtuk kan men dwalen, zonder regtſtreeks het algemeen geluk in de waagſchaal te ſtellen; niet zoo in een geſchilpunt, dat de *zedelijkheid* aangaat. Hier kan de minſte doling gevaarlijk worden. En zou dit waarlijk het geval zijn met ons tot nu toe beweerde? Zou al het menigvuldige, ook zedelijke voedſel der oude Dichters, Geſchied- en Zedeſchrijvers niet opwegen tegen het gif, daarin zoo ruimſchoots verſpreid? Bezien wij dit een weinig nader.

Het is eene bekende waarheid, dat, naar mate een volk meer verbasterd in zeden is, deszelfs taal, als het uitvloeiſel, om zoo te ſpreken, van het *algemeen geweten*, met te meer naauwgezetheid de uitwendige welvoegelijkheid zal in acht nemen. Wij zien dit b. v. uit onze tegenwoordige, kieſche, gezuiverde taal, in vergelijking met de taal der Eeuwe van CATS en VONDEL, toen men zich uitdrukkingen veroorloofde, die tegenwoordig geen Dichter noch Proza-ſchrijver meer zou durven bezigen. Intusſchen zal niemand ligtelijk onzer zedelijkheid boven die der Eeuw van CATS en VONDEL de voorkeur geven. Waarſchijnlijk had hetzelfde in het geval der Eeuw

van

van HOMERUS plaats. Deze Natuurdichter, wien geene banden van *etiquette*, wien vooral geene heimelijke vrees, zijne schuldige vermaken te verraden, beknelde, sprak, gelijk hij dacht, gelijk hij gevoelde. Hoogstwaarschijnlijk is het verhaal van JUPITER en JUNO eene *Allegorie*; anders is het onbegrijpelijk, hoe de Vader der Dichteren, die zijne hoogste Godheid doorgaans zóó waardig schildert, hier eensklaps dus geweldig kon zinken. En wat de overige Goden aangaat, PLATO had misschien gelijk, hunne menschelijke bedrijven voor de *Grieken*, welke wezenlijk aan die Goden geloofden, nadeelig te keuren; maar wien onder ons, die immers reeds Eeuwen lang die Goden als hersenschimmen beschouwen, kunnen zij in verzoeking brengen, hen na te volgen? —

De *menschen* van HOMERUS zijn de menschen van dien tijd, noch beter, noch slechter. Maar wie zal daaruit een voorbeeld ter navolging ontleenen? Onderstel hen zoo bloeddorstig als de Wilden van *Kanada*; zal eene Reisbeschrijving naar dat land, die ons in de sterkste kleuren de ruwe zeden dier menschen afmaalt, iemand onzer immer tot navolging, dan wel tot afkeer nopen? Zoo ons ACHILLES hindert, wel nu! wie belet ons dan, het grootste belang te stellen in HEKTOR, dat *Ideäal* van ware heldendeugd? En wat eindelijk de betuiging van ACHILLES in het schimmenrijk aangaat, dezelve is, als bijdrage tot de geschiedenis van 's menschen geest, zeer merkwaardig, en kan immers ons Christenen, wier geloof op geen gezag eens Dichters rust, niet nadeelig zijn? —

Dan, zoo wij al HOMERUS volkomen kunnen verdedigen, wij zullen noch de waarheid, noch de zedelijkheid kwetsen, door dit ook ten opzigte van alle latere Dichters te ondernemen. ANAKREON, of de Gedichten, die op zijn' naam gaan, behelzen liefelijke tafereelen, die ook de strengste zedemeester niet kan wraken, b. v. de zamenspraak met de duif, door NIEUWLAND zoo keurig in een *Nederlandsch* gewaad gedoscht; maar ook anderen, bij voorb. de schilderij van BATHYLLUS, die wel niet door uitdrukkingen zondigen, maar de schandelijkste denkbeelden opwekken. Dan eene kleine verandering, gelijk onze NIEUWLAND zoo gelukkig het πϱος παιδα, πϱος Βαθυλλον, in „*aan zijne Klimeen*," heeft omgekeerd, kan het aanstootelijke grootendeels wegnemen. Dit is geenszins het geval met ARISTOPHANES, den luchtigen, geestigen, maar tevens ten hoogsten zedeloozen ARISTOPHANES. Eene vertaling van dezen Dichter is te minder raadzaam, of zelfs mogelijk, daar hij grootendeels ook wegens zijn zuiver *Grieksch* uitmunt, hetwelk in eene Vertaling volstrekt moet verloren gaan, en vele fijne toespelingen op de zeden van zijnen tijd, en van zijn Volk maakt, die, zonder veel omhaals van verklaring, den *Nederlandschen* Lezer onverstaanbaar blijven. ARISTOPHANES behoort dus, mijns erachtens, onder de Dichters, die men niet vertalen moet, en zelfs niet vertalen kan, zoo min als sommige stukken van PLAUTUS.

Omtrent de ernstige tijdgenooten van ARISTOPHANES kan geene zwarigheid zijn. Enkele uitdrukkingen van den vrouwenhater EURIPI-

DES

DES uitgezonderd, zijn de treurfpelen van hem, zijne deftige voorgangers ÆSCHYLUS en SOPHOKLES, en de Lierdichten van PINDARUS eener naauwkeurige vertolking overwaardig. Dit is nog een geheel nieuw, door den *Nederlander* bijna onbetreden veld, waarin zijn geest in onnoemelijke fchoonheden zou kunnen terweide gaan.

Omzigtiger behoort men te zijn omtrent THEOKRITUS. Deze lieveling der landelijke *Mufe*, fchoon meesttijds ongemeen *naïf* en bekoorlijk, moet eehter ook in de overzetting, om niet aanftootelijk te worden, van het algemeene euvel der latere *Griekfche* Dichters, de *Pederastie*, gezuiverd worden. Mogten wij eens een volledige navolging zijner *Idyllen* ontvangen uit diezelfde meesterlijke hand, die ons nu reeds met eenigen derzelven, en met een' geheelen *Nederduitfchen* KALLIMACHUS befchonken heeft!

Zoo wij tot de *Latijnen* overgaan, wordt de oogst van Dichters, die wij *geheel* in onze taal kunnen overbrengen, veel fchraalder. Zelfs de luchtige pen van WIELAND waagde dit niet ten aanzien van HORATIUS; het fpreekt van zelfs, dat CATULLUS flechts voor een zeer klein, en TIBULLUS, PROPERTIUS en OVIDIUS voor een grooter gedeelte, doch niet zonder wijze keuze, hier in aanmerking komen. Van laatstgenoemden zouden wij veel, de *Metamorphofen*, de *Heldinnebrieven*, de *Tristia*, en andere kleine ftukken, genoegzaam geheel kunnen lezen. (Het ware te wenfchen, dat een bekwaam Dichter ons dit onberispelijk genoegen wezenlijk fchonk). VIRGILIUS alleen, (misfchien met verzachting van eene of twee *Eklogen*) verdient

eene

eene *geheele* vertaling, en heeft tot nu toe zeer vele meer of min bevoegde navolgers gehad, van welken echter, onzes inziens, niet een het doel heeft bereikt, een waardige tolk van dien edelen Zanger te wezen. — Onder de latere Dichters verdient JUVENALIS onderscheiding en zuivering; doch wie zal zich verledigen willen, om uit het draf van MARTIALIS enkelde paarlen op te lezen? Wij mogen dus het besluit opmaken, dat de *Grieken*, ten aanzien der zedelijkheid, over het algemeen veiliger kunnen worden vertaald, dan de *Latijnen*, en dat juist de oudste, eerwaardigste zangers de beminnelijke eenvoudigheid hunner zeden ook in hunne Poëzij uitdrukten, terwijl de latere, vooral de *Romeinen*, (den grooten navolger van HOMERUS, MANILIUS, SENECA, LUCANUS, NEMESIANUS, en eenige lateren uitgezonderd) niet min getrouwe, en dus ten deele gevaarlijke Schilders, van de diepe verbastering *hunner* tijden zijn. Dit strijdt in zeker opzigt niet tegen het boven vastgestelde, dat kieschheid van uitdrukkingen bij een volk doorgaans in omgekeerde reden staat tot de zuiverheid zijner zeden. Sommige verzen van HOMERUS, die zaken uitdrukken, welke onze zeden verbieden te noemen, zijn veel onschuldiger, dan menig in schijn onberispelijk Vers van een' lateren Dichter, dat ongeregelde *denkbeelden* opwekt. Echter moet men bekennen, dat de *Romeinen*, een Volk, dat in alle *uitersten* viel, in de eeuw van CESAR, AUGUSTUS en NERO, ook in de taal alle banden afwierpen, en het afgrijsselijk beeld vertoonden eener Natie, die het toppunt van zedeloosheid

met

met de hoogste mate van onbeschaamdheid in uitdrukking vereenigde. De Vertalingen van velen *hunner* Dichters mogen dus van belang zijn voor de menschkunde; het zedelijk gevoel schrijft daaromtrent regelen voor, die het noodeloos zijn zal, hier breeder te ontwikkelen.

En zie daar ons zelve gebragt tot het tweede Hoofddeel dezer Verhandeling: de opgave namelijk van de wijze, waarop Vertalingen behooren te zijn ingerigt, om het bedoelde nut te weeg te brengen. Gedeeltelijk is ons dit reeds uit het voorgaande gebleken, in zoo verre men namelijk het belang der zeden nimmer aan dichterlijke sieraden mag opofferen. Thans moeten wij ons meer met het inwendige en eigenaardige eener Vertaling bezig houden. —

Het is zeer blijkbaar, dat eene Vertaling, zoo veel mogelijk, een afdruksel moet zijn van het oorspronkelijke Werk, hetgeen zij wil vertegenwoordigen. Zij moet dus niet alleen *in het algemeen* de zaken, maar ook *in het bijzonder* den eigenaardigen stijl van haren Schrijver zoeken uit te drukken; zij moet ons van dezen geene onbepaalde, enkelde trekken, maar zijn beeld voor oogen stellen, opdat wij hem uit anderen leeren onderscheiden. Ik beken het, dit is verbazend moeijelijk, en vereischt niet alleen diepe taalkunde, maar bovenal fijnen *Takt*, een kiesch gevoel voor kunst, hetwelk ook de minste schoonheden niet laat vervliegen, maar die allen zoodanig, in de orde en aaneenschakeling plaatst, waarin zij bij den oorspronkelijken Schrijver stonden. — In den geschiedstijl moet men b. v. in HERODOTUS de bevallige spraakzaamheid, in THUCY-

DIDES den verhevenen ernst, in XENOPHON den zachten vloeijenden ſtijl, in LIVIUS den ſchitterenden overvloed, in TACITUS den beknopten rijkdom van denkbeelden, in SALLUSTIUS de ſterk uitkomende karakterſchildering op den voorgrond plaatſen. De ſtijl eener overzetting van de *Memorabila Socratis* moet van die des PHEDON's, en beide nog veel merkbaarder van eene Vertaling van een of ander Werk van ARISTOTELES of PLUTARCHUS verſchillen. De gulle, maar edele *naïviteit* van HOMERUS moet zich ook in eene vertaling ſterk onderſcheiden van de eenigzins boerſche eenvoudigheid van HESIODUS, die toch zoo vele uitdrukkingen woordelijk met HOMERUS gemeen heeft. De deftige zoetvloeijendheid van SOPHOKLES moet forſcher uitkomen, dan de welbeſpraakte aandoenlijkheid van EURIPIDES. Men moet eene *Idylle* van THEOKRITUS op het eerſte gezigt bij eene van BION of MOSCHUS ook in de Vertaling kunnen onderſcheiden, en de geleerde en kunſtige PROPERTIUS moet niet de teedere droefgeestigheid van TIBULLUS, noch den weligen rijkdom van OVIDIUS hebben.

Zie daar, naar ons oordeel, het *Ideäal*, hetwelk een Vertaler zich zou hebben voor te ſtellen; dan een hoofdbeletſel houdt hem terug, hetzelve immer in de volkomenheid te bereiken. Indien onze nieuwere talen niet meer van de *Grieksche* en *Latijnſche* verſchilden, dan dezen onderling, zou misſchien eene zoo in ſtof en vorm gelijkende overzetting mogelijk zijn, ſchoon de *Latijnen* zelve ons daarvan niet alléén geen Model hebben nagelaten, maar zelfs, naar alle waar-

ſchijn-

fchijnlijkheid, meer *navolgers* dan eig' 'ke *Vertalers* (in den zoo even omfchrevenen zin) van hunne *Griekfche* modellen waren. Maar hoe oneindig verfchillen onze hedendaagfche talen van de Ouden? De geheele woordvoeging en fchikking, de onbepaalde vrijheid der omzettingen, de Artikel, het gemis eener eigenlijke buiging (*Declinatie*) der naamwoorden zelve: zie daar eenige der voornaamfte zwarigheden, welke de vertaling in dien zin, zoo als wij daar even opgaven, voor de *Latijnfche* taal althans onmogelijk fchijnen te maken. Tusfchen de *Griekfche* en onze hedendaagfche *Europifche* fpraken, ten minften van den *Duitfchen* tak, is het onderfcheid minder; het gebruik des Artikels in beide taalftammen, eene menigte van gelijkvormige woorden, die men, zonder de wonderfpreuken van REITZ, in deszelfs *Belga Graecisfans*, aan te nemen, toch onloochenbaar in de *Griekfche* en *Hoog-* en *Nederduitfche* taal aantreft, verligten gewisfelijk de taak des Vertolkers; doch aan den anderen kant zet de ongemeene rijkdom der *Griekfche* taal, hare verfchillende buigingen, de veelvuldige wijzen (*Modi*) en tijden (*Tempora*) harer werkwoorden, de ftoutheid harer koppelwoorden, en de afwisfeling, door vele dichterlijke vrijheden zoowel als door het verfchil van tongvallen (*Dialekten*) geboren, den nieuweren Schrijver, die in zijne Overzetting uit haar zoo min mogelijk verliezen wil, in de grootfte verlegenheid. Het is waar, onze taal is rijk, zeer rijk, maar om van dien rijkdom, op het voetfpoor onzer *Dutfchen* naburen, het behoorlijke gebruik te maken, — daartoe behoort misfchien eene ftoutheid, die men

HOOFT

HOOFT alleen, en na hem aan niemand meer, vergeven heeft.

Nog eene andere hinderpaal van het grootste belang verzet zich tegen Vertalingen der oude Dichters in onze taal. Men weet, dat de Ouden het Rijm niet kenden, maar alleen door lange en korte lettergrepen een *Metrum*, en door klemtoonen eenen *Rhythmus* daarstelden. Doch het eerste heeft bij ons slechts gedeeltelijk plaats; dit gebrek aan bepaalde korte en lange lettergrepen moet ons het *Rijm* vergoeden, eene gelijkvormigheid van geluid op het einde van iederen regel. Van voren beschouwd, schijnt dit hulpmiddel, uit de Middeleeuwen ontleend, niet veel beter geschikt, om ons te doen opmerken: *dit is Poëzij!* dan de woorden, die men in diezelfde Eeuwen uit den mond der geschilderde personen deed uitgaan, om eene schilderij te doen onderscheiden. Dan de ongemeene talenten van vele groote Dichters hebben aan dit gebrekkig hulpmiddel eene volmaaktheid in zijne soort bijgezet, die vele berijmde Dichtstukken, zelfs in welluidendheid, met de Ouden doet wedijveren; en deze Modellen hebben, althans bij ons, nu eenmaal de algemeene denkwijze en smaak dus geregeld, dat men een onberijmd Dichtstuk voor geen Dichtstuk meer houdt. (Slechts BELLAMY heeft in enkelde bevallige stukjes het gebrek aan Rijm doen voorbijzien.)

Maar dit, aldus in zeker opzigt noodzakelijk, vereischte verdubbelt de moeijelijkheid der naauwkeurige overbrenging uit *Grieksche* en *Latijnsche* Dichters. De ongemeene rijkdom hunner talen, de bijna tallooze soorten hunner voetmaten, waren

ten zoo vele wieken, die de verbeelding des Dichters, in die hooge gewesten, waartoe hij zich verheven had, ſtaande hielden. Doch de nieuwere talen, neêrgedrukt door haren ſleep van voornaamwoorden en Partikelen, konden nimmer deze hoogte bereiken. Men zie, in de keurige Verhandeling des Heeren KINKER, *over de Hollandſche Proſodie, toegepast op het Rhythmus en Metrum der Ouden* (*), een ſtuk, hetwelk onzer nieuwſte Letterkunde, naar het oordeel van alle deskundigen, de hoogſte eere aandoet, hoe weinig er nog, zelfs bij de *Duitſchers*, die tot nu toe de Ouden in dit opzigt het naast bijkomen, eene volledige *Proſodie* beſtaat, en hoe oneindig vele moeite het kosten moet, om dezelve te ſcheppen. Er zijn talen, waarin dezelve genoegzaam onmogelijk ſchijnt, het zij om derzelver ſtroefheid en aantal woorden van ééne lettergreep, gelijk de *Engelſche*, het zij om hare weekheid en gemis aan kracht, b. v. de *Italiaanſche*, het zij eindelijk om hare geſtrenge wetten en betrekkelijk minderen rijkdom, zoo als de *Franſche*, welke, hoezeer voor de hoogſte ſieraden in *Proza* vatbaar, (gelijk wij meenen, dat niet één der nieuwere Volken de *Franſche* Proza-ſchrijvers in welſprekendheid evenaart) te naauw beperkt is voor de hoogſte vlugt der Dichtkunde, en die, uit haren aard, alleen het Rijm kan bezitten. Minder naauw omſchreven zijn de beide oorſpronkelijk verbroeder-

(*) Werken der Holl. Maatſchappij van fraaije kunſten en wetenſchappen. I D.

derde takken der *Teutonischen* stams, de *Hoog-* en *Nederduitsche*. In beiden heeft men ook eene navolging van het *Metrum* der Ouden gewaagd. De proeven der *Duitschers*, hoezeer misschien op eene verkeerde *Theorie* rustende, hebben toch reeds vele fraaije navolgingen opgeleverd (*), die door den ijver, waarmede men bij hun, ook op Hoogescholen, de *metrica* beoefent, nog meer goeds laten verwachten. Omtrent onze taal is door den Heer KINKER de mogelijkheid eener navolging van den *Rhythmus* en het *Metrum* der Ouden al te wel bewezen, dan dat wij die, schoon alle dergelijke proeven tot hiertoe mislukt zijn, niet veiliglijk zouden mogen veronderstellen.

Stellen wij ons dus eenen Dichter voor, volkomen meester zoo van zijne eigene, als van de oude talen, die het *Ideäal* eener naauwkeurige en tevens dichterlijk *metrische* vertaling van een' of anderen der Ouden in het *Nederduitsch* kan verwezenlijken. Plaatsen wij tegen hem over een' niet min grooten Dichter, die deze wijze van vertalen afkeurt, en aan ons *Alexandrynsch* vers, (hetwelk zekerlijk vele verscheidenheid bezit,) de voorkeur geeft. Hooren wij eindelijk de gronden van eenen derden, die, wat de juistheid betreft, voor eene Overzetting in *Proza* pleit. —

Men ziet terstond het groote voordeel, hetwelk de

(*) KINKER t. a. pl. bl. 232—236. Hierbij zou men nog zeer vele bewijzen uit den HOMERUS van VOSS (die, mijns erachtens, zijnen HESIODUS nog overtreft), als mede uit GÖTHE'S *Achilleïde*, *Hermann und Dorothea*, enz. kunnen aanvoeren.

de naauwkeurige, en welaangebragte navolging der oude voetmaat en van het oude *Rhythmus*, ten behoeve der getrouwheid des Vertalers moet hebben. Hoe is het mogelijk, (kan men zeggen), dat, al het andere gelijk ſtaande, de man, die met behoorlijke taalkennis en het voor een' overbrenger der Ouden (in den meer verhevenen zin) onmisbare *Genie* nog de bekwaamheid vereenigt, om hun *metrum* uit te drukken, ons geen getrouwer afdrukſel van hunnen geest zou leveren, dan hij, die in plaats van dit laatſte ons eene ſtijve, gedrongene, naauwelijks kenbare nabootſing van hun *Rhythmus* geeft, wier ijzeren wetten de vrije vlugt, waarin de Ouden zich zoo gaarne toegéven, wel *moeten* belemmeren? Immers zal eene ongekleurde plaat, hoe naauwkeurig ook door den grootſten meester bewerkt, zeer verre af zijn van dien indruk te maken, dien de oorſpronkelijke ſchilderij, door het vuur en de levendigheid der kleuren, doet ontſtaan, terwijl daarentegen eene gekleurde plaat, hoezeer beneden het *Origineel* des Schilders, toch zijnen geest beter en naauwkeuriger zal uitdrukken. Zien wij, ter proeve, (bij mangel aan goede rijmelooze Vertalingen der Ouden in onze moederſpraak) den HOMERUS van VOSS in. De klanknabootſing (*Onomatopée*) in het XI. Boek der *Odysſée* is bekend, waar de tot eeuwige ſtraffen gedoemde SISYPHUS een' zwaren ſteenberg op moet werken, die dan in een oogenblik nederwaarts tuimelt. Men meent den hijgenden man te zien, hoe hij met zware moeite het gevaarte opwaarts duwt, en dan weder den rollenden ſteen te hooren, hoe die al wentelend in de vlakte nedervalt.

Καὶ μὴν Σίσυφον εισεῖδον κ. τ. λ. HOM. *Odyss.* Λ. 593.

Zie hier, hoe VOSS dit, met behoud der klank-uitdrukking, overbrengt.

Auch den Sisyfos sah ich, von schrecklicher Mühe gefoltert,
Eines Marmors Schwere mit grosser Gewalt forthebend.
Angestemmt, arbeitet 'er stark mit Händen und Füssen,
Ihn von der Au aufwälzend zur Berghöh. Glaubt er ihn aber
Schon auf den Gipfel zu drehn: da mit einmal stürzte die Last um,
Hurtig mit Donnergepolter entrollte der tückische Marmor;
Dann von vorn arbeitet 'er angestemmt, dass der Angstschweiss
Rings den Gliedern entfloss, und Staub sein Antlitz umwölkte.

Hoe verwonderlijk naauwkeurig zijn hier niet vele kleine schoonheden des Dichters bewaard gebleven! Hoe juist volgt het *Duitsche Rhythmus* het *Grieksche!* De drie eerste verzen, en het eerste gedeelte van het vierde, hoe zwaar en moeijelijk vallen zij niet! Hoe ligt daarentegen vs. 597 en 598! Doch daar de Lijder in het volgende zijne taak hervatten moet, zoo wordt ook in vs. 599 het vers op nieuw in navolging van het *Grieksche* opgevuld met hortende *spondeën*. Het „*ihn von der Au aufwälzend*" beantwoordt naauwkeurig aan het niet minder harde λᾶαν ἄνω ὤθεσκε. Het is waar, hoe treffend ook in vs. 597 het ἔπειτα πεδόν δε κυλίνδετο, door „*mit Donnergepolter entrollte*," wat den klank betreft, worde uitgedrukt, zoo heeft de Vertaler tot dat einde nogtans een denkbeeld moeten inschuiven, hetwelk zich niet in het oorspronkelijke bevindt, namelijk dat van een *dondergeraas*, en in zoo verre blijkt de meerderheid des *Griekschen* Dichters, die dezelfde bedoelingen bereikt door middelen, wier eenvoudigheid onze grootste kunst overtreft. Desniet-

niettegenstaande zal men moeten bekennen, dat deze plaats een meesterstuk van dichterlijke Overzetting is, wier weêrgade men te vergeefs in berijmde *Alexandryren* zal zoeken.

Wanneer dus een Hollandsch Dichter, toegerust met dat meer volmaakte *Metrum*, he welk de Heer KINKER in zijne boven aangehaalde keurige Verhandeling wenscht, en waarvan hij de mogelijkheid der daarstelling aantoont (*), zonder *maat* en *klemtoon* te verwarren, aan beiden behoorlijk regt laat wedervaren, en dus zoo wel *metrisch* als *Rhythmisch* de verzen der Ouden navolgt, dan spreekt het van zelve, dat hem de weg tot eene nog grootere volmaking geöpend is, dan aan de *Duitschers*, die hunne voetmaten schier alleen naar de klemtoonen schikken (†). De liefelijk rollende rijmelooze stukjes van den te vroeg gestorvenen BELLAMY, schoon nog zeer van de volmaaktheid verwijderd, en te weinig naar een vaste, proefhoudende *Theorie* bewerkt, bewijzen ten minsten, dat men in het *Hollandsch*, ruim zoo goed als in het verwante *Hoogduitsch*, vloeijend en aangenaam kan dichten, zonder het rijm te bezigen. Het is waar, van dezen dichttrant is, vooral in de *sentimentéle époque*, een schreeuwend misbruik gemaakt, maar niet minder was dit het geval met berijmde Verzen, en verrezen niet ook de meesterstukken van VOSS en GÖTHE uit een' vloed van laffe *jamben*, of zwellende, razende en onverstaanbare *hexameters!* —

Dan het is billijk, ook van de andere zijde de

(*) KINKER t. a. pl. bl. 328 en verv. (†) Aldaar bl. 338.

de uitsluitende voorstanders van het Rijm te hooren, wier stem van zeer groot gewigt zou zijn, al hadden zij niet dan de volstandige beoefening onzer grootste Dichters, en den vrij eenparigen smaak des volks in hun voordeel. Zij zullen zeggen: „ Schoon het al *mogelijk* zij, onberijmde verzen in onze moedertaal te vervaardigen, en zelfs de Ouden in *hunne* voetmaat behoorlijk te vertalen, is het daarom *waarschijnlijk*, dat zulks immer gebeuren zal? Legt niet de zeer bepaalde, algemeen bekende voorkeur van het *Hollandsch* Publiek voor berijmde, deszelfs afkeer van onberijmde Verzen, daartegen een' onoverkomelijken hinderpaal in den weg? De *Duitschers* mogen reden gehad hebben, hunne *Alexandrijnen* te verwerpen; derzelver eentoonigheid kwetst zekerlijk het kiesch gehoor; maar hoe geheel anders is dit met onze *Nederduitsche* Verzen van dezelfde voetmaat! Hoe rijk in afwisseling vloeijen zij niet daarheen, laten nu eens de rust in het begin, dan in het midden, dan tegen het einde van het vers vallen, juist gelijk de Dichter, zijn onderwerp, of de stemming van zijn gemoed dit vereischen. Dus zingt (om nu niet eens van de meesterstukken der nieuweren, van de verbazende kunst van een' BILDERDIJK en anderen te spreken) Dus zingt HOOGVLIET:

De Morgenzon / die met een vrolijk aangezigt
Al 't aardrijk leven geeft / was met een droevig licht. . . .
Daar was een welkuil / diep in 't Aardrijk / die met buizen. .

ABR. *de Aartsvader.* VII Boek.

D'Aartsvader / om te meer het wit / zich voorgesteld
Te treffen / openbaart den jongen Martelheld.

Ald. X Boek.

en

en SMITS:

Zij zwijgt / Ik volg haar; / zij geleidt mij in een woud
Mijn Leidsmaagd, / op wier ſpoor ik in het krijgsleed deel. —

Vredezang.

De oude *Hoogduitſche* dichttrant leed zulke vrijheden niet. Altijd moest, volgens eene ſtalen wet, de rust midden in het vers komen.

Viellicht empfangen wir / bei trüber Dämmrung Klarheit,
Nur durch fünf Oeffnungen / den ſchwachen Strahl der Wahrheit
Indesſen ist die Welt /, die Gott zu ſeinen Ruhm
Und unſern Glücke ſchuf / des Uebels Eigenthum.

HALLER.

Nach Wahrheit durſtiger / als durſtig nach der Ehr,
Auf Kluger Beifall ſtolz /, doch auf den meinen mehr.
Was kommen ſoll, ist Nacht / was hin ist, ist ein Traum.

LESSING.

Is het te verwonderen, dat *Duitschland* deze boeijen knellend vond, en poogde af te ſchudden, zoodra eene betere ſmaak zich begon te ontwikkelen? Doch waarom zouden *wij* eene versmaat, door zoo vele meesterſtukken verheerlijkt, en zoo gepast voor ons taaleigen, verſmaden voor eene nieuwe, nog ſchier niet anders dan door misgeboorten beproefd?"

Dan, het is hier de vraag eigenlijk niet, welke der beide hoofdſoorten van Verzen, berijmde of onberijmde, voor *oorſpronkelijke ſtukken* meer geſchikt zij; men moet in het oog houden, dat wij van *Vertalingen* ſpreken, waar *getrouwheid* eene der hoofd- zoo niet de eerſte verdienſte is. Nu lijdt het geene tegenſpraak, dat de verzen van *Grieken* en *Romeinen* getrouwer door eene, al is

het dan ook gebrekkige, navolging in de oorſpronkelijke voetmaat kunnen worden overgebragt, dan door de prachtigſte overgieting in Rijm. Men vergelijke den alom vermaarden, en wezenlijk in zijne ſoort voortreffelijken HOMERUS van POPE met dien van VOSS, of zelfs van STOLBERG, en oordeele, waar de geest van den *Griekſchen* Dichter meer zweeft! Om de zaak echter meer van nabij te bezien, zullen wij eene overbrenging van SOPHOKLES, door onzen Puikdichter, den grooten BILDERDIJK, met het oorſpronkelijke vergelijken. Wij kiezen te liever zulk een' man, daar het ten overvloede bekend is, dat hij, doordrongen met den geest der *Grieken*, tevens de taal als was naar zijne gedachten weet te kneden, zoo dat, waar hij van zijn oorſpronkelijk afwijkt, zulks enkel aan de kluisters van het Rijm moet toegeſchreven worden. Wij zullen het begin van het Treurſpel: ŒDIPUS *te Kolone* met BILDERDIJK's *Dood van* ŒDIPUS, eenigzins naauwkeurig, pogen in vergelijking te brengen, vooraf echter aanmerkende, dat wij hier volſtrekt niets van het meer of min *dichterlijke*, (hetgeen ons, bij de gewrochten van een' BILDERDIJK, zeer kwalijk zou voegen), maar alleen van de woordelijke getrouwheid in het overbrengen, ſpreken willen. —

Bij SOPHOKLES ſtaat (vs. 7.):

Στέργειν γὰρ αἱ πάθαι με χὤ χρόνος ξυνὼν
μακρὸς διδάσκει, καὶ τὸ γενναῖον τρίτον.

De Heer BILDERDIJK brengt dit dus over:

Helaas! door ramp op ramp, en ouderdom gedwee,
Heb ik te wel geleerd, te bukken onder 't wee.

Hoe

Hoe voortreffelijk ook het denkbeeld van den *Griekſchen* Dichter hier *grootendeels* uitgedrukt zij, mist men daarin echter den trek, die ons in ŒDIPUS, te midden zijner ellenden, nog den overwinnaar van den *Sphinx* doet herkennen.

καὶ τὸ γενναῖον, τρίτον.

Het kort daarna volgende vers van den Heer B. *De onzekerheid maakt mij het zwerven des te wreeder*, bevindt zich niet in het oorſpronkelijke.

De *ruwe ſteen*, dien het *Grieksch* als zitplaats van den Grijsaard beſchrijft, is niet overtollig, ter voltooijing van het ſchilderachtig tooneel, en tot verſtand van het volgende; doch bevindt zich niet in het *Nederduitsch*. —

Het volgende is ongemeen vrij vertaald, en veel verkort; negen *Griekſche* regels zijn tot vijf in het *Nederduitsch* inéén geſmolten, en ſlechts de geest van het oorſpronkelijke behouden, nogtans vinden zich de verzen:

ŒD. *Een burger?*
ANT. *voor het minst, bewoner van de ſtad.*

zóó niet in SOPHOKLES.

In het volgende is de ſchoone trek, waar ŒDIPUS van ANTIGONÉ zegt, dat zij voor *hem*, en *zich zelve* ziet, voorbijgegaan.

Ginds, aan den blonden God, die dag regeert en jaren. Dit vers van den Vertaler doet aan PHŒBUS denken; het *Grieksch* heeft *de vuurdragende God, de Titan* PROMETHEUS; wien ook volgens APOLLODORUS, (aangehaald bij den *Scholiast*,) tevens met VULKAAN hier een ſtandbeeld was opgerigt. —— Ook is in het volgende

de naam van den *paardheuvel* ἵπποτη κολώνος, zekerlijk als min gefchikt voor onze rijmwetten, achtergelaten, fchoon dit het eigenlijke tooneel van het ftuk te kennen geeft.

In de korte aanfpraak van den *Athener* aan ŒDIPUS mist men het veelbeteekenende πλὴν τῦ δαίμονος, hetwelk aanduidt, dat men het ongeluk als een gebrek, als eene ftraffe der Goden, aanzag, en in het *Nederduitsch* wil hij den *Vorst* de boodfchap brengen, daar toch in het *Grieksch* duidelijk ftaat, dat hij de *Burgers*, de bewoners *dier plaats* daarvan verwittigen zal. Voorts zijn hier weder zes *Griekfche* verzen in vier *Nederduitfche* verfmolten.

Dit zij genoeg ten bewijze, dat zelfs in eene algemeen, en met regt, bewonderde Overzetting van een *Grieksch* Dichtftuk, door onzen voortreffelijkften hedendaagfchen Dichter, toch de kluisters van het Rijm verfcheidene malen de getrouwheid doen te loor gaan. Wat moet dan niet met zwakkere Dichters het geval zijn, die, minder door *Griekfchen* geest bezield, zoo gaarne *hunne* nieuwerwetfche denkbeelden, waartoe het *moderne* kleed zich zoo goed fchikt, in de plaats der eerwaardige oudheid ftellen? —

Daar echter de ter andere zijde aangevoerde redenen onomftootelijk zijn, daar de fmaak van ons Publiek, en de verbazend moeijelijke vereischten van een' Dichter, die de Ouden in hunnen trant, voetmaat en *Rhythmus kan* overbrengen niet alleen, maar zulks ook uit *æsthetifche* gronden *verkiest*, ons fchier moeten doen wanhopen, in den tegenwoordigen ftaat der zaken zulk eenen te treffen, —— zoo blijft de vertaling in rijm al-

tijd een zeer gewenscht, schoon min volmaakt, middel tot de kennis der kunstgewrochten van *Griekenland* en *Rome* in het dichterlijke vak. Echter zou ik aan deze soort liever den naam van *Navolging* geven. Het is toch, gelijk wij zagen, bijna ondoenlijk, daarin stipt getrouw aan het oorspronkelijke te blijven, en dus moeten andere schoonheden, die meer in onzen smaak vallen, die genen vervangen, welke in eene berijmde vertaling voor ons onbereikbaar zijn. Dus heeft POPE HOMERUS vertaald, dus vertalen doorgaans de *Fransche* Dichters de Ouden; b. v. de Heer GASTON, die het bekende vers uit VIRGILIUS,

Illi inter sese magnâ vi brachia tollunt,

op de volgende wijze, niet vertaald, maar met behoud der klanknabootsing zeer fraai uitgedrukt heeft:

Cent bras tombent, cent bras se relèvent dans l'air,
Retombent, et le fer s'amollit sous le fer.

De gunsteling der Natuur, het *Genie*, hetwelk in onze taal eene *Prosodie* kon scheppen, in alle deelen aan die der Ouden beantwoordende, of althans hetzelfde doel even gelukkig bereikende, en daarin de kunstgewrochten der Ouden kon overgieten, zou dus, in een' strikten zin, alleen *dichterlijk Vertaler*, de anderen zouden meer of min gelukkige dichterlijke *Navolgers* der Ouden zijn, die ook, in hun vak, zeer wenschelijk blijven, en gewigtige verdiensten bezitten, vooral omtrent de opleiding onzer taal, door zachte en ge-

gewone middelen, tot eenige gelijkvormigheid met de schoonheid der oude talen. —

Dan het wordt tijd, dat wij ons tot de derde soort der overzettingen, die in *Proza*, wenden.

Deze vertalingen hebben, in zoo verre zij Dichters betreffen, bij eene zeer blijkbare minderheid in kracht, nadruk, *Harmonie* en kadans, nogtans het gewigtige voordeel, van *getrouw* te kunnen zijn. Men leert door zulk eene overzetting, mits door een' *kenner* gedaan, den ouden Dichter beter kennen, dan door eene navolging in *Alexandrijnen* immer geschieden kan, en daar zij geenen dwang, zelfs van eenige maat, kent, zoo is het mogelijk daarin *alle*, of ten minsten verreweg de meeste, eigenaardige, kenschetsende trekken van het Model, die fijne wendingen, welke rijm en maat zoo dikwijls bij geene mogelijkheid kunnen wedergeven, als in een' spiegel terug te kaatsen. Men vergunne mij een voorbeeld uit de Vaderlandsche Letterkunde. De Heer TURR wilde ons HOMERUS, den geheelen ouden Bard, zoo als hij dacht en schreef, niet een' verfijnden, overkieschen HOMERUS, voor oogen stellen. Hij verkoos daartoe den weg der *Proza*-vertaling, en men kan wel niet loochenen, dat deze keuze de dichterlijke uitdrukking van den *Ionischen* Dichter zeer verzwakt heeft, en verzwakken moest, doch aan den anderen kant zijn de *Epitheta* der Goden en Godinnen, die zoo vele Overzetters, als noodelooze bijhangsels, hebben achtergelaten, de praatzucht der Helden, ook al door eene menigte vertolkers besnoeid, de vergelijkingen in hare gansche uitgestrektheid, en de zeden in hare volle *naïveteit* voorgesteld. Men vindt

dus

dus hier geen eerwaardig en majeftueus beeld eens Grijsaards door een ander, insgelijks achtbaar en fchitterend portret vervangen, waarin echter de rimpels weggelaten zijn, en de geheele gedaante verjongd is, neen, men vindt hier eene getrouwe kopij van den Ouden, die zekerlijk, door den minderen gloed der kleuren, verre bij het *Origineel* ten achteren is, doch ten minften naar dat *Origineel* gelijkt.

Vertalingen in *Proza* van oude Dichters zijn dus geheel niet te verachten, inzoo verre zij namelijk getrouw zijn, zonder *triviaal* of plat te wezen; want gelijk men zeer ligt in alles tot uiterften vervalt, zoo kan men den goeden *naïven* HOMERUS ook wel, door dat *naïve* al te fterk te doen uitfteken, eene taal leenen, die de Franfchen *langage niais* noemen, en waarvan Mevrouw DACIER een treffend voorbeeld geeft. Deze zeldzame vrouw was niet alleen geleerd, zij was waarlijk met den geest der Ouden doordrongen, en beminde dezelve afgodisch; dan twee hoofdgebreken bezwalkten haar werk; mangel aan fmaak, en aan kunde harer eigene taal, in welke zij niet, met de PASCAL's, de BOSSUET's, de BOILEAU's en RACINE's gelijktijdig was voortgegaan; van daar die gemeenheid in denkbeelden, die platte taal, welke de anders uitftekend getrouwe vertaling veler oude Schrijvers door *Mad.* DACIER ontfieren. Het is merkwaardig, dat zij zich juist aan die Schrijvers waagde, welke de zoo bij uitftek kiesche fmaak der *Franfchen* nimmer woordelijk heeft durven vertalen, en waarbij men ook waarlijk zonder ongemeene behoedzaamheid gevaar loopt,

op

op de klippen van ongetrouwheid ter eene, of van platheid ter andere zijde, schipbreuk te lijden; ik bedoel HOMERUS, en (hoezeer in geheel verschillende dichtsoorten) ARISTOPHANES, PLAUTUS en HORATIUS.

Smaak derhalven, en diepe *kunde zijner eigene taal* moet de Proza-Vertaler, die zich aan oude Dichters waagt, in eene zeldzame mate bezitten, benevens dat fijne kunstgevoel, hetwelk niet ééne schoonheid van zijn Model, al strookt zij dan ook minder met onze zeden of denkwijze, voorbijgaat. Bezit hij deze eigenschappen, zoo is hij in staat een werk te leveren, hetwelk zekerlijk beneden die getrouwe, (zelfs *metrisch* getrouwe) nabootsing staat, die wij in onze taal nog als een *Ideäal* beschouwen moeten, doch de *Harmonie* en pracht der berijmde navolging door meerdere overeenkomst met den oorspronkelijken Schrijver in zeker opzigt vergoedt. Doch versteekt hij zich, door overdrevene kieschheid, zelf van dit allergewigtigst voordeel, (gelijk b. v. de Heer BITAUBÉ, die in zijn anders zeer welluidende *Proza*-Overzetting van HOMERUS al te zeer van het *Grieksch* is afgeweken) zoo wordt zijn arbeid, gelijk men terstond bevroedt, verreweg de minste der drie soorten.

Trekken wij het gezegde in eene slotsom te zamen.

1.) Die Vertaling van oude Dichters, welke *metrisch* en *rhythmisch*, zoowel als *woordelijk* (zoona mogelijk) getrouw is, moet, ook in onze taal, voor de beste gekeurd worden; zoo lang dezelve echter bij het nog bestaande gebrek aan *prosodische* regelen voor het *Nederduitsch* voor ondoenlijk gehouden wordt, blijft de voorkeur aan

2.) De

2.) De *berijmde navolging*, in zoo verre het namelijk den Lezer om fraaije Verzen, keurige taal, en schoone denkbeelden in een bekoorlijk gewaad, en den Schrijver om oefening van zijnen dichtgeest, onbelemmerd door enkele uitdrukkingen, te doen is. Men kan dus van zulk eene navolging geene stipt woordelijke getrouwheid vergen.

3.) Wil echter een onkundig Lezer zich een juist denkbeeld maken van hetgeen de Ouden dachten, en van de wijze hoe zij dit uitdrukten, wil een Schrijver zijnen landgenooten een' ouden Dichter, zoo als hij was, doen kennen, zoo bediene zich en Schrijver, en Lezer, zoo lang de eerst opgegevene soort nog niet tot eenige volmaaktheid gebragt is, liefst van *Proza*-Overzettingen; zonder nogtans de tweede soort, *als uitmuntende Dichtstukken in den geest der Ouden*, in het allerminst buiten te sluiten. Deze *Proza*-Vertolking moet zoo getrouw, en tevens zoo *harmonisch* als mogelijk zijn, en zoo min door een' *modernen* plooi aan den eenen, als door platheid en smakeloosheid aan den anderen kant zondigen.

Tot hiertoe bepaalden wij ons, daar de Vrage der Maatschappij in het bijzonder de Dichtwerken der Ouden bedoelt, genoegzaam tot dezen. Daar echter ook de Proza-schrijvers niet geheel uit de bedoelinge der Vrage zijn buiten gesloten, zoo zullen wij ook omtrent dezen eenige regelen moeten in het midden brengen, te meer, daar in die regelen veel zal voorkomen, hetgeen wij voor algemeen op Vertalingen toepasselijk houden. —

'Twee zeer onderscheidene wijzen van Overzetting

ting betwisten elkander, in het Gemeenebest der Letteren, den voorrang; de *vrije*, en de *letterlijke*. De eerste soort, die zich op de bekende plaats van HORATIUS (*), (die echter, blijkens den zamenhang, alleen op navolgingen toepasselijk is) beroept, wil van den bedoelden Schrijver slechts den geest behouden, hem doen spreken, gelijk hij zelf, naar de meening des Vertalers, in deszelfs taal zou gesproken hebben. De andere soort houdt zich veel naauwgezetter aan de woorden en zinsneden des Schrijvers, en wijkt niet, dan in de hoogste noodzakelijkheid, daarvan af. Men gevoelt terstond, dat tusschen deze beide uitersten zeer vele *nuânces* en tusschensoorten zijn, en men kan wel nagaan, dat geene van beide in *den strengsten zin*, *overal*, kan volgehouden worden. Bezien wij echter de zaken een weinig van naderbij.

De vrije Vertalingen werden het eerst door de *Franschen* in trein gebragt. VAUGELAS, Overzetter van CURTIUS, bedoelde daarbij minder aan zijne landgenooten den Geschiedschrijver van ALEXANDER naauwkeuriglijk te doen kennen, dan hunnen Proza-stijl te verbeteren. Hij slaagde daarin boven verwachting, en werd met de algemeene toejuiching van het Publiek beloond; nu poogden vele andere Schrijvers op hunne beurt in dit veld de lauweren te oogsten, die het zoo mildelijk scheen te belooven. Men leerde de smakelooze vertolkingen van eenen DU RYER verachten, en jaagde nu slechts bevalligheid en keu-

(*) Epist. ad Pison, vs. 133, 134. *Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpres.*

keurigheid van taal na, zonder zich veel te bekommeren, of men wel de *gedachten* van den ouden Schrijver, dan alleen hetgeen men, vrij onbepaald, deszelfs *geest* noemde, hebbe uitgedrukt. Van dien aard waren de Vertalingen van ABLANCOURT, vooral van AMELOT DE LA HOUSSAYE, en van vele anderen. Vader BRUMOY, een doorgeleerde *Jesuit*, maakte hierin eene uitzondering; zijn *Theâtre des Grecs* is, wat de vertaalde ſtukken aangaat, naauwkeuriger dan de Overzettingen van vele anderen zijner landgenooten, ſchoon nog verre af, van aan een *Ideäal* van goede Proza-vertaling te beantwoorden. Meer andere Geleerden werkten in dit vak, doch hunne gewrochten, hoezeer veeltijds tamelijk getrouw, werden ras verdrongen door de meer bevallige navolgingen der Ouden van die Klasſe, welke men te *Parijs gens du monde* noemt. Geen wonder! de eerstgemeide bezaten wel groote kunde, maar doorgaans weinig ſmaak; de laatſten, die hun gebrek aan doorwrochte geleerdheid door eene bevallige voordragt wisten te vergoeden, troffen juist daardoor het zwak der *Franſche Natie*, die, met reden fier op de zeldzame hoogte, waartoe haar *Proza*-ſtijl door vele groote mannen gebragt is, de kunst van *wel ſchrijven* als het eerſte vereischte voor elken *Auteur* beſchouwt, die haar wil onderhouden. Hierbij moest echter te meermalen de getrouwheid des overbrengers lijden, en, ſchoon men het belagchelijk uiterſte, waartoe de gemelde zucht in LAMOTHE (*) verviel, algemeen afkeurde, is ech-

(*) Hij knotte in zijne zoogenoemde *Vertaling der Ilias*, meer

echter *vrije Vertaling* tot nu toe de leus der meeste *Fransche* Overzetteren der Ouden geweest. Zelfs de voortreffelijke Vertalingen van SALLUSTIUS en TACITUS door DUREAU DE LA MALLÉ, zijn meer of min in dien smaak, en omtrent de Dichters der Oudheid weet men, dat de *Fransche* Schrijvers zich nog meer vrijheden veroorloven. Men heeft echter uitzonderingen, b. v. den zeer getrouwen HERODOTUS van LARCHER, en den keurigen HOMERUS van LE BRUN.

De hoofdregel, waarop men zich in dezen grondt, van, namelijk, de Ouden zóó te doen spreken, gelijk zij in onze taal zouden gesproken hebben, kan goed zijn, maar is onuitvoerlijk, omdat het in de toepassing aan eenen Regter mangelt, die uitspraak doe, *of* de Vertaling het *Origineel* wel zoo doe spreken. Wie toch zou die Regter zijn? De Vertaler? maar moet eigenliefde voor zijn' bijzonderen stijl hem niet verblinden? kan hij zich geheel afscheiden van de hem eigene manier van voordragt, om te denken: zoo zou HOMERUS, THUCYDIDES, CICERO, of TACITUS gedacht en gesproken hebben — zoo niet? Of zou het Publiek die Regter zijn? maar bestaat niet verreweg het grootste gedeelte van dat Publiek uit lieden, die juist door de overzetting eerst den oorspronkelijken Schrijver willen leeren kennen? De *Recensenten* van geletterde Tijdschriften eindelijk? Maar zijn ook dezen zoo geheel doorgedrongen, ik zeg niet van letterkennis, hetgeen

meer dan de helft van dit Goddelijk Dichtstuk, en liet alle *naïve* trekken van HOMERUS weg.

geen nog mogelijk ware, maar van *individuële* kennis aan den geest van een' der Ouden, om te durven zeggen: *Hij*, die om deze of gene reden juist in zijne moedertaal *die* uitdrukking koos, zou in ééne der *Europische* spraken, voor datzelfde denkbeeld uit velen juist die uitdrukking gebezigd hebben?

Deze regel is dus niet toepasfelijk, en over het algemeen moge eene vrije vertaling aan de fpraak van het volk, waarvoor die gedaan wordt, voordeelig zijn; men geeft dan toch altijd flechts eene navolging; men verplaatst den ouden Schrijver te zeer uit *zijnen* in *onzen* kring; allengs gaat het *karakteristieke*, zoo van zijnen ftijl als van zijn werk, verloren, en hij, die der *Griekfche* en *Latijnfche* talen onkundig is, blijft verftoken van den geur der Oudheid, die ons uit minder vrije, doch tevens met fmaak bewerkte Vertalingen zoo liefelijk te gemoet waait. Vele *Franfchen* hebben dit in de laatfte tijden zelve gevoeld, en fterk op eene meer getrouwe manier van overbrengen gedrongen, waarvan de bovengenoemde uitftekende Vertolkingen der beide Vaders van Poëzij en Gefchiedenis reeds navolgenswaardige modellen opleveren. ——

Aan den anderen kant zijn de *Duitfchers*, vooral federt KLOPSTOCK, begonnen meer getrouwe Vertalingen te leveren, zoowel in Poëzij als Proza. De Dichterlijke hebben wij reeds befchouwd; flaan wij dus nog een' blik op de *Prozaïfche*.

Bijna alle oude Schrijvers zijn door hun in de landstaal overgebragt. Onder deze vertalingen moeten noodzakelijk vele zoowel gebrekkige als middelmatige zijn: niettemin vindt men er ook

een vrij aanzienlijk getal onder, die betrekkelijk *goed* genoemd kunnen worden. Kiezen wij eene der nieuwsten en meest geachten, den PLATO van SCHLEIERMACHER, ten voorbeelde. Met welk eene verwonderlijke naauwkeurigheid houdt zich deze Vertaler aan zijn Model! Hoe zoekt hij, niet slechts de zaken, maar alle, zelfs de fijnste wendingen, ja somtijds woordspelingen, met de uiterste naauwgezetheid weder te geven! Men kan verzekerd zijn, wanneer men deze Overzetting leest, en genoegzaam *verstaat*, in den geest van PLATO zoo ver ingedrongen te zijn, als men door de overgieting in eene vreemde taal daartoe in staat *kan* worden gesteld. Maar wij zeiden met opzet: „*als men die genoegzaam verstaat.*" Immers hiertoe behoort, in den PLATO van SCHLEIERMACHER, (en in meer andere *Hoogduitsche*, zoowel Dichterlijke als *Prozaïsche* Vertalingen), zeer veel. Behalven de eigenaardige moeijelijkheid der denkbeelden, die de Overzetter den hedendaagschen Lezer niet door de minste omschrijving, niet door de kleinste ontwikkeling, verzacht, — wordt de Vertaling door *den vergriekschen* stijl (om mij zoo eens uit te drukken), door de geheele wijze van uitdrukking, die volstrekt van het *Duitsche* taaleigen afwijkt, en door overmaat van getrouwheid, somtijds onleesbaar, op meer dan één plaats hinderlijk, stroef en stootend. En dit kan niet vermijd worden, zoodra men het beginsel eener letterlijk-getrouwe Vertaling overdrijft. Dit beginsel toch moet noodzakelijk, gelijk ieder in het oog valt, gewijzigd worden naar het onderscheid der beide spraken, en naar de eigenaardigheden van ieder derzelve. — Houdt

men dit niet in het oog, zoo loopt men gevaar van tot het ergste gebrek eener Vertaling, tot *onverstaanbaarheid*, te vervallen; althans dan wordt een werk van dien aard een bijna overtollig hulpmiddel, slechts voor sommige Geleerden, die reeds der zake kundig zijn, begrijpelijk, terwijl voor de groote menigte derzulken, die geene gelegenheid hebben zich in die oude talen te oefenen, en voor welke dus eigenlijk eene Vertaling behoorde geschreven te worden, een arbeid van den zoo even omschreven' aard bijna even duister blijft, als het Oorspronkelijke, —— en dus voor dezen geen of zeer weinig nut doet. —

Dan, het zijn de *Duitschers* niet alleen, die op deze wijzé vertaald hebben. De Vader der Nederlandsche Letterkunde, P. CZ. HOOFT, heeft in zijnen TACITUS dat zelfde beginsel gevolgd. Hoe naauwkeurig, hoe juist en eigenaardig heeft hij den krachtigen stijl van TACITUS, die zoo zeer met den zijnen overeenkomt, en schier zoo vele zaken en spreuken als woorden heeft, weten uit te drukken? Wij mogen hier genoegzaam hetzelfde zeggen, als bij SCHLEIERMACHER's PLATO. Wie HOOFT's TACITUS verstaat, kent ten volle den geest des *Latijnschen* Schrijvers, maar dit *verstaan* is niet aan elken Lezer gegeven. Zonder nu van de woorden te spreken, waarin HOOFT eene overdrevene kieschheid, ten koste der verstaanbaarheid, najaagt, wie, der *Latijnsche* tale onkundig, zal vele, geheel en al *Latijnsche*, *Constructien* begrijpen? HOOFT heeft somtijds zelfs daar, waar TACITUS duidelijker was, den zin voor een' *Hollander* onduidelijk gemaakt. Waar de *Romeinsche* Schrij-

ver (in het overfraaije Tafereel van de t'huiskomst der neêrgedrukte Weduw van GERMANICUS, met 's mans zielloos overschot) zegt: *plures illos secuti, ruere ad oppidum Brundusium, quod naviganti celerrimum fidissimumque adpulsu erat;* (*) — drukt zich HOOFT op de volgende meer duistere wijze uit: *Daarentussen quaamen, naa de stadt Brundusië, haar gereedst en veylighst om aan te koomen, toegeloopen, enz.* De weglating van het *quod erat* zou den *Latijnschen* zin zeer duidelijk laten, doch maakt den *Nederduitschen* bijna tot een raadsel. Hoe wenschelijk ware het dan geweest, dat HOOFT, die, gelijk in zoo vele andere, ook in dit vak ijsbreker was, zijne waarlijk uitmuntende beginselen van getrouwe Vertaling, welke zijnen TACITUS tot een in onze taal nog onovertroffen Model (†) maken, niet tot die overdrevene gestrengheid had doen overslaan, welke nu zijn werk voor den ongeoefenden lezer (en zoodanigen moest hij er toch velen veronderstellen) bijna onbruikbaar maakt.

Uit dit alles mogen wij thans, dunkt mij, de slotsom wel opmaken, dat ook hier weder de gulden regel te pas komt: *Medio tutissimus ibis;* (de middelweg is de beste). Schoon wij toch *al te*

vrije

(*) *Annal. L. III. C.* 1.

(†) Hoezer wij ook latere Vertalingen der Ouden in onze moederspraak hoogschatten, en, wat de klaarheid betreft, wel eens boven HOOFT dên voorrang moeten toestaan, twijfelen wij echter, of de geest van eenig' oud' Schrijver in eene andere *Ned.* Vertaling zoo goed bewaard is, als b. v. van het begin der *Jaarboeken*, en vooral der *Historien*, in HOOFT's meesterlijke overbrenging. Mogten wij zóó meer Schrijvers der Oudheid in onze taal kunnen lezen!

vrije Vertalingen, vooral in *Proza*, voor de minst doelmatige van allen houden, omdat zij ons den *geest* en het *eigenaardige* des Schrijvers niet doen kennen, zoo hebben wij toch ook gezien, dat *al te getrouwe Overzettingen* aan een der eerste, onmisbaarste vereischten van elk geschrift, aan duidelijkheid, te kort doen. Het wenschelijkst dus van allen zou *eene* Vertaling zijn, die zich ten onwankelbaren rigtsnoer stelde, om den *geest* des oorspronkelijken Schrijvers, dien de Vertaler bij wege eener vlijtige beoefening dóór en dóór (omtrent gelijk HOOFT TACITUS) moest kennen, zoo veel immer mogelijk *in allen gevalle*, en deszelfs *letter* overal weder te geven, waar het onbetwistbaar taaleigen onzer moedersprake, of de duidelijkheid, niet stellig eene meer of min gewigtige afwijking voorschrijven. Daar echter, waar deze twee hoofdvereischten eenige vrijheden vorderden, moest men nog de eigenaardigheid van het oorspronkelijke, b. v. zoetvloeijendheid in HERODOTUS, nadruk in THUCYDIDES, rijkdom van woorden in PLATO, liefelijke eenvoudigheid in XENOPHON, ronding van perioden in CICERO, kracht in SALLUSTIUS, stevige kortheid in TACITUS, en gepaste overvloed in LIVIUS, zoo veel immer mogelijk door dergelijke wendingen in het *Nederduitsch* zoeken na te bootsen.

En hiermede meenen wij onze taak, ten gevolge van de uitnoodiging der *Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen* op ons genomen, in zoo verre beantwoord te hebben, als een bloot *betogend* stuk die beantwoorden kan. Oneindig beter, dit bekennen wij, zou eene voor-

treffelijke Vertaling van een' uitmuntenden Schrijver der Oudheid, als antwoord ingezonden, aan de bedoeling der vrage voldoen; zij zou *door een voorbeeld* toonen, niet alleen *hoe* men had over te zetten, maar ook welke onbekende goudmijnen voor hoofd en hart er nog in de Schriften der Ouden voor het groote Publiek bedolven liggen, en dus tevens de *nuttigheid* der Vertalingen betoogen; in één woord, zij zou het hier door ons met moeite betoogde voldingen, gelijk gindsche Wijsgeer, die voor den loochenaar der beweging heen en weder wandelde. Mogt zulk een meesterstuk onzen arbeid geheel nutteloos maken! — Maar het zij zulks al of niet verschijne, troosten wij ons toch met het bekende *ubi desunt vires eaet*. Wij hopen, dat de opgegevene regelen, die wij liefst niet in kleinere, meer bijzondere voorschriften wilden smaldeelen, daar het *Genie* zulke kluisters versmaadt, wij hopen, zeggen wij, dat deze regelen blijken zullen, juist die strekking te hebben, welke het *meest algemeene* nut, voor zulken, die der oude talen niet magtig zijn, moeten te weeg brengen. Immers Vertalingen kunnen wel eens proefstukken van kunst, en als zoodanig ook voor Geleerden dierbaar en nuttig zijn; dan men houde altijd in het oog, dat dit toch geenzins haar *hoofddoel* is. Deskundigen mogen zich in de Schriften der Ouden, in hare overvloeijende schatten zelve vergasten: eene Vertaling in Verzen van eenen ouden Dichter kan voor hun geene waarde hebben, dan b. v. als *Hollandsch* Dichtstuk, in zoo verre zij in de verrijking en verfraaijing der tale door vele, uit de Oudheid ontleende, wendingen en beelden belang stellen.

Maar

Maar alle die andere nuttigheden, die wij als uitvloeifels van de kennis der Ouden te befchouwen hebben, zijn den geleerden *Latinist* en *Hellenist* niet meer nieuw; hij kon zich (wanneer dorst naar het fchoone hem in zijne letteroefeningen aanprikkelde,) met volle teugen aan de bron zelve laven; —— waartoe zouden hem afgeleide beekjes dienen? Het zijn dus de befchaafde, maar niet ftellig geleerde Klasfen der Maatfchappij, voor welke Vertalingen dienen moeten, en zoo *dezen* langs den hier aangewezenen weg de meeste dier nuttigheden erlangen, welke zoo rijkelijk in de kennis der Ouden gelegen zijn, dan zullen ook, zonder twijfel, de dus vervaardigde Vertalingen in het *algemeen* het meeste nut te weeg brengen.

Hoc primum, in quo admirer: cur in gravisſimis rebus non delectet eos patrius ſermo.... Res verò bonas verbis electis graviter, ornateque dictatas, quis non legat?

CICERO.

VERHANDELING

TER BEANTWOORDING DER

VRAGE:

„ Is het nuttig, dat in het algemeen de geschriften der
„ oude Grieken *en* Romeinen, *en in het bijzonder*
„ hunne Dichtwerken, in onze moedertaal overge-
„ zet worden? Zoo ja, welke zijn de nuttighe-
„ den, daaruit voortvloeijende, en op welk
„ eene wijze moeten die Vertalingen ver-
„ vaardigd zijn, zullen zij het mees-
„ te nut te weeg brengen?"

DOOR

J. KONIJNENBURG,

Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenis aan de Kweekschole der Remonstranten, te Amsterdam.

Aan wien, door de algemeene jaarlijksche Vergadering van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, op den 21 Meij 1814, de zilveren Eerprijs is toegewezen.

VERHANDELING

OVER

HET NUT EN DE WIJZE DER VERTALINGEN VAN DE

SCHRIFTEN

DER

GRIEKEN EN ROMEINEN.

Zoo moeijelijk de vergelijking valt tusfchen de befchaafde oude en hedendaagfche volken, ten opzigte der goede zeden, even bezwaarlijk blijft het onderzoek naar den wetenfchappelijken kring, dien zij beiden in het rijk der letteren befchreven. Het begrip van befchaving zelf, dat eerst vooronderfteld en naderhand ontwikkeld wordt, is in vele opzigten zoo willekeurig en betrekkelijk, dat de wijsgeer zich bij de dadelijke toepasfing niet zelden zeer belemmerd vindt. De gewone gang des gezonden verftands, ter opklaringe van begrippen en zeden, is doorgaans zoo diep gehuld in het algemeene verband van maatfchappelijke betrekkingen en uitwendige omftandigheden, dat er geene geringe kundigheden worden gevorderd, om het een en ander behoorlijk uit een te zetten. Ook de gefchiedenis zelve van vroegere eeuwen biedt ons niet altijd de behulpzame hand; niet

zel-

zelden vindt zich de navorscher verpligt, bij enkelde Staten, bij gedeelten van Natiën, bij afzonderlijke Stammen, ja bij enkelde Personen stil te staan, die hunnen tijdkring tot eere verstrekten; en het gevaar van eenzijdige beoordeeling loopt alsdan van zelf in het oog.

Het bewijs van de waarheid dezer aanmerking levert ons de geschiedenis der Chaldeërs, Persen, Pheniciërs, Egyptenaren en Indianen. Onder hen kenmerkt zich alreeds eene aanmerkelijke mate van opgeklaarde begrippen, waarbij de kiemen der menschheid langzamerhand ontwikkeld en de vorderingen zijn voorbereid geworden, door Natiën van latere tijden gemaakt. Dan, het verlies der oude gedenkstukken, die ons alhier tot gidsen moeten dienen, het geringe aantal van Geschiedschrijvers, derzelver zeer beperkte oogpunten en het fabelächtige, dat hunne verhalen omgeeft, bezwaren een naauwkeurig overzigt, in den tegenwoordigen tijd, dermate, dat het den geleerden zelf, hoe zeer al met de kennis van talen en oudheden toegerust, naauwelijks vergund zij, zijnen lust tot onderzoek der waarheid te bevredigen.

Ja zelfs de geschiedenis der Grieken en Romeinen, hoevele malen, en wel uit de eerste bronnen, door beroemde geleerden opgedolven en geboekstaafd, hoe vele onderscheidene oogpunten levert zij niet op, om over den aard en de mate hunner beschavinge een min of meer gunstig oordeel te vellen! Hij, die te dezen opzigte den naam van eenen onpartijdigen navorscher verdienen zal, behoort gewis, bij de uitgebreidste taalkennis, welke slechts aan weinigen vergund is,

zulk

zulk een naauwkeurig ſtandpunt te voegen, welk allen voorôordeel en eigenwaan ter zijde ſtelt, dat deszelfs juiste plaatſing inderdaad even zeldzaam, en hij, die deze hoogte bereikt, een bevoorregte Zoon der Zanggodinnen mag heeten.

Intusſchen, blijft de geſchiedenis der volken nog altijd de echte ſchole van kennis voor de nakomelingſchap. Wie hij ook zij, die in het rijk der letteren en der zeden voor zich zelven waarheid en eere zoekt, behoort in deze ſchole geen vreemdeling te zijn: wat zeg ik? hij behoort tot de bronnen zelve te naderen, om het ware van het valſche te ſchiften, en voor zich zelven juist dat ſtandpunt te vinden, van waar hij, onafhankelijk in zijn oordeel, perſonen en zaken aan tijd en omſtandigheden toetzen, en voor zich zelven de voldoening zal ſmaken, van niet moedwillig of uit navolging te hebben gedwaald.

Maar, hoe weinigen vinden zich in zulk eenen gewenschten ſtand geplaatst, om aan deze neiging en behoefte van den geest te voldoen? Men lette vrij op het aantal letterkundigen, die, van hunne vroege jeugd af, tot het verkrijgen dier noodige kundigheden werden opgeleid, en ook op hunne verdienſtelijke loopbaan onbelemmerd en moedig voortſtreefden; maar aan hoe weinigen gelukte het, dezelve in dier voege te voleindigen, dat zij den prijs der overwinning behaalden! Ja, onder die letterminnaren zelven, wier naam op de lijst der geleerden prijkt, hoe velen waren niet groot in enkelde vakken en ver te kort ſchietende voor het geheel, zoodanig, dat hunne gewaagde oordeelvellingen, bij mangel van genoegzaam overzigt, al zeer ſpoedig door hunne eigen tijdgenooten

ten werden wederſproken! Hoe veel vermag de drang der omſtandigheden niet op de ontwikkeling van vermogens, de opvoeding, den lust tot oefening, ja, op den geheelen menſchelijken geest! Zoo waar is het, dat onder hen zelven, die opzettelijk tot den geleerden ſtand worden beſtemd, ſlechts zeer weinigen dat oogmerk bereiken of kunnen bereiken, en dat ver het grootſte aantal van oordeelkundige navorſchers, of beoefenaars van ſmaak, die geene eigenlijk gezegde geleerden zijn, of kunnen worden, andere hulpmiddelen behoeven, om dat gemis der echte bronnen te vergoeden.

Langs dezen weg komen wij dan van zelven tot het onderwerp, door Haarlem's Maatſchappij ter naſporinge opgegeven. Zij wil onderzocht hebben: of de overzetting van de Schriften der Ouden in onze moedertaal nuttig zij? en, zo ja, waarin dat nut beſta? Is dit nut aangewezen, dan begeert zij, dat het middel aan zijn oogmerk voldoe, en dat alzoo de beste wijze van overzetten worde opgegeven. Billijk bepaalt zij zich tot de geſchriften dier beſchaafde volken, die de grootſte rol op het tooneel der wereld ſpeelden, wier lotgevallen, bij ſchriftelijke overlevering, met meerdere naauwkeurigheid en zekerheid, tot ons zijn overgebragt, dan die van andere Natiën, en uit wier erkende beſchaving de onderzoekminnende nakomeling, bij uitzondering, het meeste nut voor de opklaring van zijnen geest kan trekken, namelijk der Grieken en Romeinen. Bij de beantwoording dezer vraag, laat zij het geheele rijk der oude letteren voor het vrije onderzoek open, maar wil echter, bij onder-

derſcheiding, dat vak van beoefening hebben gekenmerkt, welk niet alleen den geleerden, maar ook den man van ſmaak betreft, te weten, het vak der Dichtkunde, als waarin Grieken en Romeinen beiden, in der daad, als meesters van den echten ſtempel, als voorbeelden ter navolging, kunnen worden aangemerkt. Hetgeen, bij de behandeling dezer vraag, welligt als bewezen vooronderſteld, geene nadere ontwikkeling zoude ſchijnen te behoeven, is dit, dat de ſchriften der Grieken en Romeinen in zich zelven eene genoegzame waarde bezitten, welke ten allen tijde belangrijk blijft voor de weetgrage nakomelingſchap. Het is zelfs deze vooronderſtelling, welke de ganſche aanleiding tot het opgegevene vraagſtuk bevat, en van ter zijde de gewigtige bedenking aan de hand geeft: of niet de geleerde, in den eigenlijken zin des woords, bij uitſluiting bevoegd zij, om die geſchriften tot het voorwerp zijner beoefening te maken? dan, of ook de zoogenoemde *Dilettant*, — de man, die de letteren niet tot hoofd- maar tot bij-ſtudie behandelt, — tot deze geleerde geheimenisſen mag en behoort toegelaten te worden? Welligt zal de beantwoording der vrage geſchikt zijn, om en de waarde der Griekſche- en Romeinſche werken en ook deze zijdelingſche bedenking toe te lichten.

De vraag zelve deelt zich, natuurlijker wijze, in de volgende vier Afdeelingen:

I. Is het Nuttig, dat de geſchriften der Grieken en Romeinen in het algemeen in onze moedertaal worden overgezet?

II. Strekt zich dit Nut van overzetting ook bepaaldelijk uit tot hunne Dichtwerken?

III. Zo ja, waarin bestaan deze Nuttigheden?
IV. Op welk eene wijze moeten de Vertalingen vervaardigd zijn, om het meeste nut te weeg te brengen?

EERSTE HOOFDSTUK.

Is het nuttig, dat de geschriften der Grieken en Romeinen, in het algemeen, in onze moedertaal worden overgezet?

Alwie ooit den rijken voorraad van schriftelijke gedenkstukken heeft gade geslagen, uit overoude tijden van allerlei Natiën, vóór de uitvinding der Drukkunst, tot de nakomelingschap overgebragt, heeft meermalen zich zelven moeten vragen: Waarom juist aan de schriften der Grieken en Romeinen dat bijzonder geluk zij te beurt gevallen, om aan de vergetelheid ontrukt en tegen de duizenderlei gevaren der handschriften beveiligd te worden? Inderdaad, wanneer er in den aard dier stukken zelven geene duchtige reden voor derzelver behoud gelegen ware, dan zouden zij even min voor den roest des tijds, de woestheden der onkunde, en de noodlottigheden der omstandigheden zijn bewaard gebleven, als duizend anderen, wier voortdurend bestaan slechts weinige eeuwen heeft mogen tellen. Maar neen: de voorname, en welligt éénige, grond moet in derzelver innerlijke waarde gezocht worden. Zoo wel hunne geschiedschrijvers als wijsgeeren, zoo wel hunne zedekundigen als redenaars, en boven al

al hunne dichters van de beste dagen, hadden zich door de gansche wereld, waar slechts de letteren niet geheel verwaarloosd werden, eenen ongemeenen roem verworven. Bij hunne eigen Natie vereerd, werden zij weldra ook buiten 's lands gehuldigd. Grieksche scholen werden door weetgierige vreemdelingen van allerlei Natiën vlijtig bezocht. De Romeinen, insgelijks door de Grieken geleerd, namen hunne wijsheid gretig over, en plantten haar ijverig voort in alle landen, waar hunne zegevierende wapenen eene meerdere beschaving met zich voerden. Ieder Griek of Romein, die de wetenschappen beminde, maakte het zich tot pligt, een affchrift van de beroemdste werken te bezitten. Het getal dier affchriften vermeerderde van dag tot dag. Een hoogere geest van waarheid en wijsheid was over deze werken verspreid. De stempel der onsterfelijkheid was daarop gedrukt, zonder dat eene barbaarschheid van begrippen en zeden, in het beloop van eenige eeuwen achter elkanderen, dat merk konde uitwisschen. De vriend van wetenschap en kunst schattede derzelver waarde juist dan des te hooger, wanneer een heerschend bijgeloof den algemeenen lust tot onderzoek verdoofde. De vlucht der Grieken naar het westelijke Europa gaf, eindelijk, aan dit gewest de herleving der letteren te rug. De goede smaak, sedert eeuwen verbasterd, herstelde zich door het zorgvuldig gebruik der oude schriften. De ongekunstelde natuur, welke in dezelven sprak, ontwikkelde den algemeenen kunstzin, die in den menschelijken geest voorhanden is. Italië werd de zetel der letteren en kunsten, en Holland,

zoodra het de vrijheid des gewetens tot ſtaatswet heiligde, lokte weldra de grootſte vernuften tot zich, om, met de ſchriften der Ouden, tevens den echten geest van het ware, goede en ſchoone, te doen kennen en aannemen. Deze hervorming der letteren, door de uitvinding der Boekdrukkunst bij uitnemendheid geholpen, had, 't is waar, eenen geruimen tijd noodig, om haar doel te treffen. Men moest, als het ware, eerst door de doode letter henen worstelen, om tot den hoogeren geest der oude ſchriften door te dringen. De taalkennis hield zich langen tijd, zoo hier als elders, in haren naauwen kring beperkt, om de letter zorgvuldig te leeren verſtaan. De zuivering van den grondtekst, aan de uitvinding van de echte beteekenis der woorden verbonden, hield de aandacht der ſpraakkundigen bezig. Deze langdurige beoefening was in den aard der oude-talen zelve gelegen, welker kennis zoo jammerlijk was verwaarloosd. Het moest met zekerheid blijken, dat de ſchatten der oudheid nog onvervalscht tot onze tijden waren overgevoerd; dat wij thans nog dezelfde woorden lezen, als waarin de ouden hunne denkbeelden uitdrukten; dat hunne woorden inderdaad de beeldformen zijn van hunnen verlichteren geest, even als hunne gebouwen en ſtandbeelden de ideälen der kunst, en dat het alzoo noodzakelijk ware, eerst de ſchors te ontginnen, om naderhand de kern te vinden. Doch het leed niet lang, of ook deze behoefte was vervuld, en Holland gaf wederom den toon aan de zich geſtadig verheffende letterkunde. HEMSTERHUIS, VALCKENAER, RHUNKENIUS, de BURMANNEN, en

en vooral hij, die nog de luister is van het Leidsche Athene, de beroemde WIJTTENBACH, de grijze held der letteren, deelden, met hunne oordeelkundige behandeling der oude talen, de natuur, den zin, den smaak en den rijkdom van alles, wat in de schriften der ouden groot en edel is, aan hunne tijdgenooten mede, en deze geest, door gansch Europa verspreid, heeft dit gewest tot zulk eenen staat van beschaving verheven, dat enkelde gedeelten zich inderdaad mogen beroemen, hunne voorgangers van vroegere eeuwen niet slechts van verre te hebben nagestreefd, maar in vele opzigten te evenaren.

Het gevolg dezer gelukkige streving vertoonde zich blijkbaar in het werk der openbare en huisselijke opvoeding hier te lande. Niet slechts de Hooge Scholen en andere Stedelijke Inrigtingen van openbaar onderwijs hadden de beoefening der oude talen omtrent alle vakken van wetenschap tot grondbeginsel aangenomen; maar ook de ouderlijke zorg stemde met deze bedoeling overeen. Bijkans alle jonge lieden, buiten het vak der handwerken, werden in de oude talen onderwezen. De Latijnsche scholen, bijkans in elke stad van eenig belang gevestigd, dienden ter voorbereidinge van hoogere studiën. Er werd eene soort van geleerde opvoeding gevestigd, welke in Engeland alleen eene gelijke mededinging ontmoetede. De bronnen der wijze oudheid werden op de Hooge Scholen allerwege geopend. Eene voortgaande verlichting verspreidde zich tot alle standen, en bijzonderlijk tot de zoodanigen, die tot de waarneming van de hoogere belangen der maatschappij waren geroepen. Bijkans bestond er

 niet

niet één vak van wetenſchap, welk niet eene veranderde wijziging ter zuivering van haar wezen ontving. De lust tot onderzoek was algemeen, en welligt zoude Holland een voorbeeld van geestbeſchaving aan alle andere volken hebben kunnen geven, zoo niet inwendige oorzaken en uitwendige omſtandigheden deze hoogere vlucht hadden beperkt. De geringe uitgebreidheid van grond, hoe zeer naar evenredigheid rijk bevolkt, bragt een natuurlijk beletſel voort in de bereiking van het verhevene oogmerk. Zeer vele geleerden, aan kunnen ſtand en werkzamen kring der maatſchappij verbonden, werden van zelven gedrongen, hunne letter-ſtudie te bepalen. Zij, aan welken de toegang tot de ſchatten der oudheid, door eene noeste vlijt, was vergund, bevonden zich, door hunne betrekkingen, weldra buiten ſtaat, op hunne moedig aangevangene loopbaan voort te ſtreven. De ernſtiger inſpanning, aan de behandeling der ouden verknocht, werd nu meer en meer geſpaard, en men zoude welligt eenen dadelijken ſtilſtand, of zelfs teruggang van beſchavinge hebben mogen vermoeden, zo niet de geest van verlichtinge, de lust tot naſporing, reeds de mindere ſtanden, en vooral den altijd waardigen Middenſtand, had bezield. Deze, de taalkennis niet verder beoefenende, dan voor zoo veel zij in verband ſtaat met de gewone burgerlijke betrekkingen van fabriek of handel, miste natuurlijker wijze den toegang tot de bronnen zelve. Ook zelfs eene dadelijke toenadering zoude, om dezelfde redenen, weinig hebben gebaat, en de éénige toevlugt voor hun, die aan den reeds gevestigden lust tot beſchaving bot vierden,

moest

moest dan eigenaardig zijn tot zoodanige overzettingen der oude ſchriften, als in onze Moedertaal, of andere levendige talen, voorhanden waren. Onder onze Duitſche, Franſche en Engelſche Naburen heeft zich deze lust nadrukkelijk geopenbaard in het aantal van overzettingen, welke van tijd tot tijd in het licht zijn verſchenen, en thans ook, bij eenen algemeenen handel, aan onze landgenooten veelvuldig in handen kwamen. Dan, hetgeen de heilzame ſtrekking van het openbaar onderwijs nog meer regtſtreeks belemmerde, was het oorlog, voor elken kleinen Staat van het vaste land doodelijk, maar voor Holland nog des te verderfelijker, omdat de handel, ſedert meer dan anderhalve eeuw met roem gevestigd, en te midden der jaloerschheden van mededingende Natiën door ſtaatkundige onzijdigheid toegenomen, eenen voornamen tak des beſtaans uitmaakte van een aanmerkelijk gedeelte der Ingezetenen. Hierbij kwamen nog de Staats-partijſchappen, zoo heilloos voor de algemeene gezelligheid en voor de rust, welke de Zanggodinnen alleen beminnen, en de invloed der beide oorzaken werd ongelukkiglijk nog vermeerderd door de ſtaatkundige ſchokken, die, met de verdoving der nationale welvaart, de beoefening der letteren, als hulpmiddel van beſchaving, bijkans geheel en al verſtoorden. Daar toch, waar de gemoederen door onrust gekweld, door hartstogt vervoerd, door bekrompenheid van uitzigten op een genoegzaam levensonderhoud gefolterd worden; vindt zich de geest van alle aandrift tot naſporing beroofd, en de heerſchende lusteloosheid voert even zoo tot ongevoeligheid en onbeſchaafdheid

heid te rug, als een werkzame ijver voormaals alle vermogens en krachten tot ontwikkeling en mededeeling had uitgelokt.

Na dit kort geschiedkundig overzigt van den staat der letteren en beschaving, welke wij, en voor ons tegenwoordig onderzoek niet ongepast oordeelden, en tevens meenen, naar waarheid te hebben voorgedragen, komen wij dan nu ter zake. En hier doet van zich zelf een grondregel op, die bij de behandeling der opgegevene vraag alle oplettendheid verdient. Hij is deze: De opvoeding van het tegenwoordige menschelijke geslacht, in eenen staat van beschaving, vordert de behandeling van de schriften der Grieken en Romeinen tot een algemeen gebruik. Maar, juist de toestand van zaken vergunt geenszins dat algemeene gebruik, door het gemis aan algemeene gelegenheid, om tot de echte bronnen te naderen. Derhalve, moet deze leemte door een ander bijkomend hulpmiddel, dat is, door overzetting der aloude echte voortbrengselen van den geest worden aangevuld. Laat ons elke van deze bijzonderheden overwegen.

Wat men in den tegenwoordigen tijd, nadat de beschaving zich onder onzen landaard vrij algemeen gevestigd heeft, ook moge beweeren van de genoegzame aanleidingen, welke er voorhanden zijn, om den geest te verfijnen, buiten het behulp van vroegere geschriften; wat men ook alhier breedsprakig moge opgeven van het nut, welk de woordenboeken, de korte begrippen en zamenstellen van vernuftige hedendaagsche schrijvers, voor eene beknopte en gemakkelijker beoefening der wetenschappen, bijkans in alle vakken,

ken, verschaffen; een nauwkeurig inzien der zake zal welligt dienen, om deze oordeelvelling niet zoo gereedelijk aan te nemen. Het aanleeren, toch, van elke afzonderlijke wetenschap is, of kan, of behoort althans niet te zijn een sprong van het denkvermogen of vernuft, uit den bajert van algemeene en ongeördende begrippen tot een formelijk en doelmatig stelsel opgevoerd, en zonder genoegzame voorbereiding aan het geheugen aanbevolen. Zulk eene handelwijze moge al eens uitvoerlijk zijn in zoodanige gevallen, waarin een sterk geoefend geheugen toereikende schijnt, om voorwerpen te onderscheiden en rangschikken, die zich onmiddelijk aan de zinnen vertoonen, zoo als, bij voorbeeld, in de allereerste beginselen der Stel-, Meet-, Natuur-, Ontleed- en Schei-kunde, en wat diens meer zij, alwaar de figuren, beelden en daadzaken, en de zinnelijke aanschouwing zelve, het geheugen bij uitzondering te hulp komen: maar deze is niet de ontwikkeling van den menschelijken geest, welke wij voor de algemeene beschaving vorderen, waarvan wij thans spreken. Voor deze, welke haar gebied over eene geheele maatschappij zal voeren, is de gewone trapswijze gang der natuur onontbeerlijk. Voor zulk eene ontwikkeling, welke dienen moet, om de gezelligheid te veredelen, den algemeenen wil en de zeden te zuiveren, op grond van gelouterde en algemeen heerschende beginselen des gezonden verstands, zijn grondbegrippen, gedachten en kundigheden noodig, welker eerste kiemen in de vroege jeugd moeten ontspruiten, om in rijpere jaren den noodigen wasdom, en in den mannelijken leeftijd de volle rijp-

 heid

heid te bekomen. De geestkracht, het doel der beschaving, kan niet, dan slechts langzamerhand worden gevormd. Het beste middel daartoe is ongetwijfeld de geschiedenis van voormalige volken, als de spiegel, waarin zich elke Natie, ieder stand des levens, die op de algemeene maatschappij met nadruk werkt, kan vinden afgeteekend, en alzoo uit deze afteekening wijsheid en levens-regel puurt. De geschiedenis nu der Grieken en Romeinen bezit te dezen opzigte eenen hoogeren voorrang boven alle anderen, omdat de reeks van verschillende oogpunten uitgebreider, de echtheid, na de onzekerheid der eerste beginselen, meer gestaafd en de verwantschap van gelijksoortige tooneelen, onder beschaafde Natiën, altijd naauwer is. De arbeid van latere geleerden, en bovenal van den Hollandschen puikschrijver, STUART, zoude ligtelijk de behandeling van de oude geschiedschrijvers des Romeinschen Volks overtollig maken, zo niet het karakter der eenvoudigheid, in die aloude schriften diep gegrift, geheel en al voor den ontluikenden zin der leergierige jeugd ware berekend. Op deze wijze vormt zich de toekomende geschiedschrijver, met zijnen EUTROPIUS, FLORUS, NEPOS, PATERCULUS, SALLUSTIUS, JUSTINUS, SUETONIUS, AMMIANUS, TACITUS, LIVIUS, HERODOTUS, DIODORUS SICULUS, THUCYDIDES, PAUSANIAS, XENOPHON en POLYBIUS, in de hand; de staatsman met zijnen XENOPHON, POLYBIUS en LIVIUS; de krijgsheld, met zijnen NEPOS, CURTIUS, ARRIANUS en JULIUS CÆSAR; de wijsgeer, met zijnen ARISTOTELES, PLATO, XENO-

PHON,

PHON, PLOTINUS, DIOGENES LAËRTIUS, CICERO, PROCLUS en MAXIMUS TYRIUS; de zedekundige, met zijnen CATO, AESOPUS, PHÆDRUS, EPICTETUS, MARCUS ANTONINUS, AESCHINES, XENOPHON, CICERO en SENECA; de kenner van menschelijke karakters, in NEPOS, THEOPHRASTUS, PLUTARCHUS en VALERIUS MAXIMUS; de redenaar, in DEMOSTHENES, ISOCRATES, LYSIAS, CICERO en QUINTILIANUS; de regts- en staatkundige, in ARISTOTELES, PLATO, XENOPHON, POLYBIUS en CICERO; de geneesheer, in GALENUS, HIPPOCRATES, SEXTUS EMPIRICUS en SENECA; de bouwkundige, in EUCLIDES en VITRUVIUS; de landbouwer, in CATO, VARRO en COLUMELLA; de man van smaak, die zich boven de heerschende vooroordeelen verheft, in PLATO, THEOPHRASTUS, LUCIANUS en PLUTARCHUS; en eindelijk ook de vriend van verdichte verhalen of romans, in HELIODORUS, ACHILLES TATIUS, LONGUS en EUSTATHIUS. Niet één stand bijkans van den beschaafden kring, of hij vindt in dezen rijken voorraad een genoegzaam voedsel voor zijnen geest. Eenparig is de hulde, door de beroemde mannen van alle eeuwen aan de oudheid toegebragt, en de letterhervormers der 14de en 15de eeuw, met hunne navolgers van latere dagen, PETRARCHA, LAURENTIUS VALLA, BUDÆUS, ERASMUS, PETRUS BEMBUS, SCALIGER, MURETUS, LIPSIUS en vele anderen meer, staafden uit éénen mond het doorluchtige getuigenis, dat zij hunne kennis voorname-

lijk

lijk aan de genoemde ſchrijvers waren verſchuldigd, en dat de opvoeding der jeugd, — en dus in eenen uitgeſtrekteren zin die der ganſche Maatſchappij, — met derzelver naarſtige beoefening zoowel begonnen als voleind moet worden: niet als of een blind vertrouwen hunne voordragt als godſpraak moet heiligen, maar omdat hunne ſchriften, als het ware, den regelmatigen gang vormen ter voldoeninge der behoeften van den geest, waarin het diep eenvoudige, ja het fabelachtige zelfs, met de kindsheid aanvangt, het gemakkelijke en aangename de jeugd vervrolijkt, het vurige van overpeinzing en handeling de jongelingſchap ontvlamt, de ernst den man boeit, en het terugzigt op de voleindde loopbaan den grijsaard verkwikt. Alle de ſporen van kennis en wijsheid, in verſtand en gemoed diep ingedrukt, bereiden aan het einde een effen pad voor den waren vrede der ziel, die, noch door onweders der natuur, noch door ſtaats-orkanen geſchokt, noch door de onbeſtendigheid der lotgevallen, noch door de trouweloosheden der eigenbaat van zijne plaats bewogen, in zich zelven genoegzaam is, om de rust van het graf bij eene wenſchelijker toekomst te verbeiden. Op deze wijze beveelt zich DIONYSIUS CATO, met AESOPUS en PHÆDRUS, tot de eerſte vorming van het gemoed; XENOPHON, in zijne *Opvoeding van Cyrus*, (*Kyropædia*,) en NEPOS, tot eene meerdere ontwikkeling van reeds gewortelde beginſelen; VALERIUS MAXIMUS, THEOPHRASTUS, PLATO, CICERO, SENECA en PLUTARCHUS, tot grondvesting en vastheid van karakter, door onderwijs en voorbeeld.

Elk

Elk geschiedverhaal, bekoorende dikwerf door zijne kinderlijke eenvoudigheid, zonder eenige praal, levert het schouwspel van den handelenden mensch, zoo als hij, onder alle eeuwen en volken, op het tooneel der wereld verschijnt; en wijs voor zich zelven en nuttig voor zijnen tijdkring zal hij zijn, die zich in het voorledene spiegelt: SCIPIO en LUCULLUS, beroemde veldheeren van hunnen tijd, streden met hunnen XENOPHON, als het ware, in de hand, en zij verrigtten wonderen van dapper beleid. JULIUS CÆSAR was zoo menigmaal, zelfs in zeer late dagen, de vraagbaak en gids op het oorlogsveld en in de verschansingen. Hoe volkomen vindt zich de staatsman met den doorslepenen POLYBIUS bevredigd, die zijne geschiedenis, blijkens zijne eigene verklaring in den aanvang zijns werks, bepaaldelijk tot dat oogmerk vervaardigde! Hoe ligtelijk ziet hij dezen schrijver de kunst af, om het beleid in den raad, de omzigtigheid in vredes-onderhandelingen, de wijsheid in de legers over te voeren! en LIVIUS werd nog nimmer overtroffen in de schets van het zonderlinge vermogen, om tot een gansch volk, tot ontzettende krijgsbenden, met kracht van overreding te spreken, om met ééne machtspreuk veel, en met eenen uitgezochten vloed van woorden niets, uit te drukken. Aan de vaders der geneeskunde, GALENUS en HIPPOCRATES, heeft deze wetenschap, bijkans in alle hare vakken, niet slechts haar vereeuwigd aanzijn, maar tevens de hoogte te danken, tot welke zij, met de toepassing van de eenvoudige beginselen der Natuur- en Scheikunde, in onze dagen gestegen is.

is. VITRUVIUS blijft nog tegenwoordig, ondanks alle de verbeteringen van lateren tijd, de beproefde leeraar dier evenredige verdeeling van het ware en fchoone, zonder welke geene bouwkunde beaat. Na meer dan tweeduizend jaren, dienen nog dezelfde voorftellen, door het fchrander brein van EUCLIDES ontworpen en geordend, tot grondregels der meetkunde, in alle hare werkdadige betrekkingen, en wie der beroemde redenaren, zoo hier als elders, die de balie en den kanfel, door hunne kracht van waarheid, vergoodden, was ooit zoo ondankbaar, om niet zijne verhevene kunst aan DEMOSTHENES en CICERO met eerbied toe te eigenen? Ik zwijg van de Dichters en van het Tooneel, omdat eene volgende Afdeeling daartoe meer bijzonderlijk zal dienen; welligt fpreekt geen vak van wetenfchap en kunst fterker voor de verdiensten der oudheid, dan die, waarin de grootfte meesters zelfs van latere dagen naauwelijks kunnen gezegd worden, hunne verhevene voorgangers te evenaren, veel minder te overtreffen.

Zoo blijkt dan, onzes inziens, de nuttigheid, — wat zeg ik? de onöntbeerlijkheid van de behandeling der Griekfche en Romeinfche gefchriften voor de opvoeding en befchaving der algemeene maatfchappij; want het behoeft naauwelijks erinnering, hoe de geest der ouden, tot afzonderlijke perfonen bij onderwijs overgebragt, zich weldra tot eenen uitgebreideren kring, ja welligt tot den geheelen omvang van eenen ftaat verfpreidt, en hoe veel er van de ftaatkundige fchranderheid eener verlichte regeering afhangt, om het nut eener geest-ontwikkeling van weinigen tot velen, en

en van velen bijkans tot alle ingezetenen, in mindere of meerdere mate, over te voeren. Bijgeloovig dwaas zoude hij zijn, die uit zulk eene voortgaande befchaving het onmisbaar gevolg wilde trekken van een doorgaand bederf van zeden. Het woord van *befchaving* zelf zoude, met zulk eene uitkomst, de bedoelde zaak wederfpreken, en alle de fchijnbare voorbeelden, te dezen opzigte aangevoerd, bewijzen alleenlijk het misbruik van middelen, die, doelmatig gebezigd, niets anders kunnen mededeelen, dan hetgeen zij in zich zelven bezitten, ter polijsting en ordening van den geest, met welke de zedeloosheid volftrekt onbeftaanbaar is.

Even weinig kan alhier de tegenwerping gelden, afgenomen uit de omflachtige manier van ontwikkeling der geestkracht, langs dezen weg van onderwijs, die op de beoefening der ouden fteunt, in tegenoverftelling van de veel kortere wijze, welke, met het voorbijzien der ouden, zich alleenlijk hecht aan het gebruik dier hedendaagfche gefchriften, waarin de kern der oudheid ten volle begrepen is. Immers, al eens toegegeven, dat zulk eene beknoptere manier eenige jaren voor het onderwijs zoude kunnen bekorten, dan is nog daarmede het voorregt en de deugdzaamheid der laatfte in geenen deele bewezen. Wat alhier voornamelijk gelden moet, is de beste en duurzame invloed, dien de ontwikkeling van den geest uit de beoefening der letteren ontvangt: en alsdan kan de vergelijking tusfchen eene langduriger, min of meer zelfs langwijlige, behandeling met zoodanige, welke eene zeer merkelijke bezuiniging van tijd aan de hand geeft, niet

zeer

zeer ter aanprijzinge der laatfte verftrekken. De opvoeding toch van den mensch kan, bij geene mogelijkheid, eene veiliger gids aannemen, dan de natuur zelve, welke, bij eene duizendvoudige en langzame vervorming, van het eenvoudigfte beginfel tot het meer zamengeftelde overgaat, en zich eindelijk tot een geheel zamendringt, dat, in zijn vermogen en werking onwederftaanbaar, werelden tot zonneftelfels vereenigt, terwijl alle die zonneftelfels flechts door ééne kracht beftaan. Het kind wordt geboren, en de mensch van tijd tot tijd gevormd. Elke leeftijd heeft zijne grenzen; hij, die dezelven overfchrijdt, begaat eene fout tegen de natuur, welker gevolgen, blijkens de ervaring, dikwerf zeer noodlottig zijn. Eerst door duizenderlei herhalingen, volgens eenen gepasten regel, werkt het geheugen. Eerst door een ontzettend aantal van vergelijkingen rijpt het oordeel; uit de verzamelingen van oordeelkundige toetfen wordt de kennis geboren, en de ware wijsheid des menfchelijken levens heeft, bij voor- en tegenftelling, ontallijke proeven noodig, om hare doelmatige hoogte en ftrekking voor de kunstbehoeften der maatfchappij te bereiken. Het ontijdig werkende, het overfpannende en overdrevene, zijn uiterften, waartegen zich de opvoeder zorgvuldig behoedt. De vrucht, te fpoedig en te vroeg gerijpt, mist haren geur; de fappen en geleiders van het levensbeginfel verdroogen, en zij, welker fchoone blos nog onlangs jeugd en kracht vertoonde, verwelkt en wordt door denzelfden zonneftraal, die haar koesteren, door hetzelfde windje, dat haar verfterken moest, van haren fteel afgerukt. Ook alzoo moet elke al te gekunftelde

ſtelde manier, welke den gang der natuur verlaat, en het jaar, dat tot rijpe ontwikkeling vereischt werd, tot eene maand verkort, als zeer verdacht en gevaarlijk voorkomen, en het gevolg is doorgaans eene even zoo ſpoedige vergetelheid, als zij te voren eene al te verhaaste toeëigening geweest was.

Dan, hoe zeer zich het gebruik van de ſchriften der Ouden voor de algemeene beſchaving allerwege moge aanbevelen, blijft daarom echter de vraag: of er zich ten allen tijde wel eene gunſtige gelegenheid aanbiedt, om hetzelve zoo algemeen te maken, dat de maatſchappelijke beſchaving zich daarvan eene wenſchelijke uitkomst mag belooven? Dat ons onderzoek zich thans tot deze bijzonderheid bepale!

Reeds meermalen werd het moeijelijke vraagſtuk geopperd: In hoe ver moet de beſchaving der letteren voor eenen Staat geacht worden voordeelig, of wel onmisbaar, te zijn? Welke zijn deze grenzen? Geven niet de onderlinge betrekkingen der verſchillende ſtanden, dadelijk, zekere grensſcheiding aan de hand, waarbij de arbeidzame klasſe zorgvuldiglijk moet worden afgezonderd, ten einde geene grootere voldoening der eenmaal gekende behoeften van den geest haar aftrekke van die dienſten, welken zij aan de maatſchappij bewijst, en welken de laatſte voor haar geregeld beſtaan volſtrekt noodig heeft? Inderdaad, de beantwoording van deze vraag heeft zoo vele verſchillende oogpunten; zij moet bijkans zoo geheel opklimmen tot de oploſsing van het oorſpronkelijke beſtanddeel der Maatſchappij en hetzelve vergelijken met de ongelijkaardige vermen-

gingen, welke haar thans zamenſtellen, dat deze taak op zich zelve eene al te uitvoerige uiteenzetting behoeft, om te dezer gelegenheid behandeld te kunnen worden. Voor ons is het genoegzaam, de ervaring te raadplegen, zoodanig als zij zich thans onder ons vertoont, en wij kunnen alzoo ligtelijk met het algemeene antwoord volſtaan, dat alle die voorgewende zwarigheden, welke in het afgetrokkene tegen de uitgebreide beoefening der letteren mogten ſchijnen te ontſtaan, niet wel toepasſelijk zijn op den tegenwoordigen toeſtand, waarin zich de Hollandſche Departementen bevinden. De pogingen zelve, door de anderzins loffelijke Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen* aangewend, om, met de doelmatige uitgave van leerzame geſchriften, op den geest der lagere ſtanden voordeelig te werken, hebben ons gewisſelijk moeten overtuigen van de groote moeijelijkheid, welke er, buiten eene volkomene zamenſtemming van alle maatſchappelijke krachten, voor de uitvoering van zulk eene gewigtige taak beſtaat, waarvan de gevolgen ſlechts zeer matiglijk aan het oogmerk hebben beantwoord. Dan, welligt zijn deze moeijelijkheden niet minder toepasſelijk op de hoogere ſtanden. Zij liggen in den aard der zake zelve, in den beperkten bodem, in de bevolking, in de behoeften, welke, in gewone tijden, bijkans geene hand ongebezigd lieten, in de verachterde welvaart, als gevolg van den geeſel des oorlogs, en in de lusteloosheid, welke veelal uit eenen werkeloozen en benarden toeſtand geboren wordt. Zelfs de eigenlijk gezegde geleerde opvoeding, waarbij de behandeling der Ouden tot

grond-

grondflag dient, is, ook om de zoo even genoemde redenen, zoo zeldzaam en in hare gevolgen zoo onzeker, dat zij voor het oogmerk der algemeene befchaving bijkans geene vergelijking duldt. Slechts zeer fchaars voleindt de geletterde Jongeling zijne loopbaan ter hooge fchole, of de eigenlijk genoemde behandeling der Ouden heeft reeds plaats gemaakt voor een of ander bepaald vak; dat zijn volgende werkzame kring in de maatfchappij zal behoeven. Hij is wel, bij ingefpannene ftudie, met der Ouden geest bezield, en deze verfpreidt zich henen door alle zijne werkzaamheden; hij werkt inderdaad met nut op de algemeene befchaving: maar hij is met dat alles nog in die jaren niet, dat zijn invloed op de maatfchappij genoegzaam is, om met volle kracht te overreden. Zijn arbeid van den dag verdringt weldra de voortzetting van vroegere oefening. Op het hoogst genomen, blijft de letterkunde in allen haren omvang eene bijftudie ter verpozinge, en zeer dikwerf gaat deze lust met de aanwasfende zorgen des levens geheel en al verloren, of welligt neemt de grijsheid den ouden ftaf te rug, maar ook zij leent op denzelven doorgaans alleen, zonder het geleende vermogen aan anderen mede te deelen. Ja, de geleerde zelf, van eene vroege jeugd af tot in eenen ver gevorderden leeftijd toe, geheellijk aan de letteren toegewijd, en van der Ouden geest doordrongen, . . . hoe menigmaal ziet hij zich, of door eigen lust, die zich boven het dagelijkfche verheft, of door betrekkingen van onderwijs *enz.*, welke alle zijne aandacht vorderen, aan zijne eigen cel geketend, van de geneuchten der gezelligheid beroofd, doch

ook daardoor buiten ſtaat geſteld, om eenen ſtelligen invloed op het maatſchappelijk geheel te oefenen! Door zijne ſchriften, 't is waar, zoude hij dat gemis veelal kunnen vergoeden: maar hoe dikwerf bepalen zich dezen, door der Ouden navolging in taal, alleenlijk tot denzelfden kring, waartoe hij behoort, zonder eenigen verderen invloed te werkſtelligen!

Op deze wijze, derhalve, blijven de echte bronnen der wijze oudheid inderdaad ſlechts voor weinigen geopend, zonder dat haar gebruik zich zoo ver uitbreidt, als de zaak der menschheid voor hare wezenlijke belangen zoude mogen vorderen. De ſchoolſche opvoeding, 't is waar, zoude door betere inrigtingen dit gemis zeer merkelijk kunnen te hulp komen. Men zoude, bijkans reeds van de grondſchole af tot op de hoogere toe, zekere ſtelſelmatige form kunnen invoeren, geheel en al op de leest der Ouden geſchoeid. Maar hoe vele ouders zouden zich niet bezwaard vinden, om hunne kinderen aan de beoefening der oude talen te verbinden, waarvan zij voor derzelver volgende betrekkingen geene nuttigheid van eenig belang te gemoet zien, terwijl echter de ineenſmelting der zoogenoemde Latijnſche ſcholen, ter bereikinge van het oogmerk, daarmede zoude moeten gepaard gaan! En wat zoude dan nog, eindelijk, alle deze voorzorg baten, wanneer en het getal der kweekelingen, door de meerdere uitvoerigheid en kostbaarheid van het onderwijs, merkelijk geringer wierd, en de weldaad van beſchaving zelve, door gebrek aan voortdurende oefening, gevaar liep, om in den algemeenen omvang van de gewone behoeften

der onderscheidene levensstanden bijkans geheel en al verzwolgen te worden? Zoo lang toch de stelregel gelden moet, dat de geest der Ouden alleenlijk uit de echte bronnen moet worden geput, en in zoo ver eene uitgebreidere taalkennis als onontbeerlijk beschouwd wordt, dan zal welligt deze vordering voor het algemeene belang niet wel kunnen voldaan worden, zonder gevaar te loopen, om, met zulk eene overdrijving, te gelijk al dat goede te verliezen, welk anderzins van wel ingerigte scholen, zonder juist het inmengsel van geleerde talen, te wachten is. Zal men derhalve, ook in dit opzigt, alle overdrijving ter zijde stellen, welke toch in de gevolgen altijd nadeelig werken moet, dan zullen duizende kweekelingen van een voordeel verstoken blijven, welk hiervóór reeds genoegzaam is ontwikkeld, om niet als geldig erkend te worden. Maar, voeg ten laatste hierbij het menigvuldig aantal personen uit den eerbiedwaardigen middenstand, die toch altijd als de zenuw van elken staat behoort te worden aangemerkt; die duizenden, die, buiten eene geleerde taalkennis, echter all' den aanleg, all' den lust, alle de hoedanigheden en vereischten bezitten, om de uuren, die hun van de gewone bezigheden overig blijven, aan de vermeerdering hunner kundigheden, aan de vorming van een verlicht verstand en vast karakter te besteden: waar is alhier de toereikende grond, om hen op den duur van een middel te berooven, dat boven alle anderen als het meest gepaste, als het waardigste, ja bijkans als het éénige ware wordt geschat, om het doel der beschavinge te treffen? Zullen zij dan daarom alleen, omdat hun in de

vroege jeugd de gelegenheid ontbrak, om de bronnen der oudheid zelve op te sporen, voor altijd van dat nut verstoken blijven? Zal de man van smaak, die de beste hedendaagsche geschriften vlijtig beoefent, juist daarom alleen zijne verdere voltooijing, in de werken der Ouden, moeten staken, omdat hem, buiten eigen toedoen, dit voordeel niet te beurte viel, en hij thans, in rijpere jaren, noch tijd, noch geheugen, noch lust bezit, om zich de oude talen volgens spraakkunstige gronden dermate eigen te maken, dat hij verzekerd is, tot derzelver verhevenen geest genoegzaam door te dringen? Dwaas zoude het zijn, te beweeren, dat de stand der geleerden, als zoodanig, zich het uitsluitend regt tot dat bezit hebbe voorbehouden, daar hunne gansche opleiding tot dezen bijzonderen stand inderdaad zoo toevallig, zoo geheel van wisselende omstandigheden afhankelijk, zoo volkomen onvrijwillig moet heeten, dat zelfs de eigen verdienste van noeste vlijt geene de minste aanspraak op eenig voorregt van dien aard met grond zal mogen maken. Integendeel, zoude juist zulk eene aanmatiging geheel en al strijden met het oogmerk, waarin zij haren roem stelt; de geleerde, die zich bij uitsluiting verheffen mogt, zoude juist door zijn gedrag den hoogeren geest der oudheid logenstraffen, en ver van zich beschaafd te mogen noemen, zoude hij onder de onbeschaafde trotsaards en pogchers gerangschikt behooren te worden. Dan, de ondervinding zelve beslist hier genoegzaam, zonder dat het noodig zij, op deze bedenking langer stil te staan. Het aantal weetgierigen en beminnaren van letteren, aan welken de gunst

der

der geleerde zanggodinnen in vroegere jaren niet te beurte viel, voorziet zich van hulpmiddelen, die, offchoon fpaarzaam op eigen bodem voorhanden, echter door onze naburen meer bereidwillig worden geleverd. Het blijkt alzoo, dat de geest van befchaving, eenmaal tot eene natie doorgedrongen, zich niet ligtelijk laat beperken, maar elke gelegenheid opzoekt, om zich, overeenkomftig zijne oorfpronkelijke, in de natuur van den mensch zelf gegronde, ftrekking, geftadig uit te breiden, zelfs met overwinning van alle belemmeringen, welke daarmede mogten ftrijden. Ook het getal van eigenlijk gezegde geleerden is te gering, om alleenlijk den toon te geven tot eene gewenschte nationale befchaving. Ook de fcholen, zoo als zij in het algemeen beftaan, zijn of niet doelmatig genoeg ingerigt, of kunnen welligt, zonder een grooter gevaar, aan de kunstmatige behandeling van de werken der oudheid niet wel doelmatiger worden verbonden. En eindelijk, behalve deze twee blijkbare leemten, welke niet zoo gemakkelijk te verhelpen zijn, beftaan er duizenden, wier geest naar voortgaande befchaving ftreeft, zonder, bij het gemis der Ouden, in onze moedertaal, eene genoegzame bevrediging te vinden. Het gebruik dier bronnen is alzoo bij ver nog niet zoo algemeen, als zij, naar gelang van hare innerlijke waarde, behoorden gekend te worden. Derhalve, beftaat er een genoegzame grond, om, ook in onze moedertaal, dat zelfde bijkomend hulpmiddel aan te wenden, welk door andere naburige natiën wordt gebezigd. En dit middel is gelegen in eene voldoende overzetting van alle die voorname ge-

 fchrif-

schriften der oudheid, die bij uitzondering kunnen gezegd worden, de echte wijsheid des levens te bevatten.

Het is met zulk eene overzetting, dat de lust tot onderzoek, aan 's menschen geest natuurlijk eigen, ten allen tijde een genoegzaam voedsel vindt, om de aandacht tot allerlei vakken van wetenschap en kunst te bepalen, waartoe wel de behandeling van latere dagen, in de levendige talen, een ruimer en veelal vruchtbaarder veld opent, maar waaromtrent de grondbegrippen, het allereerste gevoel, de grondtoon voor de harmonische stemming, die toch elke nasporing moeten voorafgaan, voornamelijk bij de Grieken en Romeinen, als beschaafde volken, moet gezocht worden. De tegenwerping, welke in dit opzigt uit het verschil van volk en taal, en voornamelijk uit de gebrekkige vertalingen zelve, wordt afgeleid, welke er thans reeds voorhanden zijn, bewijst niets meer, dan het verkeerde dier overzettingen zelve; terwijl een volgend gedeelte dezer Verhandeling dienen moet, om dezen voorvaderlijken arbeid zoodanig te rigten, dat hij aan het ware oogmerk beantwoorde, en daarom voldoende mag heeten. Ook het verschil van volk, klimaat en zeden, dat alhier, tusschen de Grieken en Romeinen met de hedendaagsche Natiën, te groot zoude kunnen geacht worden, om voor de laatstgenoemde eene heilzame toepassing te leveren, zal van zelf zijne kracht verliezen, zoodra men slechts doel en middel uit het ware oogpunt gelieft te beschouwen. De beschaving toch, het groote doeleinde van alle maatschappelijke zamenwoning, is eene streving naar het ware en goede, wel-

welke in de menfchelijke natuur zelve ligt, zonder van tijden en omftandigheden alleen afhankelijk te wezen. Ligging van het land en klimaat mogen dezelve meer of min voordeelig wijzigen: dit ligt gewis in den aard der uitwendige omftandigheden, welke voor een groot gedeelte buiten het bereik zijn van menfchelijke vervorming; maar de befchaving is onafhankelijk in zich zelve; zij kan en behoort het eigendom te zijn van alle natiën, en zij, die daarvan eenmaal tot voorbeelden dienden, gaven door hare gedenkfchriften aan de nakomelingfchap het beste middel in handen, om, met de voortplanting van wetenfchap en kunst, waardige volgers te worden, ja, dikwerf hare groote voorgangers moedig voorbij te ftreven.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Strekt zich het nut van Overzetting der Griekfche en Romeinfche gefchriften, ook bepaaldelijk, uit tot de werken der Dichtkunst?

De Dichtkunst, weten wij, is de waardige uitoefening van dat vermogen, de bezielde werking dier ftreving van den menfchelijken geest, om de inwendige gewaarwording en den indruk van uiterlijke voorwerpen, met de meeste harmonie en kracht van taal, uit te ftorten. Zij was de oorfpronkelijke gave der natuur, zoo lang nog geene kunstbehoeften de aandoeningen van het gemoed hadden vervalscht. Zij bezielde de allereerfte taal,

 als

als hulpmiddel, om de gewaarwordingen en geordende gedachten aan anderen mede te deelen. Door haren invloed werden de talen zelve eigenaardig aan het voorwerp en ſtreelende voor het oor gevormd. Zij doorliep onderſcheidene trappen van vervorming tot op dien tijd, dat het gevoel, door de verbeelding verfijnd, zich tot de zuiverſte uitdrukking van het ſchoone en goede verhief. Den Grieken viel deze hooge verheffing ten deel, door landaard, klimaat, wetten, gewoonten en zeden geholpen. De Romeinen volgden hen ook hierin, gelijk bijkans in alle andere vakken van beſpiegeling en vernuft. Beiden werden, door alle volgende eeuwen heên, als voorbeelden van kunst geëerd, wier gelukkige navolging, van tijd tot tijd, tot de daarſtelling van haar hooge ideaal der verdichting voeren moest. Welligt heeft de Nakomelingſchap der Romeinen ſpoor reeds volkomen gedrukt, en zijn zij door de Europeaanſche Zangers van latere dagen, in vele opzigten, overtroffen. De Griekſche Kunſtenaar, daarentegen, blijft nog bezitter van den top des gewijden Olimps, tot denwelken het ſcheppende vernuft niet dan met huiverenden eerbied durft naderen.

Dan, waarin is deze hooge waarde der Griekſche en Romeinſche dichtwerken gelegen, om ook thans nog, in zoo ver afgelegene tijden, als voorwerpen van navolging te kunnen gelden? Het antwoord op deze vraag kan welligt in zeer weinige woorden worden begrepen; namelijk, in de eenvoudige karaktermatige uitdrukking der waarheid; dat is, in zoodanige voorſtelling en afbeelding der voorwerpen en onderwerpen van den

zang,

zang, als met derzelver aard, hoedanigheden en betrekkingen, volkomenlijk overeenſtemde, zoodat men den voorgeſtelden perſoon of de geſchetste zaak zelve, als het ware, voor oogen heeft, in dier voege, als dezelve weleer beſtond, of nog beſtaat. Niet als of deze waarheid zich in een zoo dagelijksch gewaad vertoonde, dat zij alleen den ſtijl des gemeenen levens, den inhoud der gewone geſprekken van den dag kenmerkte en bevattede, zonder die bijkomende verfraaijing, welke een meer gezuiverde ſmaak aan het kleed weet te leenen: neen; de fabel, de ſpraak der hooge oudheid, welke den Griek en Romein, als een bijzonder voorregt boven de latere eeuwen, tot voertuig dient, om onbekende natuurkrachten uit te drukken, voor welke de oude, zoo wel als de nieuwere, talen geene genoegzame woorden bezitten; deze fabel was geheel het bijzonder eigendom hunner kunst, waarvan zij zich, naar welgevallen, het zij ter verluistering van het bevallige en ſchoone, het zij ter ſtavinge van het krachtverhevene, konden bedienen. Maar, deze kunstmatige tooi bleef echter aan de eigenlijke vertegenwoordiging van perſoon of daadzaak ten eenenmale onderworpen; hunne kunst behoedde zich hierin tegen uiterſten, waarvan die van latere eeuwen dikwerf niet is vrij te ſpreken.

Bij de zoo even genoemde opgave van de waarde der alhier bedoelde dichtwerken behoort wellig nog gevoegd te worden de kenmerkende bedoeling, welke de uitdrukking der waarheid verzelde; te weten, de verſterking van het zedelijk gevoel; dat wel in alle tijden, maar bijzonderlijk in hunne dagen, de voorname, zo niet éénige,

toets-

als van den ander, op wien hij werkt, en van de zaak, welke behandeld wordt: dit alles verschaft een zoo uitmuntend en regelmatig geheel, dat de mededeeling van gedachten, overeenkomstig deze taal-formen, tegen alle verkeerde opvatting is gewaarborgd. Voeg dan daarbij de zamenstelling van naam- en werkwoorden, op een klein getal van grondklanken gebouwd, die alle uit de natuur zelve zijn ontleend, en met nieuwere klanken zijn verrijkt, welke al wederom de mindere of meerdere kracht aanduiden, door de welluidendste afwisseling van klinkers en medeklinkers afgedeeld; en wie zal hier eene volkomenheid loochenen, welke op den geheelen stijl eenen voordeeligen invloed, zoo voor de naauwkeurigheid en orde, als voor de harmonie, moet oefenen, waarvan, in vroegere en latere talen, niet dan een zeer flaauw spoor te vinden is? Deze eigenschap, 't is waar, heerscht even zeer in alle prosäische Grieksche Schrijvers, bij den eenen nogtans meer streelende voor het oor, dan bij den ander, naar gelang hij de uitspraak der Atheners meer nabij kwam of evenaarde; maar zij geldt nog met een veel grooter vermogen daar, waar het gevoel zich verheft, waar de verbeelding de schoonste gestalte en formen schept, en de kunst de zachtste of raauw klinkende, de voor het onderwerp doelmatigst zamengestelde, in één woord, de welluidendste toonen in eene, almede eigenaardig gekozene, voetmaat zamenvoegt. Bij de Romeinen, 't is waar, werd deze kunstform van minder belang gerekend. Offschoon hunne woordenspraak meer Grieksche tongval, dan wel eigene taal zij, en dus een aantal woorden ge-

noeg-

noegzaam letterlijk overgenomen en alleenlijk naar het ruwer karakter der eerfte volkplanters, naar den min gunftigen landaard, naar den min gepolijsten fmaak van het algemeen gewijzigd en gebogen zijn, behield echter de navolging der Grieken, in den aanleg en de kracht van naam- en werkwoorden, met derzelver buigingen, hare bijzondere waarde, en de Dichters bovenal fpitften zich, om den toon van gevoel en verbeeldinge met de eigenaardigfte, dikwerf diep zamengedrongene of ook wijder uit een loopende klanken uit te drukken, waardoor dan ook hunne kunst de waarneming en nabootfing van alle volgende befchaafde tijden verdient.

Maar, er is, behalve het reeds gezegde, in de Dichtftukken der Ouden nog een ander bijzonder oogpunt voorhanden, dat voor de opvoeding des menfchelijken geflachts van latere dagen eene onderfcheidende opmerking verdient. Het beftaat in den trapswijzen voortgang en de verheldering der zedelijke begrippen, die zij ons leeren, te gelijk met het gezag, welk der dichteren koor in alle tijden vestigde, en in het gebruik, dat van hunne fchriften gemaakt is, om de heerfchende gevoelens tot het fchoone en goede te neigen; uit welk alles dus volgt, dat de voortbrengfelen hunner kunst, voor zoo ver zij zelfs tot onze tijden zijn overgebragt, eene vrij naauwkeurig zamenhangende gefchiedenis der menfchelijke befchaving leveren.

Ik mag hier vrijelijk met den Vader der Dichtkunst, den vergoodden HOMERUS, beginnen. Welk eene menigte van beelden, woorden en woordvormingen, befchrijvingen en karakters, gansch

gansch en al pasfende voor de jeugdige eeuw, waarin zich eene natie door krijgsdeugd verheft, en waarbij de toon der eenvoudige natuur heerscht, om al het jeugdige gevoel in zijne ware, ongekunstelde kracht te fchetzen! Ongetwijfeld had hij LINUS, THAMYRIS, ORPHEUS en anderen, reeds tot voorgangers; maar overtrof hen zeer ver door rijkheid en polijsting van ftof en in de vruchtbaarheid van zijn dichterlijk vermogen, om elken perfoon en iedere zaak in het belangrijkst, offchoon altijd eenvoudig, licht te plaatzen. Van daar verhief zich zijn roem door gansch Griekenland, dat hem als vader der kunst en als voorbeeld ter navolging huldigde. Van deze vereering zijner tijdgenooten ftamt al het eerbewijs van latere dagen, tot zulk eene wijdluftige hoogte gedreven, dat hij te gelijk als vader der gefchiedenis, aardrijkskunde, geflachtformige tijdrekening en natuurkunde, ja zelfs der wijsgeerte en godgeleerdheid, is geëerbiedigd; terwijl ook de beeldende kunst van den beroemden PHIDIAS, bij het vervaardigen van den Olimpifchen Jupiter, niet aarzelde, hare geheele zamenftelling aan drie verfen uit zijne 1fte Ilias dankbaar toe te kennen, en wel vs. 528 tot 530:

Jupiter boog zijne zwarte wenkbraauwen neder;
de heilige lokken bewogen zich van het hoofd des onfterfelijken Gebieders;
geheel de Olimp daverde.

Zulk eene overdrevene verëering kan ons geheel niet bevreemden, die bij ervaring weten, welk een gezag doorgaans aan verjaarde gevoelens en gewoonten vastkleeft. Zij moet echter bij den on-

onpartijdigen befchouwer zeer in het oog vallen, juist om den engen kring, waarin zijn begrip van zedelijke grootheid bepaald is. De verheffing van de karakters zijner krijgshelden, door de bevallig gefmeedde bijvoegelijke naamwoorden, van *onberispelijk* (αμωμητος), *onovertreffelijk* (αμυμων), *aan Jupiter gelijk* (αντιθεος, θεοεικελος, ισοθεος, διος) en andere meer, die in den onbeperkften zin fchijnen te gelden, terwijl fomtijds flechts ééne waardigheid, ééne kracht, de toepasfing van grootheid duldt; ja, zelfs de betrekkelijke benaming van *goed* (αγαθος) en *flecht* (κακος), alleen in den zin van *heldhaftig* en *laf*, en eindelijk de ruwe geest, die hier en daar, in fpijt der menschheid, wordt toegejuicht, zoo als de daad van AGAMEMNON, die eenen overwonnenen en om genade fmeekenden vijand het zwaard dolzinnig in de borst ftoot, terwijl hij den zachter geftemden MENELÄUS de volgende fchimp- en wraaktaal toeduwt: (Ilias, VIde Zang, vs. 55—59.)

ô Meneläus, gij lafaard! wat gaan u die karels ter harte!
Voorzeker hebt gij u voortreffelijk gekweten,
met der Trojaanen hulp! Niet één hunner ontvlied' het verderf,
noch onze hand, tot zelfs het jongske niet,
dat de moeder in haren fchoot draagt! . . . ook dit zij niet gefpaard!

dit alles moet ons overtuigen van des Dichters waarheid-min, daar hij niet fchroomt, zoowel het heerfchende ruwe, dat aan zijnen tijd voegt, als het zachte te fchetzen, dat het menfchelijk gemoed van alle eeuwen vervult, maar tevens van den trapswijzen voortgang der befchavinge, die met den rijkdom van begrippen en kundigheden, in evenredigheid van de vorderingen der taal, gepaard gaat.

Op HOMERUS volgt HESIODUS, vruchtbaar zoowel tot verstand van de oude Fabel-leer der Goden, als voor de kennis van der Ouden landbouw en voor de aanbeveling van goede zeden, waarom de lezing van dezen Dichter reeds door CICERO aan zijnen vriend LEPTA, voor de studiën van deszelfs Zoon, dermate wordt aanbevolen, dat hij dien zelfs van buiten zoude leeren. (*Epp. ad Div.* l. VI. ep. 18.)

Thans volgt ALCAEUS, de Lierdichter, van wien de *Alcäische*, SAPPHO, de Minnezangster, van welke de *Sapphische* versmaat afstamt; ANACREON, de Lierdichter; de Krijgszanger TYRTAEUS; de Zededichters THEOGNIS, PHOCYLIDES en SIMONIDES; de Fabeldichter AESOPUS; de Treurspeldichters AESCHYLUS, SOPHOCLES en EURIPIDES; de onbekende Zededichter der zoogenoemde gulden *Pythagorische Zangen*; de Blijspeldichters ARISTOPHANES en MENANDER; de Zanger der Olimpische, Nemeïsche en Isthmische Zegeliederen, PINDARUS, bij ALEXANDER DE GROOTE dermate geëerd, dat hij, bij de verwoesting der stad *Thebe*, deszelfs huis van dit noodlot deed uitzonderen; ARATUS, de Sterrekundige; de Herderszanger THEOCRITUS; CALLIMACHUS, de vervaardiger van Lofzangen aan de Goden en van Bijschriften, en eindelijk hij, die der Argonauten togten bezong, APOLLONIUS VAN RHODUS, met wien de Griekfche Dichtkunst, een paar eeuwen vóór onze gewone jaartelling, een einde schijnt te hebben genomen.

Onder de Romeinen bekleedt de eerste plaats, de Heldendichter ENNIUS, van wien slechts en-

enkelde ſtukken meer overig zijn, die zich reeds beijverde om de ſchoonheden der Griekſche-taal tot de Latijnſche over te voeren; PLAUTUS, TERENTIUS, de Blijſpeldichters; LUCINIUS, de Hekeldichter, van wien insgelijks ſlechts weinige verſen zijn overgebleven; LUCRETIUS, wijsgeerig Leerdichter; CATULLUS en OVIDIUS, de Minnedichters; TIBULLUS en PROPERTIUS, de Treurdichters; VIRGILIUS, het puik der Dichteren, door zijn Heldendicht en zijne Herderszangen beroemd; PHÆDRUS, die de fabelen van AESOPUS overnam; SENECA, wiens Treurſpelen nog met die van onbekende Dichters zijn aangevuld; HORATIUS, uitmuntende in het Lier- en Hekeldicht; LUCANUS, die den ſtrijd tusſchen CÆSAR en POMPEJUS bezong; PERSIUS, de Hekeldichter; SILIUS ITALICUS, die den tweeden Puniſchen oorlog beſchreef; MARTIALIS, beroemd door zijne Bijſchriften; VALERIUS FLACCUS, Zanger van den togt der Argonauten; STATIUS, die de ſtad Thebe en den held ACHILLES bezong; JUVENALIS, de Hekeldichter; CLAUDIANUS en AUSONIUS, die zich aan onderſcheidene, min waardige onderwerpen toewijdden, en met welken de Latijnſche-Dichtkunst, in de vierde eeuw onzer gewone jaartelling, mag gerekend worden te hebben opgehouden, terwijl men, hoe groot ook de verdienſten van enkelde Dichters, in ſtoutheid van gedachten, in rein gevoel en zuivere taal, mogen wezen, eene hoogere voortreffelijkheid geenszins kan weigeren aan hunne Griekſche Vaderen, van wier oorſpronkelijk en uitmuntend vernuft zij zich dikwerf met vele vrucht bedienden.

den. Zoo verstrekte APOLLONIUS aan VALERIUS FLACCUS; CALLIMACHUS aan CATULLUS; AESOPUS aan PHÆDRUS; het Treur- en Blijspel en Lierdicht der Ouden, aan dat der Lateren, ter navolginge; zelfs de Prins van het Latijnsche-Heldendicht heeft zich blijkbaar naar HOMERUS gevormd, en zijne dichtwerken ademen zoo zeer den geest van HESIODUS, THEOCRITUS en ENNIUS, dat hij te regt mag gezegd worden, hunne voetstappen zorgvuldig te hebben gedrukt.

Het behoort geenszins tot onze tegenwoordige taak, dat wij de afzonderlijke verdiensten van ieder der genoemde Dichters ontvouwen, noch ook, dat wij bepaaldelijk stilstaan bij elke schrede der beschavinge, welke eene æstetische behandeling van ieder tijdvak op zich zelf zoude aan de hand geven: zulk eene uitvoerigheid zoude een boekdeel op zich zelf leveren, dat wel den wederkeerigen invloed der letteren op den dichterlijken geest en dien der dichtkunst op de volks-beschaving zoude staven, maar voor het tegenwoordig onderzoek inderdaad overtollig moet geacht worden. Genoeg zal het zijn, wanneer wij een enkeld voorbeeld, ten bewijze van onze vorige aanmerkingen, aanvoeren. En hoe gemakkelijk laat zich dit ontleenen uit dat beroemde tijdvak, waarin, na een vijftal eeuwen, sedert den arbeid van HOMERUS, de Grieksche Helikon zijnen hoogen top aan de Zanggodinnen bij uitnemendheid had geheiligd? Ik bedoel hier AESCHYLUS, PINDARUS en SOPHOCLES, die en het Lier- en Heldendicht tot zulk eene hoogte hebben verheven, dat alle de kunst van latere dagen, of-

schoon

schoon al tot æstetische regels overgebragt en daardoor schijnbaar gemakkelijker voor de navolging, haar tot nog toe naauwelijks evenaren, veel minder heeft kunnen overtreffen.

PINDARUS, weet men, verheft in zijne zangen de overwinnaars in de Grieksche-spelen, zoo in den wedloop, als in het worstelen, het vuistgevecht en het paarden-rennen. De onderwerpen waren zeer algemeen: de kunst alleen konde die verheffen. Van hier de hooge toon, dien de Dichter aanneemt, als ware hij, in de hoogste verrukking, door eenen goddelijken geest aangeblazen. Van daar vergelijkt HORATIUS, in zijnen opzettelijken Lierzang op dezen Dichter, (*Carm.* lib. IV. Od. 3.) deszelfs voordragt „ bij eenen geweldigen regenstroom, die, van de „ bergen stortende, alles in zijne vaart mede„ sleept." Dus verkondigt zich telkens zijn aanvang met eene zwellende grootspraak, en zijne kunst verdiept zich zoowel in stoute beelden, als in de manier, om door allerlei vergelijkingen, toespelingen op de fabelen en door zijne uitweidingen, het onderwerp van zijnen zang te versieren, van waar dan de overwinnaar zelf slechts een zeer klein gedeelte van deszelfs inhoud uitmaakt. Menigvuldig echter zijn de afwisselende schoonheden van zedekundige aanmerkingen, ter staving en verheffinge van zedelijken smaak, zoo als onder anderen de bekende uitweiding over den mensch, welke zelfs meermalen aanleiding gaf om hare bron in SALOMO's gewijde Spreuken te zoeken: (*Olimp.* VIII. ad fin.)

Wij allen zijn flechts van één dag:
wat is hij? Is hij meer dan niets? (*)
De mensch is de droom eener fchaduw; (†)
dan alleen, wanneer de Godheid hem opbeurt,
ontvangt hij den lichtenden glans
van een verkwikkend leven.

AESCHYLUS, na THESPIS, zijnen voorganger, de Vader van het Treurfpel en tevens van het Tooneel, dat hij, door de invoering van de zamenfpraak, het masker en het hooge fchoeifel des fpelers, inderdaad tot eene hooge kunst verhief, munt uit in zijnen vurigen ftijl, door zijne verbeelding bezield, in zijne ftoute overdragten en zijne gefpierde bijnamen, en onderfcheidt zich vooral door zijne fchijnbaar overdrevene karakters en tooneelvertooningen, welke den aanfchouwer niet zelden deden beeven, van waar men dan ook wil, dat de beroemde Engelfche SHAKSPERE zijne geweldige voorftellingen zoude hebben ontleend. Intusfchen, waren zij in den geest des tijds en der natie gegrond, wanneer gedurige oorlogen en vrijbuiterijen de zeden nog verwoesteden, en het tooneel juist dienen moest, om de krijgshaftige inborst aan te vuren.

Nog eene halve eeuw daarna, vertoont reeds SOPHOKLES, bij de verfijning der taal onder de Atheners, eenen edeler geest. Hij blijft wel de Dichter, die op het nationaal karakter werken moet, door de afbeelding van den fterken hartstogt,

(*) Volgens den dichterlijken ftijl: *Aanfchouw hem heden, en morgen is hij niet meer.*

(†) Bij omkeering (*antiftrophe*): *de fchaduw van eenen droom.*

togt, die het gemoed van het kwade afwenden en tot betere geneigdheden moet voeren: maar hoe keurig is zijne zamenſtelling! hoe zeer verbindt zij het gansche ſtuk door nergens gezochte eenheid! hoe volgt hij de geſchiedenis, voor zoo ver zij hem tot oogmerk dient, en geeft zich daarna over aan de uitweidingen van zijn vernuft! Hoe dwaalt zijn blik rond in alle de ſchuilhoeken van het menſchelijk hart! hoe keurig is de taal, harmonisch door toon en maat! hoe voortreffelijk is het oogenblik gekozen, waarop de ganſche handeling zich voor ieders oog moet ontwikkelen! En zijne Reiën bovenal, die het volk vertegenwoordigen, welk ook alhier zijn aandeel behoudt, even als in de wetgeving en het beſtuur: hoe doelmatig temperen zij der ſpeleren drift en brengen het geſchokt gemoed, telkens bij afwisſeling van koren, op de zedelijke waarheden te rug, welke en bedaarde beſpiegeling en ijverige betrachting vorderen, terwijl zij, aan geene versmaat gebonden, de hoogſte vrijheid van het harmonisch Lierdicht ter overredinge bezigen. Hoe ſchoon is de Slotzang aan het 3de Bedrijf van den EDIPUS!

KEER.

ô Dat de Goden mij een gelukkig lot beſchoren,
zoo lang mijn' woorden en daden
de regelmaat der wetten volgen,
van den hemel afgedaald,
waarvan de Olimp alleen de zetel (Jupiter alleen de vader) is!
Geen ſterfelijk geſlacht bragt haar voort;
het kan haar niet in vergetelheid ſtorten.
In de wetten heerscht een magtig God,
die onze verkeerdheden beheerscht en nooit veroudt.

TEGENKEER.

De verwatenheid is de moeder der dwinglandij;
de trotschheid, zoodra zij misdaad op misdaad hoopt
en haar toppunt bereikt,
ontaardt in noodlottigen dwang,
en stort den mensch in eenen schrikbarenden afgrond.
Alsdan verlaat hem de fortuin;
hij stort van den top der grootheid,
waartoe hem de snoodheid had verheven.
U, ô Goden! smeek ik, aan deze Stad te hergeven
het geluk van Edipus overwinning.
Nooit houd ik op, der Goden bescherming te smeeken.

TWEEDE KEER.

Wie is zoo verwaten, de Goden te beleedigen,
door daden, of door woorden,
en vreest niet hunne regtspraak,
en eert niet hunne heiligdommen!
Onheilen zonder tal storten op hem neder,
tot straf van zijn moedwillig trots,
daar hij het onregt bemint,
zich aan godloosheid verpandt,
en zijne handen met heiligschennis bezoedelt.
Wie is hij, die voortaan zijne tochten bot vieren,
zijn eigen hart zal wederstreeven,
wanneer vergelding zijne wandaden verbeidt!
Waartoe zou ik zelf al dansende ten reie gaan,
ter eere der Goden?

TWEEDE TEGENKEER.

Neen; ik aanbid Apollo niet meer
in Delphos tempeltinnen, het middenpunt der aarde;
ik offer geen wierook in Lycië's tempel meer;
voor altijd doe ik afstand van Olympische feesten,
zo niet Apollo's godspraken
voor het oog der wereld worden geregtvaardigd.

Gij,

Gij, ô groote Jupiter,
beheerscher aller dingen,
wiens rijk geen einde heeft!
Is het waar, dat gij der menschen daden gade slaat,
toon ons dan, dat gij het gebeurde kent,
dat gij mij thans hebt verhoord!
Men bespot de godspraken over Lajus dood;
Apollo wordt niet langer geëerd;
der Goden dienst wordt alom veracht.

en eindelijk, om geene andere voorbeelden meer aan te halen, de Slotzang van den Rei aan het einde dezes Treurspels, wanneer EDIPUS wordt weggevoerd:

Inwoners van Thebe!
Ziet hier den Edipus,
wiens verstand het raadsel oploste,
voor wiens kracht alles zwichtte,
die zijne grootheid aan zijn vernuft en moed alleen was verschuldigd:
ziet, in welke ellenden hij is nedergestort;
let op deze rampzalige uitkomst;
noemt geenen sterveling op aarde gelukkig,
dan nadat gij hem hebt zien sterven, vrij van druk!

En echter, hoe zeer SOPHOKLES in vinding, in kracht van voorstelling, in harmonie en melodij van toonen moge uitmunten, zoodanig, dat hij den toenaam van *Atheensche Bije* alom verkregen heeft, hoe groot blijft zijn afstand, gedurende een tijdperk van naauwelijks twintig jaren, van EURIPIDES, wiens zuivere taal, beschaafde geest, verhevene denkkracht en rein gevoel, ten volle het tijdperk schetzen, wanneer hij, ofschoon aan het hoofd des Atheenschen legers geplaatst, te midden der Socratische schole bleef verkeeren! In hem schijnt de geest der wijsgeerige redekaveling voltooid, zonder aan zijn dichtver-

 mo-

mogen te ſchaden. Hoe rijk, — ja, misſchien overvloedig in zedelijke grondſtellingen en beſchouwingen, uit vreeze, dat het Publiek zijn verheven oogmerk, in voorſtelling van karakters en handelingen, miskennen mogt! Langs hoevele trappen van ontwikkeling moet der Grieken geest niet zijn voortgeſtegen, om de fijne aandoeningen des gemoeds zoo diep te ſchetzen, als wij bijkans in alle de negentien treurſpelen aantreffen, die van de twee-en-negentig, door hem vervaardigd, zijn overgebleven! Wie herleest niet telken reize met nieuwen wellust de alleenſpraak van POLYXENA, door den kouden ULISSES tot zoenoffer voor ACHILLES geëischt, nadat zij door hare edele Moeder, HEKUBA, ten ſterkſte gedrongen wordt, om alles tot haar behoud te beproeven, zoo als deze reeds vruchteloos had gepoogd:

Ik zie u, Ulisſes; onder uw gewaad
verbergt gij de hand; van mij keert gij u af,
opdat ik niet uwe wang zal vatten:
ô vrees niets! gij zijt zeker, dat ik niet vluchten zal:....
Ik zal volgen, omdat ik moet,... omdat ik ſterven wil,
want aarzeldc ik,... dan ware ik eene lafhartige Maagd,
aan het leven gekluisterd: en dat leven....
wat baat het mij, welker vader
eenmaal koning was van alle Phrygiërs?....
mij, uit zulk eenen ſtam ontſproten!
Ja, daar werd ik onder de vleijendſte uitzigten opgekweekt:
eenmaal was ik eene Konings-bruid!
de nijd alleen tuurde op het oord, op het paleis mijner beſtemming!
Onder Ida's dochters was ik de eerſte....
ik, die alles in Maagden-Koren rondom mij zag waaren,
ik was eener Godinne gelijk,... ik was de onſterfelijke,
en thans eene ſlavin,... die enkel eenen naam voer,
voor het oor ongewoon, voor wie de dood, de dood alleen dierbaar is?

Wat

wat toeft mij nu? — welligt kom ik in handen
van eenen geftrengen meester, die mij voor geld koopt, ...
ik, Hektor's Zuster! — ik, aller helden Zuster! ...
die mij dwingt, brood voor hem te bakken,
het huis voor hem te vegen,
of aan de weversfpoel mijne treurdagen weg te treuren!
Mijn bed, eenmaal voor een' Koningszoon beftemd,
bevlekt welligt een vuige flaaf! ....
Neen, ... nooit, ... nooit, ... vrij, ...
Nog fcheid ik vrij van het leven;
nog bied ik aan het doodenrijk vrij mijne leden!
Welaan, Ulisfes! ik volg; ....
ruk mij voort; ... dood mij! Geen troost,
geene hoop, geen vleijend uitzigt blijft mij over,
om ooit weder gelukkig te worden!
ô Mijne Moeder! houd uw fmeeken te rug!
Uw arm fchrage mij niet meer!
Leen mij den dood, eer fmaad of fchande mij treff'!
Veel gelukkiger ben ik in den dood, dan in het leven!
Zonder eere te leeven, ... is het toppunt van fmart.

Wie leest niet met een weemoedig gevoel den Koorzang uit dezelfde HEKUBA, wanneer de gevangene Weeklaagfters den rouw over Troje's verwoesting uitgalmen? (vs. 295 enz.):

KEER.

Van nu af wordt gij, ô moederlijk Ilium!
als onbezwekene Heldenftad
niet meer geprezen!
Schrikkelijk was de Achäifche wolk
van vermoordende fpiefen,
die u bedekte.
Ter neder geftort liggen uwe torens en wallen!
Een brand, de fchrik der verwoesting,
trof u, ongelukkige Stad!
Voortaan wandel ik niet meer in uw midden.

TEGENKEER.

Om middernacht waarde de dood,
wanneer na den maaltijd
een' zachte fluimering het oog beving:
na feestelijke liederen,
bij het vrolijke offermaal gezongen,
rustte de echtgenoot in zijn vertrek;
hij hing de fpeer aan den wand,
werd niets gewaar van het gedruisch,
dat zich van ver van de fchepen deed hooren
tot binnen in Iliums poorten.

TWEEDE KEER.

Onder den gevlochtenen hoofdband
ordende ik mijne lokken
vóór den gouden fpiegel,
waarin de ftralen zich ronden;
ik neigde mijn hoofd, om te fluimeren:
nu ftormde het gejoel door de ftraten;
een luid gefchreeuw klonk overal
door Iliums muuren:
„ Op, zoonen der Grieken!
„ Verbrijzeld ligt Pergamus wal en feest!
„ Gij kunt nimmer zegerijk te rug!"
Nu verliet ik mijn leger der ruste,
in mijn eenvoudigen Peplus (*)
als Dorifche Maagd (†) gekleed.
Vruchteloos floeg ik mijne armen
om der heilige Artemis (Diana's) altaar.

TWEEDE TEGENKEER.

Vermoord zag ik mijnen echtvriend;
weggevoerd werd ik op de baren der zee:
en fcheidde mij van Iliums oevers.

Nog

(*) De *Peplus* was een opperkleed zonder mouwen.

(†) Dorifche Maagd, of Spartanerin, en als zoodanige eenvoudig gekleed.

Nog eenen fmachtenden blik
wierp ik op Troje,
en bezweek van vertwijfeling.
Toen vluchtte ik, der Dioscuren (*) Zuster, Helena;
ik ontvluchtte den herder van Ida,
het monfter Paris;
want nu joeg mij van vaderlijken bodem,
nu verbande mij uit mijne woning
het Bruilofts-feest.
Het Bruilofts-feest? Neen: een treurfeest,
door eenen boozen Geest mij befchikt.
ô Dat de baren der zee
haar nimmer tot dit land,
tot de vaderlijke woning te rug voerden!

Welk eene reeks van keurige aanmerkingen over regt en onregt, heerfchappij en ftaatzucht, leveren niet de zamenfpraken van POLYNICES met JOKASTA, zijne Moeder, en met zijnen Broeder ETEOCLES, aan wien hij het Thebaanfche Rijk betwistte, zoo als die midden in het treurfpel der *Phœniciërinnen* voorkomen, en waarin het *vóór* en *tegen* zulk eene meesterlijke overftelling vormt, dat zij te regt de uitgezochte taal van het gezond verftand en opgewiegden hartstogt, en tevens de hooge vlucht van het dichterlijk vernuft en gevoel, mag heeten! Bekend is, eindelijk, om niets meer te noemen, de tweeftrijd van MEDEA, in het treurfpel van denzelfden naam, of zij hare kinderen, al dan niet, zal vermoorden? Wraakzucht en medelijden fpelen alhier hare geduchte rol, en wat nog tegen het laatfte overftaat, is de vrees, om hen aan eene

(*) *Dioscuri* waren *Castor* en *Pollux*, als *kinderen van Jupiter.*

eene wreede Stiefmoeder over te laten. Het is deze uitnemende fchildering der hartstogten, die elkanderen overdwarfen; het is de ftrijd tusfchen belang, eer en pligt, in de teederfte betrekkingen des levens, die dit fchouwfpel tot een der belangrijkften maken van EURIPIDES tooneelfpelen; terwijl de zachtere gevoelens van het menfchelijk hart, terftond daarna door den Vrouwenrei aangeheven, eene aangename tint over de donkere fchaduwen verfpreiden, die het gefchokte gemoed des aanfchouwers met zich zelf bevredigt; het is deze ftoute afbeelding van het menfchelijk karakter, met alle die geheime drijfveeren en aandoeningen, welke hetzelve verheffen of onteeren, verharden of vertederen, welke ons moet overtuigen, dat EURIPIDES, met wien de wijsheid van eenen SOCRATES te gelijk het tooneel betrad, inderdaad het toppunt der hooge Dichtkunst bereikt heeft. Van HOMERUS af, die voor allen de bron levert, waaruit de kunst ten allen tijde het eenvoudig ware en fchoone kan putten, tot op den laatften toe, mogen de verfchillende fchakeeringen van het zedelijk gevoel, en dichter, en leeftijd, en nationale begrippen en zeden kenmerken; maar hetgeen bij EURIPIDES, in tegenftelling van alle zijne voorgangers, zoo verheven affteekt, is de kennis van het zuivere goede, welke de ruwe zinnelijkheid trotfeert; terwijl ook dan nog, wanneer de hartstogt vermeestert, het zwichten zelfs zijne verfchoonende zijde, zijne innerlijke grootheid niet verliest, en, den dader zelf martelende, het medegevoel van hun verheft, die hem vonnisfen. De zedelijke fmaak, 't is waar, dien de afzonder-

derlijke Dichter in zijne werken aan den dag legt, kan, daardoor alleen, niet als de heerſchende ſmaak van zijnen tijd worden opgegeven; dezelve zal welligt, in den geſtrengſten zin, alleen zijne eigene denkwijze, zijn eigen oordeel kenmerken. Maar, wanneer zulk eene reine oordeelvelling in vroegere geſchriften geheel niet gevonden wordt, en ook niet in verband ſtaat met de daarin heerſchende begrippen; wanneer, daarentegen, bij den lateren Dichter deze zuivere denkwijze bij herhaling voorkomt, zoo dat zij het licht en bruin over de karakters zijner helden met de juiste harmoniſche tinten verſpreidt, dan kan men veilig het beſluit opmaken tot eene grootere beſchaving, welke zich zelve aan den kenner van het menſchelijk hart, tot zelfs in de kleinigheden toe, openbaart. De vaderlandsmin, bij voorbeeld, is een even zoo doorluchtige trek der helden in HOMERUS, als in de *Iphigenia* van EURIPIDES: maar wat is zij in de eerſten anders, dan de woeste drift, welke, uit vooroordeel voor den geboortegrond, alle ligchamelijke kracht te voorſchijn roept, om een gewaand eigendom te beſchermen, of een vermeend kwaad te wreeken, zonder iets meer? en hoe edel verſchijnt zij, daarentegen, in den Socratiſchen wijsgeerigen Dichter, niet aan gewoonte, niet alleen aan maagſchap en vrienden, maar ook aan opvoeding, aan openbare wet en vrijheid, aan zedelijke indrukken, aan bijzonder gevoel van eigen volmaking verbonden, hoedanig genot niet ligtelijk elders te vinden ware, gepaard met het oogmerk, om, bij wederkeerige vergelding, aan medeburgers en vrienden al dat gene te rug te geven,

wat

wat wij van hun ontvingen. Zoo teekent zich de mensch in den eersten, zoodanig in den jongsten Griekschen Dichter; het was de geest des tijds, die den mensch, maar ook tevens den dichter vormde: beider beschaving staat in een regtstreeksch verband; de Dichter alleen werkt door zijne hoogere bezieling van gedachten en taal op tijdgenooten en nakomelingen. Ons vaderland inderdaad mogt zich, reeds meer dan een paar eeuwen lang, op het bezit van Dichters beroemen, in der Ouden schole gevormd, wier geschriften nog dagelijks den wellust aanvullen van ledige uuren, en wier geest, met den gang der beschaving voortvarende, hunne kunst in onze dagen tot eenen zeer hoogen trap van volmaking heeft verheven; en echter doet zich nog een aanmerkelijk verschil op tusschen het oude en het nieuwere, waardoor het eerste zelfs thans nog, en welligt in alle tijden, nieuw zal kunnen heeten. Dit verschil ligt voornamelijk in het klimaat, in de zeden en in den aard der meergevorderde beschaving zelve, welke alle de aandoeningen en driften in een zachter gewaad tooit, waardoor de uitersten meestal het oog ontvlieden. De begrippen van het ware, goede en schoone, zijn thans algemeener en behoeven naauwelijks eenige dichterlijke kunst ter aanbeveling. Bij de Ouden bleef elk eigen oordeel over zedelijke beginselen een heiligdom, eene godspraak. Zij poogden hun gevoel, als door Goden geheiligd, in de gemoederen van aanschouwers en lezers over te storten. Zij zetteden zich op den Pindus niet neder, om aldaar de zinverrukking te verbeiden, welke hen zoude doen zingen; neen: zij zongen, omdat zij in

in den geest reeds waren verrukt. De aanschouwing van dapperheid en deugd, welke in het oog vallen moest, ontvlamde hun gevoel. Latere tijden, en vooral die, welken wij thans beleeven, gedoogen die aanschouwing niet. Buiten het oorlogs-veld, — en hoe ver wenscht de eer der menschheid, met de voortgaande beschaving verzusterd, zulke schriktooneelen niet uit haar midden verbannen! —— schuilt de verhevene deugd meestal in het verborgene, waar het oog van den wijsgeerigen menschenkenner alleen haar bespiedt. Zij beiden, — de Dichters van ouds en van heden, — staan niet meer op gelijken grond. De lateren kunnen zich niet ligtelijk zoo hoog verheffen, als hunne voorgangers, en dezen blijven daardoor, ook nog voor onzen hedendaagschen tijd, de geheiligde voorbeelden, welken het verrukte gevoel nog gestadig behoeft, om leiding en wending van gedachten, vergelijking en tegenoverstelling, gehechtheid aan onderwerp en afwijking, harmonie van taal en toon en kracht van uitdrukking af te zien.

Op deze wijze, dan, teekent zich het nut van de dichtwerken der Ouden, bovenal der Grieken, ook voor onzen tijd, buiten alle tegenspraak. Maar, aan hoe weinigen, nu, is de toegang tot de kennis dier Goden-taal vergund, welke eenen ontzettenden voorafgaanden arbeid der scholen vordert, om tot hare geheimen door te dringen? Immers deze scholen zelve, hoe voortreffelijk ingerigt, banen alleen den weg tot verdere nasporing. Deze hangt éénigljk af van eenen gelukkigen stand, om de vruchten der letteren bij eene volkomene rijpheid te plukken; van eenen stand,

waarin geene afhankelijkheid van tijd en omstandigheden de rust verstoort, welke aan wetenschap en kunst behoort, en die nogtans, op onzen beperkten bodem, behalve de geleerden van den echten stempel, slechts aan zeer weinigen te beurte valt. En echter heeft het dichterlijk genie onder ons reeds een hooge vlucht genomen! Wie zal onzinnig genoeg zijn, om aan hetzelve die hulp te weigeren, welke zij, zoowel voor het Helden-, als voor het Lier- en Leerdicht, behoeft, ten einde dien wansmaak te verhoeden, waarvoor elke oorspronkelijkheid, juist te midden eener gevorderde beschaving, het meeste bloot staat? Neen; dat ook hier, nog meer dan in den ongebondenen stijl, alle de kracht der aanmerkingen gelde, door ons in het eerste Hoofdstuk aangevoerd, en dat alzoo de aanspraak op het regt van overzetting aan hun niet worde onthouden, voor welken, bij een zuiver gevoel, vernuft en aangeleerde kunde, de kennis en behandeling der Ouden volstrekt onontbeerlijk is. En dit middel is alleenlijk in eene doelmatige overzetting der oude dichterlijke gedenkstukken in onze moedertaal gelegen.

DERDE HOOFDSTUK.

Waarin bestaan de nuttigheden der Overzetting van de Geschriften der Grieken en Romeinen in onze Moedertaal?

Gelijk der menschen algemeene oordeelvellingen dikwerf gevaar loopen, tot een uiterste te vervallen,

len, zoodra het gezag van weinigen eene vermeende waarheid beslist, zonder dat aan eigen onderzoek de weg open blijft, om haar te vinden, zoo had deze aanmerking bovenal hare bijzondere toepassing op het rijk der letteren, waarin zoo vaak der Aristarchen waan een oud, alhoewel verschoonbaar, vooroordeel poogde te staven. Dat de schriften der Grieken en Romeinen, na het herstel der letteren in Italië, welk zij zoo uitnemend bevorderden, in het oog der geleerden hunne ongemeene waarde op den duur behielden, was allezins eigenaardig, zonder dat een bijzonder betoog voor derzelver invloed op de beschaving van den geest meer noodzakelijk ware. Maar, bij de dadelijke ondervinding van al dat voordeel, ontstond ras die blinde vooringenomenheid met de Ouden, dat men aan hun alleen bij uitzondering de gansche beschaving toekende, zonder dat latere geschriften der levendige talen, hoe zeer uit hunne bronnen geput en van hunnen geest doordrongen, alhier eenige onderscheiding verwierven. De ongerijmdheid van dit gevoelen was inderdaad zoo groot, dat zij, bij de geringste oplettendheid, zich zelve wederspak, daar men, het uitwerksel uit het middel kennende, zeer gereedelijk tot eene nuttigheid besluiten moest, welke de ervaring zelve bewees. Eene onpartijdige vergelijking der Ouden en Hedendaagschen moet ons ras overtuigen, dat aan de eersten bij ver de voorkeur toekomt in alles, wat gevoel, vernuft en eigen vinding, in staat zijn te leveren, en dat de laatsten inderdaad uitmunten in alles, wat, bij een zorgvuldig gebruik der zinnen, door waarneming en toepassing, voor mensch en maat-

 schap-

schappij voordeelig is. De beschaving van ondeelige personen, en door hun toedoen van uitgebreidere kringen, en eindelijk van gansche Natiën, treedt hier tusschen beiden door. Zij, die hare waarde geenszins stelt in het enkeld bezwaar des geheugens met een aantal vertelselen, gebeurtenissen, gevoelens, gebruiken en de talen, waarin die van ouds geboekt werden, zonder dezelven te onderzoeken, en het voegzame, het ware, het edele daaruit over te nemen tot zuivering van oordeel en gemoed, zal van zelve de nuttigheid billijken, welke er in de behandeling van de schriften der Ouden gelegen is, niet zoo zeer om nieuwe waarheden in wetenschap of kunst te ontdekken, maar voornamelijk om oude, onontbeerlijke beginselen te versterken, en de formen af te zien, waarin zich de kunst, in haren besten tijd, heeft getooid, om naar het ideaal van volkomenheid te streven. In één woord, het is de voortgaande beschaving zelve, welke ons overtuigd heeft, dat de studie der Ouden geenszins daarmede aan haar doel beantwoordt, wanneer zij den geleerden taalkenner vormt; maar wanneer zij het oordeel verfijnt, wanneer zij personen en zaken uit het ware oogpunt leert beschouwen en toepassen op latere betrekkingen, en daardoor den mensch karakter, der maatschappije mannen levert van vasten geest en van beproefde zeden.

Het was dit algemeene oogpunt van nuttigheid, waaronder wij de lezing der Ouden, in de twee voorgaande Hoofdstukken, zoowel ten opzigte der oorspronkelijke bronnen, als ten aanzien der overzettinge, voor een veel uitgestrekter gebruik, aanbevalen. Thans zal het noodig zijn, deze

nut-

nuttigheden in het laatste opzigt meer afzonderlijk te ontleden.

En hier doet zich, in de *eerste* plaats, een ruim veld op van bespiegeling in de geschiedenis der oude Volken, maar bepaaldelijk in die der Grieken en Romeinen, als zijnde meer onderscheidenlijk behandeld en daardoor tot eenen hoogeren trap van geschiedkundige waarheid verheven, en tevens meer passende voor den geest van beschaving, welke tot onzen leeftijd is doorgedrongen.

Voor onzen tegenwoordigen tijd behoeft het bijkans geen betoog meer, dat de geschiedenis, als leermeesteres der ervaringe, een beslissend gezag oefent op de regeering-kunst van Staten en Volken, op de regeling der wetten, op de wijziging van maatschappelijke behoeften, op de lotgevallen van maatschappijen en afzonderlijke personen, op de heerschappij van begrippen, gevoelens en beginselen, en eindelijk op de algemeene zeden. Wat eene afgetrokkene redeneering op het min geoefend verstand buiten staat is te werken, wordt door de geschiedenis bijkans alleen vergoed. Gelijk de gansche opvoeding van het kind tot mensch en burger der maatschappij vertelselmatige inkleeding is van voorbeelden, uit oude en latere tijden met gezag aangevoerd, zoo blijft dan ook elke waarheid, door middel der geschiedenis voorgesteld, eene levendige schilderij, waarin ieder mensch, elke stand, ieder volk, zich bij aanhoudendheid spiegelt, om het ware, het voegzame, het billijke, te ontdekken, te bevatten en op zich zelf toe te passen; zonder dat hierbij het gewone gevaar kan gelden, welk uit de onpartijdigste en schranderste voorstelling voor

hare gewisheid nog altijd aanwezig is, zoo lang zij, de ervaring ter zijde ſtellende, zich alleenlijk aan eenen afgetrokkenen betoogtrant verbindt.

Maar, nu is juist de geſchiedenis der Grieken en Romeinen de zekerſte in hare overdragt van oudere tijden; zij is de rijkſte en vruchtbaarſte in allerlei tooneelen van den oorſprong, de verheffing, den bloei en ondergang der Staten en Volken; zij ſchetst verbindtenisſen en verdragen, twisten en verdeeldheden, oorlogen en vrede; zij ſchildert den Staatsman en den Held, den Burger in zijnen verhevenen ſtand, waar hij zijne regten waardeert, of ook in zijne vernedering, wanneer hij, door onſtuimigen hartstogt opgewiegd, de belangen der ganſche maatſchappij aan vermeende of verkeerdelijk toegepaste beginſelen opoffert. Zij blijft alzoo de ſchole der ervaringe voor alle eeuwen, en wel te meer, naar gelang eene meer gevorderde beſchaving zoo van afzonderlijke leden van den Staat, als der maatſchappij zelve, eene nadere verwantſchap tusſchen de ouden en hedendaagſchen vormt, en het punt van vergelijkinge al nader en nader aaneenſchakelt.

Wilden wij ons alhier van voorbeelden, ter ſtavinge dezer aanmerkingen, bedienen, duizenden zouden gewis dit pleit voldingen; maar de zaken zelve zijn te bekend en daardoor overtollig ter aanvoeringe. Wie kent niet de onderlinge jaloershheden der Griekſche Steden en Staten, het onderſcheid van wetgevingen en zeden, en den invloed, dien de burgerlijke geſchillen op het lot der Volken maakten? Wie is vreemdeling in den langdurigen ſtrijd tusſchen *Rome* en *Carthago*, die duizende ſlachtoffers kostede? Wien is de

veete

veete tusschen MARIUS en SYLLA, tusschen CÆSAR en POMPEJUS onbekend? Welk man van letteren stond niet weemoedig stil bij den ondergang van een tweetal der beroemdste Staten, die weleer door hunne kracht-genie gansche werelddeelen beheerschten en eindelijk de prooi werden van eenen overmoedigen en balddadigen krijgsgeest? En wie vond niet in alle deze voorgaande tooneelen het getrouwe afbeeldsel van het lot der latere bondgenootschappelijke Volken en opperhoofdige Staten, die, hoe zeer al tot eene aanmerkelijke hoogte van beschaving gestegen, de lessen der ervaringe maar al te jammerlijk in den wind sloegen? De mensch toch in maatschappij blijft, met al den tusschenstand des tijds, afhankelijk van opvoeding, gewoonten, wetten en zeden. Het tooneel verschille in form en tooi; maar de speelers blijven dezelfde: de rollen mogen anders verdeeld worden; maar het uitwerksel is eenparig; het einde is blijgeestig, of treurig; wijsheid en volksdeugd verheffen zich, en gebrek aan nationaal karakter bereidt den dikwerf langzamen, maar eenmaal gewissen, ondergang. Deze is de kenmerkende waarschuwing, in der Ouden geschriften met gouden letters geboekstaafd: gelukkig de Natie, welke haar ter harte neemt!

Dan, waartoe de Ouden opgeslagen? Zijn niet de schriften der Hedendaagschen alhier genoegzaam? Een BARTHELEMY, ROBERTSON, CATROU en ROUILLÉ, ROLLIN, GIBBON, STUART en anderen, ... zijn dezen niet voldoende genoeg voor de geschiedkunde? Reeds hiervóór opperden wij dezelfde tegenwerping; doch zij moet tevens hare kracht verliezen, door

 het

het algemeene oogpunt, waaruit wij de geschriften der Ouden beschouwen. Ware het de geschiedenis alleen, welke zij ons mededeelden, dan gewis zouden wij veel korter en beter het pad bewandelen, ons door de genoemde mannen zoo luisterrijk en gemakkelijk gebaand. Maar jeugd, en mannentijd, en grijsheid, verkeeren in eenen uitgebreideren kring, dan hun de geschiedenis, als bron van onderwijs, alleen kan leveren. Het is niet alleen de kern, die men zoekt; maar ook de schors, welke haar omgeeft; ook het hulsel, dat de muskaat bekleedt, is behoefte en voedsel. Om dit te zien en te genieten, moet de oudheid zelve in all' haren tooi gekend worden, en het verschil van tooisel levert de beste vergelijking voor de navolging van het goede.

Ten tweede, is de beoefening der Grieksche en Romeinsche werken bij uitzondering dienstig tot het altijd belangrijke overzigt en de kennis der trapswijze beschaving van den menschelijken geest.

De mensch toch, en vooral de mensch, door de maatschappij gevormd, blijft voor zich zelf een onophoudelijk raadsel. Hetzij al min of meer kunstmatig gebeeld, is hij afhankelijk van alles, wat buiten hem bestaat. Hoe hooger zijne verheffing prijkt door wetenschap en kunst, als voorwerpen van meer algemeenen smaak, schijnt hij zijne zelfstandigheid en ware grootheid, in eene evenredige mate, te verliezen. Hij wordt het gewrocht van zijnen tijd, even als het lot, dat hem beheerscht en aan duizende toevalligheden onderworpen is. Op welke wijze zal hij dit raadsel ontknoopen? Was dit beloop aan alle eeuwen eigen? Maakten dan de Grieken en Romei-

meinen hieromtrent geene uitzondering? Zij toch verhieven zich vaak tot den hoogften top, en ook zij verdwenen op hunne beurt, om de aangevangene taak door hunne nakomelingen te doen voortzetten. Is deze arbeid geftaakt, of achtervolgd? Zijn de menfchen, in den maalftroom der tijden, wijzer en beter geworden? En welk is het verfchiet, dat in dit opzigt voor de toekomst daagt? Ziet hier een aantal vragen, voor elken mensch van belang, die eenmaal zijne eigen waarde gevoelde, en nog te gewigtiger voor den man van befchaving, die in zijne eigene geestontwikkeling geen fchaduwbeeld zoekt, maar dezelve wil doen werken in alle hare kracht, zoo voor zijnen tijd, als voor het nageflacht. Doch ook hier beftraalt hem de Genius der menschheid, die hem op der Ouden gefchriften henenwijst. Hij flaatze op, en vindt daarin de eerfte kindsheid, de ontluikende jeugd, het vuur der jongelingfchap, de kracht der mannelijke jaren en de afnemende grijsheid der Volkeren volkomen afgeteekend. Hij behoeft flechts met aandacht en oordeel te lezen, en elk tijdperk ontfluit zijne ftreving, welke zich geftadig verheft. Hij ftaart met verrukking en eerbied op de uitftekendfte vernuften van allerleien ftempel. Zij werkten met nadruk op hunnen tijd, en niet alleen op hunne, maar ook op de volgende eeuwen. Deze ervaring waarborgt hem tegen alle vermoedens van teruggang, dien noch de wijsgeer, noch de vriend des menschdoms zich kan voorftellen, zonder alle de werkkracht van den geest te verlammen. Welke tijden van woestheid die eener zeer aanmerkelijke verlichting ook mogen zijn opgevolgd,

het licht, dat eenmaal ſcheen, werd nooit weder geheel verduisterd; maar bleef, hoe zeer ter naauwer nood bemerkt, geſtadig voortglimmen, om zich bij den eerſten helderen hemel op nieuw in zijnen vollen glans te vertoonen. Het is dit vooruitzicht, het is deze troost, dien de oudheid biedt, en die uit zijnen aard dienen moet, om elken man van letteren, elken voorſtander van verlichting, elken vriend der deugd, tot de voortzetting zijner ijverigſte pogingen voor de heilige belangen der menschheid te bemoedigen. Ja, al mogt dan ook de voorſtelling van eene beſchaving, welke geheele Natiën, of wel het ganſche Menschdom, in het verloop van eeuwen, zoude beſtralen, een droom der verbeeldinge genoemd worden, dan nog teekent zich het ſpoor der ontwikkeling van den menſchelijken geest, in de gedenkſtukken der oudheid, met zoo vaste ſchreden, dat de geſtadige voortgang onder de ondeelige leden der verſchillende maatſchappijen, en alzoo de mogelijkheid eener verdere en algemeene verſpreiding, niet wel kan geloochend worden.

Ten derde, werkt ook de behandeling van de ſchriften der Grieken en Romeinen krachtdadig mede tot verrijking van den geest met meer algemeene begrippen en kundigheden.

Stonden wij reeds te voren, in het eerſte Hoofdſtuk, ſtil bij den invloed van der Ouden geſchriften op de allereerſte letterkundige opvoeding der Jeugd, welke ongetwijfeld de eenvoudigſte form behoeft, om met eenen zachten, maar geregelden tred, tot verdere ontwikkeling voort te ſtreven, dan ligt het gewis in den aard der za-

ke

ke zelve, dat deze zelfde form ook voor rijpere jaren niet ongenoegzaam, maar in tegendeel, bij den verbazenden omvang van begrippen, welken de oudheid in omloop bragt, voor reeds geoefende mannen, wel verre van geheel nutteloos te zijn, telkens nieuwe bijdragen voor eenen vasten geest zal leveren. In dat zelfde Hoofdstuk, doorliepen wij reeds de onderscheidene vakken van den maatschappelijken kring, waarin de Ouden als doelmatige leermeesters hunner nakomelingen kunnen worden aangemerkt; wij noemden de geleerden, algemeen door hunne verdiensten in het vak der letteren beroemd, die openlijk erkenden, hunnen ganschen aanleg en hunne verheffing alleenlijk aan der Ouden geest te zijn verschuldigd, en het kan dus niet missen, of die zelfde waarde, naar behooren gewijzigd, zal ook nog tegenwoordig, ja, zelfs even zeer, voor volgende eeuwen, blijven voortduren. Wat ook de arbeid van latere dagen moge hebben bijgedragen, om den kring van noodwendige begrippen voor wetenschap, kunst en zedelijkheid, op eene kortere en gemakkelijker wijze te omvatten en uit te breiden, de gang toch van den menschelijken geest blijft dezelfde, en vordert eene bedachtzame regeling. De beginselen, waarvan men uitgaat ter vorminge van den mensch, de begrippen, die het algemeene ontwerp van maatschappelijke opvoeding bepalen, de kundigheden, welke zich uit onderwijs en oefening gestadig moeten ontwikkelen, waren even zoo aan de grijze oudheid bekend, en behouden, juist door de onderscheidene, maar altijd eenvoudige voorstelling, naar den geest des tijds gericht, hunne in-

innerlijke waardij, welke nooit verloren gaat. Het hangt alleen van de juiste schatting der voorhanden zijnde denkbeelden af, om haren invloed meer of min vruchtbaar te maken. De minnaar der wijsgeerte, die in ARISTOTELES, PLATO, XENOPHON, EPICTETUS, CICERO en SENECA, of de staatsman, die in XENOPHON, POLYBIUS en PLUTARCHUS, voedsel zoekt voor zijne meer of min afgetrokkene bespiegeling, zal zijn verlangen in alle opzigten voldaan vinden, zonder dat de nadere wijziging of toepassing van gevondene waarheden zijnen lust tot verder onderzoek behoeft te stremmen. Tot de eerste bronnen terug keerende, nemen de alom verspreide begrippen dezelfde nieuwheid aan, welke zij oorspronkelijk bezaten; men gaat van stap tot stap geleidelijk voort; verschillende, en dan ook waarlijk nieuwe, oogpunten doen zich voor; men komt op nieuwe gevolgtrekkingen uit vorafgaande redeneeringen, en de ontdekte waarheid heeft in ons oog een geheel nieuw voorkomen, welk wij echter aan de oudheid zijn verschuldigd, doch waarvan wij ons de uitvinders roemen. Op deze wijze kwamen LOCKE, WOLF, LEIBNITZ, CARTESIUS, SPINOSA, 'SGRAVEZANDE, BOERHAVE, HUTCHESON, GROTIUS, KANT en anderen, tot die hoogte, welke hen verhief, zonder dat zelfs hunne dwalingen bij den onpartijdigen beoordeelaar iets meer beslissen, dan het kenmerkende van verschillende begrips-formen, waaraan zij zich, op het eenmaal gevondene spoor, hebben toegegeven. De gronden zelven, waarop hunne onderscheidene stelsels berusten, liggen misschien zoo geheel en éénig-

lijk

lijk in de bewerktuigde natuur zelve en in het eenvormige zamenstel van den menschelijken geest, dat ook de wijsgeer van den hedendaagschen tijd niet kan nalaten, dezelven als doelmatig, genoegzaam, ja welligt als de eenig mogelijke, tot zijn verder onderzoek aan te nemen. Zonder eigen trots, zal hij welligt gaarne belijden, dat hij den rijkeren voorraad van begrippen en gevolgtrekkingen alleenlijk aan zijne aloude voorgangers te danken heeft.

En heeft zulks plaats ten opzigte van meer algemeene kundigheden, dan zullen wij ook, *ten vierde*, mogen aannemen, dat de zorgvuldige beoefening der Ouden even zeer dienen moet ter verfijninge van oordeel en smaak.

Aanmerkelijk zijn de vorderingen, welke de geleerde in het vak van wetenschap op onderscheidene wijze maken kan. Zij betreffen of de kennis der oude talen, op grond van de echte beteekenis en het gebruik der woorden en spreekwijzen, of de geschiedenis der letteren, door alle de tijdvakken henen tot op den huidigen dag, of wel eene afzonderlijke wetenschap, welke in verband staat met de maatschappelijke betrekkingen. Veel kan hierin geschieden, als het louter werk van het geheugen, dat alle de waarnemingen van anderen verzamelt, omze ten bekwamen tijde te bezigen. Dan, alle deze verkregene kennis zal weinig baten, zoo lang niet het oordeel den rijken voorraad van denkbeelden behoorlijk uit een gezet, naar orde gerangschikt, en zich, door gestadige oefening, heeft in staat gesteld, om het ware van het valsche te schiften, en door naauwkeurige ordening der bewijzen en door vergelijking

een regelmatig besluit op te maken. Het lijdt geen twijfel, dat vroegtijdige gewoonte, om de voorwerpen der zinnen van alle zijden van nabij gade te slaan, en naderhand de beoefening der stel- en meetkunst en tevens der zuivere redeneerkunde, aan dit uitstekend vermogen van den menschelijken geest de noodige klaarheid en kracht mededeelt, zoo lang ten minste geene levendigheid van gestel en verbeelding eenige merkelijke beletselen in den weg werpt. Maar juist dit voorregt valt niet elken jongeling te beurt, het zij hij de Akademische loopbaan al of niet betreedt, en de man van jaren, aan een bepaald beroep verbonden, ziet zich doorgaans van deze gelegenheid beroofd. Gelukkig komt de oudheid dit gemis op nieuw te hulp, of zij versterkt de al reeds aangevangene zuivering van het oordeel. Der Grieken en Romeinen beste geschriften onderscheiden zich door eene juistheid van uitdrukking, welke geenen twijfel overlaat, of de onderwerpen, door hen behandeld, waren in all' derzelver aard en uitgebreidheid, levendig voor hunnen geest. Zij schetsen personen en zaken in derzelver verschillenden omvang en betrekkingen, en de gevolgen hunner beschouwing zijn, of bij ontbinding (*analytisch*), of bij zamenvoeging (*syntetisch*), zoo eenvoudig, nadrukkelijk en zuiver ontwikkeld, dat hun voorbeeld niet kan nalaten, eenen voordeeligen invloed te maken. Ik behoef hier niet alleen de aandacht op de wijsgeerige geschriften van ARISTOTELES, XENOPHON en PLATO, te vestigen, als welken uit hunnen aard meer dienen voor eene schrandere uiteenzetting der gronden, die tot de waarheid voe-

voeren; maar ik kan volſtaan met het beroep op eenen éénigen Geſchiedſchrijver, als POLYBIUS, wiens geheele voordragt, hetzij hij enkel veldſlagen boekt, of de verdragen meldt, tusſchen de ſtrijdende partijën aangegaan, zoo ongemeen rijk is in de gronden en redenen, waarop en waarom de vermelde handeling alzoo en niet anders geſchied zij, dat hij niet zelden uitweidingen maakt, om zijne groote uitvoerigheid te verontſchuldigen. De karakters der handelende perſonen, de geest des tijds, de drang der omſtandigheden, de keuze van het juiste oogenblik, oogmerk en middel, begin en uitkomst, ja, ſomtijds zelfs de bepaalde plaats, het ſaizoen, de tijd, ja, het uur van den dag: alles was tegenwoordig aan zijnen geest, toen hij ſchreef, en hij deelt het even zoo naauwkeurig mede, opdat ook zijne lezers even zoo in ſtaat zouden zijn tot een onpartijdig oordeel, met bijvoeging zelfs van zijne overtuiging, dat zijne voordragt, bij mangel van dit alles, ,, den lezer wel konde vermaken, maar ,, voor het vervolg geen het minſte nut zoude ,, ſtichten." (*Hist. lib.* III. *cap.* 31 *ad fin. compar. cum cap.* 32, 82 *cett.*) Zonder eenigzins de verdienſten te willen betwisten van mannen, die op dit zelfde voetſpoor in latere dagen hebben gearbeid, durven wij vrijelijk beweeren, dat maar zeer weinigen hunner den genoemden genoemden Geſchiedſchrijver op zijde ſtreven, en dat zoo wel voor elken lezer, die verlangt met oordeel te verſtaan, en bovenal voor den man, die zich eenmaal tot geſchiedboeker van den echten ſtempel wil vormen, welligt geen voortreffelijker

lijker modèl ter beoefening en navolging voorhanden is.

En de smaak? wie zal dien betwisten aan schrijvers, levende onder Natiën, welke door opvoeding, nadenken en ondervinding, gepolijst waren, in een land, waar of de natuur schoon was, of eene naar de beste modellen gevormde kunst dat gebrek vervulde, op eenen bodem, waar de handel rijkdom, de overvloed weelde schonk; aan schrijvers, die, alle de werking van de aandoeningen, neigingen en hartstogten, der menschelijke natuur in hare volle kracht voor oogen hebbende, de edelste geneuchten van zintuig en overpeinzing kenden, en dezelve in hunne werken met duizenderlei schakeeringen poogden te zuiveren? Uit een groot aantal, met uitzondering zelfs der Dichters, behoef ik slechts eenen XENOPHON, PLATO, CICERO, SALLUSTIUS en PLUTARCHUS, te noemen, en ieder hunner wekt, ook nog tegenwoordig, bewondering en navolging, door de ongekunstelde manier, om zijne gedachten in een zoo behagelijk gewaad te kleeden, dat wij niet kunnen nalaten, ons aan hunne voordragt te boeijen en telken reize tot eene herhaalde lezing worden gedrongen. Zoo overeenstemmende moet dan ons gevoel van het schoone met het hunne zijn, dat wij, na zoo vele verloopene eeuwen, en ondanks de verkeerde rigtingen eener weelderige verbeelding van latere dagen, hunnen toon bij uitnemendheid waar en zuiver noemen, als in de natuur zelve gegrond.

Ook daarom mogen wij, *ten vijfde*, eene andere

re nuttigheid niet voorbij zien, welke, uit hoofde van haar onmiddelijk verband met de laatstvoorgaande, in de geschriften der oudheid te zoeken is; wij meenen de beschaving van den stijl, zoowel in de spraak, als in den schrijftrant, zoowel in de behandeling der wetenschap, als in die der kunst.

Gewis, voor het betoog van de waarheid dezer aanmerkingen zullen wij slechts weinige woorden behoeven, daar ééne stem van duizend bevoegde regters alhier beslist. Wie toch trok ooit in twijfel de grondregelen, door eenen ARISTOTELES en HORATIUS in het vak der dichtkunde aangevoerd; want het is toch door haar, dat zich het zuivere gevoel voor al dat schoone ontwikkelt, welk in de natuur voorhanden is, en, met eene min of meer gematigde verrukking, tot de uitdrukking onzer innerlijke gewaarwordingen overgaat? Wie kent niet aan CIÇERO, QUINTILIAAN en LONGINUS, de lessen toe, waardoor en raad- en pleit-zaal en kansel de belangrijkste onderwerpen voor waarheid, regt en onschuld, met de meeste kracht van overtuiging, heiligden, en de manier, om zijne gedachten kort, eenvoudig, duidelijk en krachtig, in een zuiver verband, uit te drukken? Wie kent niet het groote aantal van Dichters, waarvan ieder op zich zelf zijnen onderscheidenen grond-toon heeft, maar allen gezamenlijk hunne verbeelding en hun gevoel, in de vloeijendste klanken en met de schoonste overeenstemming, in het hart hunner lezeren overstorten? En deze zelfde dichtgeest van goddelijken oorsprong, hoe zeer bezielde hij niet het penseel van eenen

PHIDIAS en APELLES, om alle de schoonheid en kracht van het menschbeeld tot eenen TITIAAN, CORREGGIO, GUIDO RENI en RAFAËL, van latere eeuwen over te voeren! Juist al dat karaktermatige, welk de oudheid van het hedendaagsche onderscheidt, juist al dat nabootzende, welluidende, zachte en tevens gespierde, dat van klimaat, en land, en leefwijze, tot volk en taal overging, drong zich te gelijk in de gansche manier van uitdrukking, en verschaft daardoor eene eenheid van ontwerp, eene ordonnantie, eenen overgang, eene ronding, een harmonisch verband, eene stoffeering en kleuring, met eene mengeling der zachtste tinten, tot het stoute en krachtverhevene toe, dat de Europeesche Natiën van lateren tijd, vooral de Noordsche Volken, taal en kunst naar deze beste modellen ter naauwernood hebben kunnen rigten, en de weinige voorbeelden van enkelde gelukkige navolgers moeten ons overtuigen, dat er nog ten huidigen dage, ter verbetering van den stijl, zeer vele oefening overig blijft, alvorens men zich hierin den lof zal kunnen toeëigenen, van de Ouden te hebben geëvenaard.

En staan wij hier bepaaldelijk stil bij al het schoone, dat der Ouden dichterlijk genie aan het nageslacht heeft overgeleverd, dan mogen wij ook, *ten zesde*, die nuttigheid aanvoeren, welke in de aanwending van dichterlijke schilderingen voor gevoel en vernuft gelegen is.

Inderdaad, welk vak van dichterlijke voorstelling wij ook in aanmerking nemen, hetzij het Helden-, Lier- of Leerdicht, hetzij Lof- of Treur- of Herder- of Minnezang, hetzij boert

of

of ernst; een bijkans onnavolgbare takt en toon beheerscht het gansche meesterstuk. Ten opzigte des Tooneels, gaven wij reeds, in het tweede Hoofdstuk, enkelde proeven, die, zo wij ons niet bedriegen, den roem der Ouden boven de hedendaagsche kunst des Treurspels voldongen, voor zoo ver de laatste althans het gemis van hunne Reien nog door geen ander invoegsel heeft weten aan te vullen. Wij doorliepen tevens de reeks der Grieksche en Romeinsche Dichteren, om uit derzelver ongemeene verscheidenheid voor alle vakken van kunstbeoefening tot die waarde te kunnen besluiten, welke zij tot vergelijking en navolging bevatten, en wilden wij van ieder gedeelte slechts eene enkelde proeve leveren, wij zouden ras deze Verhandeling tot een geheel boekdeel moeten uitbreiden. Dan, de zaak zelve is niet onbekend aan hun allen, die, hetzij dan door de oorspronkelijke lezing, of wel door de overzettingen onzer naburen, zich reeds gedrongen gevoelden, om aan de Ouden de kunst van voorstelling en schakeering af te zien. Men kent genoegzaam den rijkdom van denkbeelden, dien der Ouden Dichteren-Koor uit de oude fabel-leer ontleende, als het vruchtbaarste hulpmiddel, om de krachten der natuur, nog met geenen onderscheidenden naam bestempeld, in eene gewijde kunst-taal uit te drukken. Wij kennen het menigvuldig gebruik, welk daarvan, zelfs tot overdrijving toe, door velen onzer Hollandsche Dichters der achttiende eeuw is gemaakt, zoodanig zelfs, dat deze bron van versiering in zekeren zin gestopt mag heeten. Maar het fijn gevoel, door eene vruchtbare verbeelding geholpen, door

vinding verrijkt en door allerlei natuur-tooneelen verheven, bepaalde zich geenszins tot dat hulpmiddel alleen. HOMERUS en VIRGILIUS, hoe rijk zijn zij in befchrijvingen en vergelijkingen! PINDARUS en HORATIUS, hoe rijk in vinding! ARATUS en LUCRETIUS, hoe fcherp in afgetrokkene befpiegeling! ANACREON en CATULLUS, hoe eenvoudig, zacht en teder in hunne verrukkingen! Hoe zeer waagt zich niet VIRGILIUS, als zanger van den akkerbouw, aan de befchrijving van het grootfche en verhevene bij eenen ftortregen en onweder, zonder dat zijne voorftelling iets van het ftoute beeld verliest! (*Georg.* Lib. I. Vs. 322—333.)

Dikwerf pakt een heir van waterdampen aan den hemel te zamen,
verzamelt zich in zwarte wolken, en ftort met woedende regens van den hoogen.
De gaufche hemel fcheurt, en overftroomt de vruchtbare akkers, door osfen beploegd.
Groef en gracht wordt vol; de holle ftroomen wasfen met geweld;
de zee fchuimt en bruischt tegen hare oevers.
Der Goden Vader zwaait door den duisteren middernacht zijne zidderende blikfems;
de aarde beeft door het kraken des donders.
Het vee vlucht heên; overal werpt de diepe fchrik den mensch ter aarde.
Hij echter fchiet zijnen vlammenden pijl op Athos, Rhodope of het hooge Epirisch gebergte;
de ftorm verdubbelt en dichte regens ftorten woedend' ter neder.

Hoe fterk fchetst HORATIUS al het gevoel zijner dichterwaarde aan zijnen befchermer, den Romeinfchen Ridder MAECENAS, in deze weinige woorden: (Lib. I. Od. I. *ad fin.*)

Plaatst gij mij onder de Dichters der Lierzangen,
dan fchud ik de fterren met mijnen verhevenen fchedel.

Uit-

Uitnemend ſchoon is de aanhef van LUCRETIUS, daar hij zijnen MEMMIUS tot de oefening der wijsgeerte aanvuurt, welke, te midden harer folterende naſporingen, het gemoed van angst bevrijdt, bedienende zich hiertoe van de tegenſtelling eener woedende zee, welke men op het ſtrand veilig aanſchouwt: (Lib. II. Vs. 3—4.)

Hoor vrij den Oceaan al ſtormend' loeijen en golven klotzen;
aanſchouw vrij van het ſtrand den nood des tobbenden ſchippers!
dit deert u niet, en echter vindt gij geene vreugd in eens anders leed;
maar eigen bevrijding van ramp is voor u geneuchlijk.

En wil men eene beſchrijving der tedere aandoeningen van medelijden en liefde bij een gering voorwerp, dan levert ons CATULLUS, in zijnen kleinen Treurzang, aan zijn Lesbisch Meisje, op den dood van haar Muschje, een treffelijk voorbeeld: (*Carm.* 3.)

Treurt, ô gij Amors, en gij Bevalligheden!
Treurt ook gij allen, die ſlechts fijn gevoelt!
Dood is het Muschje van mijne Schoone,
dat zij als haar oogäppel beminde;
want het was zoo lief, en het kende haar,
zijne meesteres, als de dochter hare moeder:
het week nimmer van haren ſchoot;
maar huppelde en trippelde, dan hier en dan daar;
en tjilpte voor haar alleen.
Nu gaat het in de duisternis henen,
van waar men zegt, dat nooit iemand te rug keert.
Vloek zij u, gij nijdig doodenrijk,
dat allen ſchoon verſlindt!
Ook dit ſchoone Muschje hebt gij mij ontroofd.
ô Misdrijf, ô ongelukkig Muschje!
Van uwent wege weenen de oogjens
mijner Schoone zich rood, van tranen gezwollen.

Het is alhier de plaats niet, om op alle de bijzonderheden ftil te ftaan, welke het dichtftuk van den echten ftempel uitmaken en daardoor den waren Zoon van *Apollo* kenmerken. De fchoone, kiefche, edele taal met hare uitgezochte klankvormige woorden en vers-maat, aan het onderwerp voegende, de wending der uitdrukkingen door allerlei geftalten, vergelijkingen, overdragten en tegenftellingen, de vruchtbare vinding, het hartstogtelijk gevoel, van den zachtften toon tot de ftoutfte verrukking, als ware het boven de zinnen-wereld opgevoerd, en de eenheid, te midden der afwisfelende en verrasfende uitweidingen bewaard: deze eigenfchappen zijn aan onze hedendaagfche beste Dichteren zoo verre af van vreemd te zijn, dat hun in vele opzigten de roem toebehoort, van het ware, fchoone en edele te treffen en de gemoederen van hoorders en lezers in verrukkinge weg te voeren. Dan, flechts weinigen behouden dat eenvoudige, dat ongekunftelde der natuur, waarmede de aloude Zangers tooverden. Het Heldendicht is veelal, reeds van den beginne af, te zwellende, en daar zulks bij geene mogelijkheid is vol te houden, loopt het gevaar van een aantal zwakke plaatfen, die al het grootfche verduisteren. Het Lierdicht vervalt dikwerf, door zijnen langen adem, tot eenen verhalenden, uitgerekten toon, die, hoe hartstogtelijk aangeheven, zich zelven weldra in eene dagelijkfche fchets verliest; en het Leerdicht, het moeijelijkfte van den dichterlijken arbeid, ontaardt, door gebrek aan vinding, menigmalen beneden den ongebondenen ftijl, waarboven het waagde zich te verheffen. Maar de Ouden, gemeen-

meenzamer, dan wij, met de onopgesmukte, onbedorvene en krachtverhevene natuur, en juist om hunne eigenlijke zangkunst boven de gewone menigte vergood, blijven nog altijd om het eigendommelijke hunner zangen, dat voor de ware kunst ideaal blijft, de uitmuntende voorbeelden, welken de kunstenaar met welgevallen en eerbied aanstaart, zonder dat eigen oordeel hem de gebreken moet doen voorbij zien, die ook bij de Ouden zelven voorhanden zijn.

Met deze aanwending van dichterlijke schilderingen, door den Zanger van lateren tijd, staat dan ook, *ten zevende*, eene algemeene nuttigheid van der Ouden geschriften in verband met eene gansche overneming van hunne gedachten, gevoelens en aanmerkingen, ter stavinge en versieringe van onze hedendaagsche voordragt.

Voor den kenner der voortbrengselen van de oude Grieken en Romeinen loopt inderdaad niets meer in het oog, dan het zeer nuttig gebruik, welk zij onderling, van het oordeel en vernuft hunner voorgangeren maakten, zoo als wij reeds te voren opmerkten. De zedespreuken van THEOGNIS en PHOCYLIDES gingen veelal van mond tot mond. De zoogenoemde *Gulden Zangen* der *Pythagoristen* dienden meermalen tot aanhalingen en teksten voor eene breedvoeriger ontwikkeling, zoodanig zelfs, dat de Platonist HIEROKLES, in de vijfde eeuw onzer jaartelling, eene wijdloopige verklaring derzelven vervaardigde. Van de zedelessen van SOCRATES, bij korte spreuken medegedeeld, ontleende TERENTIUS zijne treffende vergelijking van het menschelijke leven met het dobbelsteenen-spel. „ Al werpt gij

„ de hoogste oogen niet," (zegt de grijsaard MICIO,) „ dan moet gij het toeval door behen-„ digheid u ten nutte maken. " (*Adelphi*, Act. IV. Sc. 7. comp. cum *Stob. Serm.* 278.) Ook schijnt MENANDER dezelfde vergelijking uit PLATO, (de Rep. lib. 10.) te hebben ontleend, en de Dichter OVIDIUS bedient zich van dezelfde toespeling, (*de Arte amandi*, lib. II. vs. 203 & 204.) welke, gelijk vele andere zinspreuken, tot latere eeuwen en volken schijnt overgevoerd. HOMERUS en ENNIUS waren algemeen in handen, en werden der jeugd diep in het geheugen gedrukt. CICERO zelf is vol van aanhalingen uit Grieksche Dichters, en waar hij zijne moedertaal te zwak of ongepast vond voor de uitdrukking zijner meening, neemt hij niet zelden toevlugt tot inlassching van Grieksche bewoordingen. De Dichter HORATIUS neemt een aantal plaatsen, gezegden en vergelijkingen, uit vroegere geschriften, over. „ De mensch is van „ goddelijk geslacht;" was zelfs de spreuk van ARATUS, door eenen gewijden Verkondiger der Christelijke leere aangehaald, (*Hand.* XVII. 28.) en de geleerden der laatste eeuwen, tot zelfs in onze dagen, meenen hunne voordragten niet treffelijker te kunnen stoffeeren, dan met aanvoering van veelvuldige gezegden en aanmerkingen, welker gezag tot staving en sieraad de oudheid hun waarborgt, in navolginge der regelen, die tot dat zelfde oogmerk, in de kunst van welspreken en schrijven, bij Ouden en Lateren zijn aangenomen. En inderdaad, de schat, die alhier nog onaangeroerd voor ons open ligt, beveelt zich allerwege door zijne onmetelijke rijkheid. Wanneer

HO-

HORATIUS aan zijnen vriend NUMICUS schrijft: „ Laat u niets op aarde verwonderen! Deze is „ de hoofdles voor hem, die gelukkig wenscht „ te zijn en te blijven;" (*Epp.* lib. I. ep. 1.) wanneer CICERO ons zegt: „ De mensch is, „ door zijne natuur en reden, alleen dat schepsel, welk bezeft, wat orde, wat betamelijk zij, „ en hoedanig hij handelen en spreken moet. „ Zelfs in zaken van bloote aanschouwing, gevoelt geen ander schepsel het schoone, het bevallige, het zamenstemmende van alle de deelen. Dit gevoel brengt de reden van de zinnen tot het gemoed over, en leert ons alzoo „ het schoone, het overeenstemmende en de orde, ook tot onze overleggingen en handelingen „ over te voeren; zij waarschuwt ons, zoo wel „ de heerschappij over onze gedachten, als over „ onze neigingen te oefenen en niets laags of „ onbehoorlijks te verrigten. Uit dit alles ontspruit het regtschapene, dat wij zoeken, en „ welk de natuur prijswaardig keurt, al werd „ het door niemand geprezen;" en op eene andere plaats: „ De natuur schiep ons nimmer tot „ louter spel- en tijdverdrijf; neen, zij schiep „ ons veeleer tot ernst en hoogere beoefening. „ Spel en scherts moogt gij bezigen; maar niet „ anders, dan of gij slaap en rust geniet, nadat „ gij u in ernstige zaken hebt verdiept;" (*de Off.* Lib. I. Cap. 4. et 29.) dan voorzeker openen zij den toegang tot die wijsgeerige zedekunde, welke éénigljk op der menschen natuur berust, en de overneming van soortgelijke aanmerkingen, als een beroep op het gezond verstand en het zedelijk gevoel, vervult meermalen, door het gezag;

welk de overeenſtemming der eeuwen met zich voert, de plaats van een breedvoerig betoog.

En gelijk nu alle ware beſchaving van mensch en maatſchappelijke zamenwoning aan de heerſchappij van gezonde begrippen en zedelijke grondbeginſelen is onderworpen, dan mogen wij, in de *laatſte* plaats, de bevordering der algemeene beſchaving zelve als de hoogſte nuttigheid roemen, welke uit de ſchriften van Grieken en Romeinen te putten is.

Wat ook de geleerdheid en wijsgeerte op zich zelve moge uitwerken ter verrijkinge van den geest met nuttige kundigheden, welke eeuw en volk verſieren; zij mogen de geleidſters zijn der aetheriſche ſtof, welke de verſtanden ontvlamt, even als de electriciteit het vuur der ligchamen ontvoert; zij mogen de raakpunten zijn, waarmede de geesten tot elkanderen naderen, om eenen ganſchen dampkring van wetenſchappelijk beſtaan in werking en wederwerking te bezielen; maar zij ontleenen haren weldadigen invloed alleenlijk uit den zamenhang, die dezelve aan het menſchelijk gemoed verbindt.

Het is de algemeene omloop van zedelijke grondbeginſelen alleen, door eene geheele maatſchappij verſpreid, die, als uitvloeiſels eener algemeenere kennis, maar tevens als grondſlagen voor veiligheid, vrijheid, rust, genoegen en welvaart, moeten dienen. Zij zijn het, die, tot verzedelijking voerende, den mensch en den gezelligen ſtaat, waarin hij verkeert, kunnen en moeten vormen, zoo als hij, van wege zijner voortreffelijke natuur, beſtaat en moet beſtaan, om zijne oorſpronkelijke beſtemming tot eene hoogere

or-

orde te vervullen. Maar, wat nu is tot dit oogmerk meer bevorderlijk, dan dat de jeugd, en mannelijke kracht en grijsheid, de schriften dier oude volken alom in handen nemen en kunnen nemen, waarin de wijsheid van alle eeuwen, in den tooi van fabel- en geschiedkunde, van zedeles en dichterlijke voordragt, bij uitnemendheid is begrepen? Latere Schrijvers mogen, door de vorderingen der beschavinge zelve, gelukkiger en oordeelkundiger zijn geslaagd in de ontvouwing van geheele stelsels der zedekunde, uit de zuiverste bronnen afgeleid, door eenen juisten redeneertrant naauwkeurig aaneengeschakeld en op alle de betrekkingen des levens toegepast; maar, deze is de algemeene behoefte niet. Zij mogen dienen voor geleerden van beroep; maar zij zijn tot algemeen gebruik ongeschikt. De menigte, welke geleid, beschermd, met kennis verrijkt en dienstbaar moet worden gemaakt aan alle die behoeften, welke zij met en door elkanderen hebben te vervullen, heeft het ongezochte, eenvoudige en duizendmalen herhaalde beroep noodig op de onbedriegelijke inspraken des gemoeds; deze moet de algemeene opvoeding zijn, welke door elke Regeering, als het onmisbare hulpmiddel en de waarborg voor orde en billijk genot, moet worden in acht genomen. En tot dit oogmerk zijn de werken der Grieken en Romeinen bij uitnemendheid gepast en vruchtbaar. Zij zijn het, waarvan wij hetzelfde moeten getuigen, als CICERO van de letteren en goede gezindheden, wanneer hij zegt: „ dat, naar gelang zij meer „ worden beoefend, en hoe langer men leeft, zij „ ten allen tijde de uitstekendste vruchten leve-

„ ren,

„ ren, niet alleen omdat zij den mensch, zelfs „ bij zijnen laatsten ademtogt, niet verlaten; „ maar, dat wel het voornaamste is, omdat zij „ hem te rug voeren tot de herdenking, dat hij „ wel geleefd en veel goeds gesticht heeft." (*de Senect. Cap.* 3. *ad fin.*) Dan, wij onthouden ons alhier van een uitvoeriger betoog, daar zulks eene regtstreeksche herhaling zoude zijn van voorgaande aanmerkingen, welker eenparig hoofdbegrip door deze gansche Verhandeling is ingevlochten, en wij ons veeleer moeten verontschuldigen wegens de menigvuldige herzeggingen, tot welke de verschillende oogpunten der beschouwinge ons, onzes ondanks, voerden.

Liever trekken wij de geheele reeks der afzonderlijk opgegevene nuttigheden te zamen tot het besluit, dat deze zich, natuurlijker wijze en met nog meerderen grond, uitstrekken tot de overzettingen, dan wel tot het gebruik der oorspronkelijke bronnen, alleenlijk voor de eigenlijke geleerden geopend. Blijft de algemeene beschaving eene wenschelijke en doelmatige streving voor den mensch in zijnen gezelligen staat, overeenkomstig zijne natuur en bestemming; en zijn de wetenschappen, en kunsten, en zedelijke grondbeginselen, onder behoorlijke wijziging, daartoe onontbeerlijke hulpmiddelen; ja, heeft de maatschappelijke toestand der menschen geen ander wezenlijk oogpunt, dan dat der redelijke opvoeding, ook dan moet het onmisbaar gevolg zijn uit alle onze aanmerkingen van dit en de voorgaande Hoofdstukken, dat de overzettingen van de boeken der Grieken en Romeinen in onze moedertaal, ten opzigte des algemeenen belangs voor

alle

alle ſtanden, niet te nadrukkelijk kunnen aanbevolen worden, als het meest gepaste hulpmiddel, om den lust tot onderzoek aan te vuren, de mate van nuttige kundigheden te verbreiden, den ſmaak te zuiveren en de zeden te verbeteren.

VIERDE HOOFDSTUK.

Op welk eene wijze moeten de Vertalingen vervaardigd zijn, om het meeste nut te weeg te brengen?

Elke overzetting van eenig geſchrift, uit de eene levendige taal in de andere, heeft ongetwijfeld hare groote zwarigheden, gelegen in de onderſcheidene woordſchikking, in de kracht der verſchillende buigingen van werkwoorden, maar bovenal in den waren zin der naam- en werkwoorden van eene nagenoeg gelijke beteekenis; zonder nog eens te willen ſpreken van die algemeene hindernis, welke in het verſchillende klimaat, in den aard en de zeden der Natiën ligt, waardoor de kracht van beduiding zeer aanmerkelijk verſchilt, zonder dat verſchil bijkans te kunnen uitdrukken, althans niet, zonder eene tamelijk uitvoerige omſchrijving. De willekeur der levendige talen bij het aannemen van eenen bepaalden zin der woorden, en deszelfs geſtadige verandering door invloed van zachtere zeden en uitwendige betrekkingen, is inderdaad een voorwerp van zoo af-

afgetrokkene en ingewikkelde nafporing, dar er eene groote mate van wijsgeerige gefchiedkennis vereischt wordt, om dat verfchil te kunnen aanwijzen; terwijl, eindelijk, de dagelijkfche verrijking van woorden, waarvoor de levendige taal van iedere Natie bloot ftaat, welke, hetzij door haren handel, of door den grooteren omvang harer wetenfchappelijke beoefening, of ook door meerdere verwantfchap met andere Volken, of hare begrippen meerder uitzet, bepaalt, of omfchrijft, en tot dat einde of geheel nieuwe woorden fmeedt, of de oude woorden verbuigt, of aan de oude woorden eene uitgebreidere beteekenis mededeelt: terwijl, zeg ik, de dagelijkfche verrijking van woorden eene allerwezenlijkfte belemmering tot het regte verftand der uitdrukkingen voor den landaard zelf, maar nog meer voor den uitheemfchen, verfchaft. Het is dit beletfel, welk de Franfche Akademisten van vroegere dagen bewoog, om een woordenboek voor hunne eigene landtaal te vervaardigen, waarin dit eigenaardig gebrek van een langdurig tijdsverloop voor het grootfte gedeelte werd verholpen. Ook de Abt GIRARD leverde daartoe eene gewigtige bijdrage; onder de Duitfchers arbeidden tot dat zelfde oogmerk GOTTSCHEID en STOSCH, en onder onze Landgenooten, MEIJER, HAGEMAN, en in lateren tijd de geleerde WEILAND, wiens *Woordenboek* eene zeer onderfcheidende verdienfte bezit. En echter maakt ieder vierde gedeelte eener eeuw, en vooral dat, welk wij thans nog beleeven, zulk een aanmerkelijk verfchil, dat wel-ligt een nieuwe arbeid tot aanvulling, bijzonder-

lijk

lijk voor de Fransche taal, zeer wenschelijk moet genoemd worden.

Alle deze bedenkingen, nu, gelden met nog meerdere waarheid omtrent de Grieken en Romeinen. Ook zij vormden en verrijkten van tijd tot tijd hunne taal. Gelukkig was, onder de eersten, HOMERUS een der oudste taalvormers, wiens gezag besliste en wiens spoor bijkans alle Schrijvers van lateren tijd volgden. De Dichter AESCHYLUS alleen schijnt enkelde nieuwe woorden gesmeed, en de Zangers althans van volgende dagen zijne keur te hebben aangenomen. De Latijnsche taal, welligt in haren oorsprong geheel naar de Grieksche geboetst en alleen in tongval verschillende, verkreeg, door den toevloed van allerlei Vreemdelingen naar Rome, een aantal nieuwe wendingen en toevoegsels; de menigvuldige oorlogen en overheerschingen der Romeinen gaven aan hunne taal eenen gedurigen wasdom; zij werd in de talen en tongvalken van allerlei Natiën ingevlochten; vijf eeuwen lang, te weten van de 10de tot de 15de eeuw, was zij bijkans de heerschende taal in Europa en een gedeelte van Azië; zij leed echter, door verschillende gewoonten en zeden, eene groote verbastering, totdat het den hervormers der letteren gelukt is, haar min of meer in hare aloude zuiverheid te herstellen, waarin zij, althans aan onze Hollandsche scholen, nog gekend en onderwezen wordt.

Hoe verder, intusschen, de afstand zij der tijden, begrippen, gebruiken en zeden, wordt het regte verstand der woorden des te moeijelijker, en zelfs de talrijke hulpmiddelen der geleerden, om dit bezwaar te hulp te komen, zijn bij verre na niet genoegzaam om alle de zwarigheden te over-

overwinnen. Zelfs het Latijnsche woordenboek van HEDERICUS voor de Griekfche, het Hollandfche van HOOGSTRATEN en het Hoogduitfche van SCHELLER voor de Latijnfche taal, hoe zeer het laatfte in vele opzigten volkomen mag heeten, hebben nog zoo veele leemten, dat het verlangen naar een nog volkomener, na zoo vele reeds gegevene proeven, welligt voor een vroome wensch moet gehouden worden.

Immers, de moeijelijkheid, welke ten aanzien der Griekfche taal in het oog valt, ligt eerftelijk in haren aard en zamenftelling zelve. Zij ftamt af van zeer eenvoudige klanken, die bijkans alle de kracht der menfchelijke beweging en werking uitdrukken, en in zoo ver blijft zij de gemakkelijkfte taal tot onderwijs. Dan, hare zamenftelling is menigvuldig en onuitputtelijk; zij drukt daardoor een geheel denkbeeld of begrip met één of twee woorden uit, waarvoor bij de overzetting verfcheidene omfchrijvende woorden noodig zijn, zonder niet dat alles nog duidelijk en toereikende te kenmerken, wat daarin begrepen is. Hierbij komt de menigvuldige buiging der werkwoorden tot onderfcheiding der verfchillende tijden, welke geene levendige taal meer bezit; de kracht der onbepaalde wijzen en deelwoorden, zoo als wij reeds hiervóór met een enkeld woord aanhaalden, en de nadruk der lid-, voeg- en bijwoorden en der voorzetfelen. Voorts, kent men het vermogen der bijvoegelijke naamwoorden, die zoo dikwerf de plaats der zelfftandigen vervangen, de buiging der uitgangen naar de verfchillende tongvallen voor de meerdere melodij, en eindelijk de geftadige veranderingen, welke de beteekenis

nis van enkelde naam- en werkwoorden, in verloop van tijd, heeft ondergaan, waardoor het zeer bezwaarlijk valt, uit eene keur van niet altijd gelijke beduidingen de echte te verkiezen.

Geene mindere belemmering verschaft ons de Latijnsche taal. Zij is in hare zamenstelling en buigingen nog veel onregelmatiger, dan de Grieksche, en offchoon hare werkwoorden een minder getal van verschillende tijden bezitten, leveren hare voeg- en bijwoorden, en vooral de gedurige aanwas van onderscheidene beteekenissen in één zelfde woord, door een nog langduriger gebruik van volken en eeuwen veroorzaakt, de grootste moeijelijkheden. En, eindelijk, wordt dit bezwaar in beide talen, nog vergroot door eene menigte van uitlatingen, (*ellipses*) welke een overoud spraakgebruik heeft ingevoerd, zonder nog eens te gewagen van de bijkans onoverkomelijke zwarigheid, welke in aangenomene spreekwijzen en spreuken ligt, zoo geheel eigen aan tijd, land, volk, gebruiken en zeden, dat zij, in hedendaagsche talen, naar de letter overgebragt, bijkans onverstaanbaar zijn, gelijk ons reeds uit het verschil der levendige talen genoegzaam bekend is.

Alle deze zwarigheden, bij elkanderen gevoegd, moeten ons weldra overtuigen, dat het overzetten der Grieksche en Romeinsche Schrijvers geenszins eene gewone taak is, tot welke een ieder bevoegd zij, die slechts van ter zijde de letteren heeft beoefend; maar dat daartoe eene doorwrochte, oordeelkundige kennis der talen, door lezen en ervaring voltooid, vereischt wordt. Zelfs de ondervinding van den dag, ten opzigte der levendige talen, bewijst ten volle, aan hoe weinige han-

den deze arbeid voegzaam wordt toevertrouwd, en hoezeer de meeste overzettingen eene dadelijke onkunde verraden, zoowel van het eigenaardige der tale, waaruit, als van die, waarin zij geschieden.

De grondslag, immers, van alle vertaling is, dat men de taal, welke moet worden overgebragt, zoo naauwkeurig kenne, dat van het denkbeeld, het begrip en de bedoeling des oorspronkelijken Schrijvers niets verloren ga, maar dat alles met dezelfde eenvoudigheid, klaarheid, kracht en nadruk, met die zelfde scherpte en dat vernuft te voorschijn kome, als in het oorspronkelijke: maar dan wordt ook tevens de kennis gevorderd dier taal, waarin men vertolkt, ten einde ook deze allen haren rijkdom doe gelden, of het armoedige, welk somtijds aan haar natuurlijk eigen is, door omschrijving en uitbreiding vergoed worde.

Dit nu, op de oude Schrijvers toegepast, maakt een eigenaardig verschil omtrent hunnen schrijfstrant zelven, het zij die in ongebondenen (*prosa*,) of wel in gebondenen (*dichterlijken*) stijl vervat zij. De eerste vordert slechts eene duidelijke overbrenging, — niet naar de letter; want deze zoude onverstaanbaar zijn met eene woordvoeging, welke van de onze geheel verschilt, — maar naar den waren zin des Schrijvers, volgens de bestgekeurde *varianten*, door herhaalde lezing gevat, en passende voor die woordvoeging, welke in onze moedertaal gebruikelijk en voegzaam is. Ten aanzien der Dichters, is deze taak moeijelijker. Om hunne kracht te behouden, moet bijkans elke gedachte, zoodanig als zij staat, elk beeld,

beeld, bijkans de geheele maat en toon, worden bewaard, waarin zij goedvonden, hunnen Helden- of Lierzang, of hun Leerdicht uit te drukken. Maar, hierbij ontſtaat echter eene gewigtige bedenking. Het Hollandſche vers is aan maat, en vooral aan rijm, verbonden, die aan de Ouden vreemd was. Wat zal hier moeten gelden? Zal het ſtreelende van het Hollandſche rijm aan de oorſpronkelijke versmaat, of, omgekeerd, de laatſte aan het eerſte worden opgeofferd? Maar, de oorſpronkelijke maten, vooral van vier, vijf of zeven voeten, de zoogenoemde *Alcäiſche*, *Sapphiſche* en gemengde *Jambiſche*, *Spondëiſche* en *Trochäiſche* en andere meer, zijn tot nog toe zoo geheel vreemd aan onze ooren, dat wij die naauwelijks in rijm, en nog minder zonder rijm, kunnen dulden, en aan den anderen kant zal het rijm, indien men zulks volſtrekt behouden wil, inderdaad een zoo angstvallig pogen vorderen, dat welligt geheele woorden of woordjes, waarin, bij de Grieken althans, zoo vele bevalligheid ligt, verloren gaan; ja misſchien de ganſche ſchoonheid en nadruk des Dichters gevaar loopen van verminking, zo al niet van een geheel verlies. Welke nu zal alhier de keuze zijn? Naar ons oordeel, geene andere, dan deze, dat men den oorſpronkelijken Dichter levere, zoodanig als hij is, met behoud niet ſlechts van den geest zijner gedachten, die hem vervulden, maar zelfs, zoo na mogelijk van zijne woorden, ja zelfs van zijne bij- en voegwoorden, welken hij, om bevallig of naauwkeurig te zijn, in zijnen dichtregel inlaschte; offchoon aan de andere zijde, met weglating der ſtopwoorden, welken hij, vooral

 in

in de vijf- of zesvoetige verfen, tot aanvulling der maat van zijnen tijd, heeft tusfchengevoegd. Hetgeen, onzes inziens, alhier beflisfen moet, is dit, dat de man van fmaak, die onze kennis der oude talen, welke hem vreemd zijn, inroept, om hem met den dichterlijken ftijl der Ouden bekend te maken, regt heeft om van ons te vorderen, dat wij hem den Dichter leveren, zoo na mogelijk in zijnen oorfpronkelijken trant, zoodanig als hij zong en fchreef, liever met opoffering van eene versmaat, welke ons vreemd is, dan van bevalligheid, kracht en vernuft, dat hij wenscht te kennen. Elke verzaking van oorfpronkelijk fchoon is eene dadelijke fchennis van den eisch, die hier alleenlijk gelden moet. Getrouwheid is alhier hoofdpligt, even als bij den Profafchrijver. De laatfte moge al eens overvloeijen in het gebruik van naam- en bijvoegelijke woorden, die nagenoeg gelijk zijn van beduiding, zonder dat wij thans meer in ftaat zijn, dat kleine verfchil uit te drukken, dan geeft ons de aard onzer moedertaal een genoegzaam regt, om datgene weg te laten, wat voor ons overtollig is; ja, wat zelfs den leeslust door onbeduidende wijdloopigheid zoude krenken: maar bij eenen Dichter is deze zaak geheel anders gelegen. De ontaalkundige zoekt in den ouden Dichter geene verdere uitbreiding van wetenfchappelijke kennis, dan voor zoo ver zij dienen kan, om zijn gevoel te verfijnen, zijne vinding en zijn vernuft te fcherpen, en zijnen fmaak te polijsten: en tot dit oogmerk begeert hij den Dichter te kennen, zoo veel mogelijk, in alle deszelfs bijzonderheden van uitdrukking. Bij de behandeling des Profafchrijvers,

vers, poogt de ongeletterde alleen ſtil te ſtaan op zaken, welke van invloed zijn op de verrijking van den geest met wezenlijke kundigheden; bij de behandeling des Dichters, verlangt hij ſtof en form beiden van nabij en onvervalscht te kennen. In het eerſte geval, wil hij den waren zin der woorden in hunnen geheelen zamenhang lezen, zoodanig als die het best in de woordvoeging van onze moedertaal past. Hij vordert, ook in de vertaling, eenen beſchaafden Schrijver, wiens voordragt aanſpraak maakt op vooronderſtelde kennis met menſchen en zaken, in zoodanigen ſtijl, als waarin elk Schrijver door zijnen redeneer- en ſchrijfſtrant bewijzen moet, tot den rang dier mannen te behooren, die zich boven het gemeen verheffen. Alhier is zoodanige overbrenging genoegzaam, welke ſlechts niet aan de waarheid en den nadruk te kort doet. Maar in het dichterlijke vak blijft elk woord, ik zou haast zeggen, elke letter belangrijk, welke iets bijdroeg tot de oorſpronkelijke waarde van het dichtſtuk. Vindt zich de Vertaler, na menigvuldige herlezing van den oorſpronkelijken tekst, dermate verrukt, dat hij van zelf de versmaat volgt, welke hij vóór zich heeft, zonder verlies van fijnheid of ſcherpte, dat hij vrijelijk aan deze verrukking voldoe, en zijne vertaling zal eene maat opleveren, welke geen gevaar loopt, het kieſche oor te kwetſen, offchoon ook aan rijmwoord gehecht: maar een ander, die hierin min gelukkig is, behoeft zich in geenen deele tot dezen arbeid te pijnigen, daar hij volſtaan kan met eene nagenoeg woordelijke overzetting, zorgende alleenlijk, dat de nadruk zijner woordvoe-

 ging

ging zoo veel mogelijk zamenstemme met het oorspronkelijke stuk, zonder zich ook alhier aan de vereischten onzer moedertaal stiptelijk te verbinden. De laatste zorg, hoe onontbeerlijk voor den ongebondenen stijl, behoeft alhier minder te gelden, omdat het des Vertalers hoofdpligt blijft, zoo min van het oorspronkelijke te verliezen, en deszelfs kracht dikwerf almede van de woordvoeging afhangt. Ook de Grieksche en Romeinsche Dichters zelven bekreunden zich aan dit taalvereisch niet. Zij plaatsten naam- en bijvoegelijke en werk- en bijwoorden in dier voege, als voor den zang, voor de maat, voor de kadans, voor het oor meest streelende en voor den nadruk van het gedachte noodzakelijk ware. Zij smeedden niet zelden een nieuw zamengesteld bijvoegelijk naamwoord, voor hunne versmaat en bovenal voor hun onderwerp passende, of bedienden zich van dubbelde zelfstandige naamwoorden, in navolginge van den Oosterschen schrijftrant, om de kracht van handelen of tijden te versterken en het sleepende des bijvoegelijken naamwoords te ontwijken. Dezelfde vrijheid moet alzoo aan den Vertaler worden toegekend. Hij zal even zoo bijvoegelijke naamwoorden koppelen, of een paar zelfstandige naamwoorden verbinden, of wel een der laatsten tot een bijvoegelijk mogen vervormen; hij zal naam- of werkwoord vóór of achter mogen plaatzen, al naar gelang hij voor den nadruk of de bevalligheid meer gepast oordeelt, zonder dat deze vrijheid immer ten zijnen nadeele zal mogen uitgelegd worden. Slechts ééne pligtmatige zorg des Overzetters moet in beide zoo prosa- als dichtvertalingen niet worden voorbij gezien; en

en wel hierin bestaande, dat hij, in alle gevallen, waarin hij van de oorspronkelijke woorden min of meer afwijkt, of wel, waar het duisterzinnige der woorden zijne keuze min of meer belemmert, en bovenal waar benamingen van personen, landen, volken, gewoonten en zeden, of ook geheele spreekwijzen voorkomen, die voor onzen landaard vreemd zijn, alsdan te gelijk de plaats van Uitlegger vervulle, en den ongeletterden te hulp kome, of wel henen wijze naar zoodanige geschriften, in onze moedertaal aanwezig, wier raadpleging tot juist verstand van het onbekende of duistere zal kunnen dienen. Hoe korter, mits doelmatig, zijne aanteekeningen in dit geval zullen zijn, des te gereeder zal hij het oogmerk bereiken, zonder het gevaar te loopen, om zijn werk door geleerde aanmerkingen al te veel te doen uitdijen, den leeslust af te wenden, of den naderen toets van anders denkende geleerden te wekken. Zijn arbeid is uit deszelfs eigen aard niet voor een wetenschappelijk onderzoek, of tot eene geleerde voor- en tegenspraak bestemd; hij werkt ten behoeve van ongeletterden, en dezen kunnen te regt niets meer verlangen of vorderen, dan tot het eenvoudig verstand van het oorspronkelijke onontbeerlijk is.

Het was de overtuiging van alle deze vereischten der overzettinge, welke ons, reeds hiervóór, bij de overneming van eenige dichterlijke plaatsen der oudheid, en tevens bij enkelde Prosaische aanhalingen, drong, omze in zoodanigen trant mede te deelen, en gaarne laten wij de beoordeeling daarvan aan onze geoefende lezers. Om hierin echter aan de bedoeling dezes Hoofdstuks

nog meer bepaaldelijk te voldoen, willen wij gaarne, tot ſtaving onzer aanmerkingen, alhier nog enkelde proeven meer aanvoeren, waarvan omtrent het proſa de letterlijke en zin-vertaling, en ten aanzien van het dichtſtuk het berijmde en woordelijke, naast of achter elkanderen geplaatst, den lezer tot eigen oordeel het best in ſtaat ſtellen.

Wij verkiezen tot het eerſte eene aanſpraak van CYRUS tot de *Perſen*, uit de *Cyropædie* van XENOPHON, en wel aan den eenen kant het letterlijk gevolgde Grieksch, en dáarnaast de voortreffelijke vertaling van den Heer J. TEN BRINK: (*Lib.* III. *cap.* 3. *num.* 41—43.)

Letterlijke Vertaling.	*Overzetting van den Heer* TEN BRINK.
,, Mannen van Perzië! ook gij zijt van de meestgeachten en uitgekozenen, die in andere dingen den dapperſten gelijk en in leeftijd verſtandiger ſchijnt te zijn. Hierom hebt gij eene plaats, niet minder aanzienlijk, dan die van onze Vorſten; want gij, achter zijnde, ziende de dapperen en hen aanmoedigende, maakt hen nog beter. Zo iemand vreesachtig ware, ook dezen ziende, zoudt gij hem niet gedoogen. U voegt	,, Perzen! Gij zijt ook tot den rang der Edelen verheven, en buitendien uitgekozenen, als die voor het overige aan de dapperſten gelijk, en door uwe jaren boven hen in beleid ſchijnt te zijn. Hierom hebt gij eene ſtandplaats, niet minder vereerende, dan die der aanvoerders van de voorſte gelederen: want daar gij achteraan geplaatst zijt, hebt gij het oog op hen, die zich dapper gedragen, en maakt hen door

voegt het, meer dan iemand anders, te overwinnen, en om uw leeftijd en om de zwaarte van uw krijgsgewaad. Zo dus de voorsten, u roepende, u dringen om hen te volgen, luistert naar hen. Ook zult gij hierin hen niet dwarsboomen, hen daartegen radende, spoediger op de vijanden aan te rukken. En henengaande (sprak hij,) en ontbijtende, komt gij dan met de anderen bekranst in de gelederen!" Zij nu, die Cyrus omringden, waren hiermede bezig: maar de Assyriërs, reeds ontbeten hebbende, waren reeds heldhaftig uitgetreden, en schaarden zich dapper in orde.

door uwe aansporing nog dapperder; en zo iemand zich lafhartig betoont, ook dien ziet gij en laat hem niet toe. Zo iemand, dan hebt gij belang bij de overwinning, zoo om uwe jaren, als om de zwaarte uwer wapenrusting. (*) Indien zij dus, die u voorgaan, u aansporen om hen te volgen, gehoorzaamt hen dan: wacht u zelfs, door hen aan te sporen, om met meer drift op de vijanden los te gaan. Gaat nu henen, neemt ook uw ontbijt, en komt met de overigen bekransd bij de gelederen!" Hier mede hield het leger van Cyrus zich nog bezig, toen de Assyriërs hun ontbijt reeds gebruikt hadden, en nu stout buiten hunne verschansingen kwamen en zich moedig in slagorde stelden.

Een

(†) Dewijl deze beiden hun de vlugt moeijelijk maakten.

Een ander voorbeeld ontleenen wij uit CICERO: (*de Fin. bon. et mal. Lib. V. cap.* 22.)

Letterlijke Vertaling.

Alle eerbare dingen moeten, behalve dat wij ons zelven beminnen, daarenboven uit hunne eigen natuur begeerd worden. De kinderen duiden zulks aan, in welken, als in ſpiegels, de natuur gezien wordt. Hoe groot zijn de bemoeijingen der ſtrijdenden! hoe groot de ſtrijden zelve! hoe worden zij door vreugde vervoerd, als zij zullen overwonnen hebben! hoe ſchaamt het de overwonnenen! hoe willen zij niet beſchuldigd worden? hoe begeeren zij geprezen te worden? welke moeiten verdragen zij niet, om de eerſten hunner gelijken te zijn? welke is de geheugenis der in dezen welverdienenden? welke be-

Overzetting naar den zin.

De eer, is, behalve de eigenliefde, nog in zich zelve een begeerlijk goed. Wij zien dit in jonge knapen, bij welken zich de natuur nog, als in eenen ſpiegel, vertoont. Hoe groot is niet hunne ijver voor den ſtrijd! hoe vurig de ſtrijd zelf! hoe zwellen zij niet van blijdſchap, als zij overwinnen! hoe ſchamen zij zich niet bij hunne nederlaag! hoe ondragelijk valt hun niet elk verwijt! hoe begeerig zijn zij naar lof! welken arbeid torſchen zij niet gewillig, om boven hunne makkers uit te munten? hoe lang duurt niet nog het aandenken der overwinnaren? welk eene eerzucht, om den dank te ver-

begeerte om dank te bewijzen? en zijn het meest zigtbaar in elke beste inborst, waarin deze eerbare dingen, die wij meenen, door de natuur, als het ware, beschaduwd worden; maar zij zijn klaarblijkelijk in de kinderen. Maar in die leeftijden, welke reeds versterkt zijn, wie is er zoo ongelijk aan den mensch, die niet bewogen wordt en door aanstoot van schande en door goedkeuring van eerbaarheid?

vergelden? Hoe voortreffelijker de aanleg is, des te sterker laat zich deze kennen; de natuur zelve geeft, als het ware, die schoone tinten, waarvan wij spreken, en drukt ze het meest in de jonge knapen uit. Maar in gevorderder en sterkeren leeftijd, wie is dan van zich zelven zoo ontaard, dat hij niet door de oneer zoude getroffen worden, welke het kwade of het goede verzelt?

Eene dichterlijke proeve nemen wij uit HOMERUS, en wel uit de zamenspraak tusschen HECTOR en ACHILLES, waar de laatste des eersten overmoed bedwingt, volgens de vertaling van den Heer SIEGENBEEK, (*Proeve van de Ilias*. Amst. 1807. Bl. 20.) aan den eenen, en de onberijmde overzetting aan den anderen kant. (*Il*. Lib. XXII. Vs. 260—272.)

Achilles antwoordt hem met een vergramd gezigt:
„ Wil, Hector! vloekbre, wil van geen verbond gewagen.
Gelijk de mensch zich nooit met leeuwen kan verdragen,
Noch tusschen wolf en lam heerscht eenheid van gemoed,
Maar een ondoofbre haat steeds tusschen beiden woedt,
Zoo kan en u en mij de vriendschap nooit vergaren.
Eer dat een trouw-verbond ons beiden zaâm zou paren,

Wordt door uw bloed of 't mijn de strijdbre Mars verzaad.
Verzamel thans uw kracht; nu moet gij (dit's mijn raad)
Uw dapperheid en deugd op 't heerlijkst uit doen blinken.
Geen vlugten staat u vrij: straks doet Minerf u zinken
Ten afgrond van mijn lans; dan draagt ge op eens de straf
Van al de droefheid, die uw moordend staal mij gaf."

Nu zag hem de snelvoetige Achilles toornig aan en sprak:
„ ô Hector, wreedaard! neen: spreek mij van geen' verbonden!
Geen leeuw sluit met den mensch een vast en trouw verdrag;
Geen wolf en lam zijn eensgezind van geest,
maar denken steeds elkaêr vijandiglijk te schaden:
Zoo ook kan tusschen u en mij geen' vriendschap zijn;
nooit treffen wij verdrag, voor dat de een of ander
d'onwinbre krijger, Mars, heeft met zijn bloed verzadigd,
in 't zand ter neêr gestort; denk vrij aan al uw kracht:
thans past het u, de lans als dapper held te zwaaijen;
geen vlugten baat u meer; fluks stort u Pallas neder
met mijne helden lans; op eenmaal zult gij boeten
voor alle de euveldaên, waarmeê uw moordend staal
mijn' makkers al te gaêr ter slachtbank heeft verwezen."

Een ander staal valt ons in het oog uit den ÆNEAS van VIRGILIUS, waar DIDO's gevolg weeklaagt na haren dood, welken de Dichter, als zijnde geen voorwerp van schoone kunst, slechts even aanroert, (*Lib.* IV. Vs. 663—671) zoo onberijmd, als berijmd naar de vertaling van Mevrouw VAN STREEK, Bl. 198.

De vrouwen vinden haar door 't doodlijk zwaard geveld,
Nog schuimend van het bloed, dat druipt langs arm en handen;
't Geschrei dringt door 't paleis, door gallerij en wanden:
Deez' maar vliegt door de stad langs al de straten heên;
De daken sidderen van weeklagt en geween:
Der vrouwen kreet weêrgalmt door 't zwerk; zij kermen allen,
Als of reeds 's vijands heir, bestormend' stad en wallen,
Of Tyrus of Carthaag verwoestte door de vlam.

Zoo ſprak zij, en in 't felst van al dit noodgeſchrei
ſtort zij, voor 't oog van haren ſtoet, in eigen zwaard:
dit zwaard ſchuimt van haar bloed; haar handen hangen neder;
een akelig gekerm dringt door tot in de bovenzalen;
de maar woelt door de ſtad, al beevende van ſchrik;
de daken ſidderen van wee en vrouwelijk beklag;
zelfs wedergalmt de lucht van 't ſlaan der droeve leden,
juist als of gansch Carthaag of 't oude Tyrus ſneefde
door 's vijands ſchrikbren drang, en eene bliksemvlam
en mensch en goden erf had in den brand geſtoken.

Dezelfde heldenzang biedt ons eene andere plaats ter vergelijking, alwaar de jeugdige ſchoonheid en moed van ÆNEAS, met APOLLO vergeleken, uitnemend geſchetst wordt. (*Ib.* pag. 170 et vs. 149—161.)

Zoo treedt Aeneas voor; zijn manlijk ſchoon, zijn praal
Steekt boven allen uit, en ſchittert in elks oogen.
Zoodra hij, rennend, 't hoog gebergte is opgetogen,
En 't hol der dieren naakt, ſtort zich op 't jagtgerucht
De wilde geit ter ſpits der rotſen af en vlucht.
Een groote menigte van vlugge herten ſnelden
Ginds van de bergen af, doorklieven bosch en velden,
En rennen door het zand, dat golvend opwaarts ſtoof:
Ook zelfs de jonge Askaan vermaakt zich, heet op roof,
Te midden der vallei, zijn moedig ros te mennen,
En wenscht, terwijl hij vee of wild voorbij ziet rennen,
Dat hij het everzwijn, ſchuimbekkende in het dal,
Of wel den rosſen leeuw alhier ontmoeten zal:
Doch nu betrekt de lucht; de kletterende ſlagen
Des donders mengen zich met ſtorm en hagelvlagen.

Aeneas praalt niet min door ſchoonheid van gelaat.
Naauw komt men aan 't gebergt en de ongebaande holen,
of van de hooge rots komt ras de geit geloopen,
en ſnelt vaak, ſpan bij ſpan, de wijde velden door;

een

een heir van herten vlucht van boven van de bergen,
en ſchaart zich digt bij een, en jaagt het ſtof om hoog.
Reeds zit de jonge Askaan, te midden der valleien,
op 't moedig ros, en jaagt in vollen ren voorbij;
hij wenscht met al zijn hart, dat bij dit tamme vee
een ſchuimende everzwijn of roſſe leeuw zal dagen.
Dan, onverwacht ontſtaat een dondrend luchtgeratel;
een ſchrikkelijke ſtorm mengt zich met hagelvlagen.

Eindelijk, om geene meerdere proeven aan te halen, nemen wij uit HORATIUS den bekenden zang aan FISCUS, zoo berijmd door den Heer P. VAN WINTER, (Bl. 43 en 44), als naar woordelijke vertaling: (*Carm.* Lib. I. Od. 22.)

Wie ſchuldloos in bedrijf, opregt in wandel is,
Behoeft geen moorſchen boog te ſpannen
Met zwaar vergiften pijl, ſchoon tot de wildernis
Van Lybiën verbannen;
Ariſtius! geen brandend zand,
Geen Caucaſus ongastvrij land,
Of waar de fabeltaal Hydaspes ſtroom laat glijden,
Behoeft hij ooit te mijden.

Want daar ik onbezorgd nog zing van Lalagé,
Bij 't zwerven uit mijn hoeve en dalen,
En in 't Sabynſche woud al dieper, dieper treê,
Zie ik een wolf daar dwalen,
Die mij, mij weereloozen, vlied.
Men zag in Daunus woudgebied
Nooit zulk een grof gedrocht, in Juba's heete ſtreeken
Nooit zulke leeuwen kweeken.

Plaats mij, waar 't ſtervend loof geen zomerkoeltje vang',
De grond verſchroeit zij en geſpleten;
Of waar mij Jupiter door mist en nevel prang';
'k Zing daar, ter neêrgezeten

In 't onbewoond gewest, te vreên,
Van Lalagé's bevalligheên:
'k Zing van haar' lieven lach, 'k zing van haar zoete treken,
En van haar minzaam fpreken.

Wie vrij van fchuld en misdrijf is,
behoeft geen moorfche fpies noch boog,
mijn Fiscus, noch een vollen koker,
met pijlen van vergif.
Hetzij hij ga door Liby's zandwoestijn,
of door 't Caucafisch woest gebergt',
of waar Hydaspes fabelstroom
de landen vaak befproeit.

Want ook zelfs in 't Sabijnfche woud,
als ik Lalage's liefde kweel,
en vrij van zorgen weerloos dool,
ontvlucht de wolf mij dra;
Een monfter, dat noch Daunus oord,
door krijg vermaard, in 't eikenbosch,
noch Juba's heide ooit heeft gebaard,
hoe rijk in leeuwen-teelt.

Ja, plaats mij op het dorre veld,
alwaar geen boom een zomerluchtje fchept,
of Jupijns gram en koude nevel
het aardrijk heel verftijft;
of voer mij in 't verzengde land,
digt aan de zon, waar huis noch have,
ook daar blijft Lala's lach-gevlei
het voorwerp van mijn' min.

De aangehaalde voorbeelden zullen, zoo wij vertrouwen, genoegzaam zijn, om de voorgaande aanmerkingen te ftaven. Zonder de verdienften der genoemde werken, wier dichterlijke navolging alhier ter proeve diende, in het minfte opzigt te willen beoordeelen, veelmin te krenken; want

want het is een gansch ander doel, om, uit liefde tot de kunst, eenen ouden Dichter in rijm en versmaat te volgen, dan wel, zoo als hier het geval is, waarvan wij fpreken, eene *getrouwe* overzetting te leveren, op welke zich de ontaalkundige ten volle verlaten mag; laten wij echter gaarne den lezer zelf beoordeelen, hoe vele naauwkeurigheid aan den eenen, en welk een oordeelkundige fmaak aan den anderen kant er noodig zij, om aan deze behoefte te voldoen. Bedriegen wij ons niet geheel, dan levert ons de Heer TEN BRINK, in zijne overzetting van XENOPHON's *Cyropædie*, juist zulk eenen voortreffelijken arbeid, als wij verlangen, waarin de kracht der Griekfche taal, vooral ten opzigte der deelwoorden, bewaard en de ftijl zuiver Hollandsch is, zonder een enkeld woord, dat fpreekt, te verliezen; dan toont ons de vrijere overzetting van CICERO den grooteren vrijdom van woordenkeus, woordvoeging en fchikking, die noodig is om eenen Schrijver van zoo befchaafden trant krachtvol, maar tevens met fmaak, en in den geest van beide talen, over te brengen; dan getuigt, eindelijk, de zoo na mogelijk getrouwe overgieting van dichterlijke eenvoudigheid, fchoonheid én kracht, voor de juistheid van deze taak en de verpligting, om aan hare form, boven alle andere, tot algemeen gebruik der ongeletterden, de voorkeur te geven. Wat eene navolging — niet overzetting — te dezen opzigte veroorlove aan hedendaagfche Dichters, die, met Apollo's geest bezield, hunne vlucht even hoog, en welligt nog hooger, wagen, dan de oorfpronkelijke oude Dichter? is eene andere

vraag,

vraag, welke wij alhier niet behoeven te behandelen, veel min te beslisfen.

Genoeg meenen wij alzoo, betreffende dit onderwerp, gezegd te hebben, om daaruit de navolgende regelen te kunnen afleiden, die slechts eene eenvoudige melding, zonder ontvouwend betoog, zullen behoeven.

1°. Men vertale den Griekfchen of Romeinfchen Profa fchrijver, volgens de beste lezingen der beproefdfte Handfchriften, zoo naauwkeurig mogelijk, met behoud van den geest, die hem onderfcheidt.

2°. Men brenge zijnen echten zin over, hetzij met weglating van woorden, die gelijke beteekenis hebben, hetzij met verfchikking der woordvoeging, met verandering van de wijzen en tijden der werkwoorden, en alzoo met verkorting, of ook met eene meerdere uitbreiding van woorden en omfchrijving, waar het regt verftand der gezegden zulks vordert.

3°. Men raadpleege alzoo den geest der oude talen, welke veelal de hedendaagfche in kracht en nadruk overtreffen.

4°. Men raadpleege tevens alle de vereischten onzer moedertaal, zoodanig, dat de vertaling zuiver Hollandsch zij.

5°. Men behoede zich alleen, om niet, door eene te ver gedrevene zucht naar Hollandfche oorfpronkelijkheid of ftijlverfiering, hedendaagfche woorden, uit onze bijzondere betrekkingen afkomftig, en nog veel minder latere begrippen tot der Ouden fchriften over te voeren.

6°. Men heldere woorden en fpreekwijzen, den ongeletterden vreemd, naauwkeurig op, met

korte aanteekeningen, en dit gelde bijzonderlijk omtrent perfonen en landen der oude gefchied-, aardrijks- en tijdrekenkunde, gelijk mede omtrent aanhalingen van vroegere Schrijvers of gefchriften, welke in latere werken meermalen voorkomen.

7°. Men levere de dichtftukken der Grieken en Romeinen na genoeg woordelijk, zonder dat van derzelver oorfpronkelijkheid, zachtheid, kracht, nadruk of fcherpte, iets of weinig verloren ga.

8°. Men volge, zoo na mogelijk, ook de versmaat en de welluidendheid van afzonderlijke woorden, die aan het onderwerp voegen.

9°. Men bekreune zich niet aan het Hollandfche rijm, tenzij zulks, zonder opoffering van eenige fchoonheid of kracht, kan gefchieden.

10°. Men bezige echter de vrijheid, om, volgens de Hollandfche woordvoeging, de woorden te verfchikken, zelfs in dier voege, dat een latere regel in eenen vroegeren, of, omgekeerd, een vroegere tot eenen lateren overga.

11°. Men hebbe vrijheid, om ook nieuwe bijvoegelijke naamwoorden door zamenftelling, of zelfs nieuwe werkwoorden te fmeeden, wanneer zij flechts dienen ter verfterkinge van zin en nadruk. Het onnoodige, overtollige en ongerijmde, worde in dezen opzigte zorgvuldiglijk vermeden.

12°. Men verzelle den Dichter met korte aanteekeningen ter opheldering, zoo als hiervóór onder 6°. gemeld is.

13°. Men lette flechts in zoo ver op den Hollandfchen dichterftijl, als noodig is, om de duidelijkheid van woord en zin te bevorderen.

Het zijn deze regels, wier naauwkeurige inachtne-

neming wij oordeelen, dat allerwege zal dienen, om aan de overzettingen van de werken der oudheid, voornamelijk ten behoeve van ongeleerden, al dat nut te verschaffen, welk wetenschap, kunst en beschaving, daaruit te regt mogen verlangen. Ik sluit deze Verhandeling met de woorden van CICERO, welken ik almede tot zinspreuk verkoos:

„ Dat lof en eer, als het begeerlijkst goed des „ levens, boven alle ligchamelijke smart, doods„ gevaar en ballingschap, zeer ver te schatten „ zijn, bewijzen alle boeken en uitspraken en „ voorbeelden der wijze oudheid, die, zo niet „ het licht der letteren ontstak, in de duisternis „ zouden bedolven blijven. Hoe vele beeldtenis„ sen der dapperste helden hebben ons de Griek„ sche en Latijnsche Schrijvers, ter aanschou„ winge en navolginge, niet naar het leven af„ geteekend!" (*Orat. pro Archia*, cap. 6. ad fin.)

VERHANDELING

TER BEANTWOORDING DER

VRAGE:

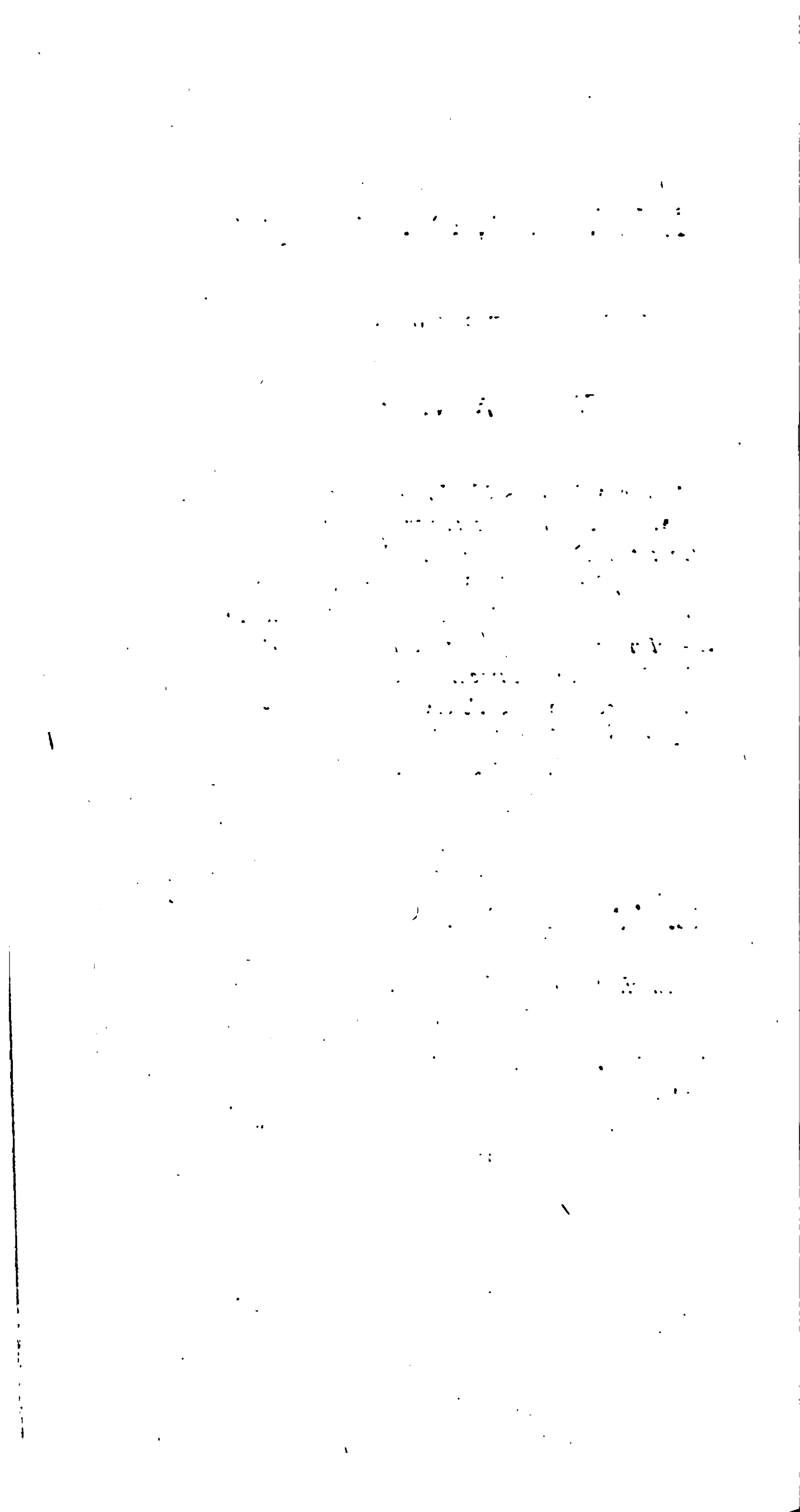
„ *Is het eene volmaaktheid der Historie, en dus een*
„ *pligt van een Geschiedschrijver, zich alleen te be-*
„ *palen tot het mededeelen van daden en gebeurte-*
„ *nissen? of mag hij zich veroorloven zijne ge-*
„ *dachten en oordeelvellingen tevens mede te*
„ *deelen, zoo wel omtrent de bronnen en oor-*
„ *zaken dier gebeurtenissen en beweegrede-*
„ *nen der daden, als ook omtrent de les-*
„ *sen van Wijsheid en Menschenkennis,*
„ *welke daaruit zijn afteleiden?*"

DOOR

E. A. BORGER,

Theol. Doctor en Professor te Leyden.

Aan wien, door de algemeene jaarlijksche Vergadering van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, op den 20 Meij 1815, de gouden Eerprijs is toegewezen.

DE OFFICIIS HISTORICI IN PATEFACIENDIS SUIS OPINIONIBUS, TAM QUÆ AD RERUM GESTARUM ATQUE EVENTUUM CAUSAS AC MOMENTA, QUAM QUÆ AD HOMINUM COGNITIONEM ET EJUSMODI SAPIENTIÆ PRÆCEPTA PERTINENT, QUÆ EX NARRATIS REBUS DUCI ET EFFICI POSSINT.

CAPUT I.

Cum sæpius interfui doctis sermonibus LUCULLI, CAJI et SEXTI, familiarium meorum, tum ante hos aliquot menses, cum inter eos de historiæ scriptione esset orta dissensio. Neque enim ad amicitiæ nomen integritatemque tuendam requiri existimabant ut nulla umquam existeret sententiarum discrepantia, et usu cognoverant, ita maxime ali et acui ingenia solere, ut in utramque partem subtilissime disputaretur. In omni autem sermone illud cavebant, ut iracundiâ et acerbitate vacaret reprehensio, nec quicquam incideret, quod aut ab amicitiæ munere, aut a conveniendi consilio, alienum esse videretur. Erat autem eorum institutum ejusmodi, ut horas vespertinas partim legendo, partim disserendo ac commentando tribuerent: quo illud consequebantur, ut et disputandi materies semper præsto esset, et ad scriptoris, quem tractarent, intelligentiam mirifice proficerent. Et HOMERI quidem, PLATONIS paucorumque aliorum, ea erat fortuna, ut communi suffragio, summis laudibus extollerentur. De Historicis vero magna erat

judiciorum varietas ac dissensio. Quæ enim aut HERODOTI simplicitas, aut constricta THUCYDIDIS oratio placebat LUCULLO, eadem displicebat ceteris, quamquam in his quidem scriptoribus, propter magnarum laudem virtutum, levior erat ac moderatior reprehensio. Cum autem ad POLYBIUM pervenissent, atque in ejus lectione jam aliquantum profecissent, tum repente CAJUS, Asperam, hercule, inquit, et horridam orationem, quæ quidem me adeo conturbat, ut ceteras auctoris laudes atque virtutes vix animadvertam. Ut enim omnes consentiant atque nuper etiam a WYTTENBACHIO, summo viro, judicatum sit, nullam esse, quin apud POLYBIUM exstet, Historiæ virtutem, tamen, nescio quomodo, in stilo me hærere sentio, cum illi ipsi, qui laudent, cum hac exceptione laudare soleant: *si ab orationis dote discesseris* (a). Nec mihi quidem, SEXTUS inquit, magnopere placet POLYBII oratio, quamquam CAJUS noster paulo iniquior, qui, cum POLYBIUS esset ultimus Græcorum, ejus scriptionem Platonica aut Xenophontea dictione metiatur. Tu autem, LUCULLE, quid sentias, audire cupio, quem et multum in POLYBIO versari novimus, et nihil agere libentius, quam ut juvenum studiis obsequare. Tum ille, utrumque illud vere, SEXTE, dixisti, inquit: nam et POLYBII commentariis magnopere delector, et, si quid mihi est aut doctrinæ aut judicii, id omne, quantulumcunque est, ita adhibeo, ut vestris commodis et utilitatibus serviam. Vos vero videte, ne amantius de me,

(a) In Præfat. ad *Selecta Historicorum*.

me, quam verius, existimetis. Ego enim, cum forensibus laboribus juvenilem ætatem transegissem, serius tandem ad hæc studia accessi, atque ne hoc quidem tempore otium mihi ita tranquillum et integrum est, quin variis sæpe ac molestis negotiis turbetur. Quamobrem pergamus, si placet, lectionis iter conficere, ac tamquam prudentes peregrinatores, consistamus subinde, si quid animadvertendum videatur. Tum CAJUS, me quidem, LUCULLE, inquit, si constantem vis comitem itineris habere, noli, quæso, recusare, quominus SEXTI nostri voluntati obtemperes. Adeo enim insolitus mihi POLYBii stilus accidit, ut mirer, qûi te tantopere ejus scriptio teneat atque delectet. Quapropter aut orationis patrocinium suscipe aut nobis tergiversantibus stimulos admove, ne in ipso viæ ingressu animis concidamus. Itaque, inquit ille, geram, ut potero, morem, quamquam longiorem hic nasci disputationem video, quam vos fortasse suspicemini. Illud autem in omni hoc negotio deprecor, ne tam inepto me amore in POLYBIUM ferri existimetis, ut, quod vituperem, nihil omnino habeam. Quamquam enim verbis complectitur, quod vult, et dicit plane, quod intelligamus, tamen orationis ornatum magis, quam Historicum decet, negligit. Quamobrem de stilo tantum abest, ut cum CAJO aut tecum, SEXTE, altercari velim, ut ipse fuissem ultro confessus, nisi vestra me reprehensio antevertisset. Nec tamen, quod CAJO accidit, POLYBIANA oratio me tantopere offendit, ut totum Auctorem contemnendum ducam. Quinetiam ita me judicare scitote, in POLYBii scriptis tantas tamque

præclaras apparere ingenii animique dotes, ut rerum præstantiâ orationis vitia facile vincantur. Ego quidem, si quid de me dicere attinet, quoties mecum cogito, quid sit, quod tantopere POLYBIUM amplectar, toties hanc unam causam reperire mihi videor, quod, cum ille orationem suam multis sapientiæ virtutisque præceptis, tamquam luminibus, distinxerit, horum omnium vim et salubritatem aut in me ipse, aut in aliis hominibus sæpe intellexerim. Tunc CAJUS ridens, hoc vero, inquit, optimum, ut, quod alii in Historicis vituperant, id ipsum tibi tantopere placeat, ut propter hoc unum præcipue POLYBIUM diligas. Cum enim in omni re quæri possit, primum, quid gestum sit, deinde, quam bene, denique, quæ sit cujusque rei causa, illud tantum supremum multi ad historiam, cetera ad philosophiam pertinere existimant: quem quidem utriusque disciplinæ terminum, ab ipsa natura pactum, sive historicus sive philosophus, migret, diversissimas res misceri, magnamque confusionem sequi. Horum igitur si audienda oratio sit, præter stili asperitatem hanc quoque sibi culpam POLYBIUS contraxerit, quod in alienam possessionem invaserit, et philosophiæ spoliis historiam exornaverit. Hic LUCULLUS, hanc ipsam, CAJE, orationem, inquit, tuam exspectabam, cum longiorem hic nasci disputationem dicerem, quam vos forte putaretis. Permultos enim esse scio, qui injuriosam esse historiam clamitent, si a rerum gestarum enarratione ad earundem bonitatem pravitatemve censendam, aut ad causas indagandas se conferat. A quorum ego sententia tantum me abesse profiteor, ut historiæ non modo ni-

nihil emolumenti, verum etiam multum detrimenti afferre videantur. Succum enim et sanguinem ex historia tollunt, qui eam his cancellis circumscribunt, ut nuda rerum narratione contentam esse jubeant. Sed istos linquamus et revertamur ad POLYBIUM, unde est orsa oratio. Tunc CAJUS, tuo vero id arbitratu, inquit, quamquam mihi et huic, opinor, SEXTO, gratius feceris, si, educta ex his POLYBIANIS angustiis oratione, te ad universi generis vim explicandam contuleris, ut nos, natura et genere et universa re cognita, cum de POLYBIO, tum de ceteris historicis judicium facere possimus. Vos igitur, LUCULLUS inquit, ita fere mecum agitis, ut cum adolescentibus apud CICERONEM ANTONIUS, qui eos a minutis angustisque concertationibus ad omnem vim varietatemque disserendi traducendos putat (*b*). Neque ego parere vobis gravor, cum praesertim ampliorem mihi disserendi campum aperiatis, in quem excurrere, et quoquoversum se movere oratio possit. Est autem hujus argumenti tanta amplitudo et ubertas, ut nisi levissime rem tractare velimus, in unius sessionis angustias nequeat concludi. Quamobrem eam faciamus sermonis nostri partitionem, ut tribus quatuorve deinceps vespertinis conventibus ipsam rem accuratius explicemus, nunc autem, quod hujus horae superest, ita usurpemus, ut ad ipsam disputationem via et aditus muniatur.

Quod consilium cum ceteris placeret, LUCULLUS, postquam paulisper conticuisset, sic est dicere exorsus.

Ego

(*b*) *De Oratore*, Lib. III. Cap. 30.

Ego quidem, CAJE atque SEXTE, cum sæpius naturæ solertiam admirari soleo, tum in hoc maxime, quod, cum ipsa sibi constet, suique sit semper similis, ad eandem similitudinis legem omnia fingit et machinatur. Cujus rei cum multa commemorari documenta possint, hoc unum commemorasse suffecerit, quod ut omnes naturæ partes sunt coagmentatæ inter sese, et arctissimo quodam vinculo tenentur, sic nullæ sunt artes, nullæ disciplinæ, quarum non communis quædam sit ac necessaria cognatio. Quod ni ita fabricata fuisset et executa natura, nutasset jam dudum et concidisset hominum inter ipsos societas. Ecqua enim major et firmior conjunctio inter homines hominum esse potest, quam quæ societate quadam et communicatione utilitatum continetur? Quæ communicatio nullo pacto fieri posset, nisi artes, ut vitium sarmenta, erratico quodam et multiplici lapsu serperent inter se, et tamquam claviculorum complexu se invicem sustentarent. Quod cum bene intelligerent sapientissimi veterum viri, noluerunt distributione partium ac separatione magnitudines artium diminuere. Neque enim, cum esset HIPPOCRATES ille Cous, fuerunt tum alii medici, qui morbis, alii, qui vulneribus, alii, qui oculis mederentur. Neque geometriam EUCLIDE aut ARCHIMEDE, musicam DAMONE aut ARISTOXENO, ipsas literas ARISTOPHANE aut CALLIMACHO tractante, tam discerptæ fuerunt hæ artes, ut nemo genus universum complecteretur, atque ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret. (c) Quid

(c) CIC. l. c. Cap. 33.

Quid veteres illos doctores auctoresque dicendi commemorem, ELEUM HIPPIAM, PRODICUM CHIUM, LEONTINUM GORGIAM, in quibus tantam fuisse doctrinæ varietatem accepimus, tantam vim atque copiam, ut nullum genus disputationis a se alienum putarent, semperque essent in omni orationis genere versati (*d*).

Quæ cum ita sint, quid tandem causæ esse dicamus, cur multi unam historiam solitariam esse velint atque a ceterarum disciplinarum communitate semotam? Et cum reliquæ artes adeo per se sint nudæ et inermes, ut, nisi historiæ præsidiis munitæ et ornatæ, in publicum prodire verecundentur, quomodo tandem iniqua sit historia, si, quas ipsa copiis suis adjuvet ac tueatur, ab iisdem, si opus sit, præsidii aliquid et ornamenti mutuetur? Mihi vero, qui nuda rerum narratione historiæ munus contineri existimant, ne ipsi quidem consentanea sibi dicere videntur. Nam ut ipsa rerum cognitione contentos se esse dicant, nec quicquam admonitionis ab historico desiderare, tamen, ut CAJUS noster, postulare solent ut scriptio elegans sit atque delectet (*e*). Atqui, si historiæ nulla esse debeat cum ceteris disciplinis societas, rhetorum quoque scholas contemnat, nec verborum concinnitatem sectetur. Quid enim est, quod disertum historicum velint, eundem aut philosophum nolint, aut certe in historia scribenda philosophantem vituperent? Quæ hominum sententia eo magis etiam repre- hen-

(*d*) CIC. l. c. Cap. 32.

(*e*) Conf. LUCIANUS *De conscribenda Hist. Opp.* Tom. II. p. 19, 57. sqq. HEMSTERH.

hendenda est, quo certius inter omnes constat hanc esse historiæ philosophiæque conjunctionem, ut utraque partim ad *rerum cognitionem*, partim ad *morum moderationem* referatur.

Et rerum quidem cognitio, quis dubitet, quin manca sit et inchoata, si in ipsis tantum factis consistat, nulla causarum consequentiumve ratione habita? Ut enim minime urbem cognoscat, qui singula ædificia enumerare possit, ipsam loci descriptionem ignoret, ita nulla est cognitio, nisi accurate teneas, quæ causa quamque rem antecesserit, quid sit consecutum (*f*). Cum igitur hoc se agere historia profiteatur, ut rerum gestarum cognitionem hominibus impertiatur, non magis ab ejus munere abesse potest causarum explicatio, quam ab ædium exstructione positio fundamenti (*g*). Similiter in magna opinionis perversitate versantur, qui virtutis sapientiæque studium ab historia sejunctum esse volunt. Ut enim HOMERUS, quid expetendum fugiendumve sit, melius docuit quam SPEUSIPPUS, quam CRANTOR, quam quisquam philosophorum, ita et philosophos et HOMERUM et poetarum quemque vincit vox historiæ. Neque vero quicquam causæ video, cur historicorum commentarios nocturna diurnaque manu versemus, nisi antiquarum rerum cog-

(*f*) Vid. J. G. C. KIESEWETTER *Wichtigste Wahrheiten der kritischen Philosophie.* I Th. p. 107.

(*g*) POLYB. Lib. III. Cap. 32. ἀκμὴν γὰρ φαμὲν ἀναγκαιότατα μέρη τῆς ἱστορίας εἶναι, τάτ' ἐπιγινόμενα τοῖς ἔργοις, καὶ τὰ παρεπόμενα, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὰς αἰτίας.

cognitio ad sapientiæ virtutisque disciplinam exercitationemque referatur.

Habetis duplex historiæ pragmaticæ munus, quod qui aut universum, aut alterutram ejus partem tollunt, non illi vitæ magistram historiam, sed annalium jejunitatem relinquunt. Atque ne forte auctoritate carere videatur oratio mea, accipitote præclaram illam POLYBII, in quo versamur, sententiam. Ἱστορίας γὰρ, inquit, ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸ διὰ τὶ, καὶ πῶς, καὶ τίνος χάριν ἐπράχθη, καὶ τὸ πραχθὲν πότερα εὔλογον ἔσχε τὸ τέλος, τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς, ἀγώνισμα μὲν, μάθημα δὲ οὐ γίνεται· καὶ παραυτίκα μὲν τέρπει, πρὸς δὲ μέλλον οὐδὲν ὠφελεῖ τὸ παράπαν (h). Neque POLYBIUS tantum, qui suo ipse exemplo eam, quam recitavi, sententiam illustravit, sed etiam ille, non dicendi solum verum etiam cogitandi magister, CICERO hanc legem historico scribit, ut, quæ literis mandet, ea ad cognitionis animique fructum referat. *Rerum ratio*, inquit, *ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus exspectantur, et de consiliis significari quid scriptor probet, et in rebus gestis declarari non solum quid actum, aut dictum sit, sed etiam quomodo: et cum de eventu dicatur, ut causæ explicentur omnes vel casûs, vel sapientiæ, vel temeritatis: hominumque ipsorum non solum res gestæ sed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cujusque vita atque natura* (i). Et ne in

(h) POLYB. Lib. III. Cap. 31.

(i) CIC. *de Orat.* Lib. II. Cap. 15.

in antiquitate tantum niti videar, horum auctoritati virorum tamquam cumulus accedat WYTTENBACHii testimonium, præclari inprimis viri, qui in omni literarum genere vitæ suæ tabernaculum collocavit. Hic igitur cum alia multa in POLYBIO laudat, tum *factorum eventuumque sagacissimam explicationem, e causis principiisque suis repetitam; sive hæ causæ continerentur in singulorum ingeniis hominum, sive in cujusque reipublicæ aut dynastiæ constitutione et formâ, sive in harum mutua ratione et conjunctione universâque orbis terrarum quasi civitate, sive in militari disciplina, sive in coeli natura, sive in locorum situ regionumque proventu et opportunitate, sive in hominum, pro varietate locorum et civitatum, diversitate, frequentiâ, animorum indole, corporum robore. In quibus omnibus describendis non solum diligentissimi enarratoris, sed gravissimi auctoris laudem* POLYBIUS *habeat* (*k*).

Hic CAJUS, permagnam sane auctoritatem, inquit, in qua tamen vereor, ut illi acquiescant, qui non auctoritatibus pugnandum, sed rationibus disserendum existimant. Neque vero, quod pace tua dixerim, satis tu accurate quæstionem definiisse videris. Non enim est controversia, quin ita sit scribenda historia, ut legentium animi cum causarum cognitione, tum virtutis sapientiæque præceptis imbuantur. Sed illud ambigitur, *utrum historico liceat, ipse de his rebus quid sentiat, diserte declarare, an vero sit omne hoc judicandi negotium iis, qui legant, relinquendum?* Quam-

(*k*) WYTTENB. *Select. Hist. Præfat.* p. XVIII. Conf. Ejusdem Vita RUHNKENii, p. 101 sq.

Quamobrem huc tu orationem, LUCULLE, tuam converte: sæpius enim mihi, cum de hac quæstione meditarer, tanta cum probabilitate in utramque partem disseri videbatur posse, ut, quemadmodum ait Poeta, jam animus huc jam divideretur illuc. Tum ille ridens, tu vero me vexas, inquit. Et historico quidem quid facere liceat, nondum dicere audeo: mihi autem hanc auctoritatem sumo, ut *ipse quid sentiam, diserte declarem.* Sic igitur sentio, finem esse faciendum disputandi, quo et animus spatium ad cogitandum sumat, et corpus ad somnum quietemque proficiscatur. Atque sic discessum est.

CAPUT II.

Postridie vesperi, cum convenissemus, atque LUCULLUM intueremur, nosque ad audiendum significaremus paratos, tum ille, peropportune, inquit, ad me hodie perlatum est *Societatis Eruditorum Hollandicæ* Programma, in quo eadem illa, quam heri tractare coepimus, ad disceptationem quæstio proponitur. Quo magis mihi digna res videtur, de qua disseratur, cum doctissimorum hominum curam cogitationemque adverterit. Itaque continuo, si placet, veniamus in rem præsentem, et hac quidem sessione ad eam quæstionis partem respondeamus: *utrum historici munus in una rerum enarratione consistat, an vero etiam ei liceat de rerum causis, quid ipse judicet, exponere.*

Equidem, CAJE atque SEXTE, numquam me adduci patiar, ut eorum rationem probem, qui historiam se scripturos professi, in philosophiam

elabantur. Quorum hominum dici non potest quam sit ridiculum negotium. Cum enim suæ sibi mediocritatis sint conscii, et aliis tamen sapere velint videri, inscientiæ turpitudinem subtilitatis specie obruere conantur. Ut autem SOCRATES, cum illum obsoleta veste philosophum videret, per istos, inquit, pannos perspicio superbiam, sic minuti illi historici, ut doctrinæ inopiam sapientiæ fuco illinant, numquam tamen peritorum aciem fallent. Arx et caput historiæ est rerum gestarum expositio, quâ sublatâ, tollitur historia, atque ne ipsum quidem nomen relinquitur.

Sed ut in tabulis pictis artifici non solum concedi verum etiam postulari quodammodo ab eo solet, ut ejus, quem depinxerit, effigiem sive vestitûs ornatu, sive alia etiam supellectile instruat, ita, quod heri diximus, tenuem mihi et exilem historiam inducere videntur, qui ejus munus unâ rerum narratione sic circumscribunt, ut, quicquid præterea accesserit, id alienum putent. Et de ceteris quidem accessionibus alias: nunc de *rerum causis earumque explicatione*, quarum est cum ad animi fructum uberrima, tum ad delectationem suavissima cognitio. Harum igitur expositione causarum, nemo negaverit, pragmaticæ historiæ magnam partem contineri (*l*). Quemadmodum autem duplex causarum genus est et ratio: aliæ enim monumentis historicis aperte proditæ sunt, alias non nisi conjecturæ probabilitate assequi possumus: ita duplex est earum ex-

(*l*) J. M. SCHROECKH, *Christliche Kirchengesch. Tom.* I. *p.* 269. ssq.

explicandarum ratio, vel apertâ sententiæ declaratione, vel tacitâ significatione. Hanc autem dicimus, cum scriptor, quid ipse judicet, non ille quidem disertis verbis ostendit, ita vero res gestas narrando conjungit aut separat, ut quid sentiat, facile intelligatur. Et superius quidem illud causarum genus tam est apertum tamque nihil dubitationis habet, ut e simplici rerum narratione causarum, quæ illas pepererint, sponte gignatur cognitio, atque inepta sit ac putida admonitio scriptoris. Cum enim res Suedorum, ut hoc utar, post cladem Pultovensem collapsæ sint Carolusque rex in Turciam fugerit, quis historicum ferat, qui, quasi dubitemus, longo verborum anfractu nos doceat harum omnium causam calamitatum in hac una fuisse interneciva clade positam? Atqui, o bone! multo erat satius rerum perpetuitatem persequi, quam ea docere, quæ vel sine admonitione pueri intelligant. Harum igitur explicatio causarum simplici rerum narratione continetur, nec peculiarem auctoris diligentiam notationemque desiderat.

Quæ autem causæ in conjectura sunt positæ: hoc enim alterum genus erat: earum semper est anceps explicatio; sive quod non nisi leviora earum indicia exstent, sive quod plures cogitari possint, quarum par sit aut suppar probabilitas. Neque enim mirandum est incidere interdum, ut paulo difficilior sit causarum patefactio. Nam primum cum antiquitus omnis historicorum ars annalium tantum confectione, nullis orationis ornamentis, contineretur: quales apud Græcos, PHERECYDEM, HELLANICUM, ACUSILAM, apud Romanos, CATONEM, PICTOREM, PISONEM,

 fuis-

fuisse accepimus: minime quidem probabile est, homines bonos quidem illos, sed tamen jejunos, in causarum aut indagatione aut expositione multum operæ collocasse. Deinde, etiam si historicus earum, quas narrat, rerum bene perspectas causas animoque comprehensas habeat, sæpius tamen accidat necesse est, ut eas sive per metum, sive per adulationem, sive alias ob causas silentio prætermittat (*m*). Cum igitur seriori historico non, ut philosopho, libere vagari liceat, sed adeo sit rerum necessitate adstrictus, ut ne Thersitem quidem aliquem ex historia tollere queat, quomodo tandem, cum ex superioribus unice pendeat, quod illi tacuerint, ipse eloquatur?

Quamvis autem ea, quæ diximus, difficiliorem causarum indagationem reddunt, minime tamen hæc ita interpretanda sunt, quasi prorsus sit desperanda earum inventio. Sæpius enim fit, ut scriptores, quæ prudentes tacent, imprudentes prodant. Causam si quæro cur Saxones CAROLUS MAGNUS vexaverit, licet omnes taceant, aut etiam religionem obtendant (*n*), mihi quidem ad rei intelligentiam satis est, quanta in eo fuerit dominandi cupiditas, ab iisdem historicis didicissse. Omnino sunt multæ variæque causas reperiundi viæ et rationes. Nam et hominum indoles, et imperiorum formæ, et mutua rerum conjunctio, et regionum natura, et eventuum ratio, et alia multa, tam variam habent tamque multiplicem causarum significationem, ut earum re

(*m*) Conf. LUCIANI *Opp. Tom.* II. *p.* 9. 49 sqq.

(*n*) EGINHARD *Vita* CAROLI M. *p.* 41 *ed.* SCHMINK.

rerum animadversione, modo veri studium afferatur et sagax ingenium, id, quod quæritur, probabiliter reperiatur.

Quæ cum ita sint, mirari satis, CAJE atque SEXTE, non possum, quid sit, quod multi tam angustis finibus historicorum jus circumscribant, ut his unis negent, quod ceteris concedant. Nulla enim disciplina perfecta haberi solet, quæ non, præter rerum observationem, causarum quoque vim et declarationem complectatur. Quid? quod etiam, ut ulvam et arundinem aquâ mersi, sic, ubi levissimum vix causarum argumentum exstat, tamen hoc, quantulumcunque est, arripere malumus, quam earum ignorantiam confiteri. Quis vero aut physicum aut medicum rem alienam agere contendat, si, quid de rerum, quas tractant, causis ipsi suspicentur, exponant? Nisi vero THALES MILESIUS, nisi ANAXAGORAS, nisi DEMOCRITUS, nisi PARMENIDES, quorum omnis vita in rerum contemplatione versabatur, inanes ardeliones fuerunt, quod ulterius progressi suas quoque de rerum causis ac principiis sententias patefecerint. Atqui hi, nisi in illis causis et perscrutandis et explicandis operam suam ac studium collocassent, non modo tantam sibi, quantam adepti sunt, nominis gloriam peperissent, sed ne philosophi quidem fuissent. Quid ergo? Illi exponent, unde hunc mundi ornatum extitisse censeant, quo nutu stellarum cursus confici, quibus legibus omnia cohærere, qua ratione fruges, eaque omnia, quæ terra gignit, pubescere, ac solis calore tepefacta, maturitatem assequi; historicus vero, quibus de causis, se quidem judice, quæ bella suscepta,

 quos

quos exitus habuerint, quibus virtutibus quæ respublicæ constitutæ, quibus legibus confirmatæ, quibus vitiis labefactatæ sint, aliaque multa, non exponet? Quid medicos dicam, quorum ita quisque artis peritissimus haberi solet, ut morborum causas et sagacissime indagat et accuratissime explicat? Neque vero HIPPOCRATES ille aut GALENUS aut noster BOERHAVIUS laudem suam ad omnem posteritatem et sempiternam gloriam propagavissent, nisi, quæ ipsi de morborum causis sensissent, ea literis mandassent, hominumque judicio subjecissent.

Horum igitur si disciplina causarum quoque investigationem complectitur, nec, si, quod judicent, palam profitentur, non modo succenset iis quisquam, verum etiam magnam omnes gratiam habent, quomodo non iniqui in historiam sint, qui eam, tamquam vetulam loquacem, si res gestas narrare liceat, satis habere jubeant, eandem causarum indagatricem esse et explicatricem nolint. Neque illud dicendum est, naturæ quidem ac medicinæ cognitionem nullam esse, nisi cum causarum intelligentia jungatur; in historia vero res ipsas observari animadvertique posse, etsi causæ non reperiantur. Quid ergo? num grandines, num tempestates, num terræ motus, num febris, num stranguria, observari minus possunt, quam expeditiones, quam proelia, quam victoriæ, quam imperiorum rerumque publicarum conversiones? Et si ad eas, quas dixi, disciplinas et firmandas et ornandas non modo magna fit a causarum scientia et expositione accessio, verum etiam magna illarum pars hac ipsa cognitione causarum ac declaratione continetur; in historia

qui-

quidem quæ antecedunt, et quæ consequuntur, ita plerumque sunt apta inter se atque cohnexa, ut nisi illa teneas, in horum magna ignorationis parte versere. Neque enim, quid gestum sit, tantum quæritur, verum etiam, quomodo? quo consilio? quare hoc modo, non secus? Quamobrem, qui aut MUHAMMEDIS aut GREGORII SEPTIMI res gestas conscribat, rerum causas opportunitatesque negligat, ne dimidiam quidem historiæ partem explicare videatur. Quæ quidem causæ cum sæpius in omni historia subobscuræ sint, quidni historicus idem sibi jus, quod ceteri, sumat, ut legentium cognitioni consulat, et ingenii sagacitate monumentorum penuriam compenset?

Qui autem uno narrandi officio historicos contentos esse, jubent, omne de rerum causis judicium legentibus relinquunt, non illi acutissime præcipere videntur. Non enim, quod sibi historicus sumit, id ceteris aufert, neque, cum ipse judicat, alios judicare non sinit. Nisi vero aut SOCRATES PLATONI, aut COPERNICUS NEWTONI, aut KANTIO CARTESIUS, judicandi potestatem eripuit, cum illorum de omni philosophia judicium horum sententiam aut etiam ætatem antecesserit. Historicus cum, quid *sibi* videatur, aperit, ad ejusdem, quod legentibus conceditur, societatem juris communitatemque se aggregat, et cum omnes comiter in eam recipiat, ipse quidem nec arceri ullo pacto neque expelli potest. Nam quod historico eam præcipue ob causam a sententiæ declaratione abstinendum existimant, ut legentes integre judicare possint, nec imprudentes in errorem inducantur; primum rur-

sus quæro, cur non medicis etiam et physicis eandem tacendi legem necessitatemque imponant? Deinde perverse agunt, quod hominum vitia in rei vituperationem trahunt. Si enim scriptor aut ita superbus sit, ut, quod tantum suspicetur, id tamquam Pythius APOLLO pro certo affirmet, aut ita levis, ut nihil pensi habeat, quin rerum veritas ad ingenii commendationem torqueatur, quis non omnem erroris causam in auctoris perversitate positam esse intelligat? Neque sunt semper culpâ liberandi lectores. Ut enim PYTHAGORÆ auditores accepimus tantum tribuisse præjudicio magistri, ut etiam sine ratione valeret auctoritas, ita multorum ignavia auctoris voci velut oraculo acquiescit. Sed nos in omni hoc sermone nec malos historicos, neque ineptos lectores, sed bonos, sed prudentes, sed veri studiosos nobis proponimus.

Sunt etiam, qui, cum in historia nihil probent nisi quod certum sit ac nullam dubitationem habeat, eam ipsam ob causam scriptoris sententiam se audire velle negent; scilicet ne veritatis gravitas conjecturæ levitate contaminetur. Quorum si audienda sit oratio, haud sciam an et HERCULIS labores et Argonautarum expeditio et ipsum bellum Trojanum tolli ex historia debeant. Sin vero ea referri a scriptore sinunt, ipsi de severitate rémittunt, cum, quid historico verum falsumve videatur, libenter cognoscant. Omnino multa habet historia fabulis fictis finitima atque ita obscura, ut nisi narrator judicii lucem afferat, numquam fore videatur, ut tenebræ dispellantur.

Eorum vero maxime morosum ac difficile genus

est,

est, qui cum nihil utile esse putent, nisi quod evidens sit ac testimonii auctoritate, tamquam fundamento, nitatur, omnem de rerum causis conjecturam ut inutile quiddam ac nugatorium, aspernentur. Qui quidem homines mirum ni succenseant COLUMBO, quod navigationi se commiserit, non certus ille sed tantum suspicatus, esse Americam.

Omnino plurimarum optimarumque rerum inventionem a conjectura profectam esse constat. Quin ipsis humanitatis studiis, quis ignorat, quam fructuosa semper fuerit eorum solertia, qui Critici appellantur, quique in conjiciendi arte tantam muneris laudisque partem ponunt, ut vix quemquam, etiamsi doctissimus sit, in suum veluti collegium coöptent, nisi ingenio ad inveniendum valeat. Quid ergo? Historicis ut vitium interdictum sit, quod Criticis cum laude facere liceat? Phoenissas scribat EURIPIDES, an Persiam petat ALEXANDER, in rerum magnitudine multum, in veritate nihil interest: neque enim certius est hunc bellasse quam illum scripsisse. Si igitur VALCKENAERIUS præclare meruisse de EURIPIDE existimatur, quod multis fabulæ locis ab uno ingenio medicinam petierit, quid tandem est, quod historico quis irascatur, si suum de rerum causis judicium expromat, quarum adeo utilis est ac necessaria scientia, ut sine hac cognitione ne historiæ quidem nomen retineri posse videatur? Quæ tamen non ita volumus accipi, quasi idem sit Historici atque Critici negotium: sed hoc dicimus, si nihil sit utile, nisi quod evidentiæ vim demonstrationemque habeat, ne a summis quidem ingenio

viris multum emolumenti ad bonas literas umquam pervenisse.

Est autem omne hoc negotium ejusmodi, ut etiamsi historicus judicio erret, haud tamen perniciosus error videatur. Neque enim a perversa de rerum causis opinione ipsis rebus detrimenti quicquam importatur, quippe quæ stabiles sint, nec e narrantis sententia pendeant: neque lectores volumus, qui se auctori prorsus emancipaverint, nihil sibi vindicent: et vero error aut numquam arguetur, aut, si quando patefiat, ejusmodi tamen erant causæ sumtæ, quæ si exstitissent, eandem rerum consecutionem fuissent habituræ. Itaque, quod in ceteris omnibus disciplinis facere solemus, ut probabilitatem sequamur, dum aut probabilius quid, aut etiam certum fuerit allatum, ita quod in historia verisimillimum videatur, in eo acquiescamus, usque dum meliora fuerint comperta.

Sed quoniam in omnibus rebus, quoad ejus fieri potest, fugiendus error est, in historia quoque erroris turpitudo, quantum placeat, ac pernicies exaggeretur. Uter ergo, major metus est, ne per errorem labatur? isne qui multum temporis, studii, diligentiæ, in earum rerum, quas literis mandat, cognitione consumserit, an ille, cujus vel accuratissima lectio tumultuaria dici debeat, si cum scriptoris negotio ac labore contendatur? Est enim hoc menti nostræ innatum et quasi insculptum, ut a rerum scientia ad causarum indagationem sua se sponte efferat, nec se recipiat, nisi, in quo consistat, fuerit adepta. Quod non tantum in sapientibus viris intelligitur, verum etiam in hominibus plebejis, in mulierculis, in pue-

pueris, quin in ipsis illis, qui hujus mundi auctorem esse Deum, aut negant aut dubitant, ut sensisse PROTAGORAM, DIAGORAM Melium, THEODORUM Cyrenaicum, accepimus, qui quidem in hanc opinionis perversitatem numquam fuissent prolapsi, nisi ad quærendam hujus universitatis causam se contulissent, quâ non repertâ, Deos esse negarunt. Quamobrem, si quis in historicis eam severitatem adhibeat, ut eos, quod ipsi sentiant, dicere vetet, lectores tamen numquam adducet, ut vim inferant naturæ, quæ ut in ceteris rebus omnibus humano generi præclare consuluit, ita haud scio an hoc sit omnium præstantissimum, quod, cum cetera animantia in præsentibus tantum rebus acquiescant, nos etiam ad causarum cognitionem animi quodam motu et impulsione vehamur. Ut igitur in quaque arte maximi fieri eorum judicium solet, qui eam præcipue delegerunt, in qua elaborarent, ita in historia nescio quid sit quod judicandi primæ non ad scribentem sed ad legentem, deferantur. Qui enim rerum causas ita semper apertas esse existimant, ut a quovis non stupidissimo facile animadverti possint, incredibile est, quantum fallantur. Non forum semper, non hominum concursus, non bellorum eventus, rerum, ut ita dicam, radices continent, quippe quæ sæpius tam altæ sint, tamque hominum aciem fugiant, ut qui effodere eas velit, non tantum nocturna ei concilia speculanda sint, verum etiam animorum latebræ atque recessus perscrutandi. Si autem eorum, qui historias conscribunt, nemo tam lynceus est, qui non aliquando in his tenebris offendat, quid tandem eos facturos existimemus,

qui,

qui, ut fieri solet, causarum cognitioni non tantam, quantam auctor, operam dederint? Quid? quod sæpenumero accidit, ut lectores, etiamsi acerrimum studium afferant, tamen ad causarum intelligentiam numquam pervenire possint. Non enim de iis causis quæritur, quarum notitia a rebus pervulgatis peti debeat, sed de dubiis, obscuris, et in conjecturæ quadam probabilitate positis. Harum igitur causarum significationes cum in rebus minutis inesse soleant, quæ, cum historico cognitæ sint atque perspectæ, tamen et propter multitudinem et ob momenti levitatem in historiæ scriptionem non cadant (*o*), quomodo non in lubrico lectorum judicium versetur, cum ne ea quidem auctor retulerit, ex quibus unice de rerum causis capi conjectura debeat? Neque tantum periculum est, ne veras causas numquam lector reperiat, verum etiam ne falsas arripiat. Solet enim historia tum maxime multiplicem in nos fallaciam intendere, cum a quibus causis quæque orta sint atque profecta, quærimus. Nam cum quæque res, cujus causa indagetur, magna aliarum rerum multitudine circumfusa esse soleat, quarum aut una aut plures etiam causæ speciem aliquam probabilitatemque habeant, ad has lectorum judicium naturali quodam nutu et inclinatione fertur, has amplectitur, has tenet, atque plerumque non tantum longius respicit, verum etiam vix posse longius respici arbitratur. Quod, quo intelligatur quale sit, exemplis declaremus. In illis quidem, quorum comitatu quamque rem, de cujus causa quæratur, circumfundi so-

(*o*) LUCIAN. *Tom.* II. *pag.* 65.

solere, diximus, ea præcipuas quasdam ansas ad causarum inventionem habere videntur, quæ proxime rem aut *antecedunt*, aut *consequuntur*. Ut enim superiorum facilis est cum iis, quæ sequuntur, conjunctio, ita ab horum cognitione haud difficulter ad illa se animus erigit atque enititur. Quem ego mentis motum non tantum reprimendum non esse arbitror, verum etiam adjuvandum et confirmandum, imprimisque ab historico postulo, ut rerum adjuncta, quantum possit, diligenter atque perspicue exponat. Sed quo sæpius ab his magna cum verisimilitudine causarum intelligentia repeti potest, eo prudentius scriptori cavendum est, ne, cum illæ haud raro in rebus remotioribus aut obscurioribus positæ sint, in errorem judicii lectores inducantur. Neque enim cum, capta Constantinopoli, docti homines e Græcia se in Italiam contulerint, eamque regionem omni doctrinarum genere illustraverint, continuo consequens est, ut, quod multis videri video, ab hac literarum luce aut unice aut etiam præcipue profecta sit religionis per LUTHERUM instauratio. Neque cum funestis illis in Palæstinam expeditionibus mirifice confirmata sit Pontificum Romanorum auctoritas, tantâ illi futurorum prudentiâ valuisse existimandi sunt, ut dominandi causâ ad arma homines compulerint. Aliæ prorsus fuerunt, atque ab iis, quas commemoravi, longe diversæ utriusque rei causæ, quas hoc quidem loco exponere non attinet. Illud autem jam satis intelligi arbitror, ea, quæ rem antecedant aut subsequantur, non semper ad causæ inventionem sufficere, quin etiam, quo majora sint, quo illustriora, quo magis mentis oculos in

se

se convertant, eo majus periculum esse, ne quis opinionis error suscipiatur, cum fieri facile possit, ut veræ causæ eorum magnitudine ita obruantur, ut vix observari animadvertique possint. Ut igitur Homericus ille ULYSSES nauticorum aures cerâ oblevisse dicitur, ne Sirenum cantu capti ad scopulos deferrentur, sic in historia dux nobis opus est, cujus voce ac monitione errorum, ut ita dicam, saxa prætervehamur. Quod quidem munus, cum magnam prudentiam accuratamque rerum cognitionem desideret, cui potius deferamus quam ipsi historico, equidem me fateor neminem reperire.

In omni autem hac oratione illud sumi mementote, nihil esse in universa historia aut ad agnitionem animi pulcrius, aut ad moderandam vitam utilius, quam intelligentiam causarum. Quod nisi ita esset, non tantum de historici officio contrariam sequerer sententiam, atque illam, quam paulo ante defendi, verum etiam vos hortarer, ne quid studii in earum rerum indagatione poneretis, quarum inventio utilitate careret. Nos autem hoc loco historiæ pragmaticæ utilitates prætermittimus, quippe de quibus neque quæratur, neque ulla sit opinionum varietas ac dissensio. Sed quoniam in omni scriptione duo quæri solent, unum, quid scribatur, alterum, quomodo? illud etiam monendum est, ad ornandam orationem plurimum valere causarum explicationem. Quod melius numquam intellexi, quam cum aliquando in TACITI Annalibus periclitarer, quæ tandem oratio relinqueretur, sublatis amputatisque iis, quæ de auctoris essent sententia atque judicio adspersa? Dii immortales! ut continuo marces-

cere

cere et decidere orationis florem, tamquam detracto succo, videbam! Quod ego exemplo aliquo declararem, nisi de TACITO loqueremur, cujus quo gravior est auctoritas, eo magis cavendum est, ne quid ridiculi cum ejus nomine conjungatur.

Quæ cum ille dixisset, tum SEXTUS, tu vero hæc ita, inquit, disseruisti, ut non me tantum POLYBIO reconciliaveris, verum etiam hunc, ut opinor, CAJUM, qui in ejus oratione graviter offenderat. Quamobrem ut in disputationis exordio cognoscere avebam, quid esses ad defendendum POLYBIUM allaturus, ita nunc in contrariam me partem traduxisti, ut vehementius etiam, quid alii ad reprehendendum afferant, ex te audire cupiam. Tu ergo, si quid gratum nobis facere vis: nam pro CAJO etiam spondeo: persequere cetera: nisi forte hæc ita disputasti, ut eorum, qui vituperant, quamvis non a te nominati sint, tamen sententiam fregeris. Hoc tu recte, inquit, SEXTE, LUCULLUS, nam iis, qui contra dicunt, satis esse hac oratione occursum puto, quamquam cave nimium mihi tribuas. Sunt enim ea, quæ diximus, ejusmodi, ut nisi ad certas quasdam leges revocentur, minime res confecta existimari debeat. Sed hæc in crastinum: nunc finem, si placet.

CAPUT III.

Postridie cum essemus una, atque pedetentim in illud argumentum, quod tractare coeperamus, esset sermo deductus, tum CAJUS: nisi tu ipse, inquit, LUCULLE, fuisses plura te debere pro-

professus, equidem in hesterna tua oratione libenter acquievissem: nam, ut recte dixit SEXTUS noster, reddidisti me POLYBIO. Nunc autem cum plura etiam pollicitus sis, solve, quod contraxisti, nomen: neque enim vereor, ne importunum me flagitatorem existimes, cum ultro debeas. Tum LUCULLUS, bene narras, CAJI noster, inquit: nam ut boni debitoris est, debitum confiteri, etiamsi creditor forte ignoret, ita qui disserit, quamvis ab iis, qui audiunt, non admoneatur, tamen nullam argumenti, in quo versatur, partem prætermittere debet. Itaque cum superiori disputatione effecisse nobis videamur, non tantum cum nullo legentium detrimento, verum etiam cum magno eorum fructu, historico licere, quid de rerum causis sentiat, aperire, nunc hoc agendum est, ut eam judicandi veniam certis legibus atque præceptis moderemur. Cui quidem muneri, ne longi simus, ita nos satisfacturos arbitramur, si primum demonstremus *ubi judicandum sit*, deinde, *quales causæ sint afferendæ*, denique, *quomodo id, quod judicatum sit, exponi debeat.*

Et prima quidem, quam posuimus, quæstio brevem nobis explicationem habere videtur. Cum enim in omni hac disputatione de rerum causis *dubiis, nec satis certis*, quæratur, ex hoc sermonis hujus consilio duo continuo præcepta manant, quorum alterum hesterno jam sermone exposuimus. Quale istud? inquit SEXTUS, neque enim satis memini. Ut historicus, inquit, perspicuitatem ne demonstratione elevet. Ubi enim rerum causæ tam *apertæ* sunt, tamque nullam dubitationem habent, ut a quovis puero facile

cile animadvertantur, mihi quidem scriptor, qui eas disertis verbis explicet, idem facere videatur, ac si in porta architectus inscribat, hunc esse urbis introitum. Huic autem ineptæ sedulitati oppositum *alterum* præceptum est, ut a judicando auctor abstineat, *ubi nullum omnino causarum indicium exstet.* Neque vero hoc ita dicimus, quasi sæpius accidere existimemus, ut nihil reperiatur, quo tamquam filo, ad causarum suspicionem adduci possimus; sed sumendum tamen est fieri interdum posse, quod rarissime fieri arbitror, ut nullam, ne levissimam quidem, historia afferat significationem causarum. Hic igitur cum nihil auctor habeat, quod arripiat, hanc ab eo aut prudentiam postulem, ut prorsus taceat, aut modestiam, ut causas latere fateatur. Neque enim non magnam interdum utilitatem habet ignorantiæ aperta confessio, ea præsertim, quæ cum erroris refutatione conjungatur. Nam qui se causas ignorare fatetur, is, necesse est, eas non veras esse ostendat, quæ specie aliqua lectores fallere possint. Sed, ut diximus, perrara est ea monumentorum historicorum penuria, ut non cujusvis eventi, majoris certe et illustrioris, probabiles causæ excogitari possint. Sequitur *tertium* præceptum, ut de illis tantum rerum causis quæratur, *quarum sit magni momenti cognitio.* Cui quidem præcepto nisi accurate pareatur, loquax inducatur ac garrula historia. Quid enim earum nos rerum causas cognoscere juvet, quas ipsas cognoscere nihil omnino intersit? Quamquam est hæc de rerum momentis ponderandis difficilior, quam multi existimant, præceptio. Pharsalicam pugnam is nobis enarret, qui in re-

publica gerenda versetur, an qui rei militari studeat, incredibile dictu est, vitæ disciplinæque diversitatem quanta sit consecutura judicii diversitas. Alter belli civilis stirpes, causas calamitatesque persequetur, alter hoc sibi inprimis agendum existimabit, ut intelligatur, quibus de causis a CÆSARE sit superatus POMPEJUS. Neque qui scribunt tantum, verum etiam qui legunt, in magna studiorum consiliorumque varietate versantur, ut alii res sacras, alii militares, alii civiles, alii domesticas, alii alia cognoscere cupiant. Horum igitur, cum nullo pacto fieri possit, ut idem sit de rerum momentis judicium, historici est aut omnium studiis satisfacere, aut, contractiori argumento, uni tantum alterive legentium generi consulere. Ego quidem, ut, quid mihi videatur, dicam, ita semper existimavi, ut in ceteris disciplinis humanis, sic etiam in historia, esse debere aliquid ultimum atque extremum, quo sint omnia referenda. Quod utrum repertum jam sit nec ne? nondum dicere audeo: nam magna opinionum diversitas est: sed si quando reperiatur, libram habebimus, qua rerum pondera perpendamus (p). Ut enim in ædificiis eas præcipue par-

(p) Vid. J. KANT *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltburgerlicher Absicht*, in *Sämmtl. kleine Schriften*, Tom. III. p. 131. sqq. J. DOMINICUS, *Ueber Weltgeschichte und ihre Princip*, Erfurt 1791. POLITZ *Grundlinien zur pragmatischen Weltgeschichte als ein Versuch sie auf ein Princip zuruck zufuhren*, Leipzig 1795. Ejusdem *Geschichte der Cultur der Menschheit nach kritischen Principien*, ibid 1795 et in libello: *Sind wir berechtigt eine höhere Aufklärung unsers Geschlechts zu erwarten?* Leipzig 1795.

partes animadvertere solemus, quæ cum ad eorum ornatum, tum ad usum commoditatemque pertinent, ita in historia, quo est quæque res cum supremo illo consilio conjunctior, eo majoris esse momenti judicari debet.

Sequitur, ut doceamus, *quales causæ ab historico afferendæ sint*, si quidem munere suo laudabiliter fungi velit. Quas si uno verbo *probabiles* esse debere dicam, verear ut rem pro vestra exspectatione satis declarem. Quamquam et mihi satis perspicua res videtur, et vobis etiam, ut opinor; sed agitare me velle videmini, vix ulla interspiratione relicta. Tum CAJUS, vide quantum fallare, inquit: etsi enim vim vocis bene cognitam habeo, tamen quid in hac causâ *probabile* dici debeat, te cupio audire explicantem. Neque nos movet, quod importunitatem nobis objicis: nam et ultro in hanc te sermonis partem conjecisti, et eâ nos soles humanitate ac benivolentia prosequi, ut studio nostro te facile ignoturum confidamus. Sustinebo igitur, inquit, quod mihi imponitis, disserendi onus, sub ea quidem conditione, ut si nil nisi trita ac pervulgata afferam, ejus rei culpam non mihi sed vobismet assignetis. Quam cum illi conditionem ridentes accepissent, tum LUCULLUS:

Quandoquidem, inquit, cujusque rei multæ variæque excogitari causæ possunt, atque de iis causis loquimur, quarum inventio non in monumentorum auctoritate, sed in hominum judicio atque sagacitate posita est, in omni hoc negotio una probabilitatis norma est, ad quam historici sententia dirigi exigique debeat. In quo refutandus eorum error est, qui ita se laudem in-

 genii

genii consecuturos existiment, si simplici naturæ cursu relicto, *ad mirabilia nec opinata* deflectant. Qua quidem opinione nihil stultius puerilius que reperiri potest. Quæ enim a communi vita usuque discedunt, tum demum veri similitudinem habent, cum in testimonii auctoritate nituntur. Atqui hanc ipsam de omni hoc sermone sublatam esse volumus. Deinde, cum historia de manu in manum tradi soleat, illæ quoque causæ probabiles existimari non debent, *quas minime verisimile sit historicum rebus æqualem aut proxime etiam posteriorem, aut omnino ignoravisse, aut, si sciverit, non proditurum fuisse.* Quo enim causa, quam suspiceris, major atque illustrior est, quoque facilius ab historico æquali animadverti poterat, eo magis probabilitate caret suspicio. Neque ipsarum rerum magnitudo eam vim habet, ut ad magnas sint semper causas referendæ. Quis enim adeo hospes in historia, qui maximas sæpe res ab exiguis causis initiisque proficisci ignoret? Sed ne videar, quid sit in hoc negotio *probabile*, prætermittere, quid non sit, docere velle, paulo accuratius de hoc argumento disserendum esse video. Mihi igitur quatuor esse veluti fontes videntur, ex quibus causarum conjecturæ derivari debeant. Nam historico et animadvertendæ sunt *res ipsæ*, et observanda earum *adjuncta*, et cognoscendæ eorum, qui illas gesserunt, *naturæ*, et conquirendæ similitudines *exemplorum.*

Et *rerum* quidem *ipsarum* animadversio quantum valeat ad causarum inventionem, neminem fugere arbitror. Est enim hæc nobis ab ipsa natura tamquam digito demonstrata via, ut rebus cog-

cognitis, ad causarum nos inquisitionem efferamus. Sed ut in tabulis pictis sæpius usu evenit, ut, cum operis præstantiam agnoscamus, ipsum tamen artificem ignoremus, ita rerum gestarum universæ sæpe causæ cognitæ sunt, singulæ dubitationem habent. Quamobrem qui de rebus ipsis causarum conjecturam capere cupit, parum ille mihi profecturus videtur, nisi acre judicium adhibeat, quo non tantum res universas uno adspectu contempletur, verum etiam minutissimas earum partes consideret atque perlustret. Nam, quemadmodum, ut eodem simili utar, artificum opera exiguis sæpe tenuibusque lineamentis a se invicem discernuntur, ita parva rerum momenta haud raro verarum indicia causarum significationesque habent. Ita autem rebus omni cogitatione pertractatis, ut nulla te particula fugiat, causæ, quas animo complectare, singulæ adhibendæ sunt atque cum rebus comparandæ. Quam autem causam ejusmodi reperias, ut singula, quæ in re sint, ad eam referri posse videantur, hanc probabiliter esse eam, quam quæris, causam existimato. Cave autem verisimilitudinis mediocritate contentus sis. Etsi enim plurima rei adjuncta ad eam, quæ sumatur, causam referri possint, tamen, si vel pauca repugnent, falsa sit atque commenticia, necesse est.

In rerum quoque *adjunctis*, sive eas antecedant, sive consequantur, permagna est causarum reperiundarum opportunitas. Ut enim in superioribus plerumque eorum, quæ sequuntur, semina continentur, ita rei consequentia sæpius causæ cognitionem affert. Sed ea res hanc unam habet atque necessariam cautionem, ut, quo vinculo cum ip-

sis rebus adjuncta copulata sint, diligenter consideretur. Cum enim illa conjunctio sæpius in casu quodam ac fortunæ temeritate posita sit, illud profecto intelligi debet, talem rerum adjunctorumque copulationem nihil omnino ad causarum inventionem conferre. Loquimur enim de iis rebus, quæ humano consilio geruntur, quarum in numero ea haberi nequeunt, quæ, cum fortuita sint, neque sagacitati cujuspiam neque errori tribui possunt. Itaque tum demum de rerum adjunctis capi causarum conjectura potest, cum ea, quæ res aut antecedunt aut consequuntur, naturali quodam vinculo ita ex rebus ipsis apta atque nexa sunt, ut cum hæ, tum illa, in idem consilium eandemque prudentiam humanam cadant.

Quandoquidem autem, ut diximus, res gestæ, ex quibus historia constat, ab hominum consiliis sunt profectæ, atque proficisci solent, cumque propterea in animorum recessibus causæ rerum, quas quærimus, lateant, cuique apertum esse debet, ad causarum patefactionem plurimum valere, ut eorum *indolem moresque pernoscamus*, quorum in rebus sive gerendis sive moderandis præcipuæ fuerint partes maximaque auctoritas. Cum igitur eorum universa consideranda vita est, tum inter se contendendæ variæ vitæ partes, ut in similibus dissimilibusque rebus quid spectaverint, quid fugerint, quid egerint, accurate intelligatur. Hac enim una ratione colligitur ea, de qua loquimur, morum cognitio, quam cum assecuti fuerimus, tum plurimum profecerimus in causarum investigatione.

Quod autem postremo loco posuimus, conquirendas quoque esse similitudines *exemplorum*, eam

eam rationem lubricam esse fateor, atque tenuem tantum præbere suspicionem causarum. Est enim tanta hominum, ingeniorum, consiliorum, rerumque varietas, ut, cum multi idem agant, minime tamen existimari continuo debeant, iisdem causis, ad id, quod agant, esse commoti. Itaque tum demum hanc rationem adhiberi velim, cum in magna hominum, rerum, temporumque similitudine, unius rei, cujus causa cognita sit, exemplum ad alterius intelligentiam transferri potest. Probabiliter enim ponitur, simili homines ingenio in simili rerum conditione similibus consiliis duci.

Hæc igitur de rerum causis reperiundis disserenda habuimus. Ut autem intelligatur, quomodo ex iis, quæ diximus, probabilis conjectura efficiatur, hoc animadverti debet, harum rationum aut summam conspirationem esse debere aut nullam certe pugnam. Neque enim, quæ ex *ipsis* forte *rebus* conjectura nascatur, vera esse potest, si aut in earum *adjuncta* non cadat, aut non consentanea sit eorum, qui iis præfuerunt, *ingeniis*; neque in his rursus aliqua est ad investigandas causas ansa, nisi ab ipsis rebus probabilitas accedat. In *exemplis* autem hæc est adhibenda exceptio, ut, si adsint, aliquid firmamenti ceteris rationibus afferant, si desiderentur, non magnopere illas labefactent.

Quæ autem *tertio loco* a nobis posita quæstio est, *quomodo historicum suam de rerum causis sententiam exponere oporteat?* ea nobis facillimo negotio profligari et ad exitum perduci videtur. Duobis enim præceptis omne scriptoris officium continetur, altero, ut *judicium suum argumentis*

confirmet, altero, ut *modeste ac verecunde sententiam dicat*. Et prioris quidem præcepti quam sit necessaria observatio, ex eo existimari potest, quod non in rebus parvis atque nullius momenti, sed, ut antea monuimus, in magnis atque illustribus, historici judicium desideratur. Quotus enim quisque est, qui non intelligat, quo graviora sint rerum pondera, eo majus operæ pretium esse, non tantum *quid* de earum causis sentias, verum etiam *quare* ita sentias, cum rationibus explicare? Neque legentium utilitati satis mihi servire videtur, qui auctoritate magis, quam argumentis agat. Est enim hoc nobis insitum, vel potius innatum, ut etiamsi ei, qui aliquid ajat aut neget, plurimum tribuamus, tamen nisi sententiæ causas afferat, submolestius in ejus auctoritate acquiescamus. Neque vero cum historicus, quid sibi videatur, exponit, hoc tantum legentium spectare commodum debet, ut ejus unius rei, quæ nunc ipsum in quæstione versetur, causam cognoscant, verum etiam, ut ab eo discant, qua via et ratione, si ipsi aliquando proprio Marte eam rem agere velint, aliarum rerum causas investigare queant. Hoc autem commodum tum demum consequi possumus, si auctor ita sententiam suam explicat, ut, et quibus argumentis ad eam sit adductus, et quomodo illa invenerit, et quare tantam iis vim tribuat, a lectoribus intelligatur. Quod autem in sententia dicenda *modestiam* postulamus, hoc quidem præceptum illi, quod explicuimus, finitimum est, cum is tandem historicus modeste mihi agere videatur, qui tantum lectoribus tribuat, ut eorum assensionem ratione elicere malit, quam auc-

auctoritate extorquere. Sed in ipsa quoque oratione ea verecundia inesse debet, quæ, etsi gravissimis argumentis sententia auctoris nitatur, tamen semper lectores admoneat, ut rei veritatem a scribentis judicio discernant. Itaque eam scriptor prudentiam adhibebit, ut, cum de rerum causis sententiam dicat, ejusmodi semper dictionibus utatur, quæ modestiæ aliquam significationem habeant, quales sunt *existimem*, *opiner*, *videtur:* quo fiet, ut affirmandi temeritate nec prudentes offendantur, nec imprudentes decipiantur.

Quæ cum LUCULLUS dixisset, hic, inquit, finem, nisi ad hæc quid vultis. Intuebatur autem CAJUM, qui jam dudum ore ac vultu significare videbatur, se aliquid velle. Tum CAJUS, valde, inquit, tua mihi, LUCULLE, placuit oratio, neque quicquam video, quo labefactari sententia tua queat. Quod autem a me exspectare aliquid videris, quod dicam contra, magnopere falleris. Si quid autem habeo, illud cum causa præsenti ita est conjunctum, ut, etiamsi non moneam, tamen fore prævideam, ut eo aliquando sua sponte disputatio delabatur.

CAPUT IV.

Cum ita discessissemus, longior, quam opinabamur, secuta est conveniendi intercapedo. LUCULLUS enim, quo duce ægre carebamus, tantis subito tamque molestis negotiis implicatus est, ut de materia, quam tractabamus, vix cogitandi, nedum disserendi, spatium relinqueretur. Secuta est salutaris rerum conversio, qua, servili jugo excusso, in libertatem est vindicata patria.

tria. Qua cum nihil nobis, ne vita quidem, carius esse debeat, tanta nos voluptate præclarum illud ac prorsus singulare Dei immortalis beneficium perfudit, ut, cum in tenebris et quasi parietinis Reipublicæ literarum studia solatium nobis ac perfugium præbuissent, nunc, e bibliothecarum pulvere evolantes, eas ipsas literas, quæ nobis vitæ tranquillitatem largitæ fuerant, jacere pateremur, quo recuperatæ salutis adspectu oculos nostros animosque pasceremus.

His igitur rebus, partim gratis partim ingratis, cum magna hiemis pars esset transacta, sensim nobis ver obrepsit. Qua anni tempestate cum, ut solebat, rus concessisset LUCULLUS, et aliquantum temporis ex molestiis conquievisset, tandem pristinæ consuetudinis memor in villam nos vocavit. Quo cum convenissemus, primum pauca de Republica, tum de literis, quarum ille suavitatem delectationemque cum multos jam annos unice fuisset complexus, tamen numquam vehemementius desideratam a se et expetitam fuisse, dicebat, quam in illa turba et colluvie rerum, quæ cum his studiis nullam societatem conjunctionemque haberent. Neque tamen, inquit, adeo me negotiorum multitudo obruit, quin et superioris nostri sermonis meminerim, et hunc CAJUM recorder aliquid ad ea, quæ tum disseruueram, monitururum fuisse, nisi nos discedere coegisset nox. Tum CAJUS, et memini, LUCULLE, inquit, et gaudeo nos te aliquando non tantum otiosum esse nactos, verum etiam ad ejusdem sermonis renovationem paratum. Sed hac coeli serenitate tectorum me angustiis haud contineri patiar. Nisi enim has Rheni ripas mu-

murium tantum ac ranarum causâ herbis floribusque vestitas esse putatis, in pratorum, si placet, viriditate aut in tuis, LUCULLE, silvis obambulemus, quarum ego alsâ et salubri amoenitate ita delectari soleo, ut omnes Academias, omnia Cnosiorum cupresseta, omnes directos in quincuncem arborum ordines, non tantum magnopere curem, sed etiam asperner et contemnam. Tum ille, morem, inquit, CAJO nostro geramus, qui, in prædicanda hujus tempestatis jucunditate, Floræ alicujus aut Pomonæ aurâ afflari videtur. Neque enim tanti, quanti ille, hortulos meos facio, neque tamen spatiosiores desidero:

Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus.

Cum igitur in eum locum devenissemus, quem procera quercus opacabat, tum LUCULLUS, paululum subsistens, quandoquidem, inquit, recordari te, CAJE, dixisti, quæ proximo nostro consessu, cum satis jam disputatum videretur, mente et cogitatione agitares, nunc, quæso, exprome, quæ longo tempore condita tecum tenuisti. Fieri potest, inquit, ut fallar: sed cum ante hos aliquot menses te disserentem audiremus, atque eam quæstionem tractares, an historico, quid de rerum causis ipse sentiat, liceat exponere, videbatur mihi disputatio tua a proposito aberrare. Quomodo tandem? ille inquit. Quoniam Viri Eruditi, ad quorum quæstionem te velle significabas orationis tuæ tamquam cursum dirigere, non tam mihi de ipsa causarum indagatione quærere videntur, quam multo potius

de

de earum judicatione, laudabilesne an vitiosæ sint, sapientes an stultæ, prudentes an imprudentes. Quam ego ut Doctissimorum Hominum mentem esse existimem, adducunt me reliqua, quæ in hac quæstione ad disceptationem proponuntur. Quamquam cave credas disputationem tuam non magnopere mihi placuisse. Ut enim in orationibus sæpius accidit, ut ea maxime delectent, quæ a proposito sint alieniora, ita disputator ab argumento deflectere potest, ut tamen laudanda sit ipsa disputatio. Tum LUCULLUS, sæpe, inquit, usu evenit, ut, quæ aliis certa atque perspicua sint, eadem aliis ambigua atque obscura videantur. Mihi quidem, cum primum in illam quæstionem Harlemensem inciderem, ne in mentem quidem venit aliter existimare, quin de *historia pragmatica* quæreretur. Cujus cum duæ sint partes, quarum altera ad *causarum cognitionem*, altera ad *prudentiæ virtutisque fructum* refertur, illam quidem superiori sumus disputatione complexi; hanc, de qua una quæri CAJUS putat, hoc ipso sermone atque congressu persequemur. Quo autem intelligatur, quæ sit hujus disputationis cum superiori conjunctio, in memoriam sunt revocanda, quæ initio, ante hoc quinquemestre intervallum, disseruimus. Cum enim aliæ causæ *apertæ* sint, aliæ in scriptoris *conjectura positæ*, hæc duo causarum genera duas afferunt earum explicandarum rationes. Et in causis quidem apertis ita historicus versabitur, ut res gestas sic copulet inter se atque conjungat, ut quemadmodum aliæ rerum causæ ex aliis aptæ atque nexæ sint, sua sponte a lectoribus intelligatur. Alia est ratio earum

earum causarum, quas, cum historia taceat, judicii conjecturæque probabilitate assequi auctor debet. Si enim, quas causas ipse probabiles ducit, eas ita cum rebus gestis conjungit, ut hæc conjunctio non in scriptoris judicio, sed in historiæ auctoritate, posita videatur, vide ne dubia pro certis afferat, atque eos, qui legunt, in magnam fraudem impellat. Quamobrem has causas ita esse scriptori explicandas sentio, ut non tacitus fallat, sed diserte, *quid sibi videatur*, declaret, quo semper historici judicium secerni a rei veritate et internosci possit. De hoc igitur causarum genere, altero omisso, cum superioribus nostris conventibus disseruerimus, accommodate ad Eruditorum Virorum consilium voluntatemque fecisse videmur. Quæ autem restat historiæ pars pragmaticæ, ea partim angustius, partim uberius argumentum habet, quam illa, quæ est a nobis ante exposita. Cum enim præter eas rerum causas, quæ in humanis consiliis sunt positæ, alia multa causarum genera existere soleant, tamquam fortunâ aliqua aut fato apportata, illud profecto intelligi debet, quamquam *casûs* etiam observanda est temeritas, ab hominibus tamen sapientiæ virtutisque fructum ex iis optime causis percipi, quæ ab hominum prudentia voluntateque proficiscantur, amputatis relictisque fortuitis, quarum nulla est cum humano consilio, prudentia, sagacitate conjunctio. Itaque cum adhuc de universis causarum generibus præcipue disputaverimus, nunc quidem, cum illam partem sumus tractaturi, quam *practicam* appellare liceat, et ipsi rei et Doctorum Hominum voluntati congruenter convenienterque facturi videmur, si ora-

orationem contraxerimus, atque ad illud tantum causarum genus revocarimus, quod situm est in consilio et proposito animorum. Quamquam nolite existimare, tam diversa esse hæc genera tamque disjuncta, ut eorum quodque peculiarem disputationem desideret. Nos quidem, etsi de eorum uno tantum dicemus, ita tamen dicemus, ut non modo non separasse ea et discerpsisse videamur, sed etiam ut, de causis fortuitis quomodo historicum scribere oportere putemus, ex iis, quæ de altero causarum genere disputaturi sumus, facile intelligi et judicari possit. Ut autem hoc nomine hodiernum disserendi argumentum contractius est, quam illud, quod in urbe tractavimus, ita alio rursus nomine latius atque uberius. Quandoquidem enim tum in iis tantum rerum causis versabamur, quæ, historiæ voce auctoritateque carentes, ingenio tantum et conjecturâ investigari possunt, nunc, cum ad illam pragmaticæ partem historiæ pervenimus, quæ, quid laudabile, quid vitiosum, quid imitandum fugiendumve sit, edocet, utrumque nobis causarum genus complectendum est, non tantum incertum illud atque in disceptationem cadens, verum etiam quod historiæ monumentis nitatur atque nullam dubitationem habeat. Quod autem sæpius *virtutis* nomen usurpamus, quamquam nulla ejus fit in Programmate mentio, partim hoc facimus, quod historiæ pragmaticæ, de qua hic universa quærimus, præcipuum munus in virtutis commendatione cernitur, partim quod ipsos Viros Eruditissimos sub *sapientiæ* voce virtutem quoque subjecisse, arbitror, partim denique, quod ita disseremus ut, sive virtutis notio assuma-

matur, sive omittatur, idem tamen disputationis iter eundemque cursum teneamus.

Jam illud deprecor, CAJE atque SEXTE, ne longam orationem exspectetis, qua historiæ opportunitatem cum ad animi humani cognitionem, tum ad sapientiæ comparationem, tum denique ad commendationem virtutis prædicem. Quamquam enim in hoc argumento disertus esse poteram, tamen cum neque in hunc sermonem ista laudatio cadat, neque quisquam sit, quin hoc nomine unam omnium excellentissimam disciplinam, historiam esse existimet, nolim in re et a proposito alienâ et satis notâ, studium nostrum atque horam consumere. Hoc unum nobis agendum est, ut intelligatur, liceatne historico, ut de rerum causis, sic etiam *de eo diserte judicare, quid sapienter quid stulte, quid cum virtute quid cum vitio actum omissumve sit ab iis, in quorum vita rebusque gestis versetur.*

Principio igitur, ne quid dissimulem, illud dari et concedi debere, arbitror, non esse hujus judicii eandem rationem atque illius, quod in causarum indagatione versetur. Neque enim, ut nulla potest accurata esse rerum cognitio, nisi causæ etiam, a quibus illæ profectæ sint, cognoscantur, sic quoque ad rerum intelligentiam necessario requiritur scriptoris judicium, quo vel res ipsæ quam bene aut prave sint actæ, vel eorum, qui eas gesserint, indoles atque mores censeantur. Ut enim, etiamsi glandium sapor dulcisne an amarus sit prorsus ignoremus, tamen, hanc quercum crescere, atque radicibus innixam, longe lateque ramos diffundere, animadverti a nobis et observari potest; ita sive juste

sive

sive injuste aut Alpes trajecerit HANNIBAL, aut Hellespontum ALEXANDER, ad hominum cognitionem multum, ad rerum intelligentiam nihil omnino interest. Hic SEXTUS, quasi vero hac oratione non prorsus evertantur ea, quæ sunt ante de causarum scientia a te disputata. Ut enim tibi concedo, justum an injustum bellum aut Italiæ Poenus, aut Persiæ Macedo intulerit, ipsos harum expeditionum eventus exitusque cognosci ac perspici posse, ita tu vicissim fateare necesse est, quæcunque demum fuerint suscipiendi belli causæ, ad ipsius rei intelligentiam nihil prorsus referre. Tum LUCULLUS, vide, SEXTE, inquit, ne pro iisdem habeas quæ sunt dissimillima. Etiamsi enim omnes res gestas ex omni memoria ætatum temporumque enarrare possis, causas vero ignores, historiæ tantum aliquam perceptionem habeas, accuratam cognitionem non habeas. Nisi enim vim inferre verbis velimus, ad cognitionem duo requiruntur, alterum, ut ipsarum rerum notiones animo comprehensas teneamus, alterum, ut causarum intelligentia accedat, quâ demtâ levis relinquitur et confusa perceptio. Rudi et imperito homini horologium admoveatur, an perito artifici, qui variarum partium motus, atque cujusque motûs causas rationesque perspectas habeat, paremne in utroque artificii intelligentiam putes? Qui exactis regibus consules, consulibus imperatores successisse noverit, singulorum etiam nomina, resque gestas memoriâ complectatur, causas vero tantarum conversionum rationesque nesciat, eumne populi Romani historiam accurate tenere dicas? Vobis quid videatur, nescio: ego vero ita sentio,

non

non ulterius istum semidoctum in historia profecisse, quam in architectura eum, qui, ex qua materia ædificium exstruendum sit, norit, quomodo exstruendum sit, nesciat.

Si igitur præcipuum historici munus in eo cernitur, ut ii, qui legant, res ita, ut gestæ sint, accurate intelligant, nullo quidem jure ab eo postulari potest, ut, sicuti de rerum causis, sic etiam de illarum honestate aut turpitudine, aut de eorum, qui illas gesserint, sapientia aut imprudentia admoneat. Neque tamen, quod jure exigi a scriptore non potest, id continuo ita est ab ejus persona alienum, ut peccet si faciat. Nisi forte ea, quæ in Juris Naturæ disciplina *humanitatis officia* dicuntur, eam ob causam, quod cogi ad illa nemo jure potest, in peccatis haberi debent. Physicis autem si conceditur, ut non tantum rerum naturam pandant, verum etiam illius Dei immortalis, cujus imperio hæc rerum universitas tenetur, vim, sapientiam, bonitatemque, prædicent; quidni historicis quoque hæc venia detur, ut, cum naturam humanam tamquam in scena spectandam exhibeant, orationem suam præceptis salutaribus condiant, distinguant, exhilarent? Eo minus autem verendum est, ne quid ex ea re detrimenti historia capiat, quod scriptoris judicium, sive verum sive falsum, ipsis quidem rebus nullam mutationem affert. Neque enim historicum informamus eum, qui ingenii laudem rerum veritati anteponat, sed illum, qui, cum res gestas vere et accurate enarraverit, tum demum tamquam judex sententiam dicat.

Sed redarguendus eorum error est, qui omne historici officium in una rerum causarumque ex-

explicatione ponunt. Ut enim in omnibus artibus ac disciplinis verissime dicitur, nisi quod faciamus, utile sit, stultam esse gloriam, ita historiæ præsertim hoc semper propositum esse debet, ut sit vitiorum expultrix, vitæ dux, magistra atque præceptrix virtutis. Quamobrem optimum quemque ita semper in hoc scriptionis genere elaborasse constat, ut quæ in rebus, omni memoria gestis, sapientiæ virtutisque præcepta exstarent, ea sive levi aliqua significatione, sive diserta admonitione, hominum animis instillarent. Nam quemadmodum rerum causæ duabus rationibus explicari possunt, ut apertæ ipsis narrationibus inserantur, obscuriores tamquam digito demonstrentur, similiter ad perceptionem eorum, quæ cum ad hominum naturas pernoscendas, tum ad bene beateque vivendum pertinent, duabus viis, historia duce, perveniri potest. Quæ enim ita aperta sunt, ut a quovis non stupidissimo facile animadvertantur, in iis non tantum desiderem, verum etiam fastidiam admonitionem scriptoris. In quo admirari soleo Sanctissimorum Virorum prudentiam, qui, in Euangelio, optimi Servatoris vitam literis mandaverunt. Cujus cum sapientiam animique probitatem ita fore omnibus apertam judicarent, ut ipsorum testimonium nemo esset requisiturus, eam orationem adhibuerunt, in qua, præter simplicem rerum narrationem, nihil laudationis inesset. Sed cum in historia, tamquam in theatro, primas partes homo agat, homine autem nihil sit ad fallendum versutius, sæpius accidat necesse est, ut aut, quod liqueat, non habeamus, aut judicio labamur. Ut igitur, quemadmodum ante diximus, cum in causarum indagatione hæremus,

non

non est, a quo melius, quam ab ipso historico, opem petamus, ita in altera historiæ pragmaticæ parte, quam hoc conventu persequimur, sæpius insigni cum legentium utilitate judicium suum auctor interponet. Cumque historiæ cognitio, nisi ad hominum usum emolumentumque referatur, non viri gravitate digna scientia, sed puerile quoddam ac nugatorium oblectamentum censeri debeat, sequitur, in historici munere hoc esse præcipuum, hoc antiquissimum, ut eorum, qui legant, utilitati inserviatur. Qui eximius at præclarus historiæ fructus cum percipi nequeat, nisi error, quoad ejus fieri potest, a judicio amoveatur, illud effici arbitror, non tantum salutarem, verum etiam necessariam esse ipsius scriptoris admonitionem, si ea sit rerum, de quibus exponat, conditio, ut magnum periculum sit, ne a lectoribus, nisi admoneantur, aliquid erroris suscipiatur, ut aut de hominum naturis moribusque perverse judicent, aut honesta ducant, quœ sint turpia, expetenda, quæ fugienda, prudenter excogitata, quæ sint stulte facta. Quemadmodum igitur ipsius historici de rerum causis sententiam propterea expetimus, quod res ipsæ intelligi recte nequeunt, nisi a quibus causis quæque profecta sint, accurate cognoscatur, ita quid de hominibus eorumque rebus gestis judicandum sit, sæpius auctor diserte explicare debet, quo et lectorum error caveatur, et eorum vita virtutis sapientiæque præceptis erudiatur, quod in historia hand scio an sit ultimum et extremum, quo referri omnia debeant. Quo fit, ut utrumque officium, quamquam singulorum dispar sit causa ac necessitas, pari tamen atque eadem in laude ponendum sit.

Cum enim duplex sit scriptionis consilium, quod spectare historicus debeat, cum ut, quæ vere narret, bene intelligantur, tum ut bene intellecta in eorum, qui legant, usum convertantur, alterum munus causarum declaratione, alterum admonitionis utilitate, expletur. Sed ut diximus, non in apertis et perſpicuis ea prudentiæ virtutisque præceptio adhibebitur, sed in iis, quorum sit impeditior ratio, quæque speciem aliquam habeant ad imponendum lectoribus. Tum CAJUS, satis mihi intelligere istæc videor: sed quemadmodum in ceteris disciplinis fieri solet, ut, quæ universa bene et recte præcipiantur, eorum, cum in singulis cujusque disciplinæ partibus adhibenda sint, paulo difficilior sit usus et tractatio; similiter hæc de historiæ scriptione disputatio, quamquam admodum probo, tamen nisi ad certos quosdam locos revocetur, nimis, quod pace tua dixerim, vagari mihi videtur. Quamobrem tuum, si placet, tene morem, et sicut docuisti, quibus locis suam de rerum causis sententiam explicare auctor debeat, ita nunc quoque, cum de altera historiæ parte pragmaticæ disserimus, patefaciendas sentio insidias, quibus decepti lectores, nisi scriptoris voce admoneantur, in judicii errorem perversitatemque incidant. Nam quamvis ipse scriptor falli quoque possit, tamen hoc tibi assentior, quod tu ante posuisti, cum quisque auctor judicari debeat in earum rerum, quas literis mandet, cognitionem majorem operam studiumque impendisse, quam illi, qui legant, eam ipsam ob causam hoc ei concedendum esse ab omnibus, ut, quarum rerumeritissimus omnium censeatur, de iis quoque om-

nium primus et rogetur et dicat sententiam. Cui LUCULLUS, magnam rem exigis, CAJE, inquit, et arduam atque tam difficilem, ut non tantum in meam ingenii mediocritatem non cadat, verum etiam, quo tibi satisfiat, consessus aliquis cogendus sit et senatus philosophorum. Si enim singulorum hominum ea est sæpe astutia, ut, quo aciem oculorum defendant, nec in animos penetrare sinant, sempiterna simulatione, tamquam loricâ, arment se atque tegant, quanto magis nos falli necesse est in historia, quæ est totius humanitatis celebritas, et tamquam theatrum sæculorum. Difficilius etiam redditur negotium, quod maxima rerum pars, quas historia complectitur, geri administrarique solet ab iis, quorum consiliis, tamquam mysteriis Eleusiniis, aut nulli aut perpauci initiantur. Cumque judicium de hominum moribus rebusque gestis sæpissime exiguis signis, quæ imperitorum aciem fugiunt, colligatur, historicus autem, sive quod tenuia illa vestigia jam deleta sint, sive propter brevitatis studium, in magnis plerumque et illustribus rebus versari cogatur, quis non intelligit, et scribenti et multo magis etiam legenti errorem, tamquam saxum Tantalo, semper imminere? E quibus tanta existit laqueorum multitudo, quibus judicium nostrum irretiatur, ut, si quis ab historico aperiri singulos ostendique velit, is hercule postulare videatur, ut sibi maris Aegei guttæ numerentur.

Nec tamen ita prorsus hanc causam despero, ut ne tentandum quidem periclitandumque aliquid censeam. Quamquam enim, quæ universe disseruimus, ita retexi nequeunt, ut singula tamquam

 fila

fila cernantur, tamen fieri posse puto, ut, partitione adhibita, via et ratione procedat disputatio.' Nobis quidem, inquit CAJUS, gratissimum feceris. In crastinum igitur? Tuo id quidem, inquit, arbitratu.

CAPUT V.

In eundem locum ut postridie deveneramus, continuo LUCULLUS, quasi quod promiserat exsolvere properans, cavete, inquit, quæ hesterno die dixi, perverse interpretemini. Cum enim ab historico postulo, ut de hominum moribus rebusque gestis quid ipse judicet, iis locis declaret, quæ aliquid insidiarum habeant, in quas cadere lectores possint; non ego illam induco errandi necessitatem, quæ nullo pacto aut declinari aut superari queat. Sed de fraudulenta veri specie loquor, qua periculum est, ne, tamquam esca, nisi manus injiciat scriptor, in errorem lector pelliciatur. Etiamsi igitur ipsi lectores, quamvis non admoniti, recte fortasse fuissent judicaturi, tamen, ut boni parentes de vitæ periculis admonere malunt liberos, quam puerilem prudentiam temere experiri, ita ab historico melius legentium error præcavetur, quam solertia tentatur.

Jam si quæritur, quibis locis lectorum judicio opitulari historicus debeat, pingui Minerva ita nobis agendum esse existimo, ut, cum in singulis factis, quibus historia constat, tria spectari debeant, primum *susceptio* et *initium*, tum *exitus* cujusque rei, denique *quibus auxiliis et instrumentis* quidque conficiatur, hunc teneamus disputationis cursum, ut ea singula quantum afferant

quamque multiplex errandi periculum, intelligatur. Est autem illud disserendi iter duplex, ut aut *singula seorsum spectentur*, aut *inter sese ita conjuncta, ut ad se invicem referantur.*

Et tria quidem illa, quæ in quoque facto consideranda esse dixi, si *singula seorsum spectantur*, unam quandam habent et communem speciem ad fallendum. Quod quo intelligatur, paulo altius causa repetenda est. In ea quæstione, quid honeste, quid turpiter, quid sapienter, quid stulte, quid recte, quid prave factum sit, quid denique ex quaque re effici possit, ad ejus, qui illam gesserit, mores cognoscendos; in hac igitur quæstione is, qui aliquid fecerit, *voluntate* fecisse sumitur, *non invitus* neque *coactus.* Ut enim servus, quod non suo judicio arbitratuque, sed verberibus tormentorumque metu ad exsequenda negotia movetur, non magis virtutis prudentiæque laudem consequi potest, quam lapis, qui suo nutu ac pondere deorsum fertur, sic in omni re, sublata voluntate, tollitur fortitudo, temperantia, prudentia, et, quæ est una omnium excellentissima virtus, justitia. Est autem de *hac arbitrii libertate* magna philosophorum inter se atque gravis dissensio. Cum enim alii eam in eligendo eo, quod optimum videatur, ponant, alii hanc divinam naturæ nostræ dotem ita definiendam esse putant, ut in rerum aut electione aut actione, nullis omnino momentis, extra nos positis, afficiamur. Et nobis quidem in tanta sententiarum varietate quid probandum, improbandumve videatur, explicare nihil attinet. Neque enim hæc aurificis staterâ sed populari trutinâ examinamus.

Itaque illud animadvertimus, duplicem esse arbitrii libertatem; alteram rerum dominam prorsus et moderatricem, alteram earum pedissequam quodammodo atque ministram. Phidias quidem, cum Jovis aut Minervæ forman faceret, potuisset etiam, si voluisset, ex eadem materia simulacrum efficere Neptuni. Itaque is ex omni parte operis sui dominus, ac prorsus sui arbitrii. Alia est ratio ejus, qui affectas vetustate imagines reficit. Is enim etsi nemine cogente laborem suscipiat, atque multa fortasse suo arbitratu agat, tamen hujus multo minus liberum est negotium, quam illius, cum habeat certam formam, ad quam artem et manum dirigere cogatur. Itaque ut hujus opera rerum statu et conditione regitur, Phidiæ autem voluntati præbebat se et obtemperabat materia; sic in omni negotio humano plurimum interest, utrum res ab arbitrio an arbitrium a re proficiscatur.

Quorsum hæc? ut intelligatur, non posse historiæ studium sive hominum moribus cognoscendis sive virtutis sapientiæque præceptis colligendis inservire, nisi antea constet, utrum is, qui aliquid fecerit, *ultro* fecerit atque *liberrimo judicio*, an vero *voluntatem suam ad rerum conditionem accommodaverit.* Cujus discriminis tanta vis est, ut sæpe, cum idem homo agat idem, tamen, pro re, et qui agat, jam bonus, jam pravus, et id, quod agatur, nunc turpe, nunc honestum, nunc sapienter, nunc stulte susceptum atque perfectum, videri debeat. Atque ut et vitii atrocitatem et virtutis laudem voluntaria susceptio auget, sic voluntatis non libera per se impulsio sed per occasionem commotio, et virtuti magnam

sæpe

sæpe partem laudis, et vitio, turpitudinis aufert. In rerum autem *exitu eventuque* judicando partim animadvertenda *fortuna* est, partim *consilium propositumque* eorum, qui iis præsint. Et fortunam quidem hoc loco prætermittimus: loquimur enim de iis rerum eventibus, qui ex hominum judicio voluntateque pendent. Itaque, ut in rerum susceptione, sic etiam in perfectione, videndum est, utrum cujusque rei exitus a libero prorsus animi judicio sit profectus, an vero a secundario, ut ita dicam, consilio, quod rei demum progressus atque conditio attulerit. Quod Muhammedis exemplo optime declarari potest, qui, cum restituendæ religionis consilium iniisset, tandem, successu invitatus, ad dominationem animum induxit. Similis est ratio *auxiliorum instrumentorumque*, quibus quæque res conficiatur. Quorum cum duo sint genera, alterum eorum, quæ libera electione adhibentur, eorum alterum, quæ ex rerum conditione existunt, qui ex iis cum hominum naturas cognoscere, tum virtutis sapientiæque præcepta comparare cupiat, nihil is antiquius habere debet, quam ut alterum genus ab altero prudenter discernat. Sæpius enim rerum status facit, ut cum omnium approbatione eam rei conficiendæ rationem adhibeamus, quam, si adhuc integra fuisset optio et potestas eligendi, non potuissemus sine reprehensione adhibere. Contra haud raro usu evenit, ut, quod consilium, re adhuc integra, recte sapienterque iniissemus, idem, mutato rerum statu, perniciosum stultumque existimari debeat.

Quæ cum ita sint, videte, quid consequatur. Etsi enim plerarumque rerum eam esse rationem

fateor, ut ambigi non possit, utrum illi, qui eas gesserint, suo ipsi judicio voluntatique paruerint, an vero consilia sua ad eam, in qua versarentur, rerum conditionem composuerint; interdum tamen hæc diversissima consiliorum genera, *sive per simulationem* sive *casu aliquo*, ita permista sunt inter se atque confusa, ut perdifficiliter internoscantur. Et simulationis quidem causa in hominum est potissimum superbiâ posita, qui cum omnia præclara sibi libenter vindicent, eorum contraria aliis imputent, eam sæpe calliditatem adhibent, ut si quid recte ac prospere gestum sit, id continuo sibi, tamquam manus injectione, asserant, sin vero quid offensum titubatumque sit, id rerum conditioni necessitatique assignent. *Casu* autem incredibile dictu est, quam sæpe fieri possit, ut quid cuipiam aut laudi aut vitio detur, cujus laudis vitiique aut nulla omnino aut exigua tantum ad eum pars pertineat. Etiamsi enim rei susceptio minime ex rerum statu et opportunitate pendeat, sed prorsus voluntaria esse videatur; quid tandem, si, qui aliquid agat, non suo is animi judicio, sed aliorum hortatu, admonitione, significatione, ad agendum sit adductus? Ut enim levissima sint momenta, quibus impellamur, tamen, dummodo tantum valeant, ut, nisi illa accessissent, numquam fortasse animus inclinasset, necessario efficitur, ut, quanta ab illis fiat accessio, tanta de laude atque de vituperatione decessio. A parvis autem tenuibusque initiis quantæ interdum res quamque insignes nascantur, e NEWTONIS exemplo intelligi potest, magni præsertim ac pene divini viri, quem accepimus, cum de arbore decidens malum animadvertisset, eo

eo casu admonitum, stellarum cursus, motus, ambitus, descriptiones, omnium primum accuratissime consignasse.

Quorsum hæc? ut intelligatur, quibus locis, cum de hominum moribus eorumque rebus imitandis fugiendisve quæratur, ipsius historici desideretur admonitio. Cum enim ex rebus gestis nec cujusquam mores cognosci, nec earum honestas aut turpitudo, prudentia aut imprudentia ei tribui imputarique possint, nisi *sciens atque volens* gesserit; cumque alia sit arbitrii voluntatisque species, quæ rerum conditionem *antecedat*, alia, quæ eam *consequatur;* in hac autem diversissimarum rerum distinctione positum sit omne de hominibus eorumque rebus recte judicandi præsidium; sequitur, *ab ipso scriptore eam, de qua loquimur, historiæ pragmaticæ utilitatem disserta admonitione adjuvari debere, ubi metuendum sit, ne lectores, fallaci rerum specie decepti, aut a libero animi judicio profecta putent, quæ sint ipsi rerum statui tribuenda, aut huic ea adsignent, quorum voluntaria esset ac nulla conditione circumscripta optio.*

Huic autem, de qua adhuc locuti sumus, partitioni subjectæ sunt reliquæ, de quibus est eadem præceptio. Ut enim, etiamsi in eligendo nulla prorsus conditione adstricti videamur, tamen, cum variarum rerum optio datur, non semper omnium est æque integra electio, ita, quamvis ad rerum statum sit moderanda voluntas, aliarum tamen rerum liberior est, quam ceterarum, electio. Itaque nec de illa solutiori ratione omnis est sublata necessitas, neque hæc constrictior omni arbitrio libertatique interitum affert. Ex

quo

quo rursus sequitur, quod paulo ante posui, tum opus esse ipsius scriptoris diserta admonitione, *cum periculum sit, ne in errorem lectores inducantur, aut ea prorsus arbitrio electa existimantes, quæ non ex omni parte voluntaria erant, aut ea omnino necessaria putantes, in quorum electione magna fortasse judicii arbitriique pars erat relicta.*

Declaratum satis arbitror, quid sit, quod initio diximus, tres illas partes, in quas quamque rem distribuimus, *susceptionem*, *perfectionem*, *perficiendique auxilia*, *si singulæ seorsum spectentur*, unam habere atque communem ad fallendum speciem. Neque vereor, ne non universum argumentum, sed tantum aliquam ejus partem hac disputatione complexus esse videar. Cum enim in quaque re gesta duo quæri soleant, alterum *quid gestum sit*, alterum, *quo animo et voluntate:* quorum illud philosophi *materiam*, hoc, *formam* appellant: materiam quidem trifariam partitus sum, formæ autem bipartita fuit divisio, prout voluntas rerum conditionem aut anteeat, aut consequatur.

Sequitur, ut de trium earum partium, quas in singulis rebus gestis spectandas esse diximus, *mutua inter se conjunctione* dicamus. Est enim conjunctionis ea sæpe vis et efficacitas, ut, quæ singula sive placeant sive displiceant, de iis prorsus aliter sentiendum videatur, cum ponantur juxta sese. Ut enim ista viola, antequam e calyce hæc rosa emersisset, mirifice me delectabat, nunc autem hujus rubore obrui et obscurari videtur, ita omnium rerum et laus et dedecus aut comparatione augeri aut elevari solet. Quod etsi

summæ sæpe iniquitatis est: ut in his ipsis, quos commemoravi, floribus: fieri tamen rectissime interdum potest, ut rerum laudes et vitia non per se spectentur, sed ex aliarum rerum laudibus vitiisve pendeant.

Quod si ex me quæratis, ad quam ego normam in hac re judicium meum dirigere soleam, hoc unum maxime mihi observari et animadverti debere videtur, *quæ sit rerum aut cognatio, aut sejunctio, aut omnino necessitudo.* Ut enim ex naturali rerum affinitate quædam virtutum vitiorumque communitas gignitur, ita quæ separata disjunctaque sunt naturâ, nullam inter se laudis vituperationisque societatem habent. Quod, cum vobis perspicuum esse arbitrer, videamus quomodo in præsentem disputationem cadat.

Earum partium, ex quibus quamque rem gestam constare dixi, duplex potest fieri conjunctio, ut *aut* susceptionem et exitum, aut cum utroque instrumenta copulemus, quibus quidque sit confectum. Videte autem inter utramque conjunctionem quantum intersit. Ut enim a rei molitione ad instrumenta, atque ab his ad exitum, facilis est ac nullo impedimento interclusa via, ita instrumentorum interjectu a susceptione ad perfectionem intercepta est et obstructa progressio. Quo efficitur, ut neque rerum initia et exitus, quæ separavit quodammodo natura, temere conjungi debeant, neque ab his disjungi instrumenta, quæ sunt illis interposita, et pari, ut ita dicam, cognatione utrumque attingunt.

Nescio autem, quo vulgari vitio et temeritate fiat, ut crebro conturbetur hic ordo naturae et prorsus invertatur. Solent enim homines id, quod in

in quaque re primum et extremum est, ita inter se mente et cogitatione nectere, quasi nihil sit medium quod utrumque contineat. Cumque, ut serræ, secures, ceteraque ferramenta ad ipsas ædes, postquam exstructæ sint, non amplius pertinent, ita reliquarum rerum instrumenta cum rebus ipsis, postquam confectæ sint, non amplius conjuncta esse videantur, eo labitur hominum temeritas, ut divellant ac distrahant ea, quæ arctissime vinxit copulavitque natura.

Ex quo emergit, duplex ea, quam commemoravi, conjunctio quale ab historico officium postulet. Et superior quidem illa conjunctio eam cautionem habet, ut ne quis

. . . . . *ab eventu facta notanda putet.*

Cum enim rerum perfectio non necessario ex earum susceptione apta sit atque nexa, sed ex instrumentorum prudenti et delectu et usu pendeat, sequitur, fieri recte non semper posse, ut rerum eventus, sive prosper sive infelix, sive salutaris sive calamitosus, in ipsius consilii aut laudem aut vituperationem trahatur. Referti sunt annales exemplis eorum, quorum aut nefaria consilia saluberrimum exitum haberent, aut optimarum rerum molitiones perniciem ipsis aliisve afferrent. Quod, sive fortunâ factum sit et fieri adhuc soleat, sive impedimentorum objectu, sive viæ et rationis illo delectu, qui ad rem non satis esset accommodatus, eo certe valere debet, ut permagno in errore illi existimandi sint versari, qui cum hominum naturas, sapientiam, stultitiam, virtutes, vitia explorare velint, semper rerum,

quas

quas illi gesserint, eventum, tamquam oraculum, consulendum esse putent. Quæ temeritas, cum, ut dixi, admodum sit vulgaris atque nobis, cum historiæ monumenta tractamus, invitis fere obrepat, sæpius accidat necesse est, ut, nisi nos scriptor admoneat, in judicando labamur. In quo rursus ea est adhibenda cautio, ut perspicuitati ne obsit argumentatio. In multis enim rebus tam facile intelligitur, eventum ad spem voluntatemque non respondere, ut putida prorsus sit historici admonitio. Si autem quando incidat, quod sæpe incidere arbitror, ut, qui rei exitus præmeditatus videretur, eum, accuratius causa perspecta, fortuitum esse appareat atque præter opinionem ejus, qui rem susceperit, tum ab ipso scriptore aperiunda rei ratio est. Haud enim scio an in omni hoc negotio nihil pejus perversiusque esse possit, quam hominibus tribuere, quod sit aut fortunæ aut aliis causis assignandum. —

Altera est conjunctio *instrumentorum cum rei susceptione et exitu.* Inter quam et superiorem illam id differt, quod, cum rerum eventus sæpius ab initiis deflectant, nec semper, quid fuerit suscipiendi consilium, declarent, instrumenta ad utramque rerum partem ita pertinent, ut a neutra divelli possint. Quod cum dico, forte quis vestrum ita mihi occurrat, ut multas res commemoret, quarum instrumenta et ad susceptionem prorsus essent inepta, et ad eventum nihil omnino conferrent; ex quo consequatur, fieri sæpe posse, ut cum rerum molitione et perfectione nulla sit instrumentorum conjunctio. Atqui animadvertenda duplex conjungendi ratio est, altera *consilii* et *voluntatis*, altera *ipsarum rerum.* Et in *rebus* quidem

dem *ipsis* sæpe nulla est instrumentorum cum susceptione et exitu copulatio, siquidem *copulationis* voci eam vim tribuimus, ut instrumenta et ad susceptionem apta et accommodata sint, et id, quod quis intenderit, iis efficiatur. Sæpe enim et inepta adhiberi videmus, et, etiamsi aptissima sint, fieri tamen irrata. Sed quærimus hoc loco, quid fieri velit is, qui quidpiam moliatur, non, quid fiat aut factum sit, in quo est permagna vis fortunæ. Loquimur enim de hominum moribus, prudentia, imprudentia, vitiis, virtutibus, quæ non sunt ex casu aliquo eventibusque fortuitis suspensa, sed in *consiliis voluntatibusque* cernuntur. Itaque instrumentis quid efficiatur, parum interest, modo illa ad rem susceptam perficiendam delecta esse recordemur et adhibita ab eo, cujus mores cognoscere velimus. Hæc est altera auxiliorum cum rei susceptione et exitu conjunctio, quam *mentis voluntatisque* esse dicebam.

Cum igitur rerum et susceptio et perfectio instrumentorum vinculo contineantur, sequitur illas ex his ita pendere, ut, rectene an vitiose, sapienter an stulte, quid susceptum perfectumque sit, bene judicari non possit, antequam de ipsis instrumentis judicatum fuerit. Quod cum dico, memineritis velim, nobis hoc loco non esse sermonem de eo bono et malo, quod a philosophis *physicum* nominatur, sed de virtute et vitio, de honestate et turpitudine, de stultitia et sapientia, quæ et ipsa virtus dici debet, cum, remota a justitia, calliditas potius quam sapientia sit appellanda. Itaque si dicam, quid sit paupertas, divitiæ, honores, ignominia, intelligi non posse, nisi, *qua via et ratione* illa nobis obtigerint,

sciamus, absurde dicam. Hæc enim *per se* cognoscuntur, nec viæ ac rationis aut scientia aut ignoratio efficit, ut aut melius aut minus bene cognoscantur. Si autem, quid recte, quid prave, quid prudenter, quid stulte, fiat factumve sit quæritur, illud quo dijudicari bene possit, instrumentorum est habenda ratio. Cum enim, nisi ad id quod agatur præsidiorum facultas suppetat, neque suscipi quicquam neque perfici possit, efficitur, quicquid in rerum molitione et exitu aut laudabile sit aut vitiosum, id omne tum demum nostrum esse, nobisque assignari debere, cum instrumenta a nobis ipsis reperta fuerint atque adhibita. Qui enim fieri aliquid velit, quod per instrumentorum penuriam fieri non posse sciat, is eam rem non suscipiat sed somniet. Etiamsi autem evaserit aliquando, quod somniaverit, absque eo ut aut instrumenta omnino, aut ea certe, quæ ad rem efficiendam apta essent, adhibuerit, non profecto somnianti sed fortunæ aliisve causis fuerit rei eventus tribuendus. Contra, si instrumentis aut prorsus nihil, aut certe non illud efficiatur, quod is, qui iis utatur, spectet, tamen, modo sciamus qua ille via et ratione id, quod velit, aggrediatur, perfacile sit de ejus moribus, consilio, voluntate, judicium. Ex quo apparet, cur rei susceptæ perfectæque aut laus aut vituperatio non ad instrumenta, sed horum ad illam, transferri debeat. Pauperum elevare inopiam bonum videatur; atqui si fiat pecunia, quam aliis debeas, nihil ista liberalitate perversius esse possit.

Hinc intelligitur, is quid facere debeat, qui historiæ scriptionem ad legentium utilitatem re-

ferre velit. Sæpe enim fit, ut homines in una rerum susceptione et exitu mentis oculos defigentes, instrumenta nec videant nec ullam eorum rationem habeant. Quod fieri tum præsertim solet, cum id, quod suscipiatur perficiaturque, adeo eos advertat atque sive in bonam sive in malam partem insigne sit, ut ea magnitudine instrumenta obruantur. Isti igitur sive rei eventum cum ejus susceptione copulent, sive harum partium alterutram tantum intueantur, cum æque atque illi, quos paulo ante reprehendi, ea negligant, e quibus maxime elucet, quid de hominibus eorumque rebus sit judicandum, utrorumque simili levitati similis est adhibenda curatio. Horum perversitati cognatus est error eorum, qui cum maxime quâ viâ et ratione quidque confectum sit animadvertant, ita omnia conturbant, ut nisi admoneantur a scriptore, non res gestas instrumentis sed hæc illis judicent atque metiantur. In quo illud maxime capitale est, quod, ut res gesta aut lucrum aliquod aut detrimentum apportaverit, ita continuo, quibus illa confecta est, instrumenta, honesta aut turpia, sapienter aut imperite excogitata et adhibita existimantur. Quæ si vera est sententia, quæ possunt esse patriæ proditiones, quæ urbium direptiones, quæ tectorum incendia, quæ parricidia, quæ immanitas, quæ denique flagitia tam tetra tamque nefaria, quibus non aliquando virtutis nomen impertiri debeat?

His igitur locis, in quibus facile errari et potest et solet, opus est historici prudentiâ, qui nos primum doceat ex rebus gestis non posse hominum virtutes, vitia, mores intelligi, nisi ad viam et rationem attendamus, qua id quod vellent,

lent, aut consecuti sint aut consequi sint conati. Deinde in delectu viæ et rationis, quam sæpe *instrumentorum* non satis apto vocabulo appellavimus, ita hominum studia, voluntates, ingenia apparere, ut non a rebus ipsis, sed ab *auxiliis*, quæ ad illas perficiendas adhibita sint, omne judicium proficisci debeat. Denique si quando inciderit, ut aliqua res insignem in utramcunque partem eventum habeat, tum imprimis, quo pestilentissimus error præcaveatur, id aget historicus, ut diserta admonitione hominum mentes a rei exitu avocet atque ad modi, quo illa perfecta sit, contemplationem convertat. Neque enim laudandum quicquam est, quod cum vitio fiat, etiamsi Croesi thesauros afferat, neque vituperandum, quod cum virtute, quamvis concidat omne coelum omnisque terra.

Satis igitur, nisi fallor, hoc sermone a me explicitum est, quare, quibusque scriptionis suæ locis, auctorem oporteat diserta sententiæ suæ declaratione eam historiæ pragmaticæ utilitatem adjuvare, quæ partim in cognoscendis hominum moribus, partim in colligendis sapientiæ virtutisque præceptis, cernitur. Vereor autem ut in his acquiescatis, cum fortasse hoc etiam a me exspectetis, ut declarem, sitne historici, postquam, quid sit recte, quid prave, quid sapienter, quid stulte factum, exposuerit, ita quoque legentium utilitati inservire, *ut eos ad earumdem rerum aut fugam aut studium æmulationemque incitet?* Ego autem, quamquam non prorsus istam sedulitatem aspernor, tamen non magnopere desidero. Qui enim virtutem et vitium, sapientiam et stultitiam tamquam in scena spectat ita autem

 ab-

abjectus atque perditus est, ut eorum adspectu aut neutram in partem moveatur, aut etiam, quæ recta sunt, iis prava anteponat, ejus est medius fidius, desperanda salus. De humano autem genere ita me bene existimare fateor, ut omnium animis et nequitiæ odium et igniculos seminaque virtutum ab ipsâ esse naturâ ingenerata putem. Cujus beneficii, divinitus in nos collati, hoc esse magno argumento debet, quod frigere solemus ad orationem eorum, qui, cum in quapiam re quid laudandum vituperandumve sit, ostenderint, tum eam sic animis nostris admoveant, ut aut ad ejusdem nos rei studium hortentur, aut avocent ab ea et deterreant. Quorum vocem promtius profecto et alacrius exaudiremus, nisi supervacaneam existimaremus admonitionem humanam, cum mentibus nostris insitam habeamus atque insculptam legem divinam. Neque illud prætermittendum est, quod in historia tanta est rerum multitudo et varietas, ut si quis auctor quavis scriptionis suæ parte, quid expetendum quid fugiendum sit, lectores edocere voluerit, is potius Orationes Sacras habiturus, quam res gestas narraturus, videatur.

Quamquam igitur non placet, ut infantibus mammas, sic legentibus sapientiæ virtutisque præcepta admovere, tamen, ne huic admonitionis generi omnino bellum indixisse videar, hanc interdum ab historico prudentiam postulem, ut salutarem illum motum, quem nobis insitum atque innatum dixi, regat ac moderetur. Cum enim historia tantam nationum, institutorum, morum, varietatem complectatur, ut sæpe, quod in alia gente honestum ac laudabile ducatur, idem in

alia

alia turpe et ignominiosum sit, magna cum in aliorum virtutibus sequendis, tum in vitiis fugiendis, adhibenda prudentia est. Quamvis enim una omnium et communis naturæ lex est, adquam non facti sed nati, non instituti sed imbuti sumus, tamen non tantum omnes gentes ei legi eodem modo non parent, verum etiam aliæ sic sæpe obtemperant, ut aliis fere peccare videantur. Similiter in judicanda aliorum aut sapientia aut stultitia animadvertenda est nationum varietas. Cum enim ea sit vis sapientiæ, ut, quæ optima sint, optima ratione consequi studeat, de eo autem ipso, quid sit *optimum*, non una semper omnium populorum vox sit atque sententia, haud raro accidat necesse est, ut, quod ad aliorum mores sapienter factum videatur, id si ad nostros referatur, insaniæ notam subeat.

Quamobrem ad historici munus illud imprimis pertinere arbitror, ut doceat interdum quæ sit earum rerum, quas narret, cum nostris moribus, institutis, temporibus conjunctio, quæ discrepantia. Quod ut ad animi agnitionem jucundum est, ita uberrimum ad virtutis sapientiæque fructum. Quemadmodum enim excordem quemdam hominem accepimus, cum ABRAHAMI vellet virtutem assequi, filii sui sanguine manus cruentasse, sic multorum ea est perversitas, ut non in animi tantum verum etiam in facti similitudine imitationis laudem ponant. Quo eos errore liberaverit historicus, si monuerit, quamvis ipsa virtus stabilis sit atque constans et semper eadem, ejus tamen, tamquam corporis, apud varias gentes varium esse habitum, cultum, vestitum, ornatum. Quo illud consequetur, ut non tantum *quid* ex-

petendum fugiendumve sit, doceat, verum etiam, quod in omnibus rebus videndum est, *quatenus.* Qui enim, quid aut moribus nostris consentaneum aut ab iis alienum sit, docet, is tacitus significare videtur, quid fieri a nobis quid caveri velit. Quæ quidem obscurior virtutis sapientiæque prædicatio, nescio quomodo, pronius in animos nostros influit atque multo majorem vim habet, quam oratio eorum, qui cum hebetiores nos existiment quam ut ipsi aut boni rectique pulcritudine aut pravi nequitiæque deformitate moveamur, ubique quid facere quid fugere debeamus, præcipiunt vel etiam inculcant.

Itaque in hac quoque historiæ pragmaticæ parte eam scriptor consuetudinem sequatur, quam in omni hoc sermone crebro laudavi, ut, quæ aperta sint, lectorum judicio relinquat, ne admonendi importunitate irritare eos magis quam docere videatur. Sin vero eorum, quæ narret, ea forte sit ratio, ut, quamvis aut probanda aut reprehendenda sint, tamen, si ad nostros mores ac tempora referantur, neque hæc omnino fugere necesse sit, neque illa prorsus sine vitio imitari possimus, tum, ne quid erroris suscipiatur, ab historico notanda est rerum, gentium, institutorum diversitas. Quo facto, ab ulteriori admonitione abstineat, lectores sua sponte et voluntate facturos arbitrans, quod HERCULEM fecisse accepimus, qui, cum exiisset in solitudinem, atque duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, illa spreta, hanc ingressus sit.

Habetis meam de historiæ scriptione sententiam, quam non temere alicunde arripui, sed ex assidua cum aliorum tum POLYBII nostri lectione collegi.

Quoad

Quoad enim meminisse possum, nihil est in omni hoc sermone a me positum, quod non et ex gravissimorum libris historicorum hauserim, et eorum exemplis declarari confirmarique possit. Nolui autem disputationem, quam longiorem fore quam pro nostra consuetudine videbam, exemplorum frequentiâ refercire, quamquam, si quæratis, præsto sunt. Quo magis autem ab exemplorum commemoratione abstinerem, hoc etiam in causa erat, quod Viri Eruditi, ad quorum consilium hunc sermonem dirigere volebam, non quid ab historicis, vel optimis, factum sit, sed quid fieri oporteret, quærere videbantur. Neque cum meam de historiæ scriptione sententiam ex POLYBII ceterorumque lectione me collegisse dico, hoc ita intelligi volo, quasi apud me sine ratione valeat auctoritas. Sed cum animadvertissem, qualis fuerit eorum, qui optimi habentur, mos et consuetudo, tum, quoad ejus fieri a me potuit, illorum scriptionem ad rectæ rationis tamquam normam exegi, atque ita probavi, ut probaturus etiam fuissem, quamvis nemo quisquam eam scribendi rationem adhibuisset. Neque, cum de pragmatica historiæ scriptione agitur, mirari quisquam debet, si veteres Auctores recentiorum plerisque antepono. Cum enim illi, ut XENOPHON, ut POLYBIUS, ut CÆSAR, in sole atque pulvere versarentur, iisque rebus, quas memoriæ prodiderunt, et interfuissent plerumque et præfuissent, qui autem nostra consuetudine eruditi habentur, in bibliothecarum umbraculis delitescant, neque in sago neque in toga foras prodire soleant, tantum inter utrosque interest, quantum inter Punicum illum HANNIBALEM et Phormionem so-

phistam. Neque hoc ita dico, quasi de nostrorum hominum laudibus detrahere velim; quorum cum multi sint summis præditi ingeniis excellentissimâque doctrinâ, nihil causæ video, cur non, si eadem illis, quæ veteribus, obtigisset fortuna, horum quoque præstantiam assequi potuissent (q).

Vos igitur, optimi adolescentes, nec nostros contemnite, et veteres legite, quæso, studiose, ut facitis. Nolite putare, historiâ quicquam esse aut ad cognitionem pulcrius, aut ad doctrinam uberius, aut ad vitæ actionem utilius. Quamobrem sic eam cogitatione, mente, memoriâ complectimini, ut vitæ magistram ac testem veritatis. Et quandoquidem immortalis ille Deus, cujus nutu et imperio omnia geruntur, humanarum quoque rerum gubernacula, tamquam in puppi sedens, tenet, ita historiæ studium ad pietatis fructum convertitote, ut hunc mundi moderatorem, qui præsentiam suam semper et ubique declarat, sanctâ et casta mente colatis.

Ἓν ἔργον ἱστορίας καὶ τέλος, τὸ χρήσιμον.

LUCIANUS.

(q) Conf. D. RUHNKENII *Orat. de Doctore Umbratico*, in *Opusc.* p. 129. et D. G. J. HUBLER: *Der verkannte Werth der classischen Schriftsteller*, pag. 28. *sqq.*

V E R-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDING DER

VRAGE:

WELKE VOLKEREN HEBBEN DE ZOOGENOEMDE HUNEBEDDEN GESTICHT? IN WELKE TIJDEN KAN MEN ONDERSTELLEN, DAT ZIJ DEZE OORDEN HEBBEN BEWOOND?

DOOR

NICOLAUS WESTENDORP,

Predikant bij de Hervormde Gemeente te Losdorp, in de Provincie Groningen.

Aan wien, door de algemeene jaarlijksche Vergadering van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, op den 20 Meij 1815, de gouden Eerprijs is toegewezen.

VERHANDELING

OVER DE

HUNEBEDDEN

EN DERZELVER

STICHTERS.

INLEIDING.

Er zijn in de onderfcheidene werelddeelen verbazende gedenkftukken overgebleven uit de vroegfte eeuwen. De tempelen in de Indiën, de pyramiden en bergholen van Egypte, de ruïnen van Perfepolis, de gedenkteekenen van Griekenland en Rome boeijen den reiziger, en brengen den kunftenaar in verrukking. Hoezeer nu derzelver beoefening voor de fchoone kunften van het meeste nut is, zoo is het desniettemin onbetamelijk de overige gedenkwaardigheden te verachten, welke wij op onzen eigenen grond in Europa vinden. Zijn niet dezelve voor de gefchiedenis der menschheid even belangrijk?

Welke aanzienlijke werken van den ouden tijd levert ons deze grond niet op? Hoe merkwaardig zijn niet de *Kurgauen* van Rusland! Hoe gewigtig niet de oude tempels, kringen en woningen der Druiden, de pyramiden, de *dolmins*, *menhirs*, *cromlechs*, altaren en heilige wegen, welke in het gebied van Frankrijk, Denemarken, Zweden en Engeland zoo veelvuldig verfpreid

zijn!

zijn! En wie ziet niet met verbazing de Hunebedden, deze belangrijke overblijffelen van oude en magtige volkeren?

Belangrijke? Ja voorzeker! Zij behooren immers tot onze Archæologie. Van dezelve begint de eerfte gefchiedenis der in ons land gewoond hebbende volkeren. Hoe aanmerkelijk zijn ze, van den zedelijken kant befchouwd, als vertegenwoordigende en teekenende een fterk, maar vreemd geloof aan de voortduring na den dood. Zelfs over den oorfprong der volkeren en der Godsdienften verfpreiden zij zeer veel licht.

Wie bepaalt derzelver ouderdom? Zouden zij hierin de pyramiden van Egypte ook gelijk komen? Ten minfte kunnen ze even lang duren. Deze woeste rotfen, door een onbefchaafd volk op elkanderen geftapeld, zijn heden voor ons, wat de pijramiden voor Egypte zijn: gedenkteekenen van een grof bijgeloof; doch opmerkelijk uit hoofde van derzelver oudheid, treffende door hunne grootheid en hunne gedaante.

Onze voornaamfte geleerden hielden zich, in voorgaande tijden, meestal met Romeinfche oudheden bezig. Op onze opgeworpene fteenhoopen zag men gemeenlijk met verachting neêr. Voortaan zullen wij ons over onze dwaasheid fchamen. Als men deze onze gedenkteekenen wil en kan lezen, zullen zij aan onze Oudheidkundigen gelegenheid geven, om de eerfte bladen onzer gefchiedenis grondiger en fraaijer te befchrijven.

Vol van geestvervoering voor de oudheid, wage ik dan eene poging ter beantwoording der vrage, door de Maatfchappij van Wetenfchappen aldus opgegeven: „ *Welke Volkeren hebben de*

„ *zoo-*

„ *zoogenoemde Hunebedden gesticht? In welke* „ *tijden kan men onderstellen, dat zij deze oor-* „ *den bewoond hebben?*"

Men wordt, bij eenige nadere overweging, getroffen door het juist inzigt, hetwelk de Maatschappij in de daarbij gevoegde verklaring ten toon spreidt. Inderdaad, zoo het mogelijk is, om tot nadere bepalingen, over den oorsprong der Hunebedden te geraken, zoo is het alleen langs dien weg, welke door dezelve is voorgeschreven. Dit veelomvattend gezigtspunt getuigt van eene diepe, algemeene en onbevooroordeelde beoefening der geschiedenis.

De vraag doet eer aan de Maatschappij. De beantwoording daarvan zal zeer veel licht verspreiden over de geschiedenis der volkeren en der volksverhuizingen. Als men in de begrafenisgebruiken wijzer is geworden, zal men in staat zijn, om het onderscheiden verblijf der volksstammen, met eene aangename zekerheid, te bepalen. Op deze wijze zal men de geschiedenis behulpzaam zijn, in de afkomst, de verspreiding, de lotgevallen der volkeren van Europa op te maken. Uit liefde tot de historie, de waarheid en het vaderland, verblijden wij ons hartelijk, en leggen gaarne ook ons offer op het altaar der wijsheid.

Orde van behandeling.

Mijne Lezers zullen vooraf in aanmerking dienen te nemen, dat er niet alleen gevraagd wordt naar de volkeren, door welke, en naar de tijden, in wel-

welke de Hunebedden in Drenthe en het Hertogdom Bremen zijn gesticht: de Maatschappij bepaalt er tevens bij: 1°.) dat men deze monumenten vergelijke met soortgelijke gedenkteekenen in Groot-Brittanje, Denemarken, Noorwegen, Duitschland, Frankrijk en Rusland voorhanden; 2°.) dat men zerken, urnen, wapenen, sieraden, offergereedschappen, enz., uit deze Hunebedden afkomstig, vergelijke met soortgelijke zarken, urnen, wapenen, enz. uit de oude begraafplaatsen der oude Germanen, Galliërs, Slaven, Hunen en andere Noordsche volkeren, waarover PALLAS onderscheidene bijzonderheden heeft aangeteekend.

In de behandeling van dit onderwerp is het mij het gevoegelijkst voorgekomen, dat ik de stof verdeelde in drie Afdeelingen. De eerste Afdeeling bepaalt, wat men door Hunebedden te verstaan hebbe, geeft de plaatsen op, waar zij gevonden worden, beschouwt den uit- en inwendigen toestand dezer gedenkteekenen en verzamelt hetgeen uit de vergelijking derzelve zich laat afleiden. De tweede Afdeeling toont aan, van welke volkeren de Hunebedden niet kunnen zijn. In de derde wordt aangewezen, aan welk volk men dezelve met de meeste waarschijnlijkheid kan toeschrijven, en staaft den hoogen ouderdom der Hunebedden.

Of deze wijze van behandeling de kortste zij, is onzeker; maar dezelve is, mijns inziens, de natuurlijkste, de geschiktste, de alleen mogelijke, om het onderwerp te doorgronden.

EER-

EERSTE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Wat verstaat men door Hunebedden, en waar worden zij gevonden?

Eertijds spelde men dit woord *huine* en *huyne*, gelijk PICCART, KEYSLER en anderen; thans *hune* en *hunne*. Ik heb mij aan het doorgaand gebruik en de uitspraak, gelijk die in Drenthe, in Westfalen en zelfs in Zweden (1) is, gehouden. Men vertelde ons in Westfalen van de *Hunen*, en hunne verbazende grootte en sterkte, alles wat men elders van de *Titanes* en *Gyganten*, *Bergbaur*, *Riesen* of *Reuzen* heeft opgedischt. In deze beteekenis is het woord nog dagelijks in vol gebruik. Dit verzekeren ook PICCART, NANNINGS en SMIDS (2). FULDA geeft ook deze beteekenis op (3). Hiermede staat het bekend volksgevoelen onder ons in verband, dat de Hunebedden door de Reuzen zijn gesticht, gelijk ook dat van de landstreken langs de Elve en daarover, waar men ze *Riesengraber*, *Riesenbette* noemt.

HAM-

(1) Zie bij LOCCENIUS *Hist. Suec. Lib. I.*
(2) Schatkamer der Nederl. Oudheden.
(3) *Sammlung und Abstammung der Germ. Wurzelwörter*, §. 152.

HAMCONIUS en de Republiek der Geleerden hebben aan de lezende wereld berigt, dat *hune*, in Drenthe en Groningerland, een' *dooden* beteekent. Doch *hune* is in het geheel niet in gebruik, wel *hene*, en ook alleen in de zamenkoppeling van hene-kleed, voor lijk-kleed. NANNINGS, KEYSLER, VAN LIER, en zoo velen na hen, hadden deze afleiding veilig mogen verwerpen. Het zou ook eene groote overtolligheid zijn deze oudheden *doodengraven* te noemen; het zijn reuzengraven, volgens het oud geloof. Men heeft nog bij Basſum, in de heide, eenen kring, *Huneburg* geheeten, en te Oosterholte ziet men nog de vingerdrukken der Hunen in de ſteenen. HOET verzekert, dat men in Duitschland en het Noorden deze grafſteden *Hunes*, dat is, graven der Reuzen, noemt. Voor de ſpelling *Hunnebedden* weten wij geenerlei redenen aan te voeren. Men moet er van afzien.

Bed is insgelijks een oud woord, beteekenende graf: zoo zegt OWEN; *Angli* BED *lectum vocant*, *Cambrique ſepulcrum*; *Lectus enim tumuli*, *mortis imago ſopor*. Men ziet dit bevestigd uit de woordenlijsten bij BOXHORN (4) en LEIBNITS (5).

De vraag te beantwoorden, wat men door Hunebed verſta, is moeijelijker. Voorheen werden alleen zoo genoemd die langwerpige graven, in den grond wel geplaveerd met keijen, en beveiligd door eene verſchillende menigte zware ru-

we

(4) *Orig. Gallic.*

(5) *Collect. Etymol.*

we fteenen, ftaande bloot in den grond ter zijden en aan het einde, en dragende eene zoldering van fteenen, derdehalf voeten boven de oppervlakte. Van deze foort zijn vele afbeeldingen. PICCART, SMIDS en KEYSLER vertoonen dezelve. ENGELBERTS heeft zijn werk met het eenigfte, dat nog ongefchonden bewaard gebleven is, fchoon van de kleinfte, opgefierd. Dit Hunebed ligt te Tinaarloo aan den weg tusfchen Vries en Zuidlaren. Men zie hier van eene meer uitvoerige afbeelding op Pl. I.

Evenwel toen de grafkelder, of liever grafkamer, in den grafheuvel bij *Eekſt* ontdekt werd, waarvan men de afbeelding vindt in de Oudheidkundige Brieven van VAN LIER, en men ook dezen den naam van *Hunebed* gaf, is men er mede verward. In 1809 heeft men bij Emmen een dergelijke grafkamer vrijgegraven, waarvan men de afbeelding ziet op Plaat II. Deze monumenten zijn niet van dezelfde foort. Zij zijn vooreerst door aarde gedekt; ook wil men, dat er een ingang zij aan een der zijden, waarvan men bij de eigenlijke Hunebedden niets befpeurt. Voorts zijn de fteenen aan de binnenzijde netter bewerkt. Alle openingen tusfchen dezelve zijn met kleine keijen aangevuld. De tanden en *disci* zijn aan dezelve meer eigen. Bovendien, hoe veel verfchilt niet het eigenlijke graf? De fteenen van deze grafkamers ftaan digter gefloten; de andere fluiten zoo naauw niet op een, maar zijn hol, luchtig en vrij geplaatst, gelijk uit de befchouwing en vergelijking der afbeeldingen, achter deze verhandelingen geplaatst, duidelijk blijkt.

Deze grafkamers zijn in alle landen, bij voorbeeld, aan de Senifeij, Weichfel, Oder, Elve en

Rhijn. In Zweden, Noorwegen, Denemarken, Frankrijk en Groot-Brittanje zijn er vele; maar zelden vindt men er een met urnen, doorgaans met geraamten of beenderen. Zij schijnen in Drenthe den overgang uit te maken tot de heuvelen. Alhoewel zij onder de Hunebedden van de laatsten, in tijdorde, mogen gerekend worden, zijn ze toch ontegenzeggelijk van hetzelfde volk, maar reeds onder eenen anderen stam wonende.

Geheel onderscheiden van de Hunebedden zijn de grafheuvelen (*tumuli*), van aarde- en keisteenen opgeworpen, hoedanige ik in Drenthe veelvuldig en meermalen gezien heb, en die ook op andere plaatsen van ons vaderland oudtijds voorhanden waren, en misschien heden nog zijn. Ieder kent de uitstekende Verhandeling van VAN CUYCK over de uitdelving, gedaan in de Sommeltjesberg op Texel. Het heuveltje wordt op eene plaat, en de vier Oudheden op vier anderen vertoond. Men dolf er op eenen metalen ketel, met een deksel gesloten, waarin onderling vermengd lagen asch, houtskool, uitgebrande steen, twee paardebitten, twee spooren, een handbijl, een noordsbijl, een disfel, het ijzer van een werpspiets, een mes, eene ketting om er iets aan te hangen met drie ooren, een wetsteentje, eenige versierselen, gespen voor paardetuig, twee metalen lepels, de een met gaatjes, sluitende in elkander, met de letters ADRAXIUS F. In de holte van het deksel van den ketel stond: MATERTIO F. Elk ziet, dat het de begraafplaats geweest is van eenen Romeinschen, immers onder de Romeinen gediend hebbende, Ridder.

Drenthe is zoo rijk aan oude grafheuvelen, als eenig

eenig land der wereld, naar mate van deszelfs omtrek en onbebouwde velden. In ENGELBERTS werk (6) zijn afbeeldingen van gevondene zaken, waarvan de door denzelven nauwkeurig beschrevene *disci*, het houte schuitje en de osfenhoorn, met een gat in 't midden, zekerlijk hier behooren. MEURSINGE groef er uit metalen armringen met figuren, brokjes metaal, somtijds niet dan vergane beenderen, verbrandel houtskolen, eene omgekeerde urne. De Heer VAN LIER (7) spreekt van gevondene ijzeren spietspunten, stukjes geslagen geel koper, ijzeren kettingjes, een haakje, enz. Men heeft mij verzekerd, dat er, voor eenigen tijd, een paar penningen in een grafheuvel zijn gevonden. Meesttijds erlangt men niets anders dan eene grove bleekroode aardepot, waarvan ik verscheidene geheele, en een menigte brokken gezien heb; zij zijn afgebeeld in de brieven van VAN LIER, en hier en daar bij liefhebbers voorhanden. Bijna nimmer bevatten deze kruiken iets dan asch, beenderen, houtskool en aarde. In 't kabinet van den Heer HOFSTEDE, die veel in deze *tumuli* heeft doen graven, ziet men eene kleine kopere urne: eene ware zeldzaamheid in Drenthe.

In eenige volgende Hoofdstukken zullen wij de landen opgeven, welke Hunebedden, in den ouden en meest gebruikelijken zin des woords, voor zoo verre onze nasporingen gereikt hebben, kunnen toonen.

TWEE-

(6) Aloude Staat der Vereenigde Nederlanden, III. Deel, 170, 171.

(7) Oudheidkundige Brieven, 's Gravenhage 1760.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden aan gene zijde der Elve.

Over de Elve, in het Brandenburgsche is het zeker, dat er Hunebedden zijn. PALLAS, (8) *verklaart meermalen, dat, bij de beschouwing der steenen graftomben in Siberie, hem de heldengraven van de Mark levendig voor den geest kwamen.* Meest alle deze monumenten zijn er waarschijnelijk verstoord; anders zou HIRT in zijne verhandeling dezelve wel duidelijk hebben beschreven. Hij spreekt enkel van een oud verstrooid gedenkteeken te Ruderstalt, bij Berlin, doch zoo, dat men er niets van maken kan.

Geene geschiedkundige zekerheid erlangde ik deswegens dan uit KEYSLER (9). Deze heeft eene afbeelding van een Hunebed bij Höwisch in de Oude Mark, hetwelk bestond uit vier en twintig steenen. Het gelijkt volmaakt naar de Hunebedden van Drenthe, behalve dat de steenen wat meer effen zijn, ten zij de teekening wat verfraaid is. In het kabinet van ELTESTER zijn vele steenen wapenen en werktuigen, zoo als gewoonlijk in de Hunebedden gevonden worden; doch te regt merkt de Heer HIRT aan, dat het van weinig dienst is voor Brandenburg, om dat men

(8) *Reize durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs, II*, 2. §. 509, 673. *etc.*

(9) *Antiq. Sept. p.* 319.

men niet weet, wat er al van buiten is ingekomen. Aangaande Meklenburg komt mede eene aanhaling bij KEYSLER voor, waaruit volgens denzelven blijkt, dat aldaar ook Hunebedden zijn. Mijne Lezers moeten zich, ten opzigte van hetgeen in de graven gevonden wordt, met de algemeene verzekering der oudheidkundigen vergenoegen, dat ze niets bevatten, dan aschkruiken en steenen wapenen. Van deze laatsten vindt men er velen, bijzonder in Silesië.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden in de Noordsche Rijken.

PICCART, die veel gereisd had, verzekert, dat er vele Hunebedden in de Noordsche Rijken gevonden werden. Volgens OLAUS MAGNUS zijn er vele grafkamers met geraamten of beenderen, zoo als die nog in den laatsten Heidenschen tijd daar in gebruik waren. Doch wat de eigenlijke Hunebedden betreft, ben ik onzeker of er anderen zijn, dan de zoogenoemde grafaltaren. Deze zijn zamengesteld uit drie, vier of meer groote steenen, dragende eenen anderen van grooten omtrek en aanmerkelijke lengte. Het schijnen zulke steenhoopen te zijn, welke LOCCINIUS (10) *gigantum sepulcra* noemt, en welke hij meldt, dat hier en daar in Zweden worden gezien. Drie beschrijft hij nader; één in West-Gotland, één in Sudermanniën *Kiäglakropp*, een an-

(10) LOCCINIUS, *Antiq. Suec. Goth.* CXXV. *p.* 113.

ander elders *Kornen* geheten, wordende, volgens het boeren spreukje, door den reus MUNS bewoond.

Jälte MUNS,
Bodde på Kolna hunſ,
Dat is:
De Reus MUNS *woont in Kolnens huis.*

De beroemde Mora-ſteen bij Upſal, beſtaande uit tien ſteenen, en waarvan de Heer MEERMAN (11) eene fraaije beſchrijving geeft, behoort mede onder deze monumenten, gelijk het ons voorkomt.

Vele dezer grafaltaren, zegt ARNKIEL, (12) *worden er bij ons gevonden.* Men ziet ze in zijn werk in plaat gebragt. KEYSLER (13) geeft eene zeer naauwkeurige afbeelding van een ſoortgelijk gedenkteeken, bij het goed Buleke, in Holſtein, hetwelk volmaakt het voorkomen van een Hunebed heeft. Hij verhaalt, dat er in het Noorden meer van dit ſlag zijn. POCOCK (14) zag ze op zijne reis bij Kiel. GAILLARDOT en PERCY bevestigen dit. Hetgeen KEYSLER een altaar noemt (pag. 44) gelijkt de overige in Holſtein. Ik houde dezelve voor Hunebedden, te meer, daar ze op den effenen bodem zijn. Er zijn

(11) Berigten omtrent het Noorden, Deel II. bl. 104.

(12) M. TROGILLO ARNKIEL, *Eimbriſche Heyden-begräbniſſe*, *Hamb.* 1702, III. *p.* 234, 235, 242.

(13) *Antiq. Sept. p.* 9.

(14) *Voyages* DE RICHARD POCOCKE, VI. *p.* 464.

zijn verfcheidene onderliggers. De teekening is fraai. Dit monument ligt bij Aldersdorf, in Ditsmarfen, bij een Bosch, waar er veel meer plagten te zijn. Bij WORMIUS, den Heer MEERMAN, en anderen, zijn ze veelvuldig in Denemarken opgemerkt. GAILLARDOT en PERCY verzekeren ook, na een naauwkeurig onderzoek, dat er niet dan urnen en bijlen, wiggen en mesfen (mijns bedunkens fpietspunten) uit deze reuzengraven te voorfchijn gebragt worden.

Uit het beroemd graf bij Buleke kreeg MAJOR, bij vijf aarden urnen, vijf wiggen of flintkielen. Bij ieder aschkruike lag er ééne. Elders vond men eenen bijl met een gat en twee beitels. Steenen wapenen, van ongelijke hardheid en fraaiheid, zijn er niet zeldzaam voorgekomen. Eén gezelfchap groef, in 1685, uit een reuzengraf bij Schnelmarckt een pot met asch, een fteenen mes, en negen beitels zeer wel bewerkt.

Wat de fteenfoort aangaat, waaruit deze monumenten zijn opgerigt, dit is growe graniet, welke die landftreken overvloedig opleveren. Aan onze Zeedijken kunnen wij dezelve nagaan.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden tusfchen de Elve en Wezer.

Tusfchen deze beide Rivieren is het getal der Hunebedden zeer aanzienlijk geweest; nog zijn er vele overig gebleven. Onze TOLLIUS zag er op

zijne reis, van Halberstad naar Maagdeburg, twee, welke hij in plaat heeft doen brengen. Er is geen onderscheid tusschen dezen en de onzen. Een ander reiziger, EDW. BROWN verhaalt (15) dat hij, reizende van Weenen naar Hamburg, in Nedersaksen gelijksoortige steenen gedenkteekenen zag, welke WORMIUS, (16) beschrijft. De naauwkeurige POCOCK (17) had ze tusschen Lunenburg en Hamburg, bij het dorp Hannar, opgemerkt; het ééne van dertig voeten lang en negen breed; het andere van vijftig of zestig voeten lengte, en tien breedte. Het waren verstoorde Hunebedden, gelijk mij duidelijk blijkt. De steensoort was, volgens dien reiziger, grove graniet. Men vervoert ze naar de dijken van Noord-Holland, zegt hij.

Te Helmstad ligt op eenen heuvel eene steenhoop, welke KEYSLER in plaat heeft doen brengen. Het is geheel en al een Hunebed, als de Drentsche; doch het heeft al veel geleden. HIRT bezocht dit nog voor eenige jaren. De steen is granit. Dezelfde schrijver beroept zich op den vermaarden CONRING, ten bewijze, dat dergelijke steenhoopen op de toegankelijkste plaatsen van het Hartsgebergte gevonden worden.

KELPIUS (18) telde in zijnen tijd, op den weg van Walsfroda naar Zelle, zeven dergelijke *steenen huizen*, gelijk ze daar genoemd werden, niet

(15) EDW. BROWN, Reize van Weenen naar Hamburg, 1682, bl. 85.

(16) *Monumenta Danica.*

(17) Ibid. VII. p. 463.

(18) *Memoria Stadiana.*

niet ver van Godenhuizen liggende, van veertien en vijftien voeten lengte, en vijf en zes voeten breedte, in de ftrekking van oost en west, waaronder eene groote menigte fchapen kunnen fchuilen. Bij Buxtehude en Harburg, in de ambten Stagen en Bederkefa, inzonderheid in het Ottenbergfche, zegt hij, zijn er velen. Dat in Steenfelder-Holtz heeft aan elke zijde drie fteenen, aan elk end één, en wordt door drie zeer onëffene gedekt, alle gewone veldfteenen. KELPIUS groef uit één derzelver niets, dan een menigte keijen. POCOCK ging ze ook te Boxtehude zien. Één, hetwelk men Willenftein noemde, beftond uit éénen fteen acht voeten lang, drie breed en drie dik, omftreeks drie voeten van den grond; doch men leert ze overvloedig kennen uit de berigten der Heeren GAILLARDOT en PERCY. De Heer KLUGKIST te Bremen befchreef ze mij.

Op den weg tusfchen Bremen en Hamburg zijn ze gebruikt tot het aanleggen van den nieuwen ftraatweg. Hier vond ik er dus geene meer. Dat van Oosterholte ging ik zelf opnemen. Er is eene teekening van bij mij berustende, gekopiëerd naar die van den Heer CAMPER. Het is even als onze Hunebedden; doch de fteenen zijn zwaarder. Het ligt op een heuveltje in de Es, tusfchen Schambek en Oosterholte, aan den weg. Op ieder zijde waren vier fteenen, en op elk end één. Er lagen vier dekfteenen over. De zwaarfte was drie fchreden lang, breed en dik. Het is niet meer in zijn geheel. Witte en roode kamperfoelie verfierden het graf. De dekfteenen waren zeer bultig.

Het ligt verheven, in de rigting van Zuid-West en Noord-Oost, en is tien treden lang.

Er zijn meer anderen in deze oorden, en in het Hertogdom Bremen, gelijk men uit KEYSLER zien kan. Dat in het Verdisch-Amt, Balzenbedde, is omflagtig befchreven. (19) Tellingbostel, Dannenberg en andere plaatfen, leveren ze mede op. ARNKIEL deelt de afbeelding mede van een dergelijk monument, op eenen heuvel in het vorstendom Minden, genaamd *huin-* of *reuzen-ſteen*. Vier groote fteenen, van vier en een half voet lengte ieder, dragen eenen anderen, lang vijftien voeten Rijnlandsch, rijkelijk zeven breed en drie en een half voet dik.

Niet lange geleden, zijn deze foort van gedenkteekenen opzettelijk in deze oorden nagefpoord door GAILLARDOT en PERCY, inzonderheid aan de Elve, bij Buxtehude en elders. Die, welke zij zagen, lagen overal eenigzins verheven. Zij beftonden uit vijf of zes fteenen, gedekt door eenen anderen van eene verbazende zwaarte en grootte. Er zijn ook grootere Hunebedden dan dezen, hebbende eene meer langwerpige en vierkantige vorm. Al hetgeen zij uit deze tomben hebben kunnen magtig worden, was eene grove urne, in het midden geplaatst geweest, en fteenen wapentuig, als bijlen, pijlpunten en mesfen, zoo als deze waarnemers zich uitdrukken. Ik houde dezelve voor fpietspunten.

(19) Door PRATJE, in *desſen Alten und Neuen*,

VIJF-

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden tusschen de Wezer en de Eems.

Vergezeld door mijn geleerden vriend den Heer TH. VAN SWINDEREN, toenmaals Inspecteur der Academie te Groningen, thans Professor in de Natuurkundige Wetenschappen aldaar, besloot ik een reisje te doen, door Westfalen over Bremen naar Hamburg, met oogmerk om de Oudheden, en inzonderheid de Hunebedden te onderzoeken.

Het eerste, dat ik in Westfalen opnam, lag te Brunevoorde onder Bassum, weleer zeer aanzienlijk, doch thans zeer geschonden. Aan ieder zijde waren dertien zijsteenen geweest: aan elk einde stond één, gelijk gewoonlijk. Het getal derieksteenen was acht. Eén deksteen was lang en breed, negen voeten en zeven duimen, en zeven voet en elf duimen dik. De zijsteenen lagen niet aan elkanderen. De lengte van het graf is rijkelijk drie en zeventig voeten. Aan het oosteinde was het binnenwerks vijf voeten en tien duimen breed, aan het westeinde iets meer dan zes voeten.

Er lag nog een ander overblijfsel aan den weg, voor het huis, geheel verstoord. De lengte beliep ongeveer vijf en dertig voeten. Tusschen de huizen door loopt een stroomtje.

Den volgenden dag zagen wij aan den weg te Oostwolde een zeer verwoest Hunebed, hebbende eene lengte van omtrent twee en dertig voeten. Ik tel-

telde nog vijftien zware steenen. Het geleek volmaakt de overige.

Een ander, liggende bij Vries, niet ver van den weg in het veld, was omstreeks vier en twintig voeten lang. Er lagen aan iedere zijde vier steenen. Op elk end was er één geplaatst, en alles door drie zeer groote, zoo als te Brunevoorda en in Drenthe, gedekt. Eén van dezelve lag nog zeer goed. Overigens was het, gelijk doorgaans, aan het eene eind, wat smaller. Het beekje zag men in het verschiet.

Wij bereikten met mijn rijtuig het vermaarde Hunebed aan de Bisschopsbrug. Dit is omringd door eenen langwerpigen kring van zeer vele steenen, in middellijn houdende ruim honderd en vier en twintig voeten. Hierin ligt het graf van drie deksteenen en een brok. Van binnen is het iets lager. De steenen houden negen voeten en zeven duimen. Aan het oosteinde is de breedte zevende half voet: aan het westeinde iets meer dan vijfde half. Het ligt op een heuveltje, met een grepje omgeven, aan den weg en aan een beekje.

Onderweg bezag ik het klein kabinetje van den Heer VAN LANGEN te Werlte, die onder deze gedenkteekenen had gegraven. Ik teekende zijne steenen wiggen en wapentuig af. Hij had er nimmer eenige metalen onder aangetroffen. De aschkruik was altijd kleinder, dan die uit eenen heuvel kwam. De ligging der Hunebedden is er altijd oost en west. Nimmer bragten hem zijne nasporingen iets op, dan kruiken, steenen, beitels en strijdhamers.

De Heer KONIG, een bekwaam Oudheidkundi-

di-

dige te Kloppenburg, gaf ons berigt van de *Visbecker Bruid*, gelijk dit monument genoemd wordt. Hetzelve ligt aan de helling van eenen berg, in een groot woest veld. De buiten omtrek bestond uit een langwerpig vierkant van steenen, hebbende de lengte van drie honderd en zestien voeten. Aan de eene zijde had men er nog drie en veertig overig; aan de andere acht en twintig. Vele steenen waren weg. De zijsteenen lagen vijf schreden van elkanderen. De steenen aan het oosteinde zijn verbazend groot, van tiendehalf voeten boven den grond. De eene hoeksteen geleek veel op zulken, als men in Siberië, bij sommige graven, aantreft. In dit vierkant van steenen, lang honderd en zestig voeten, is een kelder, op vijftien schreden na aan het westeinde. Van boven was dezelve met den grond gelijk. Men had alles verwoest. De lengte bedraagt zestien voeten: de breedte, aan het westeinde, drie en een half voet. De rigting is Noordoost en Zuidwest. Dit graf is een middelsoort tusschen de opene en bedekte Hunebedden. Op eenen kleinen afstand trokken wij een riviertje over.

De Heer MERTENS te Bremen verzekerde mij, dat zeer onlangs een deensch geleerde, voor rekening zijns Konings reizende, de Hunebedden had onderzocht, vooral ten oogmerk hebbende, om te zien, of er ook teekenen op waren te vinden; doch nergens had hij op dezelve er iets van bespeurd. Het *Museum* te Bremen, hoe voortreffelijk, bezat geene voortbrengselen dezer graven. Te Hamburg was, het geene ik beoogde door te snuffelen, ontoegankelijk.

Ik sprak met den voortreffelijken OSTHOFF te Ol.

Oldenburg, over deze monumenten. Jaren lang had hij de oude graven doorzocht, maar zelden de Hunebedden. Evenwel was hij met deze ftof zeer bekend. In zijn bovengenoemd berigt fpreekt hij van een dergelijk monument, tusfchen Reksbiem en Wildshuizen. Het blijkt niet van de kleinfte te zijn. Men had er niets dan urnen ontdekt, met figuren bewerkt.

De laatfte geleerde, dien wij in Westfalen, ter bekoming van meerder licht, een bezoek gaven, was de Pastor TORENKAMP te Struchtlingen, in het bijna ontoegankelijk Saterland. Hij kende de Hunebedden, maar nog beter de heuvelen. Ook had hij iets aangaande dergelijke oudheden gefchreven, en is een goed oudheidkundige.

Er zijn meer Hunebedden in deze ftreken aanwezig. Men zie eene opgave daarvan bij SMIDS en KEYSLER. Benthem en Teklenburg zijn, blijkens dezelve, ook in het bezit daarvan. Die van Westfalen had mijn vriend gedeeltelijk aangeteekend uit eene uitftekende kaart van deze landen.

Eenige, bij welke wij niet aangehouden hebben, zijn door NANNINGS (20) befchreven. Hij geeft de afbeelding van één, waarin de zijfteenen vrij van elkanderen ftaan, en ook de dekfteenen niet aan elkanderen fluiten. Het graf te Heide noemt het volk de *duivels-fteenen*, om dat men er, zeggen zij, nooit even veel telt. Uit dat van Emsburen heeft men brokken van urnen gehaald. Van het beruchte *Saarbolds-huis*, in 't Hummelingerwoud, verhaalt hij het bekende volksfprookje.

De

(20) *Sepulcretum Westfalico — Mimigardico — Gentile.* Francof. 1714.

De Bisſchop CHR. BERNARD kreeg er niet uit, dan eenige brokken van urnen. Van de Hunebedden in Eemsland, Kloppenburg en Vechte ſpreekt hij in het voorbijgaan. BUSSCHING wijst er twee aan in het Ambt Vörden. De laatſte zijn veelal door der Boeren inhaligheid omvergehaald. Deze ſchrijver merkt aan, dat zij, in gedaante en ſtof, die der overige volken volmaakt gelijken. Twee, drie, vier of meer ſteenen, liggen in eenen regten lijn, op eenen kleinen afſtand van elkanderen. Hierop rusten twee, drie of vier anderen. Een kring van ſteenen omgeeft alles. De Hunebedden liggen oost en west, zijn dertig, ook veertig en meer voeten lang, en van zes tot twaalf en meer voeten breed, liggende deels op den vlakken heidegrond, deels op hoogten, zelden in het woud. De dekſteenen zijn ſteeds drie voeten van den grond.

De gedenkteekenen van deze ſoort, onder Osnabrug, zijn veel bezocht. Eén bezit het kerkdorp Wallenhorst, nabij den berg Pije, Hoin genaamd. Op eene hoogte, tusſchen oude boomen, ontdekt men, een', ten tijde van Karel den Grooten, gelijk men voorgeeft, in vier deelen geborsten ontzettenden ſteen, van twee en dertig voeten lengte, tien tot elf voeten breedte, en twee en een half voet dikte. Men vindt er urnen, beenderen en kiezen. Bij Ballen, op het veld Gradisch, zijn twee hoopen groote ſteenen, één uit zes, de andere uit vijf beſtaande. Te Saundermansdorff plaatst MANGAURIT ook eenige. Deze Schrijver gewaagt nog van een ander, diep drie, lang zeven en twintig voeten, op negen onderliggers rustende.

In

In Oost-Friesland geloof ik niet, dat ze zijn. KEYSLER en HIRT zullen zich wel vergisfen.

Ik eindig dit hoofddeel, met de verklaring, dat de fteenfoort zoo wel, als al het overige, geheel niets van de Drentfche verfchilt, zijnde grove graniet.

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden aan den Rhijn.

De gedenkteekenen, aan den Rhijn overig, zijn doorgaans Romeinsch werk. Overblijffelen, naar onze Hunebedden gelijkende, heb ik, ondanks alle moeite, weinig kunnen opfporen. KEYSLER verzekert, dat er bij Wildbaden, in het Wurtenbergfche, eene fteenhoop is op eenen berg, even als die te Albersdorf in Holftein, bij hem afgebeeld, waarover wij reeds hebben gefproken. Er is flechts één dekfteen: anders komt dit monument, voor zoo ver men uit de plaat kan oordeelen, met onze Hunebedden overéén. Het is nog niet uitgemaakt, welke men al, welke niet, voor altaren behoort te houden. KEYSLER doopt ze met den naam van altaren.

De beroemde Gefchiedfchrijver VON MULLER (21) fchrijft in eenen brief van den 3. Mei 1790, het navolgende: „ P. kan U vertellen, hoe, na de „ lagchende wijnbergen van ons Rijngoude ftroom „ ons tusfchen hooge bergen in den vrijen oord „ bragt; waar in overoude tijden, onder den „ vrijen heuvel, op een gedenkteeken van zeven „ groote fteenen, *die er nog zijn*, van de Rijks- „ Keur-

(21) V. Th. S. Werke, *f.* 328.

„ Keurvorsten, de duitsche Koningen werden ge-
„ kozen: dan volgt Coblents."

Dit is alles, wat ik opzigtelijk zoodanige, of min of meer gelijksoortige Oudheden, aan den Rhijn weet.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden in Frankrijk en Spanje.

In Frankrijk zijn deze gedenkteekenen zoo veel te talrijker. Dit is de bodem, die er trotsch op is. Dit land biedt ons hulp en uitkomst aan. De eerste kenners der schoone kunsten en wetenschappen, de fraaiste geesten, de aanzienlijkste personaadjes hebben over deze oudheden met meesterlijke kunst geschreven. De prachtigste werken hebben deze ruwe bouwvallen der oude kunst opgenomen. Frankrijk noemt luidkeels deszelfs stichteren zijne vaderen, en roemt er op.

Bretagne bezit duizenden van *menhirs* en pijlaren van ruwen steen. Zij zijn ook elders tusschen de Loire en de Seine. Er zijn bovendien vele *lechaven* of *leek-a-ven*, gaande tot twintig van vijf en twintig voeten hoogte, rustende op twee ruwe blokken van eene derde. Zij zijn ook in Zweden. Eene andere soort maken uit de *dolmins*, gelijkende eene reusachtige tafel, zijnde een steen, liggende op twee of meer anderen, evenzijdig onderling geplaatst. Zij hebben, op het oog, zeer veel van kleine Hunebedden, en inzonderheid van de grafaltaren van Denemarken. Velen houden ze ook voor altaren; anderen voor graven. Er zijn onnoemelijk velen tusschen de Seine en

Loire. Zij zijn dikwijls in plaat gebragt, en nog meer befchreven. Onder dezen is beroemd de *Pierre de minuit*, bij Blois, zijnde een dekfteen van zestien voeten lengte, tien voet breedte en twee en een half voet dikte, rustende op meer andere gebrokene fteenen. De opening is aan het ooste einde. De dekfteen heeft een gat. De Feën en tovenaars vergaderen er in den nacht van *Noël*, (oudtijds het *juulfeest*): iemand die er dan nadert, fterft oogenblikkelijk. Zoo luidt de overlevering. *Le monument* is een weinig kleinder. De tien onderliggers ftaan in twee rijen, en houden den dekfteen, twee voeten en drie duimen boven den grond. *La pierre du trésor* is van hetzelfde flag; doch zeer verwoest. De fteenfoort is zeer gemeen, het is eene *pierre filicieufe*. *La pierre levée* is wat kleinder; doch *St. Bochaire*, door CAMBRI befchreven, is weer grooter. Men wil, dat de opening bij deze beiden aan het zuiden is. Zij gaan derhalve oost en west.

In het Departement l'Aveiron zijn er mede doorgaans, beftaande uit drie onderftaande fteenen, dragende eenen vierden. MONTEIL verhaalt, volgens VAN DER WILLIGEN, dat er lijkbusfen en wapenen gevonden zijn, ook munten. Men dient op te merken, dat ook in Holftein munten bij dergelijke gedenkteekenen zijn ontdekt. Het waren echter offergaven van Godsdienftige vereering. Nog in Siberië geeft men een lap, een ftruik, een fteen; en bij hoe vele volkeren niet, toen men niet beters had. Geen van alle fchrijvers, door mij geraadpleegd, heeft immer iets gehoord van munten of metaal, onder dezelve aangetroffen. Bij *Rullier* vindt men *le monument* en *la*

Pier-

Pierre du trésor, in het departement *d'Isle et Vilaine*, beide aan de Hunebedden, ook in strekking, zeer gelijk.

De *Pierre pése*, in het departement *des Dieux Severs*, is naauwkeurig opgenomen. De bovensteen is lang twee en twintig voeten en een half, van tien tot twaalf voeten breed, rustende op drie anderen, vierdehalf voeten boven den grond, en ligt zuid- en noord. Hier onder vond men beenderen van meer menschen dan één, welke het vuur niet ondergaan hadden, geene asch noch kolen; doch wel beenen pijlpunten, van groote hardheid en wel bewerkt, lang drie en vier duimen, brokken van scherpsnijdende silex, en twee steenen beitels van vier en vijf duimen lengte. Het departement de Loire inférieure heeft er vele. Hoe zoude ik allen beschrijven, die de oevers der Loire, en de departementen van Vienne, de Marne, Loire, Loire et Cher, en Loire inférieure opleveren? Het departement van de Seine Marne, in den omtrek van Meaux, bezit ook eenige merkwaardige Druïdische oudheden.

Doch de eigenlijke monumenten, met onze Hunebedden nog meer overeenstemmende, zijn er allermerkwaardigst. Le grand d'Aussy noemt ze *Dolmins en Galerie.* Inzonderheid zijn ze veelvuldig in de ommestreken van Chinon, Saumeer en het Eiland Bouchoir. Men vindt er ook te Pluren, te Plevenon bij l'Ergui, op het Eiland Milian, het Eiland Grand, nabij Pleumier-Bodin enz.

Het Hunebed nabij Saumur, dragende den naam van *Pierre couverte*, is vijftig voeten lang. Het bestaat uit dertien zijsteenen, dertien deksteenen

en een sluitsteen op het end. Deze blokken van ruwen biksteen zijn negen en tien voeten lang, van tien tot vijftien voeten breed, en van tien tot veertien duimen dik. De zijsteenen zijn elf voeten van elkanderen verwijderd; de zoldering is zeven voeten boven den natuurlijken grond. De eenigste opening is aan het eene end, naar den weg van Saumur. De ligging is noordoost en zuidwest. Het is zeer wel bewaard in den vorm van een langwerpig vierkant. De graniet-blokken, waaruit dit monument is zamengesteld, zijn van dezen grond. Gelijksoortige zijn er veelvuldig in de omstreken van Saumur verspreid.

Een ander gedenkstuk van deze soort is de *Roche Aux-fées*, in het Bisdom van Rennes, zijnde lang vijf en twintig voeten, zestien buitenwerks breed, en dertien en veertien van binnen. Het bestaat uit veertig steenen, dertig in het onderwerk, en tien veel grootere tot zoldering. Zij zijn zestien en zeventien voeten, van vier tot zes duim dik. De ligging is zuid-oost en noord-west. Te Saumur zijn de zijsteenen aan elkanderen gesloten: hier geheel niet. Eenige steenen liggen buiten het vak. De fransche schrijvers (22) spreken van onderscheidene afdeelingen, die het van binnen zoude hebben. Ik ben overtuigd, dat het graf geschonden is, inzonderheid aan de eene zijde, en dat deze steenen uit de zijden binnenwaarts gestoten zijn. Aan den oostkant ligt het thans groo-

(22) CAYLUS *Recueil d'Antiquités Egyptiennes, Etrusques, Grecques, Romaines et Gauloises*, Tom. VI. p. 388. *etc.* BAUDOIN, *dans les Memoires de l'Academie Celtique.* N. VIII. p. 214.

grootendeels open. De steenen zijn ruwer dan te Saumur, zijnde van een roodachtig schist.

Opmerking verdient ook de beschrijving van een gelijksoortig gedenkteeken bij Tours, (voorkomende in eene onlangs uitgegevene Reisbeschrijving (23),) genoemd *Grotte* of *Maison des Fées*. Dit is een langwerpig vierkant van groote, ruwe, ongelijke en onbewerkte steenen, van eene grijsachtige kleur, zoo als de steengroeven ze daar opleveren. Men ziet er acht zijsteenen, twee tot drie voeten dik, vijf en zes voeten boven den grond, waarin ze een weinig staan; de breedte is niet gelijk. Er liggen nog drie zwaardere deksteenen over, van vier en vijf treden in de breedte, en drie en vier in de lengte. Zij zijn van drie tot vijf voeten dik en meerder: de één komt nog voor er tusschen geworpen te zijn, ten einde het monument te schenden. Inwendig was het elf treden lang, de breedte is drie treden. Bij den ingang stonden eenige boomen, zijnde dus aan het eene eind open?

Men doet nog bedevaarten naar sommigen dier gedenkteekenen, en kruipt er uit bijgeloof onder door, gelijk verscheidene achtenswaardige mannen verzekeren. Zoo deed men voorheen ook in Drenthe. Nog wil men dat zij dienen tot zamenkomsten der Feën, de witte wijven der Drenthenaren. De steensoort, welke tot deze monumenten gebruikt is, hoewel onderscheiden, wordt echter bijna altijd in den omtrek gevonden. Doorgaans zijn het graniet-blokken. De schrijvers, over deze oudheden handelende,

(23) VAN DER WILLIGEN, Reize door Frankrijk.

de, verzekeren het eenparig. MONTFAUCON, LE GRAND D'AUSSY, en dergelijke vermaarde oudheidkundigen houden ze ook voor graven. (24)

Nopens Spanje heb ik mij moeten vergenoegen met de verzekering van den oudheidkundigen Secretaris der Celtische Academie te Parijs, JOANNEAY, volgens wien de Dolmins er aanwezig en bekend zijn onder den Spaanschen naam *Antas*, en een portugeesch woord, beteekenende *pilastres*, *jambages de portes*. Dit land, van zoo veel gewigt voor de studiën der oudheid, is sinds de tijden onzer SCALIGERS en MERULA, treurig door ons verwaarloosd. GOGUET verzekert, dat er voorheen van deze gedenkteekenen te Cadix geweest zijn. Dat ze oudtijds in Portugal waren, en met ongemeenen eerbied werden behandeld, zal, in het laatste boek, uit de duidelijke beschrijving van STRABO gestaafd worden.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden in Groot-Brittanje en Ierland.

Engelands Geleerden hebben zich om strijd beijverd, om de oudheden van hun land op te spo-

(24) DE MONTFAUCON, *Suppl. au Livre de l'Antiquité expliquée et representée en figure.* T. V. CAYLUS, *Recueils d'Antiquités Egyptiennes, Etrusques, Grecques, Romaines et Gauloises*, T. VI. *Memoire de l'Academie Celtiqus.* No. 1—14. LE GRAND D'AUSSY, *Memoire sur les Anciens sepultures nationales et les ornemens exterieurs qui en divers temps y furent employées etc. in de Mem. de l'Instit. Nat. de Paris.* T. II. p. 411.

ſporen en te verklaren. Ook is dit land rijk in gedenkteekenen van den ouden tijd. De Noormannen, de Deenen, de Sakſen, vooral ook de Romeinen hebben er de voetſtappen hunner beheering nagelaten. Ouder nogtans dan deze zijn alle de ruwe werken van eenen anderen aard, de ſteenen kringen en ſteenhoopen.

Stonehenge is zoo zeer vereeuwigd door eene menigte beſchrijvingen en afbeeldingen, dat hetzelve geenen oudheidkundigen onbekend is. De meesten zijn te gedwongen en te kunſtig. In den British Traveller wordt dit monument het natuurlijkst vertoond, en hieruit ziet men, dat hetzelve met de Drentſche Hunebedden zeer veel overeenkomst heeft. In Groot-Brittanje zijn meer gelijkſoortige oudheden. De *Rôlleouh-Stones*, de *Migthy-Stones*, de verſtoorde ſteenhoopen bij Bristol, Abyry, Biscawoon in Cornwal en elders, verdienen onze aandacht. Inzonderheid zijn er vele Cromlechs of Dolmins, van welk ſoort er onder anderen velen op Angleſey zijn, wordende de verbazende groote dekſteen door verſcheidene andere onderſteund. Zekere Reizigers zagen er vele. Het grootſte lag op een bergtop, niet ver van de kerk van Thralkeld. Inwendig vertoonde het eene langwerpige figuur van één en twintig voeten lengte, en twaalf in zijne grootſte breedte, geplaatst meest naar het oosten, in eenen kring beſtaande uit zeven en dertig ſteenen, en bedragende vier en tachtig voeten in doorſnede. De buitenſte ſteenen waren de zwaarſte. Met onze Hunebedden ſchijnt mede verwand te zijn het reuzengraf te Penzith, in het Graafſchap Cumberland, op het kerkhof. Het is veertien of vijftien

voeten lang, aan elke zijde aangeduid door eene rij ſteenen, en aan elk end twee pilaren van elf tot twaalf voeten lengte. (25)

Van PENNANTS Reis had ik mij te veel beloofd, hij is dikwijls te kort. Sprekende van drie kringen van ſteenen, loopende noord-oost en zuidwest op het Eiland Arran, zegt hij, (26) dat digt bij dezelve de overblijfſels zijn van eene ſteenen kast, beſtaande uit vijf vlakke ſteenen, en aan de binnenzijde zes voeten lang, waarvan de dekſteen verloren was. Vervolgens zag hij er eene groote langwerpige *Caire*, zamengeſteld, gelijk de overige, uit ronde ſteenen, maar bezet met eene rij van cellen, waarvan eenigen nog ongeſchonden waren, en ieder een grooten vlakken ſteen tot dekking had, rustende op andere. Deze allen vindt men, volgens dien ſchrijver, in Wales, Cornwall, en de Noordſche landen, hebbende, naar zijn vermoeden, tot graven en altaren gediend. Hieruit maakt hij op, dat dezelfde Godsdienst onder deze volkeren heerschte. Het komt mij voor, dat de zoogenaamde jagthuizen, in het Noorden van Schotland, beſtaande uit eene menigte kleine kamers van drie ſteenen, namelijk aan elke zijde één, en één tot dak, zijnde vijftig of zestig voeten lang, hiermede behooren. De ſteenen, waaruit deze gedenkteekenen gebouwd zijn, worden in deze oorden overvloedig gevonden. Bij Firth of Clijde vondt men voorheen, op

(25) *Voyage en Allande et ſur les Frontières occidentales de l'Allemagne fait en 1794, traduit de l'Anglais.* Tom. II.

(26) *Reiſe durch Scotland und die Hibridiſchen Inſeln, aus den Engl.* VON EBELING, *Leipſ.* 1779. I. p. 276 et 277.

op eene hoogte, vele graven, bestaande uit twee zijsteenen en twee endsteenen, welke eenen derden droegen, tot eenige voeten boven den grond.

JOHNSON (27) zag eene Cromlech op 't Eiland Sky. Men verzekerde hem, dat er altijd eene urne onder gevonden wordt.

TWISS (28) beschrijft eene Cromlech bij Breanstown. Dezelve bestaat uit zes steenen, welke eenen dekfteen dragen. Deze dekfteen is veertien voeten lang, twaalf breed, en van twee tot vijf voeten dik. Er zijn meer Cromlechs in Ierland. WAREUS (29) spreekt van een aantal steenhoopen van ouden tijd, bij Naasa in de vlakte. Men zegt, dat Ierland met mindere oude gedenkteekenen prijkt, dan wel andere oorden.

Men kan meer onderrigtingen erlangen bij STRUFT, GOUGH, SINCLAIRE en BORLASE, op welke ik mij, tot mijne spijt, beroepen moet.

Groote steenen urnen zijn de voortbrengsels dezer graven. Over deze en de steenen bijlen, pijlpunten en hamers is in de *Philos. Transactions* en de *Archælogia Brittannica* genoeg geschreven.

De steensoort, waaruit *Stonehenge* bestaat, is *purbiek-marble*, uit het nabijgelegene halfeiland. De pilaren van Biscawoin zijn van zoodanige soort, als overvloedig verspreid liggen in de nabijgelegene zandduinen, de Gray-weathers. VAN LIER verzekert, dat de steensoort bij Marlborough in de Wihtshira, gelijk is aan de Drentsche.

NE-

(27) Dr. JOHNSON, *voyage dans les Hibrides ou Iles occidentales d'Ecosse*, 72.

(28) *Voyage en Irlande*, 24.

(29) *Antiquit. Hibern.*

NEGENDE HOOFDSTUK.

Over de Hunebedden in de Nederlanden, en wel die van het Landschap Drenthe.

Behalve den duivels-steen te Namen, door velen voor eenen altaar gehouden uit den oudsten tijd, zijn er mijns wetens in de Nederlandsche gewesten, aan den Rhijn beneden Coblents, de Maas, Schelde of IJssel, geenerlei gedenkteekenen aanwezig, iets hebbende van de Hunebedden. De grenzen van Overijssel, en het gewest Drenthe door en door kunnen alleen roemen op deze vermaarde oudheden. Mijne lezers zullen ze uit de afbeeldingen bij PICCART, KEYSLER, SNIDS, in den tegenwoordigen staat van Drenthe, bij ENGELBERTS, en de Reis door Holland, of anderen, kennen. Onder liefhebbers en kunstenaars berusten ook afteekeningen.

Ik oordeelde het evenwel noodzakelijk te zijn een aantal dezer oude gedenkteekenen zelve te zien, en besloot een reis tot onderzoek te doen. Een zeer achtenswaardig Vriend, de Heer JOH. MULDER, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Groningen, welke bijzonder in het Landschap Drenthe bekend was, en geene mindere achting had voor deze belangrijke overblijfselen dan ik, had de goedheid van mij te vergezellen. Ik reisde naar de stad Groningen. Van hier traden wij in een eigen rijtuig, en vingen, onder de gunstigste vooruitzigten, onze reis aan. De rogge was gemaaid, en grootendeels in huis geborgen. Dit was de geschiktste tijd; men kan de Hunebedden dan beter vinden, en gemak-

ke-

kelijker onderzoeken. Zie hier mijn dagverhaal, voor zoo verre hetzelve op het opgegeven onderwerp betrekking heeft.

Het eerste Hunebed, hetwelk wij met blijdschap zagen, lag in het vlakke veld, even buiten de es van het gehucht Tinaarloo. In de zijden is hetzelve negentien voeten lang; de hoogte is zes voeten en drie duim; de breedte zes en een half voet. Het bestaat uit elf steenen; drie in elke zijde; drie zware boven, en aan ieder einde één. Het ligt op geene hoogte. De deksteenen liggen twee en een half voet boven den grond. Wij maten één van dezelve, die zeven en een half voet breed was. De zijsteenen stonden evenwijdig van elkanderen. Ergens was er eene opening van ongeveer twee voeten. De ligging is zuidoost en zuidwest. Dit graf is van allen het best bewaard. Het is in zijne soort fraai. Alles ligt zoo als voor eeuwen. Een tak der Aa kronkelt in het gezigt, langs de heide, tusschen Segelse en Tinaarloo.

Vervolgens hielden wij stil bij een ander Hunebed, nabij Taarloo. De afstand tusschen Tinaarloo en dit gehucht is niet ver. Het was reeds avond. Dit graf is zoo zeer omgewroet en gehavend, dat het niet meer zich zelve gelijkt. Het verschilt van de overigen, doordien het op en in eenen heuvel schijnt te liggen. De zijsteenen en de steenen van den kring liggen in den grond. De kringsteenen lagen in diameter vier en twintig voeten van elkanderen. Het graf scheen twee en veertig voeten lang geweest te zijn; ten zij er twee waren. Wij vonden er nog vijf en twintig steenen. Een groot aantal was vervoerd.

Des nachts rusteden wij in het vriendelijk huisge-

gezin van den Heer HOMAN te Rolde uit. Den volgend ochtend bezochten wij de twee Hunebedden, ten noorden der kerk van Rolde, liggende van daar op eenen kleinen afstand, in het bouwland. Mijn hart ging op, toen ik buiten de tuinen zijnde, dezelve in het oog kreeg. Zij rusten beiden op den vlakken grond. Rondom is het land met rogge bezaaid. Wij vonden er niet dan garven en stoppelen. Beiden gelijken ze meer op de Holsteinsche, en verschillen van alle anderen in voorkomen. De zijsteenen liggen wat meer van elkanderen, en twee dragen steeds eenen derden. Het één is zeer geschonden en gezakt. Het ander is ook niet meer in zijn geheel. De graven zijn beide langwerpig. Er zijn zeven groote deksteenen bij het eerste, het welk wij onderzochten. Zij lagen twee en een half voet van den vlakken grond. Op elk eind stond één steen, welke hier, nevens twee der zijsteenen, eenen deksteen ondersteunden. De breedte was buitenwerks in het midden twaalf voeten; binnenwerks zes en een half voet. Het graf zelve was zes voeten hoog, boven het vlakke veld. Lang was het negen en dertig voeten. De ligging was zuid-oost en noord-west. Een oude eik versierde hetzelve. Geen weg was er in de nabijheid.

Op zeventig schreden afstand van het vorige zagen wij de andere grafplaats. Twee kinderen speelden er in. Een oude kreupele eik scheen hier het graf aan te wijzen. Het lag gedeeltelijk uit elkanderen. Wij vonden er nog negen en twintig groote steenen. De lengte was vijf en veertig voeten. De wijdte was in het midden buitenwerks elf en een half, en binnenwerks zeven en een

half

half voeten. De rigting is als de vorige. De verwoesting maakte onze nafporing onvolledig.

Den volgenden dag gingen wij vroeg naar Sleen op reis. Tusfchen Noord- en Zuid-fleen zijn twee vernielde Hunebedden. Dat te Noord-fleen, is, naar luid van het fprookjen, gelegd door den geest, die fpookt op Ellertsveld in den heuvel, genoemd de *papelooze Kerk.*

Rijker oogst hadden wij te Emmen: hier flaagden wij zeer gelukkig. Met het rijtuig van den Vrederegter bezochten wij de merkwaardigheden in den omtrek.

Wij reden twee Hunebedden voorbij, die vernield waren, liggende aan de zijde der es.

Het eerfte Hunebed, waarbij wij ftil hielden, lag aan het einde der Emmer es, ver van den rijweg. Het was langwerpig vierkant. De dekfteenen waren van eene verbazende grootte. De lengte was vier en vijftig voeten; de breedte ongeveer elf voeten; doch binnenwerks was de wijdte zes voeten. Er ftonden nog vier en twintig fteenen. De dekfteenen waren gedeeltelijk weg. Eenige fteenen lagen er nevens. De ligging was zuidoost en noordwest.

Tusfchen Emmen en Odoorn aan den heerenweg in 't Emmer-veld, tien minuten van Emmen, zagen wij vervolgens eenen opgegraven heuvel, waarin de Heer POTHOFF gevonden had een foort van vierkant altaar, uit op elkanderen gelegde kei-fteenen, ter hoogte en breedte van zes voeten. De menigvuldige houts-kool wees aan, dat het gediend had tot eene, gelijk mij voorkwam, verbrandingsplaats der dooden.

Digt daaraan lag een, door dien zelfden Heer, op-

opgegraven heuvel, waarin men eene kamer van ruwe keifteenen, doch van den binnenkant meer glad bewerkt, in de gedaante van een Hunebed had gevonden. De zijfteenen fteunden op den vlakken grond. Op elke zijde waren er vier. Vier dekfteenen lagen er overheen. Alles lag en ftond zoo digt mogelijk aan elkanderen, en alle openingen waren met kleine fteenen digt toegemuurd. De lengte was achttien voeten; binnenwerks was de wijdte vijf voeten en acht duimen; in het verwulf vier voeten, tusfchen het verwulf en den bodem drie en een halve voeten. De rigting was als voren. De Heer POTHOF geloofde, dat de ingang van de kamer geweest ware aan de regter zijde. De dubbele bodem van het Hunebed, uit kleine fteentjes, wit zand en fteengruls zeer vast bewerkt, leverde een aantal urnen op, onderfcheiden in grootte, gedaante en kleur, doch allen gebroken door het puntijzer: twee kleine van aschgraauwe kleur en een kruikje van roode aarde zijn alleen behouden, benevens een dergelijk kopje. Deze urnen zaten onder de ftraat aan de wanden. Misfchien was het getal wel een en twintig geweest. (30)

Het rijtuig bragt ons nu door het veld ten noordoosten van Emmen, naar eenen zeer merkwaardigen, doch afgelegenen fteenhoop. Het veld, het gulle zand, de afgekabbelde plekjes en verfpreide heuveltjes maken met deze geduchte masfa van fteenen een wonderlijk contrast. De lengte

(30) De Heer P. HOFSTEDE. Gouverneur van Drenthe, heeft aan de Maatfchappij de afteekening van dit Hunebed gefchonken, welke op plaat II. gegraveerd is.

te was vier en zestig voeten; de wijdte in het midden binnenwerks tien voeten. De kring was hier en daar nog overig. Wij telden op iedere zijde elf steenen, behalve de beide eindsteenen en zeven deksteenen. De deksteenen zijn bijzonder groot. Een steen werd door ons gemeten op veertien voeten lengte en acht voeten breedte. De voormalige Koning van Holland LODEWIJK was in zijne reis door Drenthe met zijn paard op een dier steenen gesprongen, en had daar bedaardelijk de komst der andere Heeren afgewagt. De ligging is, als die der anderen, oost en west op dertig graden bezuiden het oosten.

TIENDE HOOFDSTUK.

Vervolg van onze Reize naar de Hunebedden van Drenthe.

'sDaags daaraan zagen wij, ter regterzijde van den weg van Emmen naar Valte, drie heuvels als in eenen driehoek liggende, allen zeergeschonden. De eerste geleek naar de grafkamer van Emmen: twee groote zware steenen dienden tot dekkers. De lengte was veertien voeten. Het andere was twintig voeten lang. De vijf deksteenen lagen er afgeworpen. Het derde had veertien voeten lengte. Wij zagen nog drie deksteenen, op andere rustende. De ligging was als voren.

Valte, waar wij vervolgens afstapten aan het huis van den Adjunct-Maire, heeft eene romaneske ligging. Er zijn onderscheidene merkwaardige oudheden. Wij wandelden naar de twee Hunebedden, welke, even buiten de es, bij elkanderen liggen. Er gaat slechts een rijweg tusschen bei-

beiden door. Zij zijn beide langwerpig vierkant. Het eene is lang twee en dertig voeten; aan het westeinde breed binnenwerks acht voeten en aan het oosteinde omstreeks zeven. Elke zijde heeft vijf steenen, aan elk einde is er mede één; zij waren van drie en vier voeten. De eene deksteen ligt er nog, de andere drie zijn afgeworpen. De binnenzijde der steenen is effen en regt opgaande Tusschen de zijsteenen was er eenige tusschenruimte, gelijk op één na overal bij de vlak- en openliggende graven van dit soort. De ligging was van beiden als voren op twintig graden bezuiden het oosten.

Het tweede was vier en twintig voeten lang; aan het westeinde breed zeven en aan het ooste-einde zes en eene halve voet. Op elke zijde waren vijf steenen, op elk einde mede één. De deksteenen zijn afgeworpen. Er was tusschen de zijsteenen van een en half tot drie voeten tusschenruimte. Beide lagen open op den vlakken grond zonder een heuvel op den hei. Eenige boomen nabij dezelven ontslipten onze aandacht niet. In beiden was gegraven. Het Valtardiep schuurt in het gezigt langs den heiachtigen grond.

Aan de westzijde van Valte, achter de Valtar westwaards, bezochten wij een ander Hunebed. Hetzelve is negen en twintig voeten lang. Aan het westeinde is de breedte binnenwerks zes voeten en drie duimen. Het westeinde is steeds breeder. Er zijn vijf steenen aan elken kant en een op elk einde. De gedaante is als van de straks beschrevene; de ligging dezelfde, doch het is zeer geschonden. Er is niet ver van daar nog een dergelijke geweest.

Rij-

Rijdende naar Odoorn, wees de Predikant ons een ander Hunebed ter zijde van den weg naar Borger, hetwelk zeer vervallen was. De lengte was vier en twintig voeten. Wij telden vier dekfteenen. Wij merkten, dat aan het oosteinde de binnenwerks zijde moest zijn vijf een half voet. De ligging is bijna oost en west.

Na de ruwe natuur en fchijnbare legerplaats bewonderd te hebben, welke ons de weg op Borger aanbood, hielden wij te Borger ftil, om er ons te ververfchen. Hier zagen wij de ftoutfte fteenhoop van allen. Dezelve is bijna tachtig voeten voeten lang; westwaarts is de binnenwijdte ruim negen voeten, en aan het oosteinde iets meer dan zes. Jammer is het, dat dezelve al mede zoo deerlijk, het zij uit Godsdienftige waan, het zij uit geldzucht, gehavend is. De zijfteenen zijn drie voeten van elkanderen. Wij vonden er negen ontzaggelijke dekfteenen. In het midden waren er afgeworpen. Tusfchen de groote zijfteenen lagen hier en daar kleine keifteenen tusfchen beiden. Het getal der geweldige fteenen bedroeg vijf en veertig. Een dekfteen was bij de zeven voeten breedte. De dekfteenen lagen boven den grond drie voeten; doch de grond was eenigzins uitgegraven. De dichteresfe TITIA BRONGERSMA in 1685 er in doende graven, kwam men eerst op een plaveifel van kleine keijen. Dit opgeruimd zijnde, ontdekte men urnen, waarvan men niets dan fcherven kreeg. Zij nam alles mede naar Groningen, waar hare vriend SMIDS de urnen en asch onderzocht. In eenen brief aan SESLEGEL zegt hij: *in fragmentis autem prisci feculi vides fimplicitatem incultam, ut in osfibus petrefacti-*

tionem non exiguam. Niet ver van daar vertoonden zich, in hetzelfde veld, eenige *tumuli*, welke ik nergens anders nabij Hunebedden gezien heb. Het Bunerdiep stroomt langs dezelve. Van daar zag men, over genoemde beek, twee kleine verstoorde Hunebedden in een ander heideveld.

Tusschen Borger en Drouwen zagen wij, op Rolde aan en in het verschiet, een Hunebed, dat wij niet konden bereiken. Wij hielden het aan op Drouwen, dat ons meer beloofde. Hier vonden wij twee bezienswaardige. Het eene had zeer geleden, even als of het in een heuvel gelegen had. Wij telden zeven zijsteenen; op elk eind eenen steen, en vijf afgeworpen deksteenen. De kring was nog zeer zigtbaar op den afstand telkens van een paar schreden. De ligging was omtrent oost en west, op tien graden, bezuiden oosten. Het tweede Hunebed, dat nabij het vorige lag, bevonden wij zes en vijftig voeten lang te zijn. De ligging was vlak zuidoost en noordwest. Dit graf was zeer verwoest. Er waren zeven of acht deksteenen geweest, waarvan nog zes overig waren. Wij telden nog negen zijsteenen.

Er liggen nog brokken van drie dergelijke oude graven, elders onder Drouwen, welke wij niet in oogenschijn namen, dewijl de verwoesting, met welke deze gedenkteekenen waren aangevallen, ons beletteden eenige belangrijke vergelijkingen te maken.

Ons rijtuig bragt ons te Gieten. Hier zochten wij midden in de heide de fraaije grafplaats op, welke men aan het voetpad van Gieten naar Anderen aantreft. Het is deerlijk geteisterd. De leng-

lengte was van zestig voeten. Het westeinde was binnenwaarts wijd acht voeten; het oosteinde zes. Aan elke zijde ſtonden acht ſteenen, twee voeten en derdehalf van elkanderen af. Eenige hooge ſteenen van den kring zijn er nog zigtbaar.

Bij den Eekſtermolen is eene begraafplaats, beſtaande uit zeven dekſteenen, rustende op twee en dertig andere. De middelſte bovenſteenen zijn dertien voeten lang, negen breed en vijf dik, misſchien meer dan veertig duizend ponden zwaar. Het ligt oost en west.

Wij ſtapten op en reden door het oneffen veld. Wij bereikten nu in den avond den Eekſter grafkelder, zoo bekend door de beſchrijving en het naauwkeurig onderzoek van den Heer VAN LIER. Men had derwaarts een weg gebaand. De ligging is ſchilderachtig. Deze grafkamer, van een anderen bouwaard als de Hunebedden, is van acht platte, ruwe zijſteenen, bedekt met drie. De binnenruimte was van twaalf voeten lengte, oost en west, zeven voeten breedte en vijf voeten diep. De ingang is tegen het zuiden. Men vond er eenen dubbelen vloer van kleine keiſteenen; tusſchen welke veilig bewaard gebleven waren eenige lijkbusſen; vier of vijf ſteenen beitels; één van bijna drie vierde voeten lang; de overigen van twee duim, en iets meer dan een duim breedte; een donderhamer of ſtrijdbijl; een ſteenen pijlpunt met drie tanden, zeer ſcherp. Men vergelijke vooral de afbeeldingen, die VAN LIER bij zijne brieven gevoegd heeft. Het Hunebed tusſchen Anderen en Anloo ontſnapte aan onzen ijver. De nacht viel in.

Na wel gerust te hebben, reden wij naar

het graf op den weg van Anloo naar Zuidlaren. Tusschen Anloo en Annen, hielden wij bij hetzelve stil. Aan het westeinde was hetzelve binnenwaarts zeven en een half voet wijd; aan de oostzijde zes voeten. De ligging is op dertig graden bezuiden oosten. Het is vrij wel in zijn geheel. De middelste deksteenen zijn verschoven; de andere liggen nog wel. Wij telden vier steenen aan elke zijde; één op elk einde en vier deksteenen. De ooster-deksteen was door het onderwroeten der zijsteenen gezakt. Alles ligt vlak op den grond. Geen bewijs was er van eenen heuvel te zien.

Nu namen wij den weg op Midlaren. Ten westen van de Molen zagen wij twee Hunebedden bij elkander. Het eene is geruïneerd, De lengte was zes en dertig voeten. Wij meenden in elke zijde vier of vijf zware zijsteenen te onderscheiden. Er zijn vier of vijf deksteenen geweest. Aan het oosteinde is alles omgeworpen. Het andere is lang vier en vijftig voeten, en geheel vernield. Het is als of men de ruimte met aarde heeft willen stoppen. Eenige boomtjes staan tusschen beiden. De ligging is op twintig graden bezuiden oosten. Zij doen zich stout op, en treffen.

Eindelijk vonden wij nog te Noordlaren een brok van een Hunebed. Aan het westeinde was de breedte bijna negen voeten binnenwerks. Er waren slechts twee deksteenen overig. Dit graf is zeer lang geweest; doch het grootste getal steenen is vervoerd.

Eenige Hunebedden zijn er nog overig gebleven, aan welke ik mijne hulde niet bewezen heb. Deze waren dikwerf het voorwerp mijner gesprek-

ken

ken met anderen. Van de voornaamste heb ik teekeningen. Lang nog leefde ik in mijne gedachten bij de schimmen der vroegere wereld.

Drie jaren na dezen togt trok ik door eenen hoek van Drenthe, opnemende al de bekende merkwaardigheden. Bij deze gelegenheid bezocht ik het Hunebed te Steenbergen, onder Rhoden, *Steenenberg* genaamd, liggende in het land bedolven; doch geheel uit elkanderen. Een ander graf, op het Seijerveld aan den Koningsweg, een weinig langer, zijnde omstreeks vier en twintig voeten lang geweest, doch insgelijks geheel gesloopt, gaf mij even weinig vreugde, hoewel ik hetzelve met uitnemend gezelschap bezocht.

Alle de Hunebedden, nog aanwezig (want voorheen waren er veel meer) zijn gebragt op de nieuws ontworpene fraaije kaarten van Drenthe, welke te Parijs zijn.

ELFDE HOOFDSTUK.

Wat is in de Drentsche Hunebedden gevonden?

Het is bekend, dat men er steeds aschkruiken uit opdolf, zijnde kleiner dan die uit de heuvels kwamen. Vele zijn zoo naauwkeurig door VAN LIER en ENGELBERTS afgebeeld, dat ik hen alleen te volgen heb. Zij zijn van eene graauwe, geel bruine of aschverwige kleur, met en zonder ooren, boven in wijdte verschillende; sommige met naauwe halzen. Vele hebben geene figuren; andere regte of slangswijze strepen, gaande om de kruik. Alhoewel uit zandachtige leem gebakken, zijn ze niet minder dan de gewone aarden

potten en kookpannen van onzen tijd, fijner en beter bewerkt, dan die der heuvelen, en zekerlijk niet gedroogd in den wind of in de zon, gelijk men voorgegeven heeft. Men had ze niet uit de hand, gelijk thans nog de Hottentotten doen, maar in eenen vorm gemaakt; glazuur is er niet bij gebruikt. Men zal, om ze glad te maken, eenen fteen hebben gebezigd.

De grootfte zijn nog geen half voet hoog. Zij gaan alle de maten door van drie tot vijf en een half duim, zijnde van drie tot rijkelijk vier duim wijd in den buik; doch van boven in de opening doorgaans een vierde, of een half duim, ook wel één, of één en een half duim lager. Ik heb zelfs dergelijke kruiken naauwkeurig befchouwd, en met den Heer HOFSTEDE, den kenner dier oudheden, daarover gefproken.

Aangaande de plaatfing der kruiken in de graven, is men gewoonlijk niet oplettend genoeg geweest. Er zijn fomtijds ook kleindere aardenvaatjes gevonden, zoo als te Emmen en elders; één met een' hollen fteel. Tot traanflesfchen of offerlampen gis ik niet, dat ze zullen gediend hebben, want nergens is mij hiervan in mijn onderzoek, bij dergelijke Hunebedden, iets voorgekomen. ARNKIEL ontkent derzelver aanzijn in onze inlandfche graven. Velen houden deze kleinere kruikjes voor lijkbusfen van kindertjes. Ik heb eenigen in handen gehad.

Er zijn in Drenthe eenige ronde platte fteenen gevonden, aan welke men den naam gegeven heeft van *disci*, met een gat in het midden, of ingedrukte holligheid, en één of meer kruiken, zijnde

vijf

vijf of zes duimen in doorfnede, en twee duimen dik, fcherp op de kanten, van kei-vuurfteen of gebakken; fomtijds zwarte glinsterend en broos. Zoo zijn ze alle, die ik immer zag, „fchrijft mij de Heer POTHOFF, „ en zoo is die, welke on-„ der den Heer WILLINGHE berust.” Bij VAN LIER en ENGELBERTS kan men nader onderrigt worden. Is het zeker, dat ze uit de Hunebedden zijn gekomen? Men houdt ze of voor werpfchijven tot fpel, gelijk bij de Grieken, of voor wapentuig. Ik voeg er nog eene derde gisfing bij, dat het afbeeldingen waren van de zon, gebruikt wordende als voorwerpen van Godsdienftige hulde. MAXIMUS TYRIUS (31) verhaalt dat de Proniërs, naburen van de Macedoniërs, de Zon eeren onder het beeld van eenen kleinen *discus*, vastgehecht aan eenen langen draad.

In eene der kruiken, ftaande in de grafkamer te Emmen, waren, zoo men wil, eenige kiezen: uit de eigenlijke Hunebedden kreeg men ze, voor zoo ver mij bewust is, nooit. Kinderen geene tanden hebbende, werden, volgens PLINIUS, bij de Romeinen niet verbrand. Dat de tanden bij de begraving van veel belang geoordeeld werden, volgt uit de wet der XII tafelen, waarbij verboden

(31) *Diss.* XXXVII. PELLOUTIER, *Hist. des Celtes*, T. II. p. 39. D. HARCANVILLE maakt in zijne Recherches. T. II. 34, 35. gewag van een *difcus*, geplaatst op het bovenftuk van eene tombe, verbeeldende de Zon. Deze is de *mater deorum*, zoo algemeen oudtijds gediend, onder het beeld van eenen rondachtigen fteen. Ik zag verfcheidene van deze fteenen *disci* met kruizen bij den Heer LEWE VAN NYESTEIN te Groningen.

den werd om geene met goud overgetrokkene tanden in de kruik mede te begraven of te verbranden. De Peruanen offeren dezelve aan hunne Goden, als het dierbaarst geschenk. DENON vond ook in Egypte, bij eenen heiligen boom, gewijde tanden van kinderen. Nog bewaart men ze heilig in onzen omtrek. Toen ik een kind was, offerde ik ze met eene Godsdienstige huivering aan eenen onzigtbaren geest, in eenen donkeren en afgelegen hoek der schuur, met een vast formulier-gebed, om nieuwe te erlangen.

Ik haastte mij mijne lezeren over belangrijker onderwerpen, de gevondene steenen, wapenen en werktuigen, te onderhouden. Dit zijn de aanzienlijkste voorwerpen, welke men in de Hunebedden vindt, en die onzen geest overbrengen tot de vroegste bewoners dezer landen en den kindschen tijd hunner beschaving. Reeds heb ik aan eenige derzelver herinnerd. De Heer VAN LIER bezat er vele van, en vereerde van zijnen voorraad aan het kabinet van den Stadhouder, gelijk de Heer HOFSTEDE naderhand in het *Museum* van den Koning eenigen der zijne plaatste, door hemzelven uit Hunebedden opgedolven. Eene schoone strijdhamer met een gat vertoonde mij, voor achttien jaren, mijn Leermeester DE RHOER. Van toen aan vergat ik deze oudheden nooit. Dezelve was zwartachtig en zeer hard. De vriendelijke Heer HOFSTEDE te Assen liet mij eenigen zijner wiggen zien. De Heer WILLING te Emmen is nog in het bezit van eenen fraaijen en gladgeslepenen beitel, van geelen vuursteen, lang ruim acht duimen; breed twee en een half duim voor aan de scherpe kant, achter anderhalf duim, en

één

één en een kwart dik. Zij zijn doorgaans korter. Die, welke de Heer POTHOFF gevonden heeft, zijn van bruinen vuursteen en pas drie à vier duimen lang. Bij de Eekster grafkamers zijn, op kleine afstanden in de rondte, eenige kleine wiggen en scherven van aschkruiken in den grond onder eenige keisteenen ontdekt. Doch men behoort ze zelf in de afbeeldingen van VAN LIER en ENGELBERTS te beschouwen. De eerste had verscheidene, de laatste heeft er eenige naauwkeurig gemeten. Het blijkt, dat ze gewoonlijk van twee en een half tot vier duimen lang, en van anderhalf tot twee duimen breed zijn. De vorm is niet altijd dezelfde. Men vindt er van geelen vuursteen, van duitsch agaat, meestal van vuursteenige kei. Voorzeker hebben zij aan de makers veel geduld en moeite gekost. Sommigen zijn, uitgezonderd het scherp geslepene end, geheel ruw; anderen daarentegen geheel glad.

Het belangrijkste wapentuig, uit deze graven afkomstig, zijn de strijd- of donderhamers, ook strijdbijlen genoemd, zijnde zeer net gewrocht, doorgaans uit eenen harden zwartachtigen steen, in Drenthe onbekend. Deskundigen oordeelen, dat het bittersteen (*Jade*) is, bij de Oosterlingen zeer gezocht, en bij de Nieuw-Zeelanders nog meer. Volgens GMELIN (32) wordt dezelve gevonden in de Savooische en Zwitsersche gebergten. Alle hebben ze een gat. De Heer VAN LIER geeft de afbeelding van twee; waarvan de éene gevonden is in de Eekster grafkamer, en de ander onder het Hunebed te Annen, zijnde de eerste donkergraauw, vrij

(32) *Grundriss der Mineralogie*, p. 263.

vrij hard en glad; de ander is gespikkeld en donkerkleurig. De vorm is verschillend. Zij zijn meestal van drie en een half tot zes duimen lengte, en somtijds langer, twee duimen breed, en rijkelijk een duim dik. ENGELBERTS heeft er drie op zijne plaat gebragt.

Van het pijlpunt is gesproken. Mij is slechts een wetsteentje voorgekomen, hetgeen in een Hunebed gevonden was, en naar gissing gediend heeft tot het scherpen en punten van steenen wapentuig.

De zware steen-klompen, waaruit de Hunebedden gesticht zijn, worden op den Drentschen bodem, en altijd in derzelver omtrek op onderscheidene diepten aangetroffen. De grond plagt er mede doorzaaid te zijn. De steensoort is grove graniet. In het landschap Drenthe zijn deze granietblokken niet anders bekend, dan onder de benaming van Vlinten. De zwaarste zijn steeds tot deze werken opgezocht.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Afgeleide gevolgen uit de vergelijking der Hunebedden.

Laat ons thans het licht, hetwelk zoo vele aangevoerde bijzonderheden aanbragten, in één punt verzamelen. Het oog van den wijsgeer, zoo gesterkt, zal helder worden en met erkentenis rondweiden op die barre en eenvormige Heidevelden, akelig door de zandverstuivingen en doodsche eenzaamheid, maar bekoorlijk door deze grijze gedenkteekenen van een onbekend volk. Hoe dik-

wijls

wijls schuilde ik onder dezelve, of zettede er mij op neêr, mij verliezende in de vroegste tijdperken van het menschelijke geslacht, vol bespiegelingen over derzelver uit- en inwendige inrichting!

Altaren, dacht ik dikwerf, gelijk SCHOONHOVIUS, EMMIUS en anderen stelden, kunnen het niet geweest zijn. De onregelmatigheid, plaatsing en rangschikking dezer steenhoopen wederleggen dit gevoelen even zeer, als de aschkruiken, wapenen en het boven en beneden plaveisel, waarin dit alles, overeenkomstig met de graven door PENNANT op de Orkneijs-Eilanden doorzogt, (33) of de begrafeniswijze der Oude Schotten door MACPERSON opgegeven, (34) zorgvuldig nedergelegd was. Niemand zal langer ontkennen kunnen, dat het graven zijn! Wie hoorde immer, dat men uit bijgeloof onder altaren doorkroop? Evenwel heeft zulks in Frankrijk thans nog plaats, en geschiedde zulks inzonderheid door Brabanders, ten tijde dat SCHOONHOVIUS leefde. Voor een paar eeuwen bezaten ze ook hier dezelfde waardij, welke ze nog heden in Frankrijk hebben.

Doch het zijn verwoeste graven. Onder zoo vele, die ik in Drenthe en Westfalen zelf bezocht of leerde kennen, is er geen enkel ongeschonden, als dat van Tinaarlo, door ENGELBERT's afgebeeld. Zij zijn niet ingestort; maar met opzet zijn er steenen afgeworpen. De verwoes-

(33) Beschrijving der Noorder-poollanden, bladz. 67. enz.

(34) MACPHERSON Ossian Works, I. p. 13, in eene aanteekening op eene plaats in de Fingal.

woesting is bij allen niet even groot; doch men heeft er altijd iets aan geschonden, zonder hierin eenigen regel te volgen. Hiertoe zijn door de eerste Christen Zendelingen, de Bisschoppen, de Sijnoden, Conciliën, en in de Capitularia der Vorsten, de allerstrengste maatregelen genomen; dewijl het volk overal in alle Landen er bij bleef offeren, er geloften deed, kaarsen opstak, en er gaven bragt. De eerste kerkelijke wet in Frankrijk hieromtrent, is van het jaar 452: in 892 nog was dit verbod veeltijds noodig. Na dezen tijd werd het inzonderheid in onze Landen, Engeland en het Noorden doorgezet. KEYSLER heeft deze bedreigingen in zijn werk ingelascht. (35) Een Eigenaar of Gemeente, die de hand aan deze heilige overblijffelen niet leggen wilde, bedierf zich. SCHOONHOVIUS verzekert, (36) dat BONIFACIUS deze verwoesting hier voltooide.

Men heeft gezien, dat de uitwendige gedaante dezer graven overeenkomt. Het ééne is wel wat kleiner dan het andere, of bestaat uit een meerder of minder aantal steenen: de grootte en zwaarte is wel onderscheiden; doch zulks is zelfs in Drenthe, Westfalen en verder het geval, en deze zijn toch blijkbaar van dezelfde natie. Wie toch, die de strekking, het geheel uitwendig voorkomen dezer laatste slechts bemerkt heeft, zou hiervan niet overtuigd zijn? Overal dezelfde lijkbusfen, dezelfde wapenen, dezelfde uitwendige inrichting, dezelfde bouworde, dezelfde stoffe en strekking!

Of

(35) *Antiq. Septent.* p. 41, 42.

(36) ANT. SCHOONHOVIUS, bij *Matth. Anal.* I. 36.

Of zou deze overeenstemming bij toeval zijn? Getuigen dezelve niet van eenerlei volksgewoonten, eenerlei Godsdienstigen eerbied en bijgeloovige hulde, eenerlei begrafeniswijze, gesproten uit dezelfde denkbeelden en instellingen? Wat kan sterker deze stelling staven, dan overeenkomst in een stuk, waarin het volk geenerlei willekeur gedoogt? Zoudt gij niet hetzelfde besluit opmaken, als gij in Amerika, Afrika, of elders dergelijke verspreid vondt? Zou een verstandig Reiziger uit een ander werelddeel, in vroegere eeuwen, op zijnen doortogt dezelve beschouwende, ze niet aan één volk hebben toegeschreven? Uit het verschil of de overeenkomst der graven, maken wij ook nog heden op, van welk volk dezelve zijn. Er kunnen bij enkele stammen, omringd of beheerd door andere volkeren, in eenige opzigten door afstand, verblijf en het verschillend bestuur, eenige kleine veranderingen ingeslopen zijn, gelijk ook gebeurd is; nogtans zal niemand, de volksgebruiken kennende, weigeren te beämen, dat ze van één volk zijn.

Aan al de oude Volkeren, van het eene einde des Aardbols tot het andere, die hare daden ter aarde bestelden, was het eigen dezelve op hoogten en in hooge zandstreken te begraven. PALLAS maakt (37) deze opmerking voor Siberië; ik voor allen. Op mijnen doortogt door Drenthe en Westfalen, werd ik altijd in deze waarneming bevestigd. Altijd ook vindt men de graven op eenen

(37) *Reize durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*, I. 384. vooral II. a. 673.

eenen steenachtigen bodem; op velden, geene steen-soort voortbrengende, ontmoette ik ze in het geheel niet.

De gevolgtrekkingen, waartoe deze graven ons regt geven, zijn voor de geschiedenis van Europa van een allergrootst belang, om dat zij ons veel inlichting geven omtrent den toestand der stichters.

Wij ontdekken, dat deze reeds eenige beginsels van beschaving had verkregen. De pottebakkerij, waarmede ook heden nog vele stammen in Amerika onbekend zijn, gebruikende kuilen, vellen of houten bakken, was onder hen aanmerkelijk gevorderd. Hunne potten, hoe oneindig ver beneden de oude vasen der Grieken en Etruskers, zijn toch niet minder dan ons hedendaags keuken-vaatwerk, uitgezonderd het glazuur. De figuren of liniën zijn juist getrokken.

Eens was er een tijd, waarin de metalen allen onbekend waren. Elk volk is met dit tijdvak begonnen. Nog leven vele zonder deze gewigtige ontdekking. Alle ouden bevestigen zulks, gelijk ook de steenen wapenen, die men in alle Landen uit den grond delft, of welke men, gelijk te Peru, in de stille Zuidzee en in Amerika gebruikt. Geen Rijk is er in Europa, of men groef ze meermalen uit den grond. Vreemd, zeer vreemd is het, hetgeen DE PAAUW, (38) JOHNSON, (39) BANKS en anderen, welke ze in vreemde landen of

(38) *Recherches Philosophiques sur les Americains*, par M. DE P., Berlin 1789, Tom. II. p. 349, 350.

(39) Dr. JOHNSON, *Voyage dans les Hébrides*, p. 84.

of in de kabinetten der Vorsten gezien hadden; berigten, dat die van het oude en het nieuwe werelddeel overeenstemmen. Onze Hunebedden bezitten niets, dan dit eerst en eenvoudig werk- en wapentuig; geen enkel brokje koper, veel minder ijzer; en hoe onaanzienlijk zijn nog hunne steenen bijlen!

Landbouw zullen ze in het geheel niet gedreven hebben: de kunsten des levens hadden nog een onnozel voorkomen onder hen. Een pot te bakken; een steen te slijpen, en als het hoog ging, te doorboren met jaren langen arbeid; een hut te bouwen; zware keijen met mannenkracht weg te brengen, en ze te behouwen; dit, en de jagt- en vischvangst, omvatte alle hunne kunde. Ik zie, dat dit volk op geenen hoogeren trap van beschaving stond, dan de Hottentotten thans; maar er was meer maatschappelijke vereeniging en Godsdienst.

Zonder beiden, was het niet mogelijk deze trotsche gevaarten te stichten. Zonder veel ondergeschiktheid aan hoofden, en een welgevestigd gezag der Opperhoofden en Priesteren, even als op Otaheite, laat zich dit opeenstapelen van dergelijke zware steenklompen onmogelijk verklaren. Zoo geheel nomadisch, als thans nog menig Amerikaansche stam, leefden zij al vast niet meer. Hunne vereeniging en maatschappelijke orde was grooter. Eenige ruilhandel moet er met andere stammen hebben plaats gehad; want hunne bijlen zijn van elders, en wel niet van zeer nabij.

De Godsdienst had, mijns inziens, reeds eenige voortgangen onder hen gemaakt, en eenen zekeren vorm

vorm aangenomen. De verbranding der dooden is eene zeer aanmerkelijke gewoonte, en deze vindt men reeds hier, bij zulk eene armoede! Onverklaarbaar gebruik, bijna alle oude Volkeren van Asië en Europa, zoo ver de geheugenis der historie reikt, eigen; hetgeen echter zich niet vestigen kon, zonder eenige Godsdienstige beweeggronden, en zonder Priesteren, welke het verkondigden, bestuurden en waarborgden. De oprigting dezer steenen verblijven, voor de geesten der verstorvenen, overtuigt ons van hun kragtig geloof aan de onsterfelijkheid, hunnen eerbied voor de dooden, huiselijke en maatschappelijke verbintenissen en hunne Godsdienstige zorg, om het toekomstig welzijn en geluk der *overledenen* te verzekeren. Nog eeuwen daarna eerde men derzelver vergoede bewoners.

Arm en behoeftig was buiten kijf een volk, hetwelk zich met zulke onnozele wapenen en werktuigen behelpen moest, en nogtans leefde het in oorlog en strijd. Derzelver zucht tot aanvallen en overrompeling, en de behoefte van zelfverdediging, is kenbaar uit de medegaven aan de dooden, welke altijd in het volkskarakter en de denkbeelden van eer, luister en noodzakelijkheid hunnen grond hebben. Uit hetgeen men voor den geest des verstorvenen in zijnen nieuwen toestand noodig oordeelde, kan men gemakkelijk opmaken, gelijk mijnen Lezers zal gebleken zijn, of gemak, genot, weelde en vreedzame rust, het deel was van den levenden, of strijd en kommer.

Zeer veel werk besteedde dit Volk aan deze graven. Hunne bouwkunst heeft niets van het aangename, het sierlijke en bevallige, waarin de ge-

genie van andere udeo Volkeren, zich verheerlijkt heeft; integendeel is alles ongemeen ſtout en reusachtig. Het oog des aanſchouwers wordt door dezelve met verbazing vervuld. Hoe ruw en zonder afwisſeling ligt er echter eene ſoort van grootheid in hunne ontwerpen en in hun werk: het is buitengewoon en onverganklijk, geſchikt voor de onſterfelijkheid. Even gelijk men heden nog in Peru doet, (40) hoogde men, naar gelang des werks, den grond al glooijende met aarde op, en werkte zoo deze zware blokken met kracht van menſchen-armen, zonder werktuigen, naar boven. Derzelver ſchikking algemeen oost en west zijnde, gelijk nog in onzen tijd, ſtaat in verband met den eerbied voor de Zon of Herkules: aanmerkelijk is het, dat de diepte tusſchen het gewelf en den grond, bij allen, zoo weinig verſchilt. Een ingang aan het zuiden hebben wij nergens gevonden; dit is eene fabel. Dezelve was denkelijk aan het eind. PICCART (41) ſtelt hem aan het westeinde. In vorige eeuwen was de eerbied voor dergelijke ſteenen onmetelijk groot: men bewees er Godsdienſtige hulde aan, en geloofde, dat er zich geesten in en bij onthielden. Men gelooft dit elders opzigtelijk ſommige ſteenhoopen nog.

Het verblijdt mij inderdaad zeer, dat alle lieden van

(40) GOGUET I. 291. vooral V. p. 142. ACOSTA *Hiſt. natur. d'Indes occident. l. 6 c. 14. Hiſt. des Incas* I. p. 60, 61, 264, 265, 268. BOUGER, *Voyage au Pérou*, p. 105.

(41) JOHAN PICCART, *Antiquit. Gron.* 1745, 8vo. *bl.* 33. *en* 34.

van eenige onderſcheiding in Drenthe zoo veel met deze oude overblijfſelen ophebben. Waarlijk men is er, ſchoon wel in eenen anderen zin dan te Rome, in het land der Oudheid. De luchtſtreek, de barre heide, de verſtuivingen der zanden, en de eenvoudige levenswijze van den gemeenen man, pasſen niet minder bij deze ruwe voortbrengſelen der eerſte en oudſte kunst, dan de zachte zon en de vruchtbaarheid van Italië bij de meesterſtukken van beeldhouw- en bouwkunde van het beſchaafde Rome.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Nademaal de oude graven, en bijzonderlijk de Hunebedden, benevens derzelver uit- en inwendige gedaante, in het voorgaande hoofdstuk zijn afgehandeld, ga ik nu over ter beantwoording der vraag: *Welke Volkeren hebben de zoogenoemde Hunebedden gesticht?* Dit is de Gordiaansche knoop, die ontbonden moet worden. Doordien niet alle Geleerden met de gewoonten der Volkeren behoorlijk bekend waren; doordien onze Natie, wier grootste letterhelden geschitterd hebben in het vak der oude Geschiedenis en Aardrijkskunde, deze schoone studie te smakeloos achtende, de meesterwerken achter de bank heeft geworpen; doordien, gelijk CHARLES LACRETELLE zegt: „ *le maxime du temps semble être* „ *celle-ci: il faut tout croire, excepté ce qu' ont* „ *crû nos pères!*" is men opzigtelijk het antwoord verlegen. Er is bijna geen volk, of men heeft hetzelve er mede belast. Wij kunnen ons onderwerp uit deze onzekerheid en duisternis niet helpen, dan door de verschillende gevoelens te toetsen, en alle de oude Volkeren, die op den bodem van Europa geleefd hebben, voor ons te roepen.

Wanneer het ons gebleken is, welke Volkeren geen deel gehad hebben aan de stichting dezer tomben, zullen wij ontdekken, wat ons bij zulk eene

 schei-

ſcheikundige bewerking, overblijft. Laat ons dan gaan onderzoeken, welke Volkeren uitvallen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Zijn de Hunebedden niet geſticht door doortrekkende Volkeren?

Men vindt er, die deze ſtelling hebben opgeworpen (42); maar, komen wij hier door eenen voetſtap verder? Blijven wij niet even ver van de oploſſing van het vraagſtuk? Deze Geleerden waren het voorzeker met zich zelven niet eens: zij hadden wijzer gedaan met te bepalen, wat krijgsvolk dit geweest ware. Doch de geſchiedenis kent geen leger en geenen legertrein, dat Scandinavien, Holſtein, Pommeren, Brandenburg, Nederſakſen, Westfalen, Drenthe, Frankrijk, Spanje, Groot-Brittanje en Ierland doortrok. Zulk een togt beſtaat enkel in de verbeelding. Daarenboven, indien men ook mogt denken, dat de vermaarde uittogt, vereeniging en inval der Kimbren, of de overſtroming van een aanzienlijk gedeelte van Europa, door Sunniſche legerbenden hier in aanmerking kome, dan is het noodig, dat men ſtellig verklare, welk volk men uitkieze. Er is nog al eenige eeuwen verſchil tusſchen dezen doortogt der Kimbren en derzelver inval in Italie, en dien van Attila in Frankrijk!

TWEE-

(42) A. VOSMAAR in eene aanteekening op de Oudheidkundige Brieven van VAN LIER, bl. 4.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Zijn ze van de Romeinen?

De beroemde ALTING (43) was van gevoelen, dat de Hunebedden van de Romeinen waren. Men had ze toen nog niet onderzocht. Hij grondde zijn besluit alleen daarop, dat geene Barbaren, maar slechts Romeinen in staat waren zulke steenhoopen met hunne werktuigen op elkanderen te stapelen.

De gedane ontdekkingen zijn nogtans genoegzaam, om ieder een te overtuigen, dat ze niet van deze wereldbeheerschers zijn. Niets gelijkt minder naar Romeinsch werk. Nooit is zulk eene wijze van begraven door hen gevolgd. Geen hunner Geschiedschrijveren maakt er melding van. Het tegendeel zien wij duidelijk uit hunne graven, heuvelen, graftomben en grafsteden, welke men overal in Europa, en ook in deze landen overvloedig gevonden heeft. Overal vond men er opschriften van hen, als het lieden van eenigen rang of rijkdom waren. Hoe vele hebben GRUTERUS en andere niet afgebeeld? Deze gissing verdwijnt geheel, als men de urnen en wapenen beschouwt. Welk een verschil is er tusschen deze en die der Romeinen? Hunne urnen zijn van eene uitstekende fijnheid en kostbaar werk. Het vernis is dikwijls voortreffelijk. Geene munten, geene tuigen, geenerlei huisgeraden, geene wapenrustingen, geene ringen, geenerlei versierselen van goud, zilver of koper vond men in dezelve.

Waar-

(43) M. ALTING, *Not Germ. infer. Antiq.* Amst. 1697. p. 93.

Waarom ziet men niet dergelijke gedenkteekenen van hunne hand in hun eigen gebied en in Asië? Waarom dan niet menigvuldig aan den Rhijn, in België en in die Gallische gewesten, waar zij vroegtijdig nestelden? Waarom in Drenthe, in den omtrek van Bremen, in Neder-Bretagne, de gewesten der grafsteden, waar hunne vanen slechts zelden wapperden? Integendeel treft men deze gedenkteekenen het meest aan in landen, waarheen hunne wapenen nooit gekomen zijn, gelijk in Denemarken en Sweden. Wie vindt dan ooit in het Maagdenburgsche, het Hertogdom Bremen, Brunswijk, Luneburg, Hildesheim, Westfalen of ergens aan de beneden-Elve, de beneden-Weser of de Eems eenige Romeinsche werken?

Zelfs lezen wij duidelijk bij TACITUS (44), dat, bij het begraven van de overblijfselen der drie gesneuvelde Keurbenden van Varrus, Germanius de eerste zode gelegd heeft. Ook de eerteekenen, welke zij zich zelven aan den Wezer en elders oprigteden, waren heuvelen, waarop een steen geplaatst werd, behelzende de namen der overwonnene Volkeren.

Men heeft mede bewezen, dat de Grieksche of Romeinsche voetmaat niet op de Hunebedden toepasselijk is.

DERDE HOOFDSTUK.

Zijn ze van de Germanen?

Er schijnt veel voor de gisfing te zijn, dat de Hu-

(44) TACITUS Jaarboeken, I. 62.

Hunebedden door de Germanen zijn gesticht. Zij liggen in Germanië. Men verbrandde daar ook oudtijds de lijken, en bewees aan verstorvene helden en beroemde mannen veel eer. Ook schijnt TACITUS (45) er reeds op te doelen, als hij van de zuilen van Hercules spreekt, die bij de Friesen gevonden werden. De armoede en ruwheid der Germanen schijnt insgelijks veel overeen te stemmen met de plompe aschkruiken en steenen gereedschappen, hetgeen alles is wat deze praalgraven opleveren. De Heer van LIER, die met meer vlijt, dan iemand anders, deze oude overblijfselen onderzocht heeft, kleefde ook dit gevoelen eenigzins aan. De uitgever zijner belangrijke Brieven, de bekwame Natuurkenner en Oudheidkundige, de Heer VOSMAAR, sprak hem echter bij de uitgave reeds tegen.

En waarlijk de Germanen zijn er de stichters niet van. Zij begroeven alleen onder grafheuvelen. Hun geschiedschrijver TACITUS (46) verzekert zulks, en deze was immers met hunne gebruiken wel bekend! In vele verhandelingen zijn dezelve ontvouwd. Uit den gouden tijd van onzen letterkundigen roem is het genoeg CLUVERIUS (47) te noemen, die in zijn voortreffelijk werk alle getuigenissen, met eene daarin bijna onbekende naauwgezetheid, verzamelde. — Zoo ze van de Germanen waren, zou men dan niet overal in Duitschland dergelijke Hunebed-

den

(45) TACITUS, van de Zeden der Germanen 34.

(46) TACITUS, *lib. de Germania.*

(47) PHIL. CLUVERII, *Germ. antiq. libri tres* L. B. 1616, 393—400.

den menigvuldig ontmoeten? Zou men ze dan niet aantreffen in de toenmaals meer bevolkte en rijkere gedeelten van Germanië? Waren ze dan niet aan den Ister, den Donau, in België, en aan wederzijden van den Rhijn? Juist het tegendeel heeft plaats; men ziet ze niet, waar het gezag der Germanen op het grootst was, waar hunne beroemde helden en vorsten leefden. Men ontdekt ze niet in die landen, waaruit de Germanen gekomen zijn, of waarheen zij volkplantingen gezonden hebben.

En hoe kwamen dan deze Hunebedden aan de Loire, in Noorwegen en Zweden? Waarom zijn ze het meest, waar de Germaansche stammen zich weinig of geheel niet vertoonden? Waarom niet op hunne beroemde slagvelden?

VIERDE HOOFDSTUK.

Zijn ze van de Hunnen?

Velen (48) zijn van oordeel geweest, dat deze Graven van de Hunnen waren. Onlangs is zulks nog uitvoerig verdedigd geworden in het *Journal Encycl.* voor Junij 1811. Het is mij echter gebleken, dat de bewijzen, welke ter staving dezer gissing worden bijgebragt, zeer onvoldoende zijn.

Som-

(48) GAILLARDOT *et* PERRY, *Notice sur les autels et les tombeaux des anciens peuples du Nord de l'Europe*, in het *Magazin Encyclopédique, redigé par Millin Mai* 1811. —— JACQUES GRABERG, *doutes et conjectures sur les Hung du Nord et sur les Hung Franciques*, in het *Magazin Encyclopédique, Juin* 1811.

Sommigen hebben zich op het woord *Hunebedden* zelve beroepen. Doch zoo noemt men deze plaatsen niet in Frankrijk, in Engeland en Denemarken. En welk een zwakke grond is niet de woordafleiding in de geschiedenis! Er is geen willekeuriger ding in de wereld. Zoo zoude ik kunnen verzekeren, dat het bedden waren, waarop ze geslapen hebben.

Het vóór en tegen is door ons rijpelijk overwogen, en de geschiedenis der Hunnen grondig onderzocht; maar waarlijk er is ons geen enkele grond voorgekomen, om dit gevoelen eenigzins voor waarschijnlijk te verklaren. Alle getuigen, welke men inroept, om te bewijzen, dat de Hunnen vroegtijdig in Zweden, Denemarken en Duitschland doorgedrongen zijn, vallen weg, als men ze afhoort. De hoop bewijzen bestaat uit niets dan overleveringen, romans, afleidingen, gelijkluidende namen, en dergelijke *schrieckiana*. Zulk *etymologiseren* is de dood der geschiedenis.

De grafsteden, waarover wij handelen, zijn blijkbaar ouder, dan de inval der Hunnen. Men vindt er steenen en geene andere wapenen in. Doch deze stelling daargelaten, hoe zijn dan deze graven in Bretagne en Engeland gekomen? ATTILA werd immers in Champagne geslagen? En waarom zijn ze dan niet in Chineesch Tartarijë, in Pannonië, het Thracische Dacië en Moesië, waar de Hunnen volgens TORNANDES (49) het gebied voerden? Waarom niet aan de Zwarte Zee

(49) TORNANDES, *Episcop. de Geticæ gentis origine ac rebus gestis, in Lindenbr. divers gent. Hist. antiq. scriptores tres.* Hamb. 1709.

Zee bij Pontes, waar de Romeinsche gezant PRISCUS aan het hof van ATTILA verzekert (50), dat zij heerschten? Waarom niet bij Orleans, dat ATTILA belegerde, en langs de ontzaggelijke linie, welke zijne legerbenden bezetteden? Waarom niet in Italië, bij Mantua en Pavia? — Het is ATTILA niet gelukt, om zijn gezag over het westelijk Europa uit te breiden. En zou men, zoo men eens aannemen wilde, dat na den slag bij Chalons eenigen zijner benden zich herwaarts verscholen hadden, dezelve gerustelijk Hunebedden hebben laten bouwen? Zou het volk deze ontzien hebben? Waar zijn de Tartarische gelaatstrekken?

EMMIUS, OFFERHAUS, WAGENAAR, WIARDA, GATTERER, BECK en huns gelijken weten er niets van: zelfs TORNANDER niet. De vader van de geschiedenis der Hunnen DE GUIGNES heeft er niets van vernomen. Het leger, met het welk ATTILA in het jaar 450 in Frankrijk viel, bestond volgens SIDONIUS (51) uit Rugiers, Geloners, Gepiden, Scyren, Bastarnen, Burgundirs, Chunen, Bellonen, Neuern, Thuringers, Bructers en Franken, behalve zijne Tartaren: alle volkeren, welke niet gewoon waren hunne dooden onder steenhoopen te begraven.

De Hunnen volgden deze wijze van begraving niet. Dit blijkt uit de begrafeniswijze in de landen

(50) GATTERER, *Einleitung in die Universal-Historie.* II B. S. 900.

(51) *Panegyr. op avitus carm.* 171 *en* 321. — GATTERER, *Einleit. in die Universal-Historie.* II. B. S. 901.

den van China in gebruik; ATTILA zelf werd onder eenen heuvel bijgezet, wel voorzien van goud, zilver en ijzer; van vijandelijke wapenen, verſierſelen, met edel geſteenten omzet, en andere hoofdſche kostbaarheden. TORNANDES verhaalt de geheele lijkplegtigheid omſlagtig (52). In één woord: alles is tegen en niets vóór de ſtelling, dat de Hunebedden van de Hunnen zijn.

Met SMIDS, den ſchrijver der oudheden en geſtichten van Groningerland en Drenthe, VAN LIER en ENGELBERTS, verworpen wij dan eene ſtelling, met de gebruiken der Hunnen even zeer ſtrijdig als met de geſchiedenis. Men gelieve op te merken, dat de kronijkſchrijvers, in hunne onwetendheid, de Wenden, eenen ſlaviſchen ſtam, en bij ons de Noormannen, met den naam van Hunnen hebben aangeduid, het geen in de oudheden van Zeeland (53) zoo wel is aangetoond. Wij beſluiten dus dit Hoofddeel met KEYSLERS gezegde: (54) „*Hunnos Pannoniæ gentem unquam* „*huc pertigisſe nemo credet, vel levi historiæ no*„*titia inſtructus.*"

VIJFDE HOOFDSTUK.

Zijn ze van de Noormannen?

Waarom zouden de Noormannen dezelve niet hebben opgerigt? vroeg mij de achtenswaardige DE RHOER, welke zich met deze ſtof langen tijd

(52) *L. c.* p. 13.

(53) Inleiding op de Oudheden en Geſtichten van Zeeland, bl. 54-58, in de aldaar aangehaalde Schrijvers.

(54) *Antiq. ſeptentr.* p. 130.

tijd bezig gehouden en deze Hunebedden, met al het gene men in dezelve vindt, met eigen oogen naauwkeurig onderzocht had. Ik beken, was mijn antwoord, dat dit de oplossing gemakkelijk maken zoude. Het is op zich zelf niet onwaarschijnlijk. Men vindt vele dergelijke steenhoopen in het Noorden. De invallen der Noormannen zijn op deze, op andere kusten van het Rijk, in Groot-Brittanje en Normandië overvloedig geweest. Overal hebben zij hunne overwinnende wapenen uitgebreid. De geschiedenis is hier vol van. Maar moet men dan niet aannemen, dat deze overblijfselen van de achtste, negende, tiende, of elfde eeuw zijn? MELIS STOKE maakt eerst melding van de Noormannen in het jaar 1010. —— En welke zwarigheid is hierin? was de verdere vraag. Ik opperde er eenige. Men wekte mij minzaam op om mijne nasporingen in het licht te brengen, en ons gesprek verspreidde zich over hetgeen men in deze graven ontdekt had.

Ik liep met nieuwen ijver onderscheidene werken van den ouden tijd door. Met onvermoeide inspanning onderzocht ik op nieuw al de overblijffelen van dezen aard. Ik las met de diepste achting de fraaije uitweiding van mijnen waardigen Leermeester in zijne Oratie: *de fructu, qui ex antiquitatis patriæ studio in omne doctrinarum genus redit.* Ik vergeleek er mede hetgeen door BRUGMANS (55) aangaande dit onderwerp was aangevoerd; en ik ben versterkt geworden in het gevoelen, dat het noch bewezen kan worden,

(55) *Ant.* BRUGMANS, *sermo publicus* in het I deel van de werken van het Groninger Genootschap *pro excolendo jure patrio.* p. 511.

den, noch voldoende is aan te nemen, dat ze van de Noormannen afkomstig zijn. Zie hier mijne gronden:

Hebben dan deze Zeeschuimers zich zoo bijzonder in Drenthe opgehouden? Zijn zij immer meer in Holland ingevallen? Waarom ontmoet men dan deze Heldengraven niet in zulke gedeelten van Frankrijk, welke men weet, dat veel van hun te lijden hadden; en waarom juist in zulke streken, waarvan zulks minder bekend is? Zouden dan de Fransche schrijvers van dien tijd, welke ons nog al iets van de noordsche begraveniswijze overgeleverd hebben, deze bijzonderheid niet hebben opgemerkt? Zoude geene andere Kronijken dit gemeld hebben? Zou het niet in onze volks-overleveringen bekend zijn, welke nog al iets van die tijden hebben? Is het wel te denken, dat de Ingezetenen in dit geval deze graven voor zoo heilig zouden hebben gehouden? Omstreeks 787 verschenen de eerste Deenen in Engeland; doch sinds 832 veelvuldige. In het jaar 699 predikte *Willebrord* reeds in Jutland: in 780 stichtte *Ludger* eene gemeente op het Heilige land. In 831 werd *Ansgor* Aard-Bisschop van Hamburg.

Niemand der noordsche Geleerden, die ik geraadpleegd heb, is er, of hij houdt deze graven voor ouder, gelijk ook het volk. Bovendien is het blijkbaar genoeg, dat men in die tijden in Scandinavie niet meer onder dergelijke steenhoopen begroef. Men verhaalt er integendeel, dat *Freijer*, de derde Vorst na Odin, in eenen heuvel begraven is; *Unde*, zegt LOCCENIUS, *tempus vel ætas illa collium ætas dicta est*, *quod in col-*

" li-

„ *libus tunc mortui humabantur*" (56). Uit Saxo Gramm. (KEYSLER, p. 115.) ziet men, dat de Denen allerlei kostbaarheden, goud, wapenen en dergelijke mede in den brandſtapel wierpen. KEYSLER brengt (p. 105) uit Saxo verſcheidene voorbeelden bij, van begrafenisſen van aanzienlijken onder heuvelen. Eenige anderen verzamelde ik zelf (57). — *Oervar Odda* is te Sokndal, bij zijn goed Innerſtein, onder eenen heuvel in de negende eeuw begraven. — *Olav Geirſtadalf*, die in de negende eeuw eenige Westfoldiſche en Moeziſche provintiën beheerschte, werd met veel geld in volle wapenrusting in den heuvel gezet op eenen ſtoel. — Hetligchaam van *Halfdan den Zwarten* werd verdeeld in drie deelen en in drie onderſcheidene grafheuvelen, elk deel in eene bijzondere provintie begraven. — *Sterlung* liet zich levende met twaalf ſlaven, onder eenen grooten grafheuvel, bedekken. — *Herald Maarfagri*, de eerſte Koning van geheel Noorwegen, werd in eenen grooten grafheuvel op het Eiland Carinten begraven onder eenen ſteen van veertien voeten lang. (GERHARDI *Alg. Hist.* 52 *Th.*) — Bij Flensburg ziet men den heuvel van Harald, omringd door meer dan honderd anderen, geſneuveld in het jaar 891. — De Koning *Hagen Fidelſtein*, geſtorven in 460, werd in zijn wapentuig begraven. — Op de Orkneys-eilanden, waar de Noorwegers zich zoo lang hebben opgehouden, en zoo vele oude Graven

(56) *Antiquitatum ſueeo-gothicarum libri tres, ed.* 4to *Francf.* 1696 en XXV *de funeribus antiquorum ſuexorum.* p. 112.

(57) Vooral uit GERHARDI, *Allgem. Welt Hiſt. Th.* 32. *ſ.* 49, 50, 60, 61, 65, 67, 72, &.

ven zijn, heeft PENNANT geen enkel Hunebed aangetroffen. — Ter gedachtenis van den Koning *Ingo* van Zweden is, in de negende eeuw, te Smaland een groote ronde aardheuvel met eenen ruwen regtstandigen steen opgerigt. — De rustplaatsen van de getrouwe medgezellen van den Deenschen Koning *Horald Hyldeland* zijn kleine aardheuvels, met eenen steen bedekt. De steen op des Konings heuvel is met vijf holligheden. Bij de invoering van het Christendom noemde men een heiden een' *heuvelman*. Uit aanhalingen bij IHRE (58); uit de oude wetten, uit de schriften van dien tijd, uit de aanwezige heuvels in het Noorden, is het ontwijfelbaar zeker, dat men toen onder heuvelen begroef. Hoe zeer wordt zulks niet bevestigd door een aantal grafheuvelen, die van bekende Denen en Noormannen in Engeland zijn opgerigt? Hoe vervalt de stelling door hen bestreden, als men het inwendige dezer Hunebedden, bij den meerderen rijkdom der heuvelen in het Noorden, vergelijkt? Hoe zeer spreken niet de steenenwapenen dezelve tegen?

Runsteenen zijn er van dezen tijd in het Noorden. Ten tijde van SNORRO, op wien men zich beroept, waren ze in gebruik; doch van de veel grootere obelisken merkt hij aan (59), dat deze gewoonte nog lang na Odin voortduurde, doch toen reeds eeuwen was opgehouden. Zelfs de *eenige plaats*, waarop deze stelling gebouwd is, voorkomende in eene *Saga* van

HO-

(58) IHRE, *disert. de runarum in suecia antiquitate Ups.* 1769.

(59) Bij KEYSLER, *Antiquit. Septentr.* p. 99.

HORALD, begint: „ *I. mithione Hauginon var* „ *leg* HARALLDS *Kongs*; in het midden van den „ heuvel is de Koning HARALD begraven."

ZESDE HOOFDSTUK.

Zijn ze niet van de Friesen en Angelsakse uit de vierde, vijfde of latere eeuwen?

Ik zou bijna in verzoeking geraken, om VOSMAARS (60) gezag te laten beslissen. Doch wat helpt gezag? Bij gebrek van betere, neemt KEYSLER ook deze veronderstelling aan zonder dezelve naaukeurig te overwegen. Er is echter te veel zwarigheid in zijn gevoelen.

De Angelsaksische Kronijken zijn door ons nagezien; maar nergens spreken zij van zulk eene begraving. Geen dier volkeren houdt ze voor de zijne. In de Capitularia van Karel den Grooten wordt verboden lijken van verstorvene Christenen te brengen naar de heuvelen der heidenen. Van Hunebedden wordt er niet gesproken. Ook in geene Concilie- of Synodale-acten uit dien tijd.

Het is waar, zij zouden vroeger kunnen zijn, dan de Capitularia en Synoden. Vanwaar echter deze gedenkteekenen aan de Loire en elders? Deze kunnen toch niet van de Angelsaksen zijn. Ware van dien aard aldaar toen ter tijde iets in gebruik geweest, voorzeker zouden de Fransche Kronijken, die oud en echt zijn, van deze bijzonderheid gewagen.

Ten

(60) Aanteekeningen op de Oudheidkundige brieven van VAN LIER, bladz. 4.

Ten tijde van TACITUS (61) was deze begrafeniswijze bij geenen Duitschen stam in gebruik. Men vond er reeds, ten tijde der Romeinen, in de naaste bosschen, waar VARUS met zijne legerbenden aankwam, de altaren, voor welke zij de kornellen en de honderd mannen der eerste orde geslagt hadden.

Indien de Hunebedden van de genoemde volkeren waren, dan zouden zij hun aandenken daardoor in Groot-Brittanje insgelijks vereeuwigd hebben. Men kent er hunne legerplaatsen, hunne taal en wetten; maar welk Engelsch Geleerde is immer op dit denkbeeld gevallen, om ze aan hun toe te schrijven? Hoe menigvuldig zouden zij dan niet moeten zijn, waar deze volkeren zich neergezet hebben, en juist daar zijn zij zeldzamer!

Het gevoelen van KEYSLER is eindelijk daarom te verwerpen, dewijl in deze graven niets dan steenen gereedschappen gevonden worden. En immers in den tijd der Angelsaksen was er reeds in Friesland en aan de Elve veel landbouw, handel en scheepvaart. IJzer, koper en andere metalen waren reeds vrij algemeen. In duizende graven van dien tijd, op den grond dezer volkeren verspreid, worden dezelve aan wapenen, aan gereedschappen en kostbaarheden niet zelden gevonden. De Hunebedden teekenen in alles eenen ouderen tijd, en eene andere begrafeniswijze, dan ten tijde der Angelsaksen bij de Friesen in gebruik was.

Eindelijk de Friesen en Angelsaksen worden gehouden voor Duitsche stammen. In hunne taal, wet-

(61) *In libro de Moribus Germanorum*, c. 27.

wetten, gedaante is zeer veel Germaansch. Ongetwijfeld begroeven zij in heuvelen van aarde. De blijken zijn hiervan immers overal veelvuldig en ten uiterste overvloedig. Welke groote verzamelingen zijn er niet overig gebleven in Drenthe, Westfalen, over de Wezer en de Elve! De wet van Keizer Karel daarenboven staaft dit. Zoo niet, dan had men immers ook Hunebedden in het Sticht van Utrecht, bij Nijmegen en in Braband?

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Zijn ze van de Thraciërs?

HERODOTUS (*libro* V) geeft een uitvoerig berigt van dat volk, toenmaals het talrijkste van alle. Zij waren naburen der Scythen aan den Donau, en verschilden in Godsdienst, taal en zeden van dezelve. De Trausen, Geten en Krestonen waren onderafdeelingen van de groote en bij den vermaarden Geschiedschrijver wel bekende natie. Van dit volk of derzelver stammen zijn de Hunebedden niet; want de begrafenis der grooten geschiedde er op deze wijze: „ Het lijk „ werd drie dagen ten toon gesteld. Men slachtte „ intusschen offers, en regtte gastmalen aan. Eerst „ beweenden zij het lijk, daarna verbrandden zij „ hetzelve, en bestelden het dan ter aarde, of „ staken het op eene andere wijze onder de aar„ de. *Nadat het graf met aarde opgehoogd was*, „ vertoonden zij allerlei spelen." (62) Onder heuvelen begroef derhalve dit volk. Ook zijn er geene Hunebedden op hunnen grond aanwezig.

ACHT-

(62) HERODOT. *libro* V.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Zijn ze van de Slaven?

De ſtammen van dit merkwaardig volk zijn tot in het hart van Duitschland doorgedrongen; zij hebben er zich gevestigd aan de Oostzee, aan de Elve, in de Lausnits, Meklenburg en elders. Als men de kaart van Duitschland opſlaat, kan men uit de namen der plaatſen zeer merkbaar zien, hoe ver ze gekomen zijn. Aan deze zijde van den Wezer vindt men hen niet.

Doch J. DOBROWSKY (63) en anderen hebben reeds genoeg over de begrafeniswijze der Slaven geſchreven. De ſchrijvers zijn verdeeld; ſtellende eenigen dat de Slaviſche volkeren de lijken begroeven; de meesten echter, dat zij dezelve verbrandden. Anderen gelooven, dat beide plaats gehad heeft. HIRT heeft zich in zijne verhandeling vrij breed over dit ſtuk uitgelaten.

Allen zijn het echter daarin met elkanderen eens, dat zij heuvelen van aarde opwierpen. HIRT verzekert zulks uit hunne oude ſchrijvers. Uit de aanhalingen van DUBROWSKY en anderen wordt het bevestigd. Eene plaats van eenen der ouden, ALEX. GUAGNINI, zij genoeg, welke verhaalt: „ dat hunne begraafplaatſen in boſchen en velden zijn. Daar wierpen zij hooge heuvels op, „ dezelve omzettende met ſteenen." In het Meklen-

(63) In de *Abhandlungen der Böhmiſchen Geſelſchaft der Wisſenſchaften, auf das jahr* 1786.

lenburgſche noemde men ze ten tijde van LEIBNITS (64) nog Wendiſche kerkhoven. MASCH aldaar en VAN BEENENBURG in Bohemen, hebben de heuvelen dezer volkeren doorgewroet. Veelvuldig zijn dezelve op den grond, door hen bewoond. Men doorzoeke de landen, door Slaviſche, Sarmatiſche of Wendiſche ſtammen bewoond, (eene verbazende uitgeſtrektheid) en men zal het mij gewonnen geven, dat de Hunebedden niet van hen kunnen zijn. Ik acht het derhalve noodeloos mij te bedienen van het bewijs, dat zij ten minſten in Groot-Brittanje en Neder-Bretagne geenen voet gezet hebben. Zij zijn ook veel te laat naar de Oostzee en Elve afgezakt, om buitendien eenig voordeel uit deze ſtelling te kunnen trekken.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Zijn ze van de Scythen?

Men houdt niet op aan dit volk in de oude Aardrijkskunde eene uitgebreidheid toe te kennen, welke hetzelve nimmer bezeten heeft. Het is waar dat de bekwaamſte mannen hier niet in falen; doch PINKERTON (65) en onlangs nog een onbekende (66), hebben bij ſommige lezeren invloed. Het betaamt mij hier niet hunne zeer geringe, weinige en onhoubare gronden te onderzoe-

(64) Zie KEYSLER, *Antiq. Septentr.* p. 9.

(65) *Origin and progreſſ of the Scythians or Goths.* Lond. 1787.

(66) *Die National-geſchichte der Deutſchen.* 1 *Th.* Wien. 1813.

zoeken. Men kan onderrigt genoeg ontvangen uit CLUVERIUS, BEYER, DE GUIGNES, D'ANVILLE, BEEK EN GATTERER, BEERS, BUAT, HEYNE, de Graaf POTOCKI, KOTZEBUE en anderen die hunne geschiedenis genoeg toegelicht hebben.

Ik heb, om zeker te gaan, zelf de voornaamste oudste schrijveren over dit onderwerp gelezen. Op deze moeten immers onze stellingen gegrond zijn. HERODOTUS, de eerste geschiedschrijver, levende 450 jaren voor JESUS komst, beschrijft hen (67) uit echte bescheiden zeer naauwkeurig. Zij woonden in Asië en in Europa, en voor het jaar der wereld 2476 waren zij nog niet in Europa gedrongen. Ten tijde van HERODOTUS besloegen zij de landstreken tusschen den Donau en den Don, en waren achtenswaardiger en beschaafder dan de meeste volkeren.

STRABO (68) spreekt even als anderen. Wij hebben het onderzocht.

POMPONIUS MELA's (69) beschrijving begint juist van een tegenovergesteld punt, namelijk van den Don. Hij leefde omstreeks het 43ste jaar onzer tijdrekening, en was met ons wereld-deel zeer wel bekend. De ligging van het Europeesch Scythie was toenmaals nog dezelfde, als ten tijde van HERODOTUS. CURTIUS, welks schrijftijd invalt tusschen de jaren 45 en 69 na 's Heilands geboorte, vond de Scythen in Asië naast

(67) *Lib.* IV het eerste en voornaamste gedeelte.

(68) *Lib.* VII Edit. Amst. 1652. *T.* I. p. 569.

(69) *De Situ Orbis. Lib.* I. c. 3—15, vooral *Lib.* II. c. 1.

naast de Perfen, en in Europa aan de linkerzijde der Thraciërs tot den Boryfthenes en van daar tot de Don; op dezelfde plaats derhalve. De uitdrukking van PLINIUS (70), levende in het 79fte jaar, en getuigende, dat de Scythifche naam allerwege door den naam van Germanen en Sarmaten verflonden is, en alleen van onbekende en verafgelegene volkeren gebruikt werd, heeft tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding gegeven. Men had er uit dienen af te leiden, dat zij in Europa waren ingekort. Hij vond hen nog aan den Donau, ten deele in Thracië en hoog in het Noorden. Uit TACITUS Jaarboeken blijkt, dat aan het einde der eerfte eeuw Scythie aan Thracie en Moefie grensde, en niet ver van Armenie lag. FLORUS (71) leefde in het jaar 117: toen kende hij in Europa geene Scythen, dan aan het Meotisch meer. Men zal naast HERODOTUS geenen fchrijver met meer genoegen over dit onderwerp lezen, dan JUSTINUS; ontvouwende hunnen oorfprong, hunne gefchiedenis, hunne zeden; befchrijvende land en volk. Hij plaatst hen, gelijk de vroegeren, tusfchen Afie, de Riphæifche gebergten, den Pontus en den Don. Zijn leeftijd valt in tusfchen 147 en 161. In het jaar 161 befchreef de bekwame Aardrijkskundige PTOLEMEUS, insgelijks dit volk, als wonende aan deze en gene zijde van den Imaus in Tartarije van onzen tijd, hunne oude woonplaats; doch in Europa paalden zij aan de Don, den Ister en de Euxynfche Zee.

Wij

(70) *Lib.* IV. c. 12.

(71) *Lib.* III. c. 5.

Wij vreezen te vervelen, indien wij alle bewijzen opzamelen. Nog eenige latere willen wij hooren. Bij AMPELIUS, (72) in het jaar 370 levende en de volkeren van dien tijd opnoemende, is de Donau één hunner voornaamste rivieren. Zij waren derhalve nog daar. Zoo was het ten tijde van *Nestor* en *Tornandes*. (73) Zelfs de Griekfche Keizer *Commenus* overviel hen, in 1123, in hun land aan den Ister, volgens NICETUS. (74) De dichters ftemmen met de gefchiedfchrijvers volmaaktelijk in.

Laat ons eenige woorden hunner taal verzamelen, ten einde de lezers oordeelen kunnen, of het ook Duitsch is. Den Tanais noemden zij *Selis*; verbannene, *parther*; zich zelven, *fkoloten*. *Arimatfpa* is, volgens HERODOTUS, zamengefteld uit het Scythisch *arimaëen*, en *fpa*, oog. Amaxius beteekende volgens denzelven *heilige wegen*; Tabiti, *Vesta*; Papeus, *Jupyn*; Apia, *Tellus*; Etofiris, *Apollo*; Artimpave, *Venus Wiania*; Thamimafades, *Neptuin*. De Amazonen heetten in hunne taal, gelijk dezelfde fchrijver verzekert, *Oiorpata* of *Aiorpata*, dat is, *mannenmoordsters*, van *oior* of *aior*, *mannen*, en *pata*, *vermoorden*. HESYCHIUS (75) verhaalt, dat de

(72) L. AMPELIUS, *Lib. Memor.* c. 17. Zie ANN. FLORI. *Epitome ed Duckeri*, *L. B.* 1722.

(73) GATTERER, *Einleit.* TORNANTES *de rebus Geticis ed Lindenbr.* 1009.

(74) OFFERHAUS, *Compendium Hift. Univerf.* Gron. 1609. p. 104. *Lib.* VIII. c. 18. p. 510.

(75) PELLONTIER, *Hift. des Celtes. T.* II.

de Scythen de maan *mesple*, en de Thraciërs *binden* noemden. Hunne eigene namen *Athæus*, *Tancyrus*, *Tancyris* en andere komen bij de ouden voor. HERODOTUS verklaart, dat de Sarmaten, die hij anders niet onder de Scythen telt, uit eene vermenging van Amazonen en Scythische jongelingen afkomstig zijn; „ zij hebben zich, zegt „ hij, de Scythische taal eigen gemaakt, *zij is* „ *echter van ouds her bij hen eenigzins verdor*„ *ven.*" De Sarmatische of Slavische taal kennen wij genoeg.

Liever acht ik de Finnen van Scythischen oorsprong te zijn, met BAYER, KOTZEBUE en anderen. Hiervoor kan veel worden bijgebragt.

Men vergeve mij eenen uitstap, dien mijne Beoordeelaars misschien niet onnoodig zullen achten. Wij kunnen ze inkorten. Voorzekerlijk kan men korter en gemakkelijker bewijzen, dat de Hunebedden niet van de Scythen zijn. De vader der geschiedenis kende hunne grafsteden aan de Gerren, alwaar de Borysthenes bevaarbaar is. „ Zij graven, verhaalt hij, een gat in den grond, „ als een Vorst overleden is; dan nemen zij het „ gewasschen lijk, zuiveren den buik, het inge„ wand er uithalende, en naaijen dien, dezelve „ met eenige kruiden hebbende aangevuld, toe, „ en voeren het lijk bij alle onderdanige volke„ ren rond, en leggen hetzelve daarna bij de „ Gerren in het graf. Nadat zij den dooden op „ het lijkbed in de kist gelegd hebben, en ter we„ derzijden pijlen geplant hebben, bedekken zij „ de kist met hout en een tabbaard. In de „ overgeblevene ruimte steken zij ééne zijner boe„ linnen, zijnen schenker, kok, stalmeester, schat-

„ mees-

„ meester, looper, paarden, eerstelingen van al-
„ le dingen, goude kroesen uit gebrek aan ko-
„ per. Zoodra is dit niet gedaan, of zij wer-
„ pen er om strijd veel aarde boven op, dewijl
„ zij het graf zeer hoog zoeken te maken.” —
POTOCKY houdt voor Scythische grafsteden de mogelij of heuvelen aan de Takmak.

Kan ook iemand mijner lezeren het denkbeeld omhelzen, dat de Hunebedden van de Scythen zijn?

TIENDE HOOFDSTUK.

Een overzigt der Volksstammen behelzende.

Al de te voren aangetoogene stellingen nopens de stichters der Hunebedden, hoezeer door den eenen of anderen verdedigd, zijn niet houbaar. De eenige weg, welke overschiet, en die ook gewisselijk te regt zal brengen, is, dat wij nagaan, welke volks-stammen in Europa aanwezig zijn geweest. Wij kennen er geene andere hoofdvolkeren, dan *vooreerst*; de Herische of Latijnsche stam in Spanje, een gedeelte van Gallië, en verder in geheel Italië. Ook in Engeland is er een tak van deze stam geweest, gelijk uit de geschiedenis en taal blijkt. *Ten tweede*; de Kelten. *Ten derde*; de Germanen, tusschen den Rijn, den Donau, de Weichsel, tot in het Noorden. *Ten vierde*; de Thraciërs met de Islyriërs in zuidoostelijk Europa. *Ten vijfde*; de Slaven. *Ten zesde*; de Finnen in het noord-oostelijke Europa.

 De

De Herifche ftam begroef in heuvels. Van de Aquitaniers in Gallië, hiertoe behoorende, hebben wij bovendien, bij CÆSAR (76) en anderen, ten dezen aanzien alle voldoende berigten. Bij hen was het, dat de Romeinen zich eerst voornamelijk ophielden; zij waren van ééne afkomst. Van daar de merkbare overeenkomst in taal. Dat de Germanen onder heuvelen begroeven, verzekert TACITUS met weinige woorden, en is blijkbaar genoeg uit de overgeblevene grafterpen. Van de Thraciërs is het mede gebleken. (77) Aangaande de Finnen, een zeer oud volk, zijn wij minder onderrigt. Runfteenen zijn er van hen in Zweden. Indien dit de ftam der Scythen is, dan is er geene zwarigheid. Doch daar men bij hen geene Hunebedden heeft, hoe zou men deze dan aan hen toefchrijven? Bovendien heeft men ons meermalen berigt gegeven van de begrafenis-wijze der Heidenfche laplanders, die tot de Finnifche ftam behooren. Zij begraven onder heuvels op eene geheel andere wijze. Van de Finnen zijn er ook overblijffels in Tartarije, gelijk uit de vergelijking dier talen is gebleken en ook daar zijn de heuvelen in gebruik.

Wat blijft ons dan nu over? Zullen wij voor onze ftelling aannemen, dat dezelve van eene onbekende volks-ftam zijn, in vroege eeuwen uit andere oorden, hier in Gallië en Brittanje aangekomen, zoo werd onze arbeid aanmerkelijk verligt; maar de eerfte gefchiedenis van ons vaderland bleef even donker. Waarom zouden wij ons ook met de twij-

(76) *De Bello Gallico. Lib*, IV. c. 18.

(77) HEROD. *Lib*. V.

twijfelzucht der latere geleerden behelpen, even bedervend voor de Historie der volkeren, als een ligtzinnig geloof? Zijn wij dan waarlijk zoo ver, dat er niets overig is, dan deze ſtikdonkere ſchuilhoek? — Behalve dat wij moeds genoeg hebben om het onderzoek af te doen, mogen wij niet ter halverwege blijven ſtaan; want de Maatſchappij vraagt: „ *Welke volkeren hebben de zoo-* „ *genoemde Hunebedden geſticht? In welke tijden* „ *kan men veronderſtellen, dat zij hier gewoond* „ *hebben?* ”

DER-

DERDE AFDEELING.

Na al hetgeen noodig was, in de eerste afdeeling te hebben opgezameld, en hetgeen onnoodig was, in de tweede te hebben weggeruimd, bevinden wij ons in staat om het mogelijke en waarschijnlijke antwoord op te maken. Eerst zullen wij dan onderzoeken, *welke zekerheid er is omtrent der Hunebedden oudheid;* daarna zullen wij zien, *welk volk men met waarschijnlijkheid kan aannemen, dat dezelve gesticht hebbe.* Op deze wijze ontwikkelt het zich van zelve, *wanneer dit volk in het landschap Drenthe en naburige oorden heeft gewoond.*

EERSTE HOOFDSTUK.

Zwakke bewijzen voor den hoogen ouderdom der Hunebedden. — Uit HOMERUS. — *Uit* CURTIUS. — *Uit het verbranden.*

SCHULZE beweert ergens, (78) dat er bij HOMERUS van een Hunebed melding gemaakt wordt, dat reeds ten tijde van Trojes belegering bestond, en wel in de versen der *Iliade*, 13. 318.

Εστι δε τις προπαροιθε &c.

Est

(78) *De lingua Deorum et Hominum Homero celebrata in Museo Magano*, I. 633.

Est autem quidam ante urbem locus editus
In planitie seorsum circumvius undequaque,
Quem quidem homines Baticiam vocant,
Immortales autem sepulcrum agillimæ Myrinnes.

Deze BATICIA verklaart hij, uit het Cambrisch *bed*, *graf* en de *Bantustimar* van het Noorden. Hij meent ook, dat OVIDIUS dezelve op het oog had, als hij in *Metam. Lib.* I. p. 151. zingt:

Adfectasse ferunt regnum coeleste Gigantes
Altaque congestos struxisse ad sidera montes.
Tum pater omnipotens misso perfregit Olympum
Fulmine, et excussit subjecto Pelio Ossam.
Obruta mole sua cum corpora dira jacerent.

Jammer is het, dat zijne stellling, aangaande het graf bij Troje, niet meer dan eene geleerde gissing is!

De geleerde schrijver van de *Histoire des Celles* beroept zich op eene merkwaardige plaats bij CURTIUS, (*Lib.* VII. c. 9), waarin hij, doelende op *Alexanders* aanval tegen de Scythen en overtogt van den Don, zegt: „ *Transierant* „ *jam liberi patris terminos; quorum monumen-* „ *ta lapides erant crebris intervallis dispositi, ar-* „ *boresque proceræ, quarum stipites hedera con-* „ *texerat.*" De beschrijving is echter te algemeen, om er op te kunnen bouwen, Bij PTOLOMÆUS, AMMIANUS, MARCELLINUS enz, vind ik wel gewag gemaakt van de overgeblevene altaren, door *Alexander* op dezen legertogt gesticht; maar nopens de monumenten aan de Don heb ik geene verklaring ergens gevonden. Op de kaart van

Tau-

Taurie, bij *Elwe* te Amsterdam in 1792 uitgekomen, is aangeteekend: dat het leger van *Czaar Peter* hier de altaren van *Alexander* aantrof.

Onder de zwakke bewijzen voor de oudheid der Hunebedden rekenen wij, hetgeen in de voorrede vóór de brieven van den Heer VAN LIER is afgeleid uit het ophouden en invoeren van het verbranden der dooden in deze oorden. Wij willen hetzelve slechts aanstippen, want doordien het verbranden der dooden nog ten tijde van *Karel den Grooten*, bij de Saksen, in zwang was, blijkens zijn verbod in de Capitularia: „*Si quis corpus defuncti hominis secundum ritum* „*paganorum flamma consumi fecerit, et ossa ejus* „*ad cinerem redegerit, capite punietur;*" zoo zie ik niet, dat het bedoelde bewijs van genoegzame kracht zal zijn, om den hoogen ouderdom dezer gedenkteekenen te staven.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Vervolg der bewijzen van de oudheid der Hunebedden. — Zij worden gezegd te zijn van de Reuzen. — Geene bewerking, beeldhouwerk of letterschrift op de steenen. —

Het algemeen volksgevoelen schrijft deze steenhoopen aan den Reuzen toe. PICCARDT, OLAUS MAGNUS, LOCCENIUS en de meeste ouden waren dit gevoelen toegedaan. Het geloof aan het bestaan dier Reuzen heeft onder ver-

verstandigen opgehouden. LEIBNITS (79) oordeelde het wel de moeite waardig, om de waarheid op te sporen, welke onder deze Mythologie verborgen lag; maar hoe zal men er in kunnen slagen?

Bij elk volk zijn het de halfgoden, of verbazende sterke mannen van ongeloofelijke kracht, uit de vroegste wereld. De overlevering is algemeen, en het volk is nog heden volmaakt overtuigd, dat er bij het begin der wereld en ook daarna Reuzen geweest zijn. Deze aanmerking schijnt weinig te beteekenen: doch daardoor wordt bevestigd, dat geen volk in Europa de Hunebedden voor de zijne uitgeeft; dat zij van vroegere volkeren afkomstig zijn, en in het algemeen oordeel, van eeuwen herwaards, altijd zijn gehouden voor werken van onheugelijken tijd. Ook daardoor wordt dit gevoelen versterkt, dat Grieken en Romeinen deze werken aan *Hercules* toeschreven.

Dat de steenen dezer Hunebedden alle even ruw, zonder eenige bewerking en opschriften zijn, schijnt ons veel te pleiten voor de oudheid. Het was aan de oudste volkeren bijzonder eigen, om juist ruwe steenen tot heilige gedenkteekenen te gebruiken. In de geschiedenis der heilige Aartsvaderen en van *Jozua* zien wij dit niet minder duidelijk, dan in de overgeblevene Druidische kringen, op de Alpen, in Frankrijk, in Groot-Brit-

(79) C. G. LEIBNITII, *Collectanea Etymologica*, Hanov. 1717. *P. U.* p. 56. 57, 69, 73. Hij is van gedagten, dat de Kelten de Reuzen zijn: dit zou voor mijn gevoelen kunnen dienen.

Brittanje en Zweden. Deze begraving onder zulke steenen, zoo vreemd anders in Europa, voert ons tot de kinderjaren des menschdoms terug. Deze verkiezing, om onder zulke steenhoopen begraven te worden, kenteekent den woesten smaak der stichters en toont aan, dat zij nog in eenen zeer onbeschaafden staat leefden. Alleen bij de Eskimoo's, de Zuidzee-Eilanders en Hottentotten vinden wij iets, hiernaar een weinig zwemende.

Uit den vorm der steenen kan men den ouderdom opmaken. Steenen zonder figuren zijn ouder: hierop volgen steenen met enkele figuren en liniën; daarna met platte aangezigten en vervolgens statuën. Bij de Hunebedden ontmoet men niet eens deze opgerigte steenen, welke den persoon zullen vertegenwoordigen, gelijk in Tartarije. Steenen met figuren, eenig beeldhouwwerk of afbeelding, waren er uit den Heidenschen tijd op sommige graven in Denemarken en Zweden, gelijk men bij ARNKIEL (80) en PENNANT (81) zien kan. Bij de Germanen was de beeldhouwkunde reeds ten tijde van TACITUS bekend, en hoeveel verder waren de Galliërs in alles?

Als men ze met andere monumenten vergelijkt, dan worden wij overtuigd, dat deze Hunebedden oud moeten zijn. Men vindt hier en daar aan den Rhijn inlandsche obelisken, met ruwe opschriften van ruwe letters van de derde of vierde eeuw. Ook deze ontmoeten wij bij deze onze oud-

(80) *Cimbrische Heyden Begräbnisfeften.*

(81) *Reize durch Scotland and durch Hibridische Inseln.*

oudheden niet. Men treft er nergens runen of teekenen op aan, niettegenstaande der zelver gebruik bij de graven in het Noorden, reeds in de vijfde en zesde eeuw, volgens IHRE, (82) plaats had. Ook ik heb deze runen, of iets dat naar het oud Etruscisch, Belasgisch of Phoenicisch letterschrift zweemde, te vergeefs er op gezocht, hoe gaarne anders ook woeste volkeren bergen, rotsen en obelisken met hunne heilige teekenen versierden.

In onze eigene gewesten zijn immers gedenkteekenen gevonden, met beeldhouwerk of opschriften, uit de eerste, tweede en derde eeuwen. Tot getuigen strekken de gedenkstukken te Domburg, in den omtrek van Nymegen, en elders verzameld. Romeinen leenden zoo dikwerf hunnen beitel in de eerste eeuw des Christendoms, om in ons land (83) den naam van een' inlandschen beroemden man, van eenen godvruchtigen reiziger, van treurige ouders en echtgenooten, aan de nakomelingschap over te brengen. Zou men dan zulk eene heilzame aanwijzing en vereerende hulde bij de vereering van de schimmen onzer helden vergeten hebben? En, welke talrijke opschriften, ter eere van vaderlandsche Goden en mannen, levert Gallië niet op! Hoe vele werken van Romeinsche en inlandsche kunst worden er niet van tijd tot tijd nog ontdekt? MARCELLINUS (84) las hunne inlandsche opschrif-

(82) *Dissertatio de runarum in Suecia Antiq.*

(83) VAN WYN, Hist. en Letterk. Avondst. 1810.

(84) *Ammiani Marcellini Historia, Lib.* XX, c. 9. *Lugd.* 1591. p. 60.

ſchriften nopens den togt van *Hercules*; hunne geleerden hebben anderen verzameld. (85)

DERDE HOOFDSTUK.

De oudheid bevestigd uit den vorm der Hunebedden.

Meer dan drie jaren lang was ik onzeker, of men onze ſteenhoopen als altaren of tempels, ter eere der overledenen geſticht, of als woningen voor de geesten diende te beſchouwen. Er waren toch, onder de ouden, voorbeelden van het eerſte. Doch het is buiten kijf, dat zij bij alle volkeren, zonder onderſcheid, tot een verblijf voor den geest waren ingerigt. Overal in het oosten en in het westen werden zij daarom *huizen*, *eeuwige huizen* en *verblijfplaatzen*, genoemd. Zoo beteekent het Angel ſakſiſch woord, voor grafplaats voorkomende in het Euangelie, (*Marc.* 16: 2.) zooveel als *verblijfplaats*. Onwankelbaar ſtaat het vast, dat bij alle eenigzins beſchaafde ſtammen der oudheid zelfs de vorm der graven werd ingerigt overeenkomſtig die hunner woningen. Men vergelijke de tenten der Hottentotten en hunne graven, den vorm der hutten in Schotland, en de heuvels, de tenten der Tartaren en hunne aarden grafſteden, en men zal zien dat, hoe ze dan ook zijn, hierin de eigenlijke woningen zijn nagebootst. De volkeren zijn wel, in lateren tijd, tot andere woningen overgegaan; doch oorſpronkelijk, toen de heerſchende

(85) CAYLUS, MONTFAUCON, SCHOEPSLIN, en anderen.

de begrafeniswijze werd ingevoerd, woonde men of zoodanig, of in dien vorm ten minfte. Dikwerf was de eigenlijke woning zelfs niet anders. Het was of een huisje van takken of een verblijf onder de aarde, nog veel bij de Wilden in gebruik, of eene hut van aarde en boven den grond, zoo als ik ze in ons land nog zag, of eene fpelonk in het Oosten, eene der alleroudfte wijze van wonen. Zelfs ook hierin, dat men, of aan een huisgezin, eene enkele fpelonk ten grafplaats gaf, of aan eene ganfche familie, erkent men de andere wijze van huisvesten. De Troglodyten zijn bekend.

Daarom fpoorde ik met zooveel ijver den vorm der oudfte tempelen na, die toch woningen waren voor de Goden: want de hutten en tenten weerftonden geene eeuwen, en dikwerf pas eenige jaren. Ronde tempels van groote fteenen, met verbazende fteenbrokken bedekt, vond ik wel in Schotland; achtkantige zijn er misfchien in Afie overig, doch flechts eene langwerpige van grijzen ouderdom leverde mij de ruïnen van den tempel van *Jupiter Ammon* op, gewis allerverbazendst oud. De meerdere hoogte ftootte mijne gisfing omver.

Hoe verwonderd zag ik dan niet op, vindende zulke eene bouworde, zulke huizen, als onze Hunebedden zijn, in Groenland en IJsland in gebruik. BUSCHING (86) zegt van de Groenlanders, dat zij tweeërlei woningen hebben, één voor den winter en één voor den zomer. Deze zijn

(86) *Neeue Erdbefchr.* 1 *Th.* 412. GOGUET van de IJslanders.

zijn de grootste. Zij bouwen dezelve vierhoekig van veldsteenen of afgevallene rotsklompen, en verbinden ze met mest en turfaarde. Zij zijn niet hooger boven den grond, dan twee ellen; het overige zetten zij in den grond tot meerdere vastheid en keering van wind en koude. Zoden maken het dak uit. De uitgang wordt krom onder de aarde ingegraven. Zulk eene woning kan niet veel halen over twintig vierkante voeten.

Is het niet merkwaardig, dat men op een ver afgelegen eiland alleen zoo iets gelijkend aantreft? Hebben zich dan de menschen en gebruiken der voorwereld uit Europa verbannen of aldaar verscholen? Hongen zij, in de kindsche tijden van Europa, met hetzelve te zamen? Of wil men het alleen aan een toeval toeschrijven, hetgeen, op gelijken trap van beschaving, het gelijke voortbrengt? Bij hoe vele wilden zou dan deze wijze van wonen niet ingevoerd zijn? Het is wel geen bewijs; maar nogthans versterkt het alleraanmerkelijkst het gevoelen voor de oudheid der Hunebedden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Vervolg der bewijzen voor de oudheid der Hunebedden. — Uit eene gevondene Romeinsche penning. — Uit den Talmud. — Uit den voortgang van het Christendom in Gallië en Spanje.

Van Lier verhaalt in zijne Oudheidkundige Brieven, dat er in eene urne, staande een voet onder de aarde, tegen een van de uiterste steenen, aan den buitenkant en westzijde van het groote Eekster Hunebed, in den jare 1750, een klein

klein rosachtig zilveren penningske, niet grooter dan een dubbeltje, gevonden werd, zijnde van den *Drieman Antonius*.

Men kan wel niet vastftellen, dat deze urn van de tijden van *Antonius* of 's Heilands geboorte is, dewijl de Romeinfche munten, zoo wel als de onze, langen tijd in zwang waren: maar wanneer men ook aanneemt, dat deze penning in de eerfte of tweede eeuw, toen de Romeinfche munten zich hier vermenigvuldigden, in de urn gedaan zij, altijd bewijst dezelve de oudheid der Hunebedden. Zelden vindt men penningen van dit flag in ons vaderland; lateren veel. Niet flegts bewijzen wij dus hier uit, dat deze gedenkteekenen veel ouder, dan de tijden der Hunen zijn. Maar wij meenen er ook uit te mogen opmaken, dat reeds ten tijde van *Antonius* of weinig later deze graven, wegens hunne oudheid, de voorwerpen waren van Godsdienftige vereering, wijl waarfchijnlijk hierom de urne tegen het Hunenbed aangeplaatst werd.

Een bewijs van eenen geheel anderen aard, maar niet minder dienftig, is eene uitdrukking, in de Gemara of Babylonifche Talmud voorkomende, volgens LIGTFOOT (87) van de vierde of vijfde eeuw der Christelijke jaartelling, doch volgens anderen (88) begonnen in de tweede en voltooid in de zesde eeuw. „ De fteenen van *Mercolis* „ tempel, zoo zegt de Talmud, zijn zoo ge„ fticht, dat op twee liggende fteenen een der„ de

(87) LIGTFOOT, *Horæ Hebr. Præf.*

(88) SPANHEIM, *Hist. Eccl.* 687, 1052.

„ de geplaatst is." (89) Men moet bekennen, dat deze plaats zeer aanmerkelijk is, en mischien in het vervolg van tijd aanleiding geven kan tot nadere vergelijkingen.

In Gallië en Spanje kunnen daarom de Hunebedden niet van lateren tijd zijn, dewijl het Christendom er al vroegtijdig opgang maakte. De Romeinen veranderden reeds veel in de zeden dier volkeren; doch het Christelijk geloof, hetgeen, volgens TERTULLIANUS (90), in de tweede eeuw in Spanje ſterk doordrong, ſchafte dergelijke gebruiken voor het minst geheel af, verbiedende dezelve ten ſtrengſten, waarvan de Conciliën-acten zeer vroegtijdig in deze landen getuigen.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Vervolg der bewijzen. — Uit de vergelijking der oudheden in een land. — Uit een paar gezegden van TACITUS. —

Men kan met genoegzamen grond tot de oudheid dezer gedenkteekenen beſluiten, als men in het zelfde land de oudheden, door onderſcheidene volkeren aldaar nagelaten, optelt, dewijl wij dan door eene natuurlijke opklimming, van zelf en geheel

(89) SALDENUS *de* DIIS *Syris.* p. 353.

(90) In Galliën te Lyon had er in 't jaar 177 reeds eene vervolging plaats. SCHRÖCK *Christ. Kirchen, Geſch.* c. 3. p. 152–157. Aangaande Spanje, Zie BUSCHING, *Neue Erdbeſchr.* II. *Th.* — *Einleit.* in den ſtaat van Portugal, 3 *aufl.* II. *Th.* 1949.

heel ongedwongen, daartoe gebragt worden. Engeland is, bij voorbeeld, zeer rijk in gedenkteekenen der oudheid. Der Noormannen beheering is in fommige fraaije kerken van een ftouten ftijl en veelvuldige ronde venfters zigtbaar. De Deenen hebben hunne ronde kampen nagelaten, een gebruik, waarin zij met de Belgen en Sakfen overeenftemden; waarvan de Romeinen verfchilden. De Sakfifche oudheden beftaan in gewijde en ongewijde gebouwen. Er zijn er nog in Brittanje van hen aanwezig. De voetftappen der Romeinfche heerfchappijvoering zijn menigvuldig. De amphitheaters, baden, muren, landhuizen, wapenen, huisgeraden, fieraden, opfchriften, munten en dergelijke bewaren er de geheugenis van. Ouder nogtans dan deze zijn alle de ruwe werken van eenen anderen aard, gelijk de kringen van fteenen, de obelisken, de fteenhoopen, basfins in rotfen, waarin Engeland en Schotland rijk zijn, welke, hoewel weinig merkwaardigs in zich zelven hebbende, de opmerking van den gefchiedfchrijver en reiziger, om zeer gewigtige redenen, verdienen.

Tacitus fpreekt van de ruwe altaren, waarvoor de overfte der keurbenden van *Varus* werden geflagt; en elders verhaalt hij, dat de Romeinen de woeste altaren, aan het bijgeloof toegewijd, op het eland Mona hadden verftoord. Zijn dit misfchien niet geweest de Hunebedden of Cromlechs, nog opdat eiland, thans Anglefeij, voorhanden?

ZESDE HOOFDSTUK.

Vervolg der bewijzen voor de oudheid der Hunebedden. — Uit TACITUS. — *Bewijs van* CAYLUS. — *Uit de Geschiedenis.*

De grenzen der Friefen waren, ten tijde van TACITUS (91), de Rhijn, de Oceaan en de Eems. Ten zuiden ftrekten zij zich uit tot aan de landen der Chamaven en Angrivariën, welke er de Brukteren uit hadden verdreven. De Lippe doorftroomde hun gebied. Het land tusfchen de Eems en de genoemde rivier behoorde er ook toe. In het zeventiende jaar van onze jaartelling woonden de Angrivariën tusfchen de Eems en Wezer, langs de grenzen der Eherusken. Laat ons de Eems aannemen als de fcheiding.

„ De Friefen, zegt TACITUS, worden geheeten de meerder en minder, naar de maat hunner krachten: beide de volken zijn gezoomd met den Rhijn tot den Oceaan toe, en omvangen, daarenboven, ongemeten meeren, onbevaren van de Roomfche vloten. Ja wij hebben dat uit den Oceaan zelf ook verzocht, en de faam heeft ruchtbaar gemaakt, dat daar nog in wezen zijn de zuilen van *Herkules*. 't Zij dat *Herkules* zoo verre gekomen zij, of dat wij gelijkzinnig zijn, om aan zijne doorluchtigheid te befteeden, alles wat overal heerlijk is. Ook heeft het Drufus Germanicus aan genen moed ontbroken; maar de Oceaan verzette zich

„ te-

(91) Van de Zeden der Germanen, naar de vertaling van P. C. HOOFT, p. 34.

„ tegens het onderzoeken naar *Herkules* en zich „ zelven tevens."

Van Friesland komt bij de oude Romeinsche schrijvers genoeg voor, om te weten, dat dit gewest hen niet geheel onbekend was. *Drusus* onderwierp de Friesen. Zij schoten zijne vloot aan de Eems te hulp. Hunne schatting betaalden zij den Romeinen in huiden. Naderhand stonden zij op, door de schatmeesters gekweld. In het bosch Baduhenna hieuwen zij negen honderd Romeinen neder; doch *Korbulo* dempte den opstand. *Vetellius* was er met zijn volk bijna verdronken door den hoogen vloed. Bij ondervinding hadden de Romeinen er geleerd, dat het water aan den zeekant de tanden deed uitvallen. Onderscheidene steden, bosschen, meeren en plaatsen werden door de Romeinen van dien tijd genoemd. *Portus Manormanis*, *Amisia*, *Corbulonis monumentum*, *Mediolanum*, later, *ad tres Lares*, *Cruptorigis villa*, *Navalia* en dergelijke. *Drusus* had ten oogmerk de Eems op te stevenen; doch, op strand rakende, zag hij er van af. Hij zocht de gedenkteekenen van *Herkules* derhalve binnenwaarts, en niet op de eilanden. Deze was hij alreeds voorbijgezeild. TACITUS neemt aan, dat er dergelijke monumenten zijn, schoon hij over derzelver soort niet oordeelt.

Mijne straks gemaakte opmerkingen aangaande het beheer, de doortrekking en het veelvuldig verblijf der Romeinen onder de Friesen, aan wien Noord- Zuid- en Midlaren, volgens ALTING (92), bekend was, waar men heden nog Hu-

(92) ALTING, *Notit. German. inferior. part.* I.

Hunebedden vindt, heeft de ſtrekking om aan te toonen, dat het gerucht nopens deze merkwaardigheden zeer wel ter ooren van *Druſus* en anderen kon gekomen zijn. Het is waarſchijnlijk, dat men er onder de krijgslieden en ambtenaren met ophef en vergrooting van ſprak. Doet dit niet ons eigen krijgsvolk?

Dat het deze thans nog aanwezige Hunebedden waren, welke TACITUS bedoelde, is mijns inziens niet twijfelachtig. Kon hij op iets anders het oog gehad hebben? En zijn het niet deze gedenkteekenen, die men ook elders aan *Herkules* toeſchrijft?

Voor den hoogen ouderdom derzelve brengt de beroemde oudheidkundige CAYLUS *(93)* deze volgende zeer voldoende reden bij.

„Van de Gaulen zijn ze niet; want dan vond men ze inwendig in het land, en echter zijn zij niet, dan in de gewesten aan of niet ver van zee."

„Het is vreemd, dus vervolgt hij, dat zelfs de overlevering er van zwijgt, niettegenſtaande het veelvuldig gebruik. Men kan de oudheid zoo veel te hooger ſtellen; dewijl ten tijde der Romeinen het ſpoor er reeds van verloren was. Cæſar zoude anders van deze merkwaardigheden geſproken hebben; zij verdienden het; zij ſtaafden de vroege bewoning dezer gewesten. Men kan op deze waarſchijnlijkheid bouwen: want niemand, zal ſtellen dat deze gedenkteekenen, en gelijkſoortige in Engeland zijn opgerigt ſedert de verſtoring van het Romeinſche keizerrijk."

CAY-

(93) *Receuil, d'Antiquités Egypt. Etruſq. Grecq. Rom. & Gaul. T.* VI. p. 369.

CAYLUS wist niet, waartoe deze gedenkteekenen gediend hebben: onze verhandeling zal dit buiten tegenspraak stellen.

Voor den hoogen ouderdom der Hunebedden strekt ten bewijze, dat in geene geschiedenis van eenig volk eene dergelijke begrafeniswijze bekend is. Uit de Concilie en Synodale acten der middeleeuwen, uit de Kronijken van dien tijd, uit de oude heldenzangen der volkeren, uit overgeblevene verhalen, uit opschriften, uit munten, uit geschied- en aardrijkskundige schrijvers van alle tijden en volkeren, uit reisbeschrijvingen, kan men zeer veel stofs vergaderen, om de onderscheidene wijze van begraven, onder Natiën van vroegeren en lateren tijd, duidelijk op te geven; velen hebben dit gedaan. Maar waar is de geschiedenis, die ons leert, welk volk op zulk eene verbazende wijze zijne dooden vereerde? Allerlei bijzonderheden zijn tot op ons bewaard: maar de geheele wereld zwijgt op dit onderwerp. Geene der ouden of nieuwen geeft er ons eenige oplossing van. Zouden niet de naauwkeurige HERODOTUS, de wijsgeerige STRABO, de welonderrigtte TACITUS zulks hebben opgeteekend? Zouden alle de ouden er van gezwegen hebben? Zoude niemand der Dichteren er gebruik van hebben gemaakt? Zouden geenen der eerste kerkvaderen, geenen der menigvuldige geschiedschrijveren eenigen wenk gegeven hebben? Zoude dan de geheele wereld zamengespannen zijn, om zulks voor ons te verbergen? Hoe is het mogelijk, dat wij aangaande den oorsprong dier steenhoopen onwetend waren gehouden, zoo eenig bekend volk, na 's Heilands komst, de-

dezelve had gesticht? Dit aantenemen, strijdt tegen alle waarschijnlijkheid.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Vervolg der bewijzen. — Uit de Armoede dezer Graven, — en de Steenen Wapenen.

Bovenal strekt ten betooge onzer stelling het besluit, door al de genen, wier geest in dit onderwerp doordrong, aangenomen, hetwelk opgemaakt wordt uit de armoede en het volslagen gebrek aan metalen, hetwelk in deze graven heerscht. JOHNSON, VAN LIER, MONTFAUCON, CAYLUS, PAAUW, LE GRAND D'AUSY, in één woord, alle, die ik inzag, erkenden de geldigheid van dit bewijs.

En voorzeker, als men den rijkdom, min of meer in andere oude graven heerschende, zich te binnen brengt, wie staat dan niet verbaasd? Geene enkele munt, geenerlei versiersel, geen brokjê metaal; niets dan eene lompe kruik, en zeer slechte steenen werktuigen? Wat steekt dit af bij de oude Pelasgische en Etruscische graven, bij de nog kostbaardere der latere Grieken en Romeinen! Hoeveel merkwaardiger zijn de andere oude graven op de Orkneys en in Westfalen? Zelfs de geringe heuvelen van Drenthe zijn rijker. Nog grooter is het verschil in Galliē dan hier, wier belangrijke overblijfselen van vroegere eeuwen door zoo menig kunstwerk vereeuwigd is. Zekerlijk gaf dit volk zijnen overledenen alles mede, wat het kostbaarst van

dien

dien aard bezat, daar zij geenen arbeid aan de oprigting van verbazende grafſteden ſpaarden; maar het bezat niets meer, dan dit weinige. Wie is derhalve niet overtuigd, dat de Hunebedden veel ouder zijn, dan de grafheuvelen van aarde? Dat zij opklimmen tot eenen tijd, waarin Europa nog algemeen armoedig was? Waarin de overſten zelve nog armelijk waren uitgedoscht? Wie erkent niet, dat zij zijn uit eenen tijd, toen de barbaarschheid en onbeſchaafdheid in deze landen nog alleen heerschten? En wie ziet niet levendig in, dat de bevolking van dezen ſtam zeer dun en onaanzienlijk was? Van de jagt grootendeels hun beſtaan hebbende, zworven zij misſchien bij weinigen, in geheele landſtreken om, gelijk vele Amerikanen thans nog. Zekerlijk de Hunebedden zijn van de wilden in Europa!

Het is voornamelijk de ſoort van wapentuig en het gebrek aan metalen, hetwelk onze opmerking verdient. Dat de eerſte werktuigen, waarvan het menschdom zich bediende, overal van ſteen waren gemaakt, is bekend. De ganſche oudheid is het eens, dat er een tijd geweest is, in welken men de metalen ontbeerde. Overal in Aſiën, en in alle de landen van ons werelddeel, is dit ſteenenwerk en wapentuig overvloedig uit den grond opgedolven. Hoe vele bewijzen liggen hiervoor in de ſchriften der geleerden. Doch men zal mij wel, voor deze reis, op mijn woord gelooven, indien men het niet zelf heeft onderzocht. Nog zijn zij, gelijk al te bekend is om er bij ſtil te ſtaan, bij vele wilde en weinig beſchaafde ſtammen in gebruik, zelfs op Otaheite en in Peru! —

De

De Hunebedden, dus is het besluit van alle oudheidkundigen van al de landen, waar men ze aantreft, zijn door een volk en in eenen tijd gebouwd, dat men in het Noorden, in Duitschland, onder ons, op de Britsche Eilanden, in Gallië en Spanje, en ook voorzeker bij hunne naburen, het gebruik der metalen nog niet kende, en waarin er geene de minste gemeenschap met eenig land van Asie plaats greep. Immers zoo zij ook bij eenigen naburigen stam deze volmaaktere werktuigen hadden gevonden, dan zouden hunne strooppartijen dezelve wel eens bemagtigd, en vervolgens aan den overledenen hebben medegegeven.

De werktuigen, in de Hunebedden gevonden, missen de fraaiheid en netheid van bewerking, welke bij anderen, in den grond bij toeval, of in grafheuvelen aangetroffen, het oog tot zich trekt. Ook kunnen zij niet halen, in schoonheid, bij de bijlen der Zuidzee-Eilanders, gelijk men uit de platen in de reis van COOK kan zien.

Al waren deze wapenen van koper, dan zou men alleen wegens den regten en eenvoudigen vorm en de kleinheid gedrongen zijn, derzelver ouderdom verder dan de Christelijke jaartelling te verschuiven; want wie weet niet, dat de bergwerken van Spanje, Gallië en Duitschland reeds vroeger, (deels veel vroeger) waren ontgonnen? Wie weet niet, dat de metalen wapenrustingen toen reeds onder de volkeren dezer landen algemeen waren? dat de Gallische slaven in ijzeren rusting streden? dat de Gallische en Spaansche Landvoogdijen de hebzucht der Romeinsche grooten zoo zeer in beweging bragten? — In *Caesars* tijd

tijd ging er zelfs in Brittanje geld om, en nog meer in Galliё. Aanzienlijk was er de pracht en de rijkdom der grooten. Nergens maakt TACITUS er gewag van, dat het den volkeren tusſchen den Rhijn en de Elve aan goede wapenen ontbrak: hij prijst dikwerf hunne ruiterij en hunne dappere houding; dit doet hij zelfs met opzigt tot de Uſipeters en Tenesters. Reeds in dien tijd was de volkrijkheid der Cauchen beroemd; aan de Eems was ſcheepvaart en handel; de landbouw was reeds van eenig belang; de volkeren talrijk en ſterk, de landen bezet.

Men bezit, uit zeer vroege tijdvakken, oude Keltiſche munten. Hoe oud zijn de metalen niet in Spanje, waar de Toniciërs de bergwerken vroegtijdig bearbeidden, waar hunne volkplantingen zich vroegtijdig nederlieten, hetwelk groote legers jaren lang voeden kon!

Maar wie zal ons melden, wanneer het gebruik der metalen in Europa bekend werd? Wie zal ons melden, wanneer en van waar dit werelddeel werd bevolkt? MOZES zwijgt er van. Aſia's vroege beſchaving is zigtbaar in de geſchiedenis en in de bouwvallen van oude ſteden; doch ten aanzien van Europa heerscht er zoo vele duisterheid! Rome's ſtichting had reeds zeven honderd en drie en vijftig jaren voor de komst des Heilands plaats. Toenmaals ſtichtte de Grieken reeds Volkplantingen aan den Pontus, de Dnieper en de Dnusters. Nog vroeger was Italie bevolkt, vroeger dan de Trojaanſche oorlog. *Homerus* helden zijn reeds prachtig uitgedocht. *Joſua's* togt gaf waarſchijnlijk aanleiding, dat *Kadmus* met de zijne Feniciё verliet,

en

en de letteren naar Griekenland overbragt. Toen reeds zaten de Scythen aan den Pontus, bij wie de metalen en de beschaving niet meer onbekend waren. In HERODOTUS tijd (*Lib.* IV) zag men er ook de bouwvallen der havens en steden, door de Cunmeriers voor hen aldaar bewoond.

Ik keere tot den Herischen stam, aan de Middellandsche Zee, terug. Dat dezelve uit klein Asië, en niet uit Afrika, afkomstig is, is allerwaarschijnlijk. Zij zijn met de oude Grieken verwant, gelijk uit de oude taal der Latijnen bekend is. Welk een stam was deze, en welke eene uitgestrektheid gronds besloeg hij al vroeg in Europa? Zijn het de kinderen van *Cecrops* geweest, die de eerste volkplantingen naar Spanje bragten? Wie zal dit beslisfen?

In Marseille zette zich eene Volkplanting in het begin der zevende eeuw voor onze tijdrekening. Omstreeks 550 jaren voor 's Heilands komst viel insgelijks voor de verhuizing van duizenden van Galliërs onder twee opperhoofden. Dit is het oudste gedenkteeken, hetwelk wij van hen hebben. Met de wapenen in de vuist baanden zij zich eenen weg, door schepen van Marseille ondersteund. In dezelfde eeuw was de scheeps-magt van Carthago tot zulk eene hoogte gerezen, dat zij onder Hanno dertig duizend Kolonisten afzonden, deels naar 't eiland Ceme bij Bajador, deels naar de kusten van Guinea. Zullen zij dan ook niet op Gallië en Hispanië hebben handel gedreven? Ten tijde van *Aristoteles* haalde men tin van de Britsche Eilanden, en XENOPHON verhaalt, dat de Iberiers en Kelten den Koning van Persië met ruiterij onder

derstennden, bijna vier eeuwen voor onze tijdrekening. Toen was er dus koper. Men weet, hoe, ten tijde van *Camillus*, *Brennus* Rune bedreigde. Inzonderheid is de rijkdom en pracht van het Kimbrisch leger bekend, het welk *Marius* honderd en twaalf jaren voor *Christus* geboorte versloeg.

SUHM (94) en vele andere noordsche geleerden zijn van gedachte, dat het Noorden reeds vijftien honderd jaren, voor de komst van onzen Heer *Jezus*, zijne bewoners ontvangen hebbe. Vele eeuwen voor onze tijdrekening zworven voorzeker enkele stammen door Europa's woestenijen om.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Bewijs voor de hooge Oudheid. — Uit EPHORUS.

De hooge oudheid der Hunebedden wordt onwederlegbaar uit STRABO bewezen. Dezelve verhaalt in het derde boek, „ dat er in Portugal, in de nabijheid van het *Sacrum Promontorium* (Kaapstad Vincent) op vele plaatsen „ monumenten gevonden worden, zamengesteld „ uit drie en vier steenen, van welke men voorgaf, dat ze omdraaiden of verplaatst werden. „ Men mogt er niet offeren of er des nachts „ naderen, dewijl de Goden er aanwezig waren." Het waren geene altaren, zoo als STRABO getuigt.

(94) P. F. SUHM, *History of Dannemark*, *Kiob.* 1782, VI. p. 4.

tuigt. „ Zij, die deze gedenkteekenen wilden be„ zien, zoo vervolgt hij, bleven in een naburig „ dorp vernachten, en gingen bij klaren dag „ derwaarts, nemende water met zich, dewijl „ men het er niet vindt." STRABO houdt dit voor vaste waarheid. Hij spreekt echter EPHORUS tegen, die deze steenhoopen hield voor tempels van *Hercules*. Deze Dolmins, Cromlechs of kleine Hunebedden waren er reeds ten tijde van dezen laatstgemelden Wijsgeer en Geschiedschrijver, den leerling van ISOCRATES en verkorter van HERODOTUS meesterwerk. Hij leefde 338 jaren voor Christus geboorte. Zij waren niet van dien tijd, maar veel ouder, want men kende niet meer den aard dezer gedenkteekenen.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Overgang tot het onderzoek, door welk volk de Hunebedden zijn gesticht.

Als men zich het aangevoerde in de tweede afdeeling te binnen brengt, dan ziet men, dat ik al de stellingen der Geleerden betrekkelijk de stichters overwogen heb, behalve één of twee der oudsten en meest gevolgden, namelijk deze, dat zij waren van de Kelten of Kimbers. Daarenboven vielen wel bij het slotonderzoek, toen wij de hoofdvolken overzagen, de overigen weg; doch ten aanzien der Kelten bepaalden wij niets. Daar dit nu de eenig mogelijke overgeblevene bepaalde gissing is, de waarschijnlijkste in het oog der meeste Geleerden, zal het niet

meer

meer dan pligtmatig zijn dezelve grondig te toetſen, op eene wijze, die, zoo mogelijk, de zaak afdoet. Al vestigt onze vergelijking dan ook geen nieuw ſtelſel in de Geſchiedenis van het Noorden van Europa, gelijk de Heer DE HEMSO er van hoopte, zoo is dit ook niet noodig. Om waarheid zij het ons alleen te doen, niet om nieuwe ſtellingen. De Kantiaanſche Wijsbegeerte met de ſtudie der geſchiedenis parende, volgde ik dikwijls HUME en SCHLÖZER. Doch eene aanhoudende beoeffening heeft mij overtuigd, dat het overdreven *ſcepticismus* in de historie even zoo onheil aanbrengend is als in de Godgeleerdheid: daarom behoeft men geene verwaande en ſtijve aanklever van, in 's lands historiebladeren, verworpene geleerde gevoelens te zijn. Wat kwaad kan het, wanneer wij met onze Juniusſen en de grootſte oudheidkundigen van onzen gouden tijd wederom inſtemmen, zoo wel als met de algemeene gevoelens der volkeren?

TIENDE HOOFDSTUK.

Waren de Kelten een bijzonder volk?

Onder de Geleerden zijn er:

1ſte, die willen, dat alle de Europiſche volkeren ondtijds onder den naam van Kelten begrepen zijn geworden (95);

2de,

(95) ORTELIUS, HARDUIN, HOFFMAN, PELLONTIER.

2de, die stellen, dat het grootst gedeelte van Europa onder dezen naam bevat ware; (96) of

3de, ten minsten de Spanjaarden, Galliërs, Britten, Germanen en Illyriers (97);

4de, die beweren, dat deze naam alleen den Germanen en Gallen toekomt (98);

5de, die van oordeel zijn, dat dezelve eigenlijk alleen den Germanen toekomt (99);

6de, die staande houden, dat de bewoners van Gallië in het algemeen, of daarvan uitgegane Koloniën, alleen door de ouden er mede bedoeld zijn (100).

Jaren lang hielden wij ons, tusschentijden, met dit onderzoek bezig. Met alle mogelijke oplettendheid, naauwkeurigheid en waarheidsliefde betrachtten wij dit stuk op nieuw, en dus is het ons gebleken, dat niemand der genen, welke de opgegevene gevoelens hebben voorgestaan, volkomen gelijk heeft.

De oudste schrijvers, zoo als HERODOTUS (101), SCYLAX (102), EPHORUS (103), ARISTOTELES (104), geven op, dat Europa bo-

(96) PERRON, VELSERUS.

(97) CLUVERIUS, JOH. SCALIGER, BERTIUS, COCCUOS, COCEIJUS, SPEIZER, MEZERAI, GEDOYN, LE GENDRE, &c.

(98) VOLATERRANUS, GLAZEANUS, OBRECHTUS, SCHELTERUS, LEIBNITIUS.

(99) BROWER, SPENER, CALMET.

(100) SCHOEPFLIN *Vind. Cent.*

(101) In *Euterpe & Melpomene*, *Lib.* II. p. 102. *ed* Lond. 029. & *Lib.* V. p. 240.

(102) *Geographia Antiqua*, *ed* GRONOVII, *L. B.* 1700.

(103) Bij STRABO, *Lib.* I. &c.

(104) ARISTOTELES. *Lib.* I. c. 13.

boven den Donau, de Pyreneën en de Ripheïsche gebergten, door Kelten bevolkt was. Vele der daarop volgende Griekſche ſchrijvers gebruiken het woord *kelten* voor Gallen, hetwelk bij de Latijnen in gebruik was, bedoelende daardoor de bewoners van Gallië of volkplantingen van Gallië. Kortheidshalve beroep ik mij op de onwraakbare bewijzen, bij den vermaarden SCHOEPFLIN voorkomende.

Eenparig nemen de ouden aan, dat er Keltiſche en Galliſche overblijfſels waren niet ſlechts in Gallië, Spanje, Brittanje, over den Rhijn en aan den Donau, maar ook in Italië en elders; doch bij de eenvoudigſte lezing hunner werken wordt men overtuigd, dat zij geenzins alle de inwoners dier landen voor Kelten hebben gehouden.

Men moet, om zeker te gaan, vooreerst onderſcheid maken tusſchen Gallen en Kelten. Hiertoe is genoegzame grond. Alle ouden deden dit wel niet; doch vele der best onderrigte.

DIODORUS SICULUS, die in het zesde jaar voor JESUS geboorte bloeide en de geſchiedſchrijvers met aandacht had doorbladerd, drukt zich op de volgende wijze uit: (105) „ boven „ Marſeille en aan de Alpen in de Pyreneën „ wonen de Kelten. Die echter lager gezeten „ zijn, naar het zuiden en naar den zeekant, naar „ het Hercyruſche woud en verder alle ver„ ſpreide naar Scythien toe, worden Gallen ge„ noemd. Doch de Romeinen beſtempelen ze „ allen met den naam van Gallen."

PLU-

(105) *Lib.* V. c. 32. p. 308. *ed.* WECHEL.

PLUTARCHUS, levende 130 jaren na JESUS komst, de onderwijzer van *Trajanus*, begiftigd met consularische eereteekens, Præpositus van Illyrië, en onder *Hadrianus* procurator van Griekenland, splitst de Kelten en Gallen.

APPIANUS, in het jaar 147 en daarna lang te Rome bij de regtbanken, en vervolgens als Keizerlijke procureur verkeerd hebbende, maakt onderscheidelijk gewag van Kelten, Illyriers en Gallen of Galaten.

DIO CASSIUS, die in 155 als advokaat te Rome leefde, in 180 in den senaat werd gekozen en vele eereambten bekleedde, verdeelt de volkeren van Gallië in Galaten, Narbonensers, Lugdunensers, Aquitaniers en Keltische.

PTOLOMEUS geeft, in het jaar 161, onderscheidenlijk op Brittanje, Galatië, Germanië, Bastanu, Italie, Gallie, Apulie, Sicilie, Tyrchonie, het land der Kelten en Spanje.

De Romeinen verklaren eenparig, dat Gallië in drie onderscheidene volken gedeeld was, verschillende in taal en zeden; namelijk: Belgen, Aquitaniers en Kelten. Deze laatsten beheerschten ten tijde van *Cæsar*, in het jaar 43, de landen tusschen de Garonne, Seine, Marne, den Oceaan, langs de Pyreneën tot aan den Rhijn (106). MELA, van denzelfden tijd, plaatst hen tusschen de Garonne en de Seine: de Aquitaniers zaten tusschen de Pyreneën en de Garonne; het overige besloegen de Belgen. Volgens PLINIUS (107), schrijvende in

(106) De B. G. *Lib.* I. *Init.*

(107) *Hist. Natur.* IV. c. 17. *Lib.* XXXVIII. c. 12. PH. CLUVERII, *Introd. Geogr. Lib.* II. c. 10. SCHOEPFLIN, *Vind. Celt.* p. 19.

in het jaar 79, lag het Keltenland tusschen de Garonne en Seine. Onder *Augustus* werd het Keltenland omschreven door de Marne, Seine, Loire en den Oceaan, en genoemd *Celtika* en *Lugdunensis*.

Dat derzelver taal, instellingen en wetten verschilden, zegt de oordeelkundige CÆSAR beslissend. De Kelten werden in hunne taal zoo genoemd. De Aquitaniers spraken Iberisch, en der Belgen tongval naderde aan het Germaansch. Vele Belgen waren, volgens CÆSAR, van de Germanen afkomstig, die oudtijds over den Rhijn waren gegaan. (de B. G. *Lib.* II. c. 4.) STRABO verzekert (*Lib.* IV.), dat de Aquitaniers van de Galaten niet alleen in taal, maar ook in gestalte verschillen en de Spanjaarden meer dan hun gelijken. Onze in de oude aardrijkskunde beroemde, maar vergetene MERULA brengt de volgende plaats van SULPICIUS SEVERUS bij, ten bewijze van dit onderscheid: „ *tu vero (inquit* „ *Postumianus) vel Celtice, aut, si mavis, Gal-* „ *lice loquere.*" PAUSANIAS, eene onvermoeide onderzoeker en grondige kenner der oudheden en volkeren, getuigt in *Atticis Lib.* I. c. 9. „ dat de Keltische taal, die in het Keltisch ge- „ bied voorheen gesproken werd, in de tweede „ helft der tweede eeuw bijna te niet was." Echter vindt men nog in Gallië de overblijfselen dier drie talen.

Men deed kwalijk van te beweren, dat de Germanen tot de Kelten behoorden. CÆSAR, die het weten kon, zegt duidelijk, dat ARIOVISTUS door langen omgang het Gallisch geleerd had. Al de Romeinen van naam zoo wel, als

de welonderrigte Grieken, weerspreken zulks. Doch SCHOEPFLIN en anderen hebben dit genoeg gestaafd. Het is echter eene andere vraag, of er Kelten in Germanië, aan den Rhijn, de Zeekusten en in het Noorden hebben gehuisvest. Dit is hoogstwaarschijnlijk, en hieruit ontstond het verward geschil.

De volkplantingen der Teutosagen, Tawrisken, Scordisken en dergelijke, die langs den Donau aftogen en vervolgens onder verschillende veldoversten in Griekenland vielen, en zich in klein Asie met der woon vestigden, kwamen uit Gallië, maar niet uit het Keltenland, tusschen de Loire en Seine. Volgens HIERONYMUS (108) was de spraak der Galaten gelijk aan die, welke in den omtrek van Trier gesproken werd. Andere stammen, die in Italië vielen, en zich daar of wat verder vastzetteden, waren Iberen. Als men de tongvallen van Tyrol, een gedeelte van Zwitserland, van Italië, Sardinië, Sicilië, in Spanje, Portugal, velen in Frankrijk; het Fransch, Engelsch, Italiaansch, Spaansch en Portugeesch, zelf met *Adelung* in de hand nagaat, wie ziet dan niet, dat deze Gallische Kolonien Aquitaniers waren? ARRIANUS wil, dat de Aquitaniers door de Kelten in Bretagne verdreven zijn. STRABO verzekert dit, en DIODORUS SICULUS verhaalt, dat zij in kleding en levenswijze verscheiden zijn.

Doch overblijfsels der eigenlijke Kelten waren er over den Rhijn. In het leven van *Camillus* verhaalt PLUTARCHUS, dat de Gallers van de

(108) In *Praef. Epist. ad Galatas*

de Keltifche ftam uit hun land trokken, een gedeelte langs den noordelijken Oceaan en over het Riphæfche, een ander gedeelte langs het Pyrenefche en Alpifche gebergte. Dezelfde fchrijver, van den inval in Helvetien fprekende en op voorgemelden togt zinfpelende, zegt eveneens als voormaals de Kimbren en Teutonen. PLUTARCHUS draagt het gevoelen voor, dat de Kimbren geheel bij de Romeinen onbekend (ten tijde van *Marius*) van den noordelijken Oceaan of diep uit het Noorden kwamen. DIO CASSIUS en PAUSANIAS laten ook Kelten verder als Galliën wonen. De eerfte vindt ze aan den Rhijn. De laatfte ftelt zeer uitdrukkelijk, (in *Att. Lib* I. c. 9. SCHOEPFLIN 42,) dat er elders dan in hetgeen der Romeinen beheering erkende, in de gure en dorre ftreken, Kelten woonden. Dezelve berigt, dat TIBERIUS en andere meer de Kelten een bezoek gaven, eerst aan de Erygrum, daarna aan de Elve (109). De Tenchters en Ufypeters noemt hij Kelten. Dit deed de doorervarene reiziger en zoo geprezene gefchiedfchrijver PAUSANIAS!

APPIANUS noemt de Kimbren eene Keltifche natie. *Cimbri, gens Celtica:* en, *Celtas quos Cimbros vocant.*

Onder de verhandelingen, die met naauwkeurigheid gefchreven zijn, behoort die van J. VAN MULLER, den beroemden gefchiedfchrijver, over de Kimbren. Hij ging de ouden met oplettendheid na. Volgens hem waren zij Keltifche Scy-

(109) DIO CASSIUS, *Lib.* LV. p. 568.

Scythen (110), Kelten (111), Galliërs (112), Germanen (113). Een schrijver houdt hen voor Kimmeren (114). Zij woonden waar zon en maan niet werken (115), aan de Pyreneeën (116), op de grenzen van Scythie en Keltenland (117), op het Kimbrische Schier-Eiland (118), aan het einde van Gallië (119) aan de Maotisch (120), nergens vast (121). VAN MULLER maakt deze slotsom op, dat de meestbeduidende auctoriteiten de Kimbren verklaren voor eenen Keltischen stam. Dit zelfde gevoelen staaft PINKERTON met onderscheidene gronden; als: PLINIUS gewaagt van Lytarmis of Promontorium Celticum „ aan „ de Oostzee; MELA en SOLINUS plaatsen „ de Kimbren in Denemarken, en wel vooraan, „ zoo wel als TACITUS, STRABO en PLI- „ NIUS; APIANUS zegt: *Kelten*, *Kimbren* ge- „ noemd. De rivieren en bergen dragen Keltische „ namen; de Æstiers aan de Oostzee spraken „ Brittanisch." In Schotland, en zelfs op de He-

(110) PLUTARCHUS. (111) APPIANUS.

(112) CICERO, SALLUSTIUS, DIOD. SICULUS, DIO SEXTUS, RUFUS, JUL. EXSUPER.

(113) CÆSAR, STRABO, VALERIUS MAXIMUS, VELLEJUS, PATERCULUS, SENECA, PLUTARCHUS, MELA, PLINIUS, TACITUS, JUSTINUS.

(114) POSID. bij STRABO.

(115) QUINTILIANUS, PLUTARCHUS.

(116) APPIANUS.

(117) PLATO. (118) STRABO, TACITUS.

(119) FLORUS. (120) POSID. bij STRABO.

(121) LIVIUS, *gens vaga*.

Hebriden (122), voeren de rivieren en bergen namen, overgebleven van het Kumraig; in Wales, van waar de Goel in Ierland verdreven zijn door de Kimbren, zijn zij uit het Kumruig afgeleid: Cumri, Cimbri en Kelten zijn dus één.

Men zal de ouden onderling verzoenen, als men neemt, dat de Kimbren Kelten waren, wonende aan de kusten van Germanië. En wetende, dat, bij eenige ouden Gallen of Kelten aan den overkant van den Rhijn bekend waren, is men niet meer verlegen, als PLINIUS er *Cimbri* aantrof. In Lusitanië verklaren de ouden eenparig, dat Kelten woonden.

ELFDE HOOFDSTUK.

Waar hebben de Kelten gewoond?

Dat de eigenlijke Kelten gewoond hebben in Frankrijk, tusschen de Loire en Seine, is in het vorige hoofdstuk genoeg gebleken; en dus aldaar, waar de Dolmins, Cromlechs, Liac-havens en Hunebedden worden gevonden. Er komt in de geschiedenis geene enkele wenk voor, dat er voorheen zich eenig ander volk ophield.

In dat gedeelte van Portugal, waar, volgens EPHORUS, die dit niet zonder grond zeggen kon, Hunebedden waren, woonden oudtijds voorzeker Kelten. PTOLOMEUS en MELA kenden Kelten in Lusitania, in de nabijheid van

(122) PINKERTON, *on the origin. and progress of the Scythians and Goths.* Lond. 1787. p. 49.

van het *Sacrum Promontorium*, thans Kaap-ſtad Vincent. STRABO ſtemt hier mede in (123). Hij voegt er bij, dat de Kelten van de overzijde der Taag derwaarts door de Romeinen waren verplaatst. Die aan het *Promontorium* woonden, waren met de anderen, dit voegt hij er bij, van hetzelfde bloed. De levenswijze dezer lieden was, volgens hem, oudtijds zeer armoedig. Bij heet gemaakte ſteenen warmden zij zich; aten ſlechts ééne ſoortj van ſpijs, gebruikten geen geld, maar ruilden. De zieken ſtelden zij in het openbaar, op zijn Egyptisch. Hunne ſchepen waren van leder. Zij wilden liever rooven, dan het land bebouwen. In den oorlog waren ze ſterk. Het *Promontorium Celticum*, thans Cabo de Finiſtere, is bekend in de oude Aardrijkskunde. Hier zaten voorheen Kelten. PLINIUS (*Lib.* III.) geeft de naam der Keltiſche ſteden op. Hij noemt de Kelten en verſcheidene andere volkeren in Spanje na Varro op, ten blijke, dat het gene onbepaalde of onzekere Geografiſche benaming is. Zoo doen ook de overigen. Men dient JUSTINUS over de oude geſchiedenis, zeden en voortbrengſelen dezer oorden te lezen. Zijne berigten en de aanteekeningen der geleerden op dezelve zijn belangrijk. Eindelijk pleiten ook de namen Portugal, Gallicie en dergelijken voor deze ſtelling. Opmerking verdienen er de heilige plaatſen, zoo als de tempel van *Hercules*, de heilige berg, het Goden-Eiland, waarvan de oude gewagen.

In

(123) *Geograph. Lib.* VII. p. 294. *ed Caſaub. Lut.* Par. 1620.

In Brittanje woonden oudtijds Kelten. Wie der geleerden zoude zulks durven tegenspreken? Hebben niet de taalkundige onderzoekingen dit buiten twijfel gesteld? De taal der Kelten is er nog overig. CÆSAR kende alleen de Zeekusten. Derwaarts begaven zich de gelukzoekers uit België: de binnenlanden waren bezet door de oude bewoners, sedert onheugelijke tijden. Ten tijde van TACITUS kende men deze eilanden beter. Alhoewel men, zegt hij (124), er den oorsprong der volkeren niet kan gewaar worden, nogtans weet men dit, dat de inwoners van Caledonië van Germaanschen afkomst zijn. De Siluren zijn Iberiers uit Spanje. De naasten aan de Gallen zijn, volgens TACITUS, hun gelijk, niet veel verschillende in taal, godsdienst en gestalte, en vandaar oorspronkelijk. CAMDEN (125) ijvert voor dit gevoelen. PINKERTON (126), anders gansch niet Keltisch gezind, wil, dat de Kelten aan de Forth of Clyde hebben gewoond; MANNERT berigt, dat tusschen de Kaledoniers en de Romeinen, in de vlakkere streken langs de Oostkusten van Schotland over de Forth of Firth, ook zuidelijker tusschen Firts of Forth en Clijde, Kelten woonden, genoemd Majatäe (127) Lagelandster. Nog heet de westzijde van de Firth, of Solway, Galloway.

De

(124) *Agricola*. c. 11.

(125) CAMDENUS *Britannia*. p. 12, 25.

(126) *Dissert. on the Goths*. p. 222.

(127) MANNERT II. c. 90. BOXH. *Orig. Gall.* p. 41. MACPHERSON *Ossian*. *T.* IV. p. 81.

De Geleerde Zwitsers zijn het oneens, of hun volk al of niet van Gallischen oorsprong is. Uit de talen, welke er gesproken worden, blijkt, dat de beide partijen gelijk hebben. Het oude Helvetie bevatte, ten tijde van *Cæsar*, het tegenwoordige Darmstad, Mentz, Frankenland en de Palts in zich, strekkende zich uit tot aan den Mein. CÆSAR geeft hen stellig voor Gallen op. Volgens PLINIUS zaten er Kimbren aan den Rhijn.

Met ijver heeft de zinrijke RUDBECK alles bijgebragt, om het bestaan van Kelten in het Noorden te bewijzen, zoo wel uit de ouden, die verzekeren, dat de Galliërs, Italië bedreigende, van deze barre kusten kwamen, als uit vergelijking der talen en der godsdienstige instellingen. De Druiden, de Druidische Kringen, en de dienst van Thor waren er bekend. Thor wordt nog onder de Laplanders vereerd. Voorheen was hij de hoogste Godheid in het Noorden, zoo wel als op de Alpen. Men kan onmogelijk alle kracht aan deze bewijzen ontzeggen. PAUSANIAS (128) drukt nog in de tweede eeuw zich zoo sterk uit. De oudste berigten, waaronder MANNERT (129) die van Pytheas opnoemt, plaatsen de Kelten aan de zeekusten en in Germanië. De Finnen waren, volgens de beste hedendaagsche Schrijvers, het oudste volk in het Noorden. Of zij met de Æsti-

(128) In *Att.* p. 6. Zie deze plaats ontvouwd bij RUDBECK *de Gallorum expeditione.* c. 27.

(129) MANNERT, *Geogr. der Gr. und Rom.* II.

tiërs verwand waren, gelijk SCHLÖZER (130) zegt, dan of hunne taal met de Keltische veel overeenkomst had, gelijk de beroemde GATTERER wil, durf ik niet beslissen. IHRE (131) heeft ontdekt, dat het Gallisch en Scandinavisch eene onbegrijpelijke overeenkomst met elkanderen hebben. ADELUNG verzekert in zijn Mithridates (132), dat ten minste het vijfde woord, in het oud Scandinavisch, Gallisch is. Alles is er voor. Het Kimbrische Schiereiland is bekend. Stellen niet zeer keurige mannen de Kimbren vooraan in Denemarken, zoo als TACITUS, MELA, PLINIUS, STRABO en anderen? MANNERT doet onregt, dit tegen te spreken, daar de geschiedenis zoo duidelijk spreekt. Waren zij het niet, die eenen koperen ketel aan Augustus zonden? SOLINUS maakt ook gewag van een eiland: *Galgavia et Regione Germanica*, volgens RUDBECK, Zweden. Men vergist zich, als men staande houdt, dat STRABO met de benoeming van Kelten spot. Het tegendeel is gebleken.

Deze fijne geest en scherpzinnige man lacht wel met de uitbreiding, die men aan deze en gene namen verkeerdelijk gaf, gelijk SCHLÖZER in onzen tijd; doch zoo wel als deze, stelt hij Kelten in Germanie. Toen men deze westelijke streken beter leerde kennen, ontdekte men onder-

schei-

(130) *Einl. in die Nordische Geschichte*, of *Algemeine Weltgeschichte*. *T.* XXXI.

(131) *Glossarium sueo Gothicum*. *Ups.* 1769.

(132) J. C. ADELUNG, *Methridates*, *oder algemeine Sprachkunde*. Berl. 1809. II. *Th.* p. 81.

ſcheidene Volken, behalven de Scythen of Nomaden in Europa, zoo als Kelten, Iberen, Keltiberen en Kelto-Scythen, voorheen onder eenen anderen naam begrepen. Zouden dan ook de beroemdſte mannen van al de Nederlandſche Gewesten en Duitschland zoo geheel het ſpoor bijster geweest zijn?

De Estiers, aan de Oostzee, worden door ſommigen voor Kelten gehouden. Hunne taal kwam veel met het Brittannisch overeen; in vele opzigten verſchilden zij van de Germanen. IJzer zag men zelden bij hen. Stokken waren hun geweer. Zij dreven landbouw, (de Germanen bijna niet), en zochten barnſteen. Zij eerden de moeder der Goden, zoo als te Pesſinus en onder de Cimmeriers. CLUVERIUS wijst hunne woning aan in Pruisſen; PINKERTON in het halfeiland, omtrent het tegenwoordige Dantzig.

Wat de oorden betreft aan de beneden Elve, de Wezer, de Eems, waaronder het Bremenſche, Westfalen en Drenthe, zijn er eenige bewijzen voor, dat er Kelten hebben gewoond. Lezen wij niet, dat de ouden de Kelten aan de oosterſche einden van Gallië plaatſten? Gaf PAUSANIAS de Tenethers en Usipeters niet voor Kelten op? En woonden deze niet vroeger in Westfalen en daaromtrent? STRABO eerst ſprekende van de Elve, vervolgt, (B. VII. p. 291), dat aan zee ſtrekken de *Sagambren*, (*Sicambri*) *Chaubi*, *Buchters* (*Bruteri*), Kimbren, *Kanchen*, *Caulci*, *Campiani* (*Ampſiani*), en meer anderen. STRABO geeft uit EPHORUS eenige berigten op, aangaande de Kimbren en Kelten aan de-

zen

ze zijde der Elve (133). Van de Kelten had hij verhaald, dat ze hunne huizen door het water lieten wegſpoelen, en ze weder opbouwden, om geene vrees te toonen; en dat er meer door het water, dan door de wapenen werden verſlonden. De Kimbren gebruikten de wapenen tegen de zee. In het eerſte vinden wij een zeer levendig en waarachtig tafereel van den toeſtand der kleibewoners op de terpen, dat uit hoofde van deszelfs oudheid zeer belangrijk is. Het andere verdient geene beſpotting. Zoo deed *Xerxes*, toen hij den Bosphoru overtrok, volgens HERODOTUS; zoo doen nog de Guanches op de Kariſche Eilanden. Het gaat STRABO als VOLTAIRE: hij viert zijn vernuft ſomtijds al te veel bot. Met dat al vermengt hij, in eenen adem, de Kimbren en Kelten, in navolging van EPHORUS, en hoewel hij te onregt op deszelfs verhaal vit, zoo erkent hij nogthans de aanwezigheid der volken in deze oorden en hunne eenzelvigheid.

Het is mij gebleken, dat de namen der rivieren en plaatſen in deze landen zich niet uit het oudfriesch of Angelſakſisch lieten verklaren. Slechts het Kymaisch hielp mij meermalen op eene zekere wijze, meermalen niet. In het Gallisch ben ik niet genoeg ervaren. Merkwaardig is de verklaring van ADELUNG, dat er in het platduitsch veel meer Gallisch is, dan in het Hoogduitsch. Ik veronderſtel, dat het platduitsch het oud Germaansch zij; dat het Hoogduitsch gevormd zij

(133) STRABO *Geogr. T. I. c. VII. p.* 535. 536. *ed Amſt.* 1562.

zij door de aanwoning aan de Slaven; dat het oud Friesch en Angelfakfisch door eene vermenging van het Keltisch en Germaansch ontftaan zijn.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Wanneer kan men veronderftellen, dat de Kelten deze oorden hebben bewoond?

Men heeft gezien, dat Kelten en Kimbren namen zijn van denzelfden volksftam, eene ontdekking van buitengewoon belang in deze ftof; doch wij willen den algemeen bekenden volksnaam behouden.

Dat de Iberen en Kelten de eerfte inwoners waren van Gallië, Spanje en de Britfche eilanden, is wel buiten kijf. Het is echter waarfchijnlijk, dat de Iberen er de eerfte aankomelingen zijn geweest. De oorlog tusfchen deze beide ftammen, welke eindelijk, midden in Spanje, met eene ineensfmelting eindigde, fpreekt dit tegen. Hoe zouden dan de Kelten aan wederzijden ingefloten geraakt zijn? Hoe zouden zij het in Engeland aan de zeekusten uitgehouden hebben, terwijl de Kelten al verder en verder werden verdrongen? Hoe zouden de Kelten, door Frankrijk heen, aan de kusten van Bretagne hebben kunnen geraken? Een der ouden noemt deze ftammen broeder en zuster: doch zekerlijk zijn de Kelten de oudfte. Aannemelijkst is het, dat zij in genoemde landen door de Iberen in het naauw zijn gebragt, in Duitschland door de Germanen, en in het Noorden door een ander indringend volk.

volk. Daardoor zijn zij, even als de Guebren in Persië, aan de afgelegendste hoeken der landstreken verdreven geworden.

Over den tijd, dat Europa zijne eerste volkplantingen in deze gewesten ontving, ligt eene ondoordringbare fluijer. De Kelten woonden er ongetwijfeld sinds onheugelijke tijden. Er was onder hen eene overlevering aangaande de komst van *Amphitryon*, de zoon van *Cecrops*, *Hercules* overwinningen op Gergon, aangegane huwelijksverbindtenis en daaruit geboren heerschende familiën. De beroemde SUHM stelt, gelijk boven gezegd is, dat het Noorden reeds vijftien honderd jaren voor 's Heilands komst werd bevolkt, en dat de Scythen dwars door de Finnen en Kelten heen, vijf honderd jaren voor onze tijdrekeking, derwaarts eenen weg baanden.

De Feniciërs dreven al vroeg handel op de Oostzee. PYTHEAS (134) beschrijft er volkeren, welke er nog niet zijn vergeten. Het gaat vast, dat de Kelten meer dan zes eeuwen voor de komst van JESUS aan de Eems, Wezer en Elve hun verblijf hielden. Immers uit Gallië zoude voorzeker toen niet meer eene volkplanting, in deze barre streken, een nieuw vaderland gezocht hebben. Hunne togt ging naar heerlijker landdouwen. Zoo dit ware geschied, dan zouden er in de Hunebedden niet zulke armoedige wapenen worden gevonden; want de togtgenooten van *Bellovesus* en *Sigovesus* bezaten koperen wapenen, kenden de legerschikking en bewoonden in hun va-

(134) ADELUNG, *Mithridates* II. 168, waar zij opgenoemd worden, zoo als *Juten*, *Teutonen*, *Kosfini*, *Kotiai*.

vaderland reeds ſteden. Door handel en ſcheepvaart werden zij alreeds tot groote ondernemingen in ſtaat geſteld.

Wagen kan en durf ik het niet, om ſtellig te bepalen, wanneer deze eerſte hoofdſtam in het oude Europa overkwam. Deze, om met PINKERTON te ſpreken, „ſtonden in betrekking met „andere volkeren, als de wilden van America tot de „Europiſche volkeren aldaar." Maar is het ten minſten niet noodzakelijk vast te ſtellen, dat zij er ouder zijn, dan de Scythen? Dat deze wilden er geland zijn, is in allen deele ongeloofelijk. Om deze en meer andere redenen is het gevoelen algemeen erkend, dat zij uit klein Aſië herwaarts zijn getogen (135). Dan hoe zouden zij door de Scythen, de Thraciërs of Sarmaten met hunne wiggen hebben kunnen heenboren. Zoo de Scythen reeds aan den Pontus, vijftienhonderd jaren voor de Christelijke rijdrekening, de Cimmeriers verdreven en vervingen, zijn dan niet de Keltiſche Nomaden in Europa aanmerkelijk ouder? Wat zwarigheid ook? Zijn niet een paar duizend jaren genoeg ter vermenigvuldiging, om eenige horden, van Aſië, naar Europa te doen afzakken? En dan zijn wij nog niet aan de tijden van *Abraham*.

Wij beſluiten uit het een en ander, dat deze oorden van Europa reeds eenen onheugelijken tijd bij menſchen, en wel bij eenen kleinen Keltiſchen ſtam, zijn in bezit geweest; doch dat zij voor onze tijdrekening zich meestal, onder de later ingedrongene ſtammen, verloren hebben: dat

(135) GATTERER I. 159.

dat andere volken zeer op hen hadden gewonnen, zegt ook *Julius Cæsar*. Misschien waren de overtogt uit België naar Brittanje, de verhuizing der Kimbren en de latere landing der Friesen, Angelen en Saksen in Engeland, de uiterste pogingen van hunne zucht naar redding en behoudenis. Zoo zijn dan op nieuws de gegronde stellingen onzer eigene bekwaamste inlandsche geleerden en der kundigste buitenlanders gestaafd geworden.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Zijn de Hunebedden waarlijk door de Kelten gesticht?

Er was geen ander volk overig, waaraan wij de Hunebedden konden toeeigenen, dan aan de Kelten. Maar zijn er gronden voor om zulks te doen? Onzes inziens allervoldoendste.

Vooreerst; deze gedenkteekenen worden niet op den Keltischen bodem gevonden. Daar, waar de schrijvers andere stammen plaatsen, of waar men zeker weet, dat deze hunne woonplaats hadden, zijn zij; zoo als in de Fransche Departementen tusschen de Seine, Loire en inzonderheid in Bretagne. Is dit niet Keltische grond? Hebben zij zich niet hier, van den beginne af aan, tegen alle aanvallen staande gehouden tot langen tijd na 's Heilands geboorte? Dit is aan geene tegenspraak onderworpen. Hoe weinig zijn zij, in deze woestere oorden, door der Romeinen wapenen overheerd geworden, gelijk uit de Itineraria blijkt. In Groot-Brittanje zijn deze oudheden

 daar

daar (zoo als bij Firth of Clyde en elders in Schotland), waar de geschiedenis met ronde woorden aan de Kelten hunne plaats aanwijst.

Is het niet aanmerkelijk, dat er geheel geene Hunebedden zijn in die oorden, welke geheel niet door Kelten werden bezeten? Gaan wij eens de Fransche gewesten na, bewoond door de Aquitaniers en Belgen, twee Gallische volken: grafheuvelen zijn er en eene enkele obelisk, maar geene Dolmins. Zoo is het overal.

Dat de kerkelijke wetten den eerbied voor oude steenen gedenkteekenen alleen daar tegengingen en onuitroeibaar vonden, waar Kelten woonden, bestrijdende dezelve in Frankrijk eeuwen lang, en zoo ook hier, verdient alle opmerking. En hoe zoude men bij deze gedenkteekenen geofferd en zulk eene onafscheidbare verknochtheid daaraan hebben getoond, indien het niet uit achting van de voorvaderen geweest was? Het waren de gedenkteekenen hunner heiligen, hunner vergoodde helden! Overal bleef men, zoo lang mogelijk, dezen dienst getrouw: in OSSIANS tijd zong men nog om den kring van Loda.

Het is niet onmogelijk, dat de Keltische stam zich verder uitstrekte dan de oorden, die de Hunebedden bevatten. Wij zouden ook niet durven besluiten uit de menigte dezer graven in Drenthe en aan de Elve, dat deze streken reeds zoo ongemeen vroegtijdig vol volks waren; want behalve den eerbied voor den Oceaan, en de godsdienstige gronden om in deszelfs nabijheid, of aan rivieren, in denzelven uitwaterende, begraven te worden, hadden de oude volken hunne graven in afgelegene hoeken des lands, gelijk

lijk blijkt uit het antwoord der Scythen aan *Darius* bij HERODOTUS (*Lib.* IV.), opdat de overledenen geen gevaar liepen van door anderen in hunne ruste gestoord en geplunderd te worden. De Perfen doen fomwijlen eene reis van maanden, gelijk CHARDIN berigt, om eenig lijk ten grave te bestellen; en mijlen vergezelden de Jerep, nog in *Wareus* tijd, de dooden naar de begraafplaats van den ftam of familie.

Eenige meerdere vastheid wordt aan ons gevoelen bijgezet door de befchrijvingen van graven, welke in de gedichten van OSSIAN worden aangetroffen; toen, fchoon reeds in de derde eeuw, was het oude gebruik nog niet geheel vervallen. Zoo zingt hij in *Fingal.* bl. 26. *v.* 3.

„ Eer de fteenhoop zijn volk en het zwijgen zijn eiland bedekke."

bl. 47.

„ Wij leiden in twee fteenen graven de lijken."

bl. 104.

„ Ach! wat blijft er van?
„ Niets dan twee paar fteenen
„ Met bemosten kruin."

bl. 155.

„ Vreê zij uwe ziel in hare eenzame fteengrot."

bl. 161.

„ Daar ziet gij, begroend met langfluisterend gras,
„ En van fteenen gevormd." (136)

Eindelijk dient het tot eene aanmerkelijke onderfteuning van ons gevoelen, dat hetzelve in Groot-Brittanje en Frankrijk, onder de geleerden, al-

(136) OSSIAN door den Heer VON DER KASTEELE, het Iste deel.

algemeen erkend is. De eersten noemen die gedenkteekenen *Druidische* oudheden, en de anderen, uit eenen mond, Keltische. Aan de Elve worden zij gewoonlijk *Cimbrische* genoemd: de oudheidkundigen aldaar, onder welke ARNKIEL, RHODE, (137) GAILLARDOF, PERCY en eene menigte andere, eerbiedigen de Kimbers eenparig als de stichters. In ons vaderland werd dit voormaals insgelijks aldus begrepen: S. VAN LEEUWEN, (138) en VAN LIER, (139) die zich meer dan iemand in ons land op derzelver kennis bevlijtigd had, hielden deze stelling voor de geloofwaardigste.

VEERTIENDE HOOFDSTUK,

Slot.

Beschermd door de Goddelijke goedheid, zijn wij dan, mijne lezers! aan het einde genaderd. Laat ons met eenige nuttige opmerkingen sluiten.

Wij houden het dan met regt voor onmogelijk, om de Hunebedden van eenen anderen, dan Keltischen stam af te leiden. Kelten en Kimbren zijn één volk. De naam alleen verschilt.

Daarenboven is het aan geene twijfeling onderworpen, dat de Hunebedden van eenen verbazenden ouderdom zijn, en zekerlijk vele eeuwen voor JESUS komst zijn gesticht, alhoewel wij den be-

(137) In *Cimbr. Antiq. Remarq.* zie *Bibl. der Deutsch. Alterthümer von* F. H. HUMMEL.

(138) *Batava ill.* I d. fol. 253.

(139) Oudh. Briev. bl. 42.

beroemden EENRING (140) niet toeſtemmen, dat zij voor *monumenta antedeluviana* te houden zijn. De regel, dat de oordeelkunde overal de jaren verkorten moet, is onwaar. Het is pligtmatig door dezelve de waarheid of waarſchijnlijkheid te zoeken, en aan deze te offeren. Veel of weinig, kort of lang is voor de critiek evenveel.

Verbazend was de eerbied voor de graven bij dit volk. Deze vergelijkende met de onverſchilligheid van de aanzienlijke rangen onder ons, mogen wij wel met den kluizenaar van de Chausſée d'Antin zeggen, dat de eerbied voor de dooden in eene omgekeerde rede ſtaat tot de beſchaving. Bij de volken, die nog in de kindschheid van het Maatſchappelijk leven zijn, is elk graf een altaar, hetwelk eerbied inboezemt. Er is geen vaderland voor een volk, dat geene voorouders heeft, en voor hetwelk de overledenen niet meer zijn. Daar men naauwgezet is omtrent de pligten jegens afgeſtorvenen, worden de wetten en inſtellingen Godsdienſtiger bewaard.

Wat kon er niet van onbeſchaafde ſtammen worden! Dat Wilden voor eene hooge beſchaving vatbaar zijn, leert ons derhalve de geſchiedenis van ons eigen vaderland. Voor zedeleer en godsdienſtige veredeling onzer nog woeste of verwaarloosde natuurgenooten te zorgen, blijve dan onze lust. Men wanhope nimmer aan het gelukkig aanſlaan van het goede zaad. Wat waren onze voorouderen, en wat zijn wij thans?

Treu-

(140) *Disſert. de Antiquisſimo ſtatu Helmeſtadii & Memor. Hadiniana in litt. Kelpii ad Hadianum.* p. 231.

Treurig was de invloed eener verbasterde verlichting op de geschiedenis. Al het oud eerwaardige en buitengewone in dezelve werd voor bedrog uitgekreten en diep verlaagd. De groote karakters werden aangeschonnen door lafhartigen en zedeloozen. De Haarlemsche Maatschappij toont eenen verhevener geest, hulde doende aan den asch der vroege voorgeslachten. Het is mijne schuld niet, dat vroegere vaderlandsche geleerden, door dit onderzoek, in hunne eer worden hersteld; dat alle hunne geliefkoosde stellingen, aangaande de oudheid van onze natie, voor geene fabelen meer worden gehouden.

Opsporing aller gedenkteekenen der natuur en menschheid, zegt VON MULLER, is de weg tot toelichting en bekrachtiging der gegevene berigten. De oude Historie dezer landen is in eenen nevel gehuld. Alleen uit brokke en uit gedenkteekenen kunnen wij een volk leeren kennen, dat verdwenen is. Doch laat ons de geslachten aan elkanderen verbinden. Als des menschen geest zich in de tooneelen der oude wereld wedervindt, dan verdwijnen de ontzagchelijke tusschenruimten des tijds, en hij vindt, hetgeen hem eerst vreemd scheen, naauw aan zich vermaagschapt.

Verdienstelijk is dit onderwerp allezins. Mogt hetzelve gedijen ter bevordering eener grondige studie van onze en de algemeene geschiedenis, en om ons te doen wedijveren met onze in de oude letteren zoo beroemde mannen. Vooral wekke het de verstorvene lust tot onze oudheden wederom op, want liefde tot de oudheid is liefde tot het vaderland. Met de schimmen der voorwereld te spreken, hun leven in onze gedachtenis

nis terug te roepen, is eene eerwaardige bezigheid, waaraan men niet zonder nut eenige uitgekozene uren besteedt.

Geheel overeenstemmend met mijn gevoelen, zijn de woorden van den uitstekenden en voor mij onvergetelijken DE RHOER:

„ *Frisia, quamque habuit Batavique habuere supellex,*
„ *Me detineat, amice.*
„ *Urnas, armillas leger[illegible], ruta, cæsa, stilosque,*
„ *Et tegulas et imbrices.*
„ *Et quidquid nostris rerum reperitur in [illegible],*
„ *Mihi placeret unice.*
„ *Nil equidem studio discam quid pulcrius isto,*
„ *Nam patriâ nil pulcrius.*"

INHOUD.

EERSTE AFDEELING.

Acht-

TWEEDE AFDEELING.

DERDE AFDEELING.

Ro-

Veer-

BE

BESCHRIJVING VAN DE GRAFPLAATS, DE GEDAANTE HEBBENDE VAN EEN HUNEBED, IN HET JAAR 1809, BIJ EMMEN IN DRENTHE, UIT EEN HEUVEL OPGEDOLVEN,

AFGEBEELD OP PLAAT II.

OVERGENOMEN UIT EEN VERSLAG DESAANGAANDE AAN DE MAATSCHAPPIJ MEDEGEDEELD, DOOR

Mr. P. HOFSTEDE,

RIDDER VAN DE ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, GOUVERNEUR VAN DRENTHE, DIRECTEUR VAN DEZE MAATSCHAPPIJ.

De heuvel, waaruit deze Grafplaats is opgedolven, lag omtrent een kwartier uurs ten westen van het dorp Emmen, slechts weinige schreden ten zuiden van den weg. Hierin was deze grafplaats door een naburig bewoonder, bij gelegenheid van het zoeken naar steenen, ontdekt, die vervolgens, op hoop van daar schatten te vinden, zich eene opening in deze grafplaats gemaakt had, in dezelve was doorgedrongen en den bodem gedeeltelijk had omgedolven, gedeeltelijk met een punt-ijzer onderzocht, om daar in de veronderstelde schatten te ontdekken. Deze omdelving wierd door den Heer Mr. C. POTHOF, Schultes van Emmen, gestuit, die vervolgens van

 de-

deze ontdekking aan den Heer P. HOFSTEDE, toen Landdrost van Drenthe, kennis gaf. Deze Heer nodigde hierop zijn H. Eds. broeder, den Heer J. HOFSTEDE, Ontfanger generaal van 't Landschap Drenthe, om zich, vergezeld van den Landmeeter AARDENBURG, naar deze grafplaats te begeven, daarvan eene naauwkeurige teekening te doen vervaardigen, en dezelve nevens zijn verslag ter tafel van het Landdrost-ampt over te leggen. Volgens dit verslag begaf zich de Heer J. HOFSTEDE, in gezelschap van den Heer Procureur generaal Mr. OOSTWIJN, benevens de gemelde Heeren POTHOF en AARDENBURG, naar dezen heuvel, welken men bevond omtrent 10 voeten hoogte en ruim 60 voeten in den omttrek te hebben. Nadat de steenen grafplaats in dezen heuvel van alle zijden zoo wel als van boven ontbloot was, bevond men dezelve te bestaan uit veertien zware steenen, waarvan vier aan de zuid- vier aan de noord- één aan de oost en één aan de westzijde stonden, en dat de vier overigen als dekfteenen over dezelve waren gelegd. Waar deze steenen van boven of terzijde elkander niet behoorlijk raakten, waren de tusschenruimtens met grootere en kleinere steenen aangevuld; ten einde het indringen van het zand van den heuvel in de grafplaats te beletten. Verder was het zand, waaruit deze heuvel bestond, op en rondsom de grafplaats met een zeer groot aantal steenen, waaronder van een vrij aanmerkelijke zwaarte, als doormengd; zeer waarschijnlijk met het oogmerk om dezelve te beveiligen, en de verstuiving van den heuvel voor te komen.

Een der dekfteenen door middel van hefboomen

men verschoven hebbende, om genoegzaam licht in dezelve in te laten, en om de ingevallene kleine steenen en het zand daaruit weg te ruimen, zag men dat de steenen van deze grafplaats, die van buiten hunne oneffene oppervlakte behouden hadden, aan de binnenzijde vlak bewerkt waren. Wijders ontdekte men, dat de bodem der grafplaats wel ter hoogte van een voet met een laag van wit zand, kleine keisteenen en gruis van steenen was aangevuld: dat deze bodem, welke zeer hard was, en digt in elkander scheen gewerkt te zijn, bedekt was met zand en gruis van steenen, en dat boven denzelven een tweede bodem of vloer van keijen lag, die echter onregelmatig gelegd of mogelijk door het onderzoek, hetgeen de eerste ontdekker daarin met het puntijzer gedaan had, uit zijn verband geraakt was. Men onderzocht nu met de meeste oplettendheid de laag zand en gruis van steenen, tusschen de beide gemelde bodems gelegen, en men ontdekte, eerst aan de zuidzijde in de grafplaats, eene gebrokene urne, waarop een steen gevallen, of bij de plaatzing opzettelijke gelegd was.

Deze urne was bijgezet tusschen de zamenvoeging van twee der groote zijdsteenen, welke door hunne onevene gedaante terzijde aldaar een kleinen hoek vormden. Men vondt vervolgens, langs de binnenzijde der steenen, eene menigte gebroken urnen van onderscheidene gedaante, grootte en kleur, en op onderscheidene wijzen met loofwerk, streepjes en gaatjes om de randen versierd. Het getal dezer gebroken urnen was wel niet naauwkeurig nategaan, doch zoo verre men uit de voorhande zijnde stukken konde oordeelen, waren dezelve tot 14 of 15 urnen te brengen, die waarschijnlijk allen

door het ruwe onderzoek met het puntijzer van den eersten ontdekker zullen gebroken zijn.

Na deze gebrokene urnen met het steengruis langs de binnenzijde dezer grafplaats te hebben weggeruimd, vond men in het midden van dezelve, tusschen de gezegde twee bodems, een klein aarden vaatje van eene aschgraauwe kleur, zijnde 1½ duimen hoog en boven aan den rand 2 duimen wijd. Voorts niet verre van daar een ander aarden-vaatje van eene roode kleur, hebbende de gedaante van een kruikje, en met eenige streepjes geteekend. Hetzelve was hoog 4 duimen en breed aan den buik 3½ duimen; zijnde de hals, die kort en eng was, nog met eenen rondsom uitstekenden krans, op deszelfs midden, voorzien. Laatstelijk vond men een derde vaatje van aschgraauwe aarde, eenigzins onregelmatig van omtrek, hoog 3 duimen, breed aan den buik 4 duimen, en boven bij den rand 3½ duimen. De gedaante van deze drie vaatjes was derhalven van die der gewone urnen zeer verschillende: welligt hebben zij ook tot een ander gebruik gediend. Dit vermoeden wordt eenigermate hierdoor versterkt, dat de urnen alleen aan of nabij de wanden van deze grafplaats gevonden werden, terwijl de drie gezegde vaatjes in 't midden van dezelve stonden.

De lengte van deze grafplaats, van binnen en van onderen over den steenen bodem gemeten, was 15 Rhijnlandsche voeten, doch van boven aan de onderzijde der deksteenen was de lengte 14 voeten 2 duimen. De breedte van binnen over den bodem was 5 voeten 8 duimen, en van boven aan de deksteenen 4 voeten. De diepte of hoogte tusschen de onderzijde der deksteenen en den steenen bodem was 3½ voeten.

Uit

Uit deze maten blijkt het, hetgeen ook reeds met een opslag van het oog zigtbaar was, dat zoowel de zijd- als eindsteenen dezer grafplaats in eene schuinsche richting of naar binnen overhellend gesteld zijn, waardoor men aan het geheel eene meerdere vastheid heeft gegeven. Nergens was er eenige verzakking van één der steenen, hetgeen men door de vaste bewerking van den hier bovengemelden ondersten bodem heeft voorgekomen.

Uit de beschrijving van deze grafplaats blijkt het, dat dezelve niet behoort tot die grafkelders, waarvan er onder anderen eene bij Eext in Drenthe gevonden en door VAN LIER in zijne oudheidkundige brieven beschreven is. Immers de grafkelder te Eext heeft eenen geheel anderen meer vierkanten aanleg, en op verre na de ruimte niet van de grafplaats te Emmen. Deze is daarenboven van alle zijden ingesloten geweest, zonder eenigen toegang van buiten te verleenen, terwijl de kelder te Eext daarentegen aan de zuidzijde eene opening had, dienende voor ingang, ter breedte van 2 voeten, en gaande met vier trappen nederwaards. Wijders had deze kelder eene meerdere diepte, zijnde dezelve in plaats van 3½ van 5 voeten.

Meerder overeenkomst heeft deze grafplaats met een nog ongeschonden gebleven hunebed, daar hetzelve op gelijke wijze uit zijd- en deksteenen is zamengesteld. Echter verschillen de Hunebedden hiervan door de tusschenruimtens, die doorgaans tusschen de zijdsteenen gevonden worden, als ook door hunne meer ruwe zamenstelling, zijnde de steenen, waaruit zij bestaan, in 't geheel niet bewerkt of aan de binnenzijde vlak gemaakt, zoo als die van deze grafplaats; waarom dan ook dezelve van een lateren oorsprong schijnt te zijn.

Ten

Ten westen van dezen grafheuvel lag, op eenige schreden afstand, een andere heuvel. Bij het doorgraven van denzelven vond men eene menigte steenen, tot een langwerpig vierkant ter hoogte van 4 voeten opeengesteld, en met zand doormengd. Men heeft deze steenen, waaronder veelen van meer dan 100 ℔ gewichts, tot op den bodem afgenomen, en voorts onder dezelven gegraven, doch niets gevonden, waaruit men het gebruik of het oogmerk van deze steenhoop heeft kunnen opmaken. Eene dergelijke steenhoop vond men in het voorgaande jaar in de buurtschap Ballo, zonder dat men verder iets van aanbelang in dezelve heeft kunnen bespeuren. Zoude men mogen gissen, dat deze steenhoopen mogelijk het onderste gedeelte of het voetstuk van den brandstapel hebben uitgemaakt, waarop de lijken tot asch werden verteerd, en dat men, om ook de overgeblevene asch en beenderen, welke men niet heeft kunnen verzamelen, echter zoo veel mogelijk te bewaren, den brandstapel van rondsom met zoden heeft bedekt? Dit vermoeden wordt misschien daardoor versterkt, dat deze heuvel slechts weinige schreden van de grafplaats was verwijderd.

VER-

VERKLARING

DER

AFBEELDINGEN.

Plaat I vertoont het Hunebed te Tinarloo tusschen Vries en Zuidlaren in Drenthe, zoo als het van de weg zijde te zien is. Hetzelve bestaat uit elf steenen; namelijk drie in elke zijde, drie zware deksteenen en aan ieder einde één. De lengte van dit Hunebed is negentien voeten, de breedte zes en een halve voet; de breedte van den grootsten deksteen is 7½ voeten, Van alle de Hunebedden in Drenthe is dit het best bewaard gebleven.

Plaat II geeft de afbeelding van de grafplaats in 1809 in een heuvel bij Emmen in Drenthe ontdekt. In de 1ste figuur ziet men het profil of de doorsnede van deze grafplaats in derzelver lengte, zoo als zij in den heuvel gelegen was, bestaande uit veertien groote steenen, namelijk vier aan elke zijde, vier deksteesteenen op dezelve rustende, en aan elk einde één. Dezelve is bedekt met een groot aantal kleindere steenen.

Men

Men ziet in dit profil de vier ſteenen van de eene zijde der grafplaats van den binnenkant, alwaar zij eenigermate vlak bewerkt zijn: men ziet hierin ook de beide op elkander liggende bodems van deze grafplaats, waarvan de onderſte uit vast inéén gewerkt zand en ſteengruis en de bovenſte uit een vloer van keijen beſtaat. De 2de figuur geeft de afbeelding der grafplaats van binnen, zoo als zij zich vertoonde toen men, de ſteen aan het eene eind onder den dekſteen A weggenomen zijnde, dezelve van binnen beſchouwde. Men ziet hierin den dekſteen B van het andere eind der grafplaats (fig. 1) aan deszelfs binnenzijde.

er

